

10.6
447

ЗАКОНИК
СТЕФАНА ДУШАНА

ЦАРА СРПСКОГ

1349 и 1354

НА НОВО ИЗДАО И ОБЈАСНИО

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

10-6790663

Лука Ђеловић
БЕОГРАД

Luka Celović
БЕОГРАД

91 ИЗДАЊЕ ЗАДУЖЕНИХ ИЛИЈЕ М. КОЛАРЦА 91

ЗАКОНИК
СТЕФАНА ДУШАНА

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И Бр. 45457

ЦАРА СРПСКОГ

1349 и 1354

НА НОВО ИЗДАО И ОБЈАСНИО
СТОЈАН НОВАКОВИЋ

Јача. Милосављевић
Коларци

У БЕОГРАДУ
ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ
1898

ПРЕГЛЕД

	СТР.
Предговор	I
Приступ.	
I. Постанак писаних закона у српском народу	V
II. Установа сабора у старој српској држави	XVI
III. Како је постао и како је склопљен Законик Душанов	XXXII
IV. Оригинал и преписи Душанова Законика	LX
1. Струшки препис,	LXV
2. Призренски препис,	LXVI
3. Атонски препис,	LXVIII
4. Студенички препис,	LXX
5. Бистрички препис,	LXXII
6. Хиландарски препис,	LXXIII
7. Ходошки препис,	LXXIV
8. Шпатовачки препис,	LXXVI
9. Раковачки препис,	LXXVII
10. Раванички препис,	LXXIX
11. Текелџин препис,	LXXX
12. Софијски препис	LXXXII
13. Београдски препис,	LXXXII
14. Карловачки препис,	LXXXIII
15. Загребачки препис,	LXXXIII
16. Далматински препис,	LXXXIV
17. Љубишки препис,	LXXXIV
18. Стратимировићев препис,	LXXXIV
19. Борџошки препис,	LXXXV
20. Ковиљски препис,	LXXXVI

V. Како стоје преписи међу собом, и који су ста- рији, који ли млађи и најмлађи,	LXXXVIII
VI. О овом издању	CL
Део први. Текст и поређење преписа.	
Цара Стефана наредба о законодавној радњи, око 1346. Из преписа Раковачкога	3
Законь благовернаго цара Стефана, чл. 1—201	6—148
Цара Уроша потврда законодавне радње оца му цара Стефана, 10 априла 1357	147
Део други. Читање текста и објашњења.	
Закон благовернаго цара Стефана, чл. 1—201	151—267
Део трећи. Преглед и регистар.	
Преглед чланака Душанова Законика по садр- жини и по преписима	271
Регистар	283
Исправке	311

Има већ равно двадесет и осам година од како је изашла наша књига „Законик Стефана Душана цара српског, 1349 и 1354. У Београду, 1870.“

У тој књизи је први пут објављен један знатан, стари, дотле неиздан и непознат, текст Законика Душанова. То је био текст Призренски, по реду објављивања четврти¹ а по старини текста свакојако од првих.

У начину објаве тога текста учињена је тада грдна погрешка, што се хтело да се чланци текста по начину нашега времена распореде. Тога ради је раскварен ред чланака старога рукописа (у ком иначе ништа није мењано), ма да је и у том реду ваљало чувати као остатак старога времена оно што су о томе знали, осећали или хтели да покажу српски законописци XIV века. Шок. Ђ. Даничић² опазио је и изложио ту погрешку. На скоро по том руски професор Зигелъ задовољио је науку и у том погледу, наштампавши, у своме делу о Законику Душанову, тај исти, Призренски, текст редом самога рукописа.³

При свем том знање о Законику Душанову остало је непрестано, у главnome, при дотадашњем видуку, због

¹ До тада су били издати текстови: Текелијин (Ј. Рајић, Ј. Торђевић), Раковачки (Б. Магарашевић, П. Ј. Шафарик) и Ходошки (П. Ј. Шафарик и Ф. Милосић).

² Rad Jugoslav. Akademije, XV, 178.

³ О. Зигелъ, Законникъ Стефана Душана. I выпускъ. Печатано издвѣненіемъ Пм. Спб. Университета. Санктпетербургъ, 1872.

тога што је стајала једнако неиздана грађа, за коју се морало претпостављати да би попунила баш оно у чем се тада празнина осећала.

Године 1888. кијевски професор Т. Флорински учини и у томе корак напред својим знаменитим делом „Памјатники законодательной дѣятельности Душана, царя „Сербовъ и Грековъ. Хрисовули. Сербскій законникъ. „Сборники византійскихъ законовъ. Кіевъ 1888.“ Главна је заслуга професора Т. Флоринског што је у тој књизи предао ученоме свету четири, дотле скоро само по имену позната текста, међу којима су најзнатнија она два од старих преписа што су се налазила у збирци пок. Вик. Григоровића. Без та два преписа, који су у Григоровићевим рукама стајали са свим сакривени скоро четрдесет година, заиста није било могућно ни мислити на потпуно издање Законика, као што је, у опште, немогућно било изрећи суд о тексту пре него што се упореде и изуче сви преписи. Велика је и неоцењена заслуга професора Т. Флоринског што је те преписе објавио. Тим је попунио главну празнину у познавању Законика, јер је изнео на видик сачуване одломке једнога од најстаријих преписа и један потпун текст преуређене версије (Атонски), без којег се не би могао лако ухватити онај развитак који је данас у преписивању и у прерађивању Законика очевидан.

Узимљући перо у руке да се на ново бавимо о предмету о коме смо се бавили пре двадесет и осам година, имамо да напоменемо да се овај посао сад ради са свим из нова, по грађи сада познатој, без икаква обзира на наш пређашњи посао, ма да с њиме један натпис носи. У овоме новом делу, свеколико је наше старање било,

да у целини изнесемо шта нам је о овом предмету из разних времена наше старине остало и да према силама својим покажемо шта је што значило и како се разумевало, а осим тога да свима версијама и разликама њихово постање и њихово значење обележимо.

Као што ће се видети, Приступ расправља питање о почетку писаних закона у српској држави; покушава да прецизније обележи знатну установу Сабора који је у старој краљевини с владоцем законодавну власт делио; разлаже како је сам Законик постао и како управо стоји с његовим оригиналима и преписима; разматра склоп и израду Законика по споменику самом; утврђује стварним обележјем међусобну везу преписа, и, на послетку, износи на видик начела овога издања. За тим следују у три дела: *текст и поређење преписа* у првом, *читање текста и објашњења* у другом, а *преглед чланова Законика и регистар* у трећем делу.

П Р И С Т У П

I

Почетак писаних закона у старој српској држави.

Као што могу бити различити поводи и правци којима се отпочиње, упућује или оснива образованост и уљуђивање једнога народа, тако исто мора бити различито и образовање друштвенога, просветног и државног живота које се за тим у датој правцу развија.

Осим тога, ваља узети на ум да образованост може бити самородна и каламљена.

Самородном се може звати она образованост која ниче и развија се у народу самом, с његовим природним племенским и народним животом, која се множи и усавршава природно, оним што племена или народи теку искуством или уче од својих непосредних суседа. Таква је, на прилику, била она образованост коју су Словени имали пре него што су се растурили на народности и пре него што су се раселили из своје старе доловине. Таква је била просвета мексиканска, перуванска у Америци, индијска или халдејска у Азији, а по том у неколико и грчко-римска у Европи.

Каламљеном се пак може назвати образованост с неким особитим правцем, образованост која се наврће или на право дивљаштво или на неку до тада већ створену образованост другојачије врсте.

Самородна се образованост, по томе, развија сама из себе и допире до онога ступња који јој прилике њенога развијања

и живота могућним учине; каламљена пак или споља унесена образованост претпоставља или некакву самородну или старију накаламљену образованост, и задатак јој је, као год револуцији, да оно што је дотле основано или постигнуто, преврне или неким другим правцем обрне, у основу предругојачи и промени.

У историји образованости српскога народа јасно се распознају ове две мене. Ни пре досељења у садашња своја седишта Срби нису били народ без икаква развитака. Онај општи ступањ образовања за који се зна да су га Словени имали пре расељења и распада на народности имали су свакојако и Срби, још пре досељења у своје садашње земље. Доселивши се у садашње своје земље, они су већ одмах с почетка положили се како утицајима ондашње грчко-римске просвете тако и ономе великоме просветном преврату који је са собом на све стране носио хришћанство. Крпза и лом међу начелима хришћанске и међу основима оне самородне образованости коју су Срби у својим дотадашњим традицијама имали, почела се од почетка насељења, па се свршила, у Србији коначно тек у XII и XIII веку, општим пријемом хришћанских начела у целини и идентификовањем српске народности с византијским разумевањем хришћанства, које се отпочело петом у XII веку.⁴ Тиме је каламљени дух византијских установа, византијских идеја, византијски схваћенога целокупног хришћанства међу Србима и балканским Словенима узео мах над многим тадашњим традицијама домаће и самородне просвете, над честим колебањивим предомишљањем. Народ је са хришћанством управо примао и сву образованост византијску као своју; прилазно је као део у ону моралну целину којој је у то време Цариград био представник и средиште, и од старијега, самородног, наслеђеног од старине, остало је оно и онолико колико није сметало томе новоме духу и новоме правцу. И како је поменутој византијској образованости средиште било у вери; како је у целој организацији тога средишта све било задахнуто вером, све се везивало с вером, и што је с вером било и што није било у

⁴ Види о томе карактеристике у нашем делу Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима. Београд 1893, стр. 135—140.

вези, тако се тај правац привио и навртео и нашој новој просвети. Зато ми њега, и само њега видимо у средњевековној српској образованости без разлике.

Из тога узрока, ако у историји просвете српске ма чему потражите почетак, ви ћете га наћи или међу почетцима хришћанства међу Србима или у хришћанству самом. Тражите ли почетак писмености — наћи ћете га у почетку хришћанске књижевности и у преводу Св. Писма; тражите ли почетак забавне књижевности — наћи ћете га у хришћанским и још нарочито у јеретичким причама; тражите ли архитектуру или уметност — наћи ћете је у здању храмова. Приватни живот, друштвени ред, сваколика уљуђеност носила је тип хришћански. Хришћански и византијски тада се управо у пракци сматрало као једно исто. Оно је било по хришћански што је било по византијски; оно пак нехришћански и погански — што је било по старим обичајима народним.⁵ И борба међу једним и другим, међу просветом новом и старом, међу старинском и накаламљеном, отпочела се и наставила све већим побеђивањем новог византијског реда, све већим привијањем старијега реда, тако да је, након више векова, у српским земљама византијски начин сматрања усвојен био као обичан признат начин образованости и просвете, према коме су се останци старијега реда сматрали само као простота и незнање. Тако се обично свршавају сукоби међу наследном или самородном и међу накаламљеном просветом када год накаламљена просвета припада вишем ступњу, без обзира на њене унутрашње мане и недостатке.

Као год књига, писменост, уметност и друштвени ред у опште — тако су и закони међу Србе дошли с вером, као прост и обичан део реда за који се мислило да вери самој при-

⁵ На другоме месту написали смо о томе ово што иде: „Константин Порфирогенит, причајући баш о покрштавању Срба, сачувао је белешке како су Срби покрштавање сматрали не само као прелазење у веру, него још и као јаче подчињавање под царску власт Цариграда. Тога ради је било обичаја да се и хришћанство оставља кад се од власти цариградске одметање почне. — Налик на ту радњу Цариграда, да путем хришћанске вере одржи своју власт радни су после и освајачи Турци у XV веку. тражећи у ширењу мухамеданства средство да своје освојење утврде.“ Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима. Београд 1893, стр. 157.

пада и који се тога ради с вером и установама њеним уносио. У патријархалноме друштву српском, нов основ породице који је уносило хришћанство, старање верско о браку, о деци, о тестаменту и наследству, посредовање свештеника при рођењу, при причешћу, којим се очитовала заједница вере, при венчању и при смрти, уносила је тиме самим нове основе у друштво. Тај исти је свештеник још поучавао и хвалио, корпо и проклапњао, и он се простодушним а крепким духовима нових досељеника показивао као нова, њима донде непозната морална сила. Вера је та носила собом и нову философију, нов поглед на свет, нова крепка морална начела, којих у старој вери није било. Она се јављала с неба, од Бога, у име спна Божјега, независно од свега земаљскога, она је проповедала једнакост међу свима, међу племћем и простаком, међу богаташем и спромахом, међу мужем и женом; она се свима моралним средствима старала да уђе у срце и да у њему остане и пошто прође она стварна византијска власт, немгла и непријатна, која је за тим покретом нахрамала. И колико год је оним људима вера долазила као *нова вера*, толпко им је исто, и може бити још више, долазила и као *нов закон*. Отуда је, ваљда, у српском језику и постао синоним *вере* и *закона*, те се законом и вера зове.

Па при свем том, међу балканским Словенима у први мах се другојачије гледало на државне законе него у Византијском Царству.

У Римско или Византијско Царство вера је хришћанска унесена с поља, и ушавши у то царство она је у њему затекла готове, раније утврђене државне законе. Тога ради су се у Византијском Царству и у почетку и после непрестано разликовали закони државни и закони црквени, и ако је и тамо касније, током времена, све више превлађивало него извесно претпостављање црквених закона.

Нове хришћанске државе на Балканском Полуострву, Србија и Бугарска, нису у почетку ту разлику ни осећале. Свештеници и хришћански књижевници, а не световни људи или правници у данашњем смислу те речи, били су они посредници који су из богате правне књижевности грчко-римског света из-

налазили оно што је било за потребу нових следбеника хришћанства. И они су налазили и преводили оно што је припадало чисто хришћанској књижевности. Као што је с вероисповедног гледишта познавајена књижевност, тако су познавајени и закони. И онако исто као што су прве књиге, тако су исто и прве писане законе Србима дали свештеници. И као што су свештеници били први учитељи, први књижевници, први писари у народу српском — тако су они били и први законознаоци, први правници наши. На словенски су, већ од IX века, превођене само оне законске збирке византијске у којима су црквени и грађански закони били помешани, јер се у тима налазило све што треба за црквену управу и за грађанско суђење, које је, у извесним деловима својим, у старим областима Византијског Царства које још држе Турци, хришћанско свештенство Васељенске Патријаршије, по наследству из XIV и XV века, до дана данашњег задржало. Отуда се тај ред и у старој држави српској био утврдио, и отуда је порекло своје водила та страна старинских наших законских уредаба под свештеничким старањем.

Византијска је књижевност познавала правна дела која су основ Римскога Права; она је имала, позније, и својих компилација и прерада тога права у самосталним делима, без везе са канонима.

Али та дела, с малим изузетком, нису никако превођена на словенски.

Међу тим са самим почетком књижевности словенске, још у Панонији, за живота словенских апостола Ђирила и Методија, помпње се један превод *црквено-световнога законика* или *номокана*, и тај се превод везује баш с пменом самога апостола и архиепископа Методија.

Тај се превод могао извршити међу 865 и 885. Животопис Методијеви спомињу да је он превео и *номоканон*. Пошто је Методију, после ране смрти брата му Ђирила, остала управа и организација нове словенске цркве, а он је и раније, пре те своје словенске мисије, био у царству дуже времена управни чиновник, са свим је природно да је он помислио да за нову цркву преведе осим Светог Писма и законик, у коме

су уредбе и правила св. отаца. Међу тим, осим тога помена, никакав траг самога дела није до нас дошао. Претпоставља се да је Методије могао превести *Номоканон* (црквено-световни законик) који је око 550 саставио Јован, онда схоластик и пресвитер у Антиохији, који је позније (565—577) као Јован III био патријарх цариградски. Номоканон је тај распоређен у 50 титула, које се баве црквеним правом, а у додатку има изводе из Јустинијанових новела, у познијим преписима распоређене у 87 глава.⁶ Ту, дакле, већ видимо мешавину световних и црквених закона, која је, позније, све јаче облађивала, потискујући све више и више назад саставне делове грађанскога права. Поменути извод Јустинијанових новела у 87 глава у номоканону Јована Схоластика, за који се може претпостављати да га је превео сам Методије, долази и у осталим познијим номоканонима, па и у ономе што је преведен по наредби св. Саве, а зна се и да се налази у старијем преводу у рукописима XI—XII века, али се опет не зна је ли то превод Методијев,⁷ или чиј други.

Може се претпостављати да је Методијев превод тога номоканонског зборника са свршетком IX века прешао и у Бугарску са књигама словенским и да се тамо даље ширео. А може се претпостављати да је 870 с установљењем бугарске самосталне цркве под Борисом тај књижевно-правни посао на ново затребао, и да је он касније негде на ново израђиван. До сада се зна за трагове старијих превода који би могли припадати томе времену, али који још нису довољно испитани. Сумње нема да се црквена управа у Бугарској од 870 до 1019 морала нечим помагати у вршењу управе и суђења, које је црквама припадало. Тешко је претпоставити да се у то време, за тако живу потребу пространих балканских земаља које су се у цркви словенским језиком служиле, ништа није од законских дела превело. Ново раширење византијске власти над свима југословенским земљама, које наста 1019 године под царем Василијем, застрло је све новом завесом, која је под собом са-

⁶ Lingenthal, Geschichte d. griech.-römischen Rechts, 3 A. Berlin 1892, 7—8.

⁷ Срезневски II. II. Starine III. 196—202.

кривала даље преображаје и даље сазревање нових балканско-словенских народности.

Крсташки ратови који су мало по мало довели до латинског заузећа Цариграда дали су повода да се међу западним племенима балканских Словена пробуде мисли на подизање јачега државног средштва. То је образовање српске државе, започето под Стефаном Немањом, а настављено под његовим синовима. Нарочито је у погледу црквене и државне организације знаменита радња св. Саве, првога архиепископа. Он је 1219 вештом политиком изразио самосталност српске цркве, поставивши тиме основ, на коме је 1220 у унутрашњим земљама васпоставио раније (1077) у приморју основано краљевство. У то време нестало беше са Балканског Полуострва старог Источно-Римског Царства, које се пред латинским освојењима Цариграда и других балканских градова (1204—1261) беше повукло у Никеју у Малу Азију. На Балканском Полуострву источно-римску власт поче васпостављати Епирски Деспотат који после буре латинског освојења први диже главу. С њиме пђаше устолице и Охридска Архиепископија, те се међу овим новим поборницима грчко-хришћанске власти и међу пређашњим заступницима старог Источно-Римског Царства и Цариградске Патријаршије, у тај мах у Никеји, бејаше развило супарништво, којим се св. Сава вешто користио. Из те исте велике радње, којом су положени основи државне и црквене организације у Србији, изашла је и прва знатна и велика радња законодавна, која је српској правној књижевности и законима грађанским, државним и црквеним положила основ. То је био по наредби св. Саве извршен превод великога, онда најновијега помоканона. Тиме је тада српска држава, као што ће се одмах видети, ушла међу православне Словене (Бугаре и Русе) с руководним учешћем у раду на увођењу византијско-римских закона и установа. Као што се из напред казаног види, ово је после панонског (865 до 885) и бугарског (870—1019) покушаја црквено-законске организације трећи по реду покушај те организације међу православним Словенима. Један од балских потомака, који је собом преписивао помоканон, преведен по заповести св. Саве, ево овако

говорн године 1252 (само 16 година после смрти св. Сава) о томе великом делу: **И**зидѣ-же на свѣтъ нашего языка кожьстваное се писаніе поткштаниемъ и любовію многою и желаніемъ изъ млада освѣштанаго и благочѣстива и прѣосвѣштенаго и прѣваго архієпископа всѣхъ сръбскихъ земле кур-Сава, сына прѣподобнаго оца Симеона, прѣваго наставника всѣхъ сръбскихъ земли; съ-же благочѣстивыи архієпископъ и краљевство обнови и освети въ сръбскихъ земли.⁸ Пштаће је какво је дело дао превести св. Сава?

У то време, у Цариграду је правни развитак већ био узео са свим други, чисто византијски пут. Године 1045 установно беше цар Костантин Мономах правну школу у Цариграду, која је дала прилике прибирању и пречишћању старе књижевности правне и новог уређивања закона.⁹ Али, из разлога горе наведених, наши нису много на то гледали. Св. Сава је тражио правне зборнике *црквене*, и нашао је онај који се у то време сматрао као најсавршенији и најбољи. Прераду старцијета номоканона, онога што га је још архиепископ Методије за Панонију (865—885) преводно, и што се веже с именом Јована Схоластика, предузеше у Цариграду већ око године 883. Позније се та прерада приписивала патријарху Фотију, али се данас сумња у поузданост тога предања.¹⁰ Тај би номоканон могао послужити потреби у 870-тој установљене нове цркве бугарске, нарочито пошто се у Бугарској после 885 настанпла словенска књижевност. Од тога превода налазе се по Русцији по рукописима разни трагови, али му у нас, колико је до сад познато, трага нема. За тим је једну прераду номоканона предузимао за владе цара Васпија (976—1025) Симеон магистар и логотет, а око 1090 Теодор Вестес, за владе цара Алексија Комнена (1081—1118), па је по том за владе цара Јована Комнена (1118—1143) Алексије Арстин писао објашњења некој збирци канона, и на послетку је још та објашњења писао и Јован Зонара у време међу 1159—1169 годином, служећи се

⁸ Арх. Н. Дучић, Крмчија Морачка, Београд 1877. стр. 27. Тај се петн запис налази у главном и при другим рукописима. Види П. П. Срезневскога *Starine* III, 200—201.

⁹ Lingenthal *Geschichte d. griech.-romischen Rechts*, 3 A. Berlin 1892. 29—30.

¹⁰ Lingenthal, *Geschichte*, 22.

и Аристиновим објашњењима.¹¹ Још се и други спомињу, али ћемо ми њих оставити на страну, зато што нашем послу потребни нису.

Колико су до сад проучени рукописи словенских превода, они показују да су Словени, готово стоцу у стоцу, пратили развитак те црквено-правне књижевности у Византинаца. Пошто је у то време књижевност у Срба, Бугара и Руса била једна, извесно је да су у тој од св. Саве старијој радњи, Срби учествовали само преписивањем послова који су рађени у Бугарској. Изгледа, али није извесно, и да је неко онај текст што га је објашњавао Аристин (1118—1143) преводно на словенски. Кад је пак, као што смо напоменули, и св. Сава смислио да самостално уђе у тај посао, он је — као што се види по преписима колико су до сад испитани — изабрао за тај посао горе поменути номоканон с објашњењима Зонариним, дакле прераду која је у Цариграду постала 1159—1169 године.¹² Изгледа да је та прерада онда била највише цењена, и њу су, без сумње, препоручили св. Сави добри знаоци, код којих је он распитивао шта треба за потребу своје цркве да да превести. Изгледа да је од почетка XIII века то постало главно законско дело за православне Словене. По једноме запису из 1262 године, у време бугарскога цара Константина Теча, тројица су бугарских писара, по налогу деспота бугарскога Јакова Светислава, преписали тај превод за митрополита кијевскога Кирила II. Из тога су потекли данашњи руски преписи, којима је главни представник *Рјазанска Крмчија* од 1284 године. Њен текст је употребљен и при штампању Крмчије у Русији, те је по том и сад у употреби.¹³ Опис II. II. Срезневскога у *Starinama III* (189 стр. и даље) даје мислити да је то исти превод, који је израђен у Србији старањем св. Саве. То се види и из једнога упоређења једних и других преписа које је у својим белешкама навео В. Јагић.¹⁴ Из тога би се дало извести да су текст номоканона с објашњењима Аристиновим и Зонариним, који је

¹¹ Lingenthal, *Geschichte*, 27, 34, 37.

¹² У преписима тога дела који су из Бугарске однесени у Русију 1262 године цело се то дело назива *Зонаром*. В. Јагић, *Opisi i izvodi*, *Starine VI*, 116, 117.

¹³ II. II. Срезневски, *Starine III*, 202, Јагић, *Starine VI*, 116.

¹⁴ *Starine VI*, 148—149.

поставио у Цариграду међу 1159—1169, а који је преведен око 1219 старањем св. Саве за Србију, преписали на скоро по том Бугари за своју земљу и цркву, као најновије дело црквено-грађанскога права, а да су од Бугара преписали га за своју потребу Руси.¹⁵ Изгледа да су овој књизи Руси први дали име *Крмчија* или *Крмчаја*. Наши записи на преписима из XIII века зову књигу *номоканомом*; преписач морачки од 1613 године назива књигу *закоником*, а тек се позније она назива *крмчијом*. Најзнатнији, ако не најстарији помен тога руског имена биће онај у Мемоарима проте Матје Ненадовића, где прота приповеда како је 1804 првome суду нове Србије вадио из *Крмчије* законске одредбе по којима ће се судити.¹⁶ Ту је живот обновљене Србије, као на толиким другим местима, испод рушевина познавао и настављао оно што је остало од старине, и из тога се види како се и самом позном традицијом овим зборницима придавало значење општега правног и законског извора.

Што се пак тиче самога састава свето-савскога номоканона, уведенога у Србији око 1219 године, довољно је да напоменемо да се у њему налази и горе поменути навод из Јустинијанових новела у 87 глава и цара Василија Маћедонца (867—886) *Προχειρος νόμος*. Цар Василије је рад био да олакша и унапреди употребу Јустинијановог права, које се готово било заборавило, па је наредно да се садржина Институција, Дигеста и осталих законских наредба у једно збере и пререди, да се изостави што је застарело, да се дода понешто ново што је потребно и да се све грчким језиком изради. И то је *Προχειρος νόμος*. Тај посао назвао је преводник св. Саве *Градскии Закон*.¹⁷

¹⁵ Упућујемо и на леп посао др. Никодима Мплаша (сада епископа задарскога): »О каноничним зборницима православне цркве. Написао др. Никодим Мплаш. У Новом Саду 1886.« То је управо приступ у дело »Зборник правила.« Е о овоме предмету припада и спис г. др. Н. Мплаша »Крмчија Савинска, Задар 1884« на по се штампан из »Извештаја Православне Богословје у Задру за 1883—84 год.

¹⁶ Мемоари проте Матје Ненадовића. 9. Српска Књижевна Задруга: »Сад« требало је народу суд оставити. Ја сам имао Крмчију и читао законе Јустинијанове и Мојсејову строгост над Јеврејима, и напишем неколико параграфа »из Крмчије«, стр. 106—107.

¹⁷ Цео свето-савски превод *Градског Закона* штампао је архимандрит Н. Дучић у Гласнику 2-ог одељ. књ. VIII, у којој је описана Крмчија Морачка. Види још Lingenthal, Geschichte, 22.

Ето тако су у српски народ први пут дошли писани закони, црквени и грађански, који су, и једни и други, *путем цркве* пуштени у употребу у земљи, у којој су се, као и свака друга новост, утврђивали мало по мало. Очеvidно је како су законци, грађански исто тако као и црквени, сматрани као саставни део вере и њезиних уредаба и како никоме није ни на ум падала потреба каквога новог претреса или каквога новог рада законодавне власти. За историју Римског Права ова је члњеница од ванреднога значаја.

Како су после у српској држави и нови закони за унутрашњу потребу издавани и како је и зашто цар Стефан осетио потребу да овоме делу светога Саве и краља Стефана Првовенчаногa други облик даје, показаће се даље у реду ових разматрања.

II

Установа Сабора у старој српској држави.

У самим првим врстама Законика казује нам се знаменита чињеница: да је Законик постао учешћем *Сабора Земље Српске*, којему се и састав казује.

У томе Сабору Земље Српске били су, по речима и по реду Законика: патријарх кпр-Јоаникије; сви архиепископи и црквеници мали и велики; цар Стефан; сва властела мала и велика. Сабор Земље Српске састављао се дакле, од свештенства и властеле.

Сабор се као установа спомиње и осим тога више пута у Законнику. У члану 8 спомиње се и *доба саборно*, израз који нам сам собом каже да су се у то време сабори састајали чешће, у неким одређеним роковима. С тога је потребно да и по осталим споменцима разгледамо шта се зна о саборима, о саставу и о радњи њиховој.

Јер, донста, не показује се тада први пут у држави српској ниш тај Сабор као законодавни чинилац с којим државни владалац (краљ или цар) има да се споразумева, ниш је само Законик познат као дело пословања Цара и Сабора. И ако не можемо показати од којег је времена у Србији Сабор почео деловати као законодавна установа, ниш се да докучити каквим је путем та установа добила онај облик који се распознаје у споменцима из друге половине XIII и XIV века, довољно је да је њу време Душаново готову из ранијег времена наследило.

Најстарије, врло неодређене белешке о установи Сабора имамо још у животопису Стефана Немање. Животописци његови,

два сина његова, помињу општим изразима Сабор који је Стефан Немања сазвао онда када је сину своје хтео владу да преда. Св. Сава прповеда како је тада Стефан Немања сазвао *све избране бољаре, мале и велике*. Краљ Стефан Првовенчани у животопису оца свога пише мало јасније да је, у томе тренутку, Ст. Немања, осим жене своје и синова, позвао још и архијереја Балшика и још *приставнике д'клома* (чиновнике), *кнези земље своје иже над властми, војеводи же и војини*. Такав је, по причи краља Ст. Првовенчаног, био Сабор, на ком је Ст. Немања предао власт своје сину. Пре тога прича исти Ст. Првовенчани да се на једном Сабору, на ком су били *епи-скоп Јевтимије, одлични калуђери и властела* (велможе), расправљало питање о искорењавању јереси у Србији, и из приче би се те дало извести да је *по одлуци саборној* Ст. Немања јерес искорењавао. Само се то изреком не казује.¹⁸

Животопис краља Драгутина показује нам да је Драгутин у са свим сличној прилици сазвао Сабор државе своје у 1316, кад је видео да му се самртни час приближује. Животописац његов бележи да је он тада послао *писанија ка јепископом и игуменом и ка властелем васем, јелици силни отацствија јего*. Мало даље то се зове *вас сабор отацствија јего*.¹⁹ Ту већ видимо Сабор у оном истом саставу у коме нам се показује у другој половини оновремене државе, под краљем Милутином, и какав нам се обележава у самој заглављу Душанова Законика.

Али ни у једној од прилика доведе напоменутих нема помена о каквој год законодавној радњи, пошто се на то није могло мислити у приликама смрти и предаје власти владалачке.

У прешпу једне повеље краља Уроша I (1254—1264) сачувао нам се из средине XIII века спомен о једном Сабору, на коме је баш законодавни посао рађен. Обнављајући хрисовуљу свога оца, којим је била утврђена баштина манастира св. Петра

¹⁸ Р. Ј. Šafarik, Раматку Житије св. Свмччца, 7. Оволико споменик казује и оволико ја истичем. Дедукције које је из ових истих места животописа Немањина изводио др. В. Николић у књижници „Стеван Првовенчани краљ. Земун 1897“, не даду се потврдити и остају — претпоставке.

¹⁹ Б. Даничић, Животи краљева и архиепископа српских. Загреб 1866, 47—49.

на Лпму, задужбина велпкога кнеза хумског Мпрослава, краљ Урош помпње да изгубљену хрисовуљу обнавља *са архиепископом Арсенијем и са свима епископима и игуманима и са властелима великим и малим краљевства.*²⁰ Ту је већ јасан састав Сабора, и ако још није са свим јасан помен законодавне радње саборске. Краљ Урош на томе месту приповеда како је отац му, краљ Ст. Првовенчанин, са братом својим св. Савом потврдио хрисовуљом оно што је поменутом манастиру дао бпо стриц му, велпки кнез хумски Мпрослав. Пошто су Бугари у њиховом ондашњем нападу на Србију (год. 1254) потрали били баштину св. Петра, а хрисовуља се краља Ст. Првовенчаног била изгубила, то се краљ Урош трудио да са тадашњим архиепископом Арсенијем (1233—1263) изда нову хрисовуљу, сличну оној коју су раније издали били краљ Ст. Првовенчанин и св. Сава. Хотећи то да уради, Краљ каже да је разбпрао како је што било у оној хрисовуљи и да је *то чинио с архиепископом Арсенијем и са свима епископима и игуманима и с властелима великим и малим из Краљевине,*²¹ па по том каже како је слично хрисовуљи издатој од оца му и стрица, св. Саве, он с архиепископом Арсенијем *поставио златопечатни крусовољ.* Према томе бп изгледало да је радња Сабора као законодавне власти, која је при великим хрисовуљама потребна, зато што те хрисовуље свагда садрже више или мање законских наређења, тада још била у питању и да није била чврсто уређена. Састав пак Сабора, онакав исти какав видимо у заглављу Душанова Законика, већ се у томе документу показује јасно одређен.

Али под краљем Мплутином, за којег ћемо касније видети да у српскоме законодавству заузима знатно место, налазимо више јасних и несумњивих помена о радњи Сабора. У велпкој животописној повељи, којом он прича своја главна дела, краљ Мплутин помпње сарадњу и принцип Сабора управо *уза све своје главне радње.* Краљ у тој знаменитој повељи сам приповеда како је при другом рату на Грке (1283) узео *благословеније и држно-*

²⁰ Љуб. Стојановић. Споменик III, 8.

²¹ Изъводиавъ отъ брата кралевства ми, съ архиепископомъ Арсениемъ и съ всеми епископи и съ игуменн и съ властелн великими и малими кралевства ми. Споменик III, 8.

веније од архијереја и свега сабора.²² Исто то казује и за војну на Епир (1284—85), где каже да је узео *благословеније од архијереја и свега сабора српскога*. Кад је ишао с братом Драгутином на Куделина и Дрмана, онда је узео благослов од *архијереја и свега сабора српскога — посланијем*. Исто то се помиње при експедицији на Видин и при шиљању талаца Ногеју, цару татарскоме. Сабор се помиње и при ослобођењу краљевића Стефана (потоњег краља Дечанскога) и талаца, и при одлуци да се помоћ пошаље Грцима у Малу Азију против Турака.²³ Само што је на свима наведеним местима помен Сабора још толико несигуран, што се може узети да значи и *сабор архијерејски*, ма да се назив *Сабор Српски* такоме разумевају противни. Има, међу тим, из времена краља Милутина један спомен о Сабору несумњивији и јаснији. То је прво спомен о Сабору који је године 1316 изабрао архиепископа Никодима. У животопису краља Милутина читамо како је исти краљ, тражећи правога кандидата за архиепископски престо, скупно *вас сабор отачаствија си, васечастније епископи и игумени и чрнице и великославније властели*.²⁴ Тиме се објашњава и оно што би у наводима мало више поменутих могло бити сумњиво и нејасно. Али имамо из истог времена од самог изабраника саборског, архиепископа Никодима, још јаснији помен о томе истоме сабору. Уз Светостефански Хрисовуљ имају две потврде: једна краља Драгутина који је, собом и потомством својим, имао пречих права на престо српски, а друга архиепископа Никодима, по старим обичајима. Архиепископ Никодим у тој својој потврди казује опширније и како је био састављен тај *Српски Сабор* који је њега изабрао за архиепископа. У њему су били епископи: зетски Михаил, рашки Павао, хумски Данило, хвостански Јован, топлички Јоаникије, будимљански Никола, дабарски Јован, моравички Никола, скопски Стефан, дабарски Јован призренски Арсеније, липљански Игњатије, браничевски Мојсије, мачвански Јован — свега њих четрнаест; по том игумани: сту-

²² Ђ. Стојановић, Споменик III, 20.

²³ Ђ. Стојановић, Споменик III, 22.

²⁴ Ђ. Даничић, Животи, стр. 152.

денпчки Теодор, мплешевски Гаврил, сопотски Атанасије, бањски Сава, градачки Псацја, моравскога Градца Јефрем, рашки Јевстратије, кончулски Јевстатје, модрички Вртоломеј, хтетовски Теодор, гостиварски Данило, ораховички Гаврило, нагорички Венјамин, скопски Никодим — опет њих четрнаест, и по том *вас богосабрани лик српскије земље*.²⁵ Тим речима архиепископ Никодим понавља оно што жivotописац краља Милутина називље *великославније властели* и што се на другим местима називље *Српским Сабором*. Опширније о овоме истом сабору још говори сам краљ Милутин у горе поменутој својој повељи. На једном месту он ту говори како је *са архијетископом Никодимом и Сабором Српским* обнављао старе хрисовуље хпландарске, што је, очевидно, било раније, па по том наговештава како су тада, кад је писао поменуту хрисовуљу о селштуту Узарима и о својим делима, били *при архијетископу Никодиму и при краљу епископи и игумани* (сви по реду и по пмену као горе другога „дабарског Јована“) и *вас богосабрани лик васе српскије земље*.²⁶ Из почетка те хрисовуље изгледа да се све то вршило у Пећи, приликом избора Никодимова. Краљ помпље како је архијетископ Никодим њему и *васем сабором* говорио како треба приликом записивања дарова и потврда црквама записати полштпчку радњу, да не пропадне за потомство. Тим се јасно казује и година које је написана и горе поменута Милутинова хрисовуља о селштуту Узарима а и Светостефански Хрисовуљ. Тиме нам је јасно показано како су се, у ком саставу и за какве послове држали сабори за дуге, плодне и корисне владе краља Милутина.

Овако утврђена установа Сабора при краљу тако моћном и вештом као што је био Милутин, продужила је свој опстанак и даље.

У хрисовуљи Дечанској Стефан Дечански помпље сам како је 6 јануара 1321 венчан на краљевство руком архиепископа Никодима, свих епископа и свега Сабора Српскога.²⁷

²⁵ В. Јагић, Светостефански хрисовуљ 44—45.

²⁶ Љуб. Стојаловић, Споменик III, 24.

²⁷ Дечанске хрисовуље, Гласник II од. књ. XII, стр. 2.

Кад је дошло до подизања велике задужбине тога краља, манастира Дечана, краљ сам у хрисовуљп казује како је сазвао *Сабор Земље Српске: архиепископа Данила и епископе и игумне и казнаце и тешије и војводе и слуге и ставилице*, како се с њима *договорио* и како је, што се тиче прилога, за тај посао благослов примно од архиепископа Данила, свију епископа и свију игумана, а *свет о прилозима* од свега Сабора Српскога.²⁸ На Сабору је, за владе Ст. Дечанскога, пзабран и архиепископ Данило II на то место после смрти Никодимове 1325. У животу архиепископа Данила читамо да је и то био на Сабору који су састављали *епископи и игумни и вси велемоштни земље српскије*.²⁹ Тај сабор је био пре онога о Дечанима, који би се могао поставити негде у годпну 1330, по другом једном месту хрисовуље, на које ћемо касније наћи.

Из овога излази да је Стефан Душан кад је заузео власт, затекао Сабор као установу добро организовану, која је, наспрам самодржавне краљевске власти, представљала жеље, мисли и расположења свештенства и властеле, с којима се имало да рачуна све више, јер су с општим напредовањем државе и они напредовали. Тим се објашњава и оно учешће властеле које се у историји Немањића осећа при променама на престолу. Прва ствар коју је под владом Ст. Душана Сабор имао на се да узме било је његово властито неуредно ступање на престо, насилним уклањањем с власти оца му, краља Стефана Дечанскога.

Први Сабор који је држан под владом краља Стефана Душана био је 8 септембра 1331, кога је дана извршено крунисање. У животу Стефана Душана записано је да су на томе Сабору учествовали: архиепископ, епископи и игумни и *сав Сабор Земље Српске*.³⁰ Држао се тај Сабор у царском двору краљеву у Сврчину (у околини Приштине).

Старајући се нарочито да боље промотримо радњу сабора за време Душаново, познавши смо поуздан спомен скоро о десет

²⁸ Дечанске хрисовуље, Гласник II од. књ. XII, стр. 65 и 136. Miklosich, Monumenta serbica, 90, 99.

²⁹ Ђ. Даничић, Животи краљева, 176.

³⁰ Ђ. Даничић, Животи краљева, 218—220.

различитих сабора који су за време тога владоца радили по-слове државне. Прећи ћемо их у кратко по споменцима у којима се помињу, да би се видело како је та установа била већ силно утврђена у ондашњој српској држави.

Први Сабор за који поуздано знамо, то је мало пре споменути приликом крунсања Душанова на краљевство, 8 септембра 1331 године.

Други Сабор је по обичају морао се држати приликом смрти архиепископа Данила, кад је Душан, као што животописец сухопарно бележи, *поставио* својега логотега на престолак **светаго Савы**. То је било у јануару 1338. И ако не стоји изреком записано, тада се, по више пута раније понављаном обичају, Сабор морао сакупљати.

Око петог тога времена, 1335 од прилике, Стефан Душан је имао потребу да своје оружје обрне на Угарску, откуда се краљ Карло Роберт беше дигао на државу његову. У животопису стоји: *въ тѣ часк повелѣ събраномъ быти всѣмъ военъ юлико државы њего, и великомънитыне своје великоже призвавъ и съвѣштание съ тѣми сътвори.*³¹ Ми држимо да је и тада држан Сабор, ма да изгледа да није био потпуно и у свечаном свом облику. Слично нешто као да је било и приликом борављења Кантакузинова у Србији 1342 године, што је сам Кантакузин у својим запискама описао.³²

За овим нам је познат свечани Сабор ускршњи од 16 априла 1346 којим је цар крунсан на царство. Пошто је тај Сабор само за извршење крунсања, јер је проглашење царства извршено негде после узећа Сера, то би претпостављало нов сабор који би имао бити у јесен или у почетку зиме 1345 године.

Велика потврда задужбине Олперове у Леснову показивала би на сабор 1347 или 1348 (после проглашења царства). Година је обележена са 1347, али је индикција погрешна. У тој потврди цар Стефан говори: *Зговорих се на збору са господином*

³¹ Ђ. Даничић. Животи краљева итд. 228.

³² Гласник XIII. 310 и даље. Кантакузин спомиње 24 властелина који су се на Двору уз цара налазили и прича да су их цар и царица на саветовање позвали. Ту нису били ни архиепископ нији нико од свештенства. Али то се није ни могло рачунати као редовни сабор.

и оцем светаго царства ми кир-Јоаникијем и са архијепископом Охридским кир-Николом и са архијепископом Скопским, рекше митрополитом, кир-Јоаном, и са всеми митрополити и епископи и игумени же и ликом јерејским и властели, и са всем збором светаго царства мојега.³³ По том додаје: *Сије же зговореније бист са всеми теми и са гостопедеју превисокоју царицеју Јеленоју и са превазљубљеним сином светаго царства ми, краљем Урошем.*³⁴ Овде је састав Сабора из првих година царства показан довољно јасно. Приликом расправе закона о лесновској задужбини урађено је ово: Епископија Скопљанска постала је првопрестолном митрополијом, због тога што је од краљевства начињено царство, а од архијепископије — патријаршија. Тражећи да ново-установљеној митрополији скопљанској нађе област, цар Стефан је склопио деспота Олвера да се његова задужбина у Леснову од игуманије начини епископијом и стави под власт новог митрополита скопљанскога. За тим долази потврда Олверових поклона са законским одредбама за властелштво лесновско.

Иза тога Сабора мислимо да има доћи онај Сабор који је утврдио хрисовуљу Арханђеловског Манастира, велике задужбине цара Стефана у Призрену. И у тој хрисовуљи пише изреком да је узаконена у договору са Сабором који се у њој пменује и Збор.³⁵ Само је, по несрећи, та хрисовуља непотпуно сачувана, те се не зна година њена постања поуздано. Докучити се може приближно околинским путем. У самој хрисовуљи цар Стефан сам каже: *отъ основаниа растрѣвивъ начехъ зъдати въ оутѣшениѣ ѡнишескомоу чиноу, и рекохъ ѡгоже николи-же быти архијепископни ни митрополни ни епископни тѣмъ нгоумени.*³⁶ По томе би се могло узети да је хрисовуља издата у почетку зидања. Томе у потврду долази исто тако место у хрисовуљи краља Ст. Дечанскога где пише да се хрисовуља дечанска записивала а храм зидао у лето 1330, а зна се да је манастир много позније готов био. Дан основања Арханђелове Цркве за-

³³ Гласник XXVII. 289.

³⁴ На истом месту.

³⁵ Гласник XV: с всемъ зборомъ, стр. 269; съ семь богосъбранымъ светымъ съборомъ, 269; съ всемъ зборомъ сръбскимъ, 309.

³⁶ Гласник XV, 268—269.

писао је сам цар у другој једној хрисовуљи, дајући поклон Арханђелској Цркви у Јерусалиму. У тој хрисовуљи пише на крају: син хрисовуљк писа и подписа царство ми въ свако оутвржде- није мѣсеца априла ·кѣ· днь оу Призрѣни. къда поставни царство ми temelnie архангела Михаила.³⁷ Цркву светог Арханђела цар Стефан је, дакле, почео издати 1348, априла 29. Има друга једна хрисовуља којом је он дао у баштину цркву једну у Шишњи серскоме митрополиту Јакову, године 1353. Серски митрополит Јаков помиње се у Арханђеловској хрисовуљи као *први игуман Арханђелов*.³⁸ Црква у Шишњи с имањем својим даје се њему лично у баштину, с тим да после његове смрти остане св. Арханђелу у Призрену, а у повељи те цркве у Шишњи, која има тачан датум 1353 године, помиње се хрисовуља Арханђеловска као *готова*.³⁹ Она је, дакле, написана пре 1353, а да ли је написана кад се почела издати црква 1348, или позније — за сад се нема чим поуздано расправити.

Сабор који се био скупио на празник Вознесенја. 21 маја 1349 и на ком је утврђен Законик, довољно је познат по Законику самом.

О томе или о неком другом Сабору који је држан у исто време, после 1346, налази се помен у једној хрисовуљи цара Стефана од 21 маја без означене године. У тој хрисовуљи цар Стефан помиње свечаним речима сабор у Скопљу: *Прииде же вселенна въси събравши се радостно оу Скопи на зборе*. У хрисовуљи се назначује да су на Сабору били патријарх Јоанкије, царица Јелена. У хрисовуљи се куне од стране светих отаца и јеванђелиста, па и од „*снега збора*“.⁴⁰ И тај Сабор морао се држати негде после 1346, пошто је царство и патријаршија установљена, али нема начина да се расправи имамо ли посла с неким непознатим или с неким од већ поменутих сабора.

Још имамо помен о сабору од 1354. и то са две стране. Прво је белешка о избору патријарха Саве наместо првога па-

³⁷ Миклошић, Monumenta serbica, 135.

³⁸ Гласник XV, 276.

³⁹ Гласник XXIV, 244.

⁴⁰ Гласник XXIV, 238.

тријарха Јоаникија. Јоаникије је умро 3 септембра 1354. Животописац архиепископа српских забележио је да је по смрти патријарха Јоаникија цар Стефан сазвао **съборъ сръбскыи и гръчскыи въ градѣ Сѣкроу**.⁴¹ где је патријарх Сава изабран. Пошто је Јоаникије умро у почетку септембра, тај се Сабор могао држати у јесен. С друге стране имамо помен о сабору те године с тачним подјетком у другој мањој половини Законика, или у другом Законнику, како се понегде назива. Не би се дало мислити да је друго кодификовање закона, о коме ћемо на свом месту говорити, рађено припадом, при изненадном сазиву Сабора поводом смрти патријархове. По томе се Сабор у 1354 састајао, по свој прилици, двапут, једанпут у пролеће пред рат те године с Маџарима, а други пут у јесен, поводом смрти патријархове. На једноме је од тих састанака постао и други Законик, онај од 1354.

На послетку имамо помена још о једноме Сабору, коме нема записане године, али који се по другим поузданим знацима мора ставити у годину 1355. То је Сабор у Крушиштима, који је држан а о коме нема назначене године. Спомен о томе Сабору сачувао се у једној хиландарској хрисовуљи, којом цар Стефан потврђује и даје манастиру разна права. У самом почетку те хрисовуље цар помиње да је сабор на Крушиштима држао са патријархом Савом, с митрополитима, епископима, игумнима, калуђерима светогорским и властелом српском, грчком и поморском.⁴² Пошто се у хрисовуљи, ако је тачна, помиње патријарх Сава, а хрисовуља носи запис од 2 маја, то се поменути сабор могао држати само 1355, јер 2 маја 1354 још је био жив патријарх Јанићије, а 2 маја 1356 није већ било у животу цара Стефана.

Још би се имао узети у рачун Сабор који се помиње у повељи којом цар Стефан потврђује дар севастократора Дејана Матери Божјој у Архиљевици,⁴³ али пошто година не одговара помену патријарха (јер се с 1348 помиње Сава а не Јоаникије), а индикат не одговара ни тој години, нити којој год

⁴¹ Ђ. Даничић. Животи краљева и архиепископа српских, 380.

⁴² Флоринскиј Аџонске акты и фотографическе снимки. С Петербургъ 1880, стр. 73.

⁴³ Миклошић, Monumenta serbica, 142.

у којој би цар Стефан и патријарх Сава могли радити заједно — то је остављамо на страну.

Из тога се лепо види како су сабори радили као установа са широком основом, дубоко укорењена у оновременим обичајима државним, како су радили по правилима која су се предањем чувала а по потреби ширила и мењала. Док је у цркви био само један епископ, он је са свитом својом представљао цркву; кад је црква добила архиепископа, видимо на саборима архиепископа с епископима, а кад се поглавар цркве уздигао до достојанства патријарха, ми видимо где цркву на саборима заступају патријарх, митрополити и епископи с осталим црквеним заступницима. Што сам Законик помиње црковнике, објашњава нам се наводима мало час постављеним, из којих се види да је црква лицима различитога чина на Сабору учествовала.

Колико су те саборске установе дубоко биле ушле у живот народни види се већ и по томе што се није проциштало да се нарочитим законским одредбама утврђује и где ће ко седети. Светостефанском хрпсовуљом краља Милутина утврђује се за светостефанскога игумана да на Сабору (разуме се — државном) седи на четвртом месту међу игуманима.⁴⁴ Према томе је и краљ Ст. Дечански оснивајући своју задужбину Дечане наредно за игумана дечанскога да на Сабору седе *према игумну светаго Стефана*.⁴⁵ Кад је позније цар Стефан (1348 — 1353) издавао хрпсовуљу своме Арханђеловском Манастиру у Призрену, он је ту наредбу о месту игумана још јасније утврдио. *И милостију Божијом и благословенијем господина патријарха кир-Јаникија и всега збора повеле царство ми да седе игуман светаго Стефана (бањски) и Пандократоров (дечански) и Архангелов на особне трапезе са игумни забрдским*.⁴⁶

Кад се погледа на све те, и ако ретке, одредбе које су нам се о саставу Сабора у старој српској краљевини сачувале, види се да је сабор тај био чпсто аристократски, свештенички и великашки Дом, који се уз краља налазио од стране та два

⁴⁴ Я игоумень на сѣборѣ да имать мѣсто четвѣрты. В. Јагић. Светостефански хрпсовуљ, 38.

⁴⁵ Гласник II од. XII. 63 п 134.

⁴⁶ Гласник XV, 306.

главна друштвена сталежа. Тај склоп Сабора Српскога наглашава се и страшно утврђује нарочитим једним чланом Душанова Законика. У члану 69 цар Стефан ово говори: *Себрова сабора да нест; кто ли се обрете саборник, да му се уши урежу и да се осмуде подвохије*. Треба знати да *себар* значи човека неплеменита, слободна грађанина ма којег реда, који није ни свештеник ни племић. Тим, дакле, људима, ма ко и ма какви они били, цар Стефан забрањује, са страшном казном, држање сабора. Члан се има разумети, чини нам се, не само за сабор државни него и за остале жупске или градске потребе, ако не би где противан рад нарочитом повлашћом допуштен био. Из тога чланка видимо на једној страни да је оповремено законодавство држало много на то да састав Сабора, такав какав је био, одржи и даље. Уз то изгледа да се није чинио немогућан и покушај да се себарски сабор где скупи, чим се сматрало за потребно да се то нарочитим законом а тако страним казном забрањује. Сабор Српски је, дакле, састављен био од свештенства и властеле, и чланом 69 још се нарочито настојавало да се Сабору тај састав одржи. Тиме је показана једна врло карактеристична црта оновремених погледа на живот и на уређење државно, црта која се и иначе свуда кроз Душанов Законик са следственошћу проводи. Очеvidно је како време цара Стефана никако није хтело да зна за Народну Скупштину. Њој се, извесно, пресецао пут наредбом члана 69 о сабору себрову. Којим би, пак, путем она дошла до својих права, узалудно је нагађати кад знамо да је природни даљи развитак оновремене државе српске насилно пресечен.

Ми смо баш за време цара Стефана аутентичним бедешкама утврдили чешће и готово периподично правилно састајање Сабора, правилно и за извесне случајеве, као што су промена на престолу, крунисање, избор црквенога поглавара. То што смо, у том правцу, посастављали из споменика, утврђује се и самим Закоником. У члану 83 помиње се *доба саборно — до сјега-зи дока съворнаго*. Тим се хоће да каже оно што се сад по угледима на туђе језике и називе зове *сесија* — *сазив*. Само то што се у ондашњем државном и законском језику налази

назив *доба саборно*, сведочи нам да се Сабор у старој српској краљевини, барем за владе цара Стефана, скупљао *у извесно знано или прописано доба*. На исто нас изводи и узимање Сабора на ком је нешто узаконјавано, као границе времену, што наплазимо у члановима 39, 123 и 124: *до сиега-зи събора* и у члану 164: *прѣжде сиега събора*.

Да се пак на саборима донета радило на законима, то нам, осим осталих помена, сведочи и један члан закона приповедајући. У члану 142 цар наређује за непослушну властелу што је налазио за потребно, и каже шта ће јој бити ако је она *затрла прѣзь законъ што естъ царство ни оузаконило на събороу*. Ту нам се, дакле, поврх свега још и начином приповедања казује да су се на саборима узаконјавали закони.

Са свим су познате ствари, те их тога ради имамо само да напоменемо, да и о самим разним потребама специјално српскога живота има закона старијих од Душанових. Манастирске хрисовуље, почињући од Немањине Хиландару, па свршавајући са Душановом манастиру светих Арханђела код Призрена, имају или поједина законска наређења или целе законике, мање или веће. Врло знатно место у томе погледу заузима Жичка Повеља, па по том Грачаничка, Свето-Стефанска, Дечанска и Арханђеловска Хрисовуља. Оне су горе где треба споменуте, и на тим је местима забележено како су све постале са саучешћем Сабора.⁴⁷ Не пише да су саучешћем Сабора постајали уговори с Дубровником, али су и они пуни наредаба које се тичу утврђења и уређења трговине. Видеће се даље на свом месту, како је Душанов Законик многе од тих наредаба у своје чланке уносно. Али да је у држави српској и пре Душанова Законика било о појединим потребама државнога реда и судства засебних специјалних закона, то нам посведочава сам Законик, који изреком именује неке раније законе краља Милутина и позива се на њих. Такав је некакав Суд о међама и о земљама о којима се села међу собом препишу. Члан 79 за-

⁴⁷ То нема ни у Жичкој ни у Грачаничкој. Али ми данас обе те хрисовуље не познајемо по оригиналима него по преписима на зиду манастирском. Доста је да се напомене како је баш краљ Милутин оваке ствари нарочито радило са сабором.

кона пише: *А за међе и за земљу што се потварају села међу собом, да шите судом от светаго краља кади се је преставил.* Још кад смо 1870 први пут издавали законик, написали смо да последња реченица наведеног места значи „да тражи по неком закону краља Милутина који је он пред смрт издао.“ Даље, у другој половини Законика, спомње се још једанпут закон краља Милутина. У чл. 152 наређује се што треба за пороту у споровима грађана српских, па се изреком спомње *„Како јест бил закон у деда царства ми, у светаго краља.“* У члану 153, где се наређује што треба за пороту иновераца и трговаца, опет се каже да је *половина Србаљ а половина њих дружине — по закону светаго краља.*⁴⁸ Могућно је да је и она наредба за сеоске међе била како год везана за та наређења о поротској уредби, јер су и њих судски сведоци од једне и од друге стране, што се онамо у члану 80 казује, и што је у самим народним обичајима у Србији до јуче живело. Из свега тога јасно видимо: а. да је краљ Милутин издавао и других закона осим оних у манастирским хрисовуљама; б. да је цар Стефан те законе у свој законик уносио и тиме их потврђивао. У томе видимо са свим јасно један од начина којима се из ранје грађа за Душанов Законик приотовљавала.

Још нам ваља једно питање додирнути пре него што ово истраживање о нашем старом Сабору закључимо.

По нашим споменицима изгледа да Сабор у Србији није био празна формалност, него да је имао живљега утицаја на послове. Такво разумевање са свим се подудара с утицајем који је властела у више прилика потврдила утицајем на сам престо (као што је збачење Ст. Дечанскога) и оним што је властела чинила, кад је, после смрти цара Стефана, средишња власт са свим ослабела. Ми смо сами, међу тим, у толико прилика, истацали једнакост наших државних установа са византијским, као што и овде, при различитим законима, непрестано напла-

⁴⁸ Хрисовуља којом је цар Урош, 25 априла 1357, потврдио раније уговоре с Дубровчанима. помиње изреком те законе са завршетком: по закону, како соу имае оу редитељк и прародитељк царства ми њ оу светаго краља. Mon. serbica 162. Ту се, при томе закону, изреком помињу и краљ Милутин и краљ Ст. Дечански и цар Стефан.

зимо на преводе са грчкога, и на просто, тако рећи, преписивање византијских установа. Тога ради је знатно питање: је ли и ова установа Сабора пренесена у Србију из установа византијских, или је некако другојачије постала?

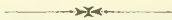
Штета је што се о томе не зна толико колико би било потребно за са свим тачан одговор на постављено питање, али оно што налазимо у најбољих познавалаца византијских установа даје мислити више на самосталници развитак српскога Сабора, или на утицај с друге стране и из других прилика. Ц. Ф. Лингентал, највећи досадашњи познавалац византијскога права, истиче веће самодржавље у управи В. Царства него што би оно излазило по споменицима у Србији, ма да и наши споменици показују усредсређење државне власти у краљу или у цару према угледима византијским. Лингентал обележава прву половину VIII века као време кад се под царевима Исаварске Династије почело образовати оно што се данас разуме под Византинизмом. Држави је, по тим установама, глава цар — самодржац, њему је власт од Бога, он је у вршењу своје власти неограничен и њему закона нема, пошто је он сам извор закона. Цар је, по тим мислима, постављао и збацивао патријархе и владике, наређивао је што је требало за свештенство, уздигао је владичанства у митрополије и наређивао што треба о њиховом првенству, издавао је заповести о калуђерима и манастирима, о празницима и славама црквеним, о крштењу и венчању, па и о самим начелима вере, договарајући се о томе, каткад, са патријархом и његовим Синодом, а радећи, каткад, и насупрот јакоме противљењу свештенства. У својим државним пословима цар је, каткада, договарао се са највишим чиновницима и достојанственицима; призивао је, каткада, на та саветовања и свештенство, али тај Сенат (*συνκλητος*) није имао више никаква учешћа у законодавству и служио је више за увеличање свечаности приликом обнародовања царских заповести.⁴⁹

Исту оцену налазимо и у другога познаваоца византијског права, Француза Мортреља. Владалачка се моћ сваколика, пише

⁴⁹ Z. v. Lingenthal, Geschichte des griechisch-romischen Rechts, 3. Aufl. Berlin 1892, XII—XIV, где се наводе многобројне потврде из закона византијских.

он, налазила у личности царевој; он је једини био поглавар државни, једини законодавац, једини управник; он је био неограничен, и једино му је ограничење било у обичајима и у ономе што је здравим разумом препоручено било. Уз цара је ишла свакада свита која царску власт прати, али у Цариграду није било, као на западу, независне власти, нити племства које би какав год утицај по наследству уживало; цариградско или грчко племство није имало нити политичког положаја, нити каквога год утврђеног достојанства. Велике породице нису имале чак ни права да се скупљају у Сенат. Цар Лав Мудри (886—911), укинуо је изреком Сенат једним нарочитим законом, и ако се он и даље помиње. То ће бити она формалност коју помиње Ц. Ф. Лингентал. Никифор Фока (963—969) је наредио да се државни послови могу претресати на скупштинама првих државних чиновника, али то већ није налицило на Сенат као на слободну установу, већ је више личило на царски савет или одбор, који је цар по својој вољи сазивао из лица околне своје. Мортрењ наводи још знака да су поједини цареви у појединим приликама оживљавали стару установу Сената, али се ни из чега не види нити да је она имала своја утврђена права, нити да се у њој држала каква утврђена организација, нити да се редовно састајала, што би могао бити један од првих знака независне организације Сената.⁵⁰

Из овога је очевидно да су у пословима са Сабором наши владоци одвајали се од својих угледа византијских, следејући у томе или давнашњем народном обичају или угледима с друге стране. Та разлика је од великога значења за карактеристику наших старих државних обичаја, и студија о пореклу или развићу ове установе тражи нарочите пажње. И колико је карактеристично то, толико је исто карактеристично што се скоро све друге одредбе о самодржавној царској власти по византијским појмовима могу потврдити и местима из разних српских споменика!

⁵⁰ Mortreuil, Histoire du droit byzantin et du droit romain dans l'Empire d'Orient. Paris 1846, III, 34—37.

III

Како је постао и како је склопљен Законик Душанов.

Кад буде дошло на ред да се промотри састав Законика, видеће се да Законик представља не само неку врсту кодификације, него да у њему има и засебних нарочитих наредба којима је очевидан задатак да нову царску државу у извесном правцу истакну. У том погледу упућујемо као на пример, на *наредбе о татима и гусарима, о трговцима, о цариницима, о путовима, о ванредним и тешким јемствима* која су тражена да се од сваке самовоље, нереда и случаја по што по то ујемчи сигурност имања, слобода промета и безбедност путова. Законодавац је отворено хтео да тим законодавством, у коме је тврдим везама осигуравао ондашња лична и имовна права свију редова своје државе, нарочито да печат и тип најчвршћега реда и безбедности, какав се као неки идеал могао замисљати у оно расклапато време. Учвршћење администрације и јакога административног реда ванредним мерама општега, чиновничког и међусобног јемства и одговорности остаће — нама се чини — као главни тон и црвени конач Законика. Може бити да је баш у томе оно што је у то време у државама Балканскога Полуострва највише оскудевало, па је цар Стефан имао разлога да тежи да баш то истакне и тиме к својој држави све елементе привуче.

На ову мисао не долазимо ми самп, него је она донекле и исказана у једноме, на жалост рђаво сачуваном писму Душановом које нас упућује на проглашење царства, и у коме, како по томе тако и иначе, треба да тражимо зачетак мисли о Законнику и целога реда других поступака и послова Душанових.

Писмо о коме је реч сачувало се само уз Раковачки препис Законика, на крају рукописа. П. Ј. Шафарик му при штампању тога преписа није ни пажње поклонио, а ми смо га 1870 при првој издању Законика први извакли из заборавља, давши му место у предговору, без икаквог објашњавања. Сада, по данашњем разумевању тога писма, дајемо му место пред Законом самим. Писмо нема године ни дана кад је писано, али је састав његов свечанији, и на једном месту је и забележено кад је састављено. Тим је свечанији што се у њему крупним цртама побраја дотадашња радња цара Стефана. Најпре, разуме се, долази борба са Бугарима, по том распра с оцем, где се Душан пореди с Јосифом, а на завршетку се каже како је Божија воља помогла да се то све савлада и да он постане кнез и моћан, да му се даду у руке велики градови Царства Грчкога, те да од краља постане цар. Ту се напомиње каквим је начном и од којих лица извршено крупнацање о Ускрсу 1346. За тим се износи како је цар, са сином краљем Урошем и са царицом кира-Јеленом, тражио како ће штогод добро да учини, да „постави законе вере православне“ како прилични да буду по земљахъ-же и градовехъ по православној цркви тако да не оумножитъ се въ дрѣжавѣ царствѣа нашего некою злоба и злое оумиштрение и лоукавое ненавидѣније, ни паче да поживиешъ въ вѣсаком тиxости и безмилъвѣнѣиъ житиѣ и въ православиѣнѣи вѣри съ вѣрми людьми царства нашего, малимъ-же и великимъ. Цар у томе писму нишпи вели да је законе поставио, нишпи вели које законе поименце поставља, него говори о томе управо као о послу још неурађеном.

На једном месту, при средњим писма, где се говори о пријему власти од оца, писмо вели: и постави мѣ господина и сѣдржителѣа вѣсои земли отъчкѣства моего, и царствова лѣткѣ -si. Пошто се узме на ум да је цар Стефан као краљ примио владу пред јесен 1331, то излази да је ово писмо могло писати се у лето 1347, јер се тада навршивало шеснаест година од навршења владе. Кад узмемо на ум да је Законик проглашен 1349 године, онда је јасно да је то писмо наредба за израду законика, може бити за превођење или истраживање згоднога грчког дела

за тај посао, и прикупљаће оне грађе која је била потребна за израду српскога Законика. И свечанији тон, и цео склоп писма упућују нас на то, а белешка, по којој налазимо кад је писмо писано, утврђује нас у томе са свим и меће Законик у ред оних дела, којима је цар Стефан хтео да осветита, оправда, утврди и прослави проглашење царства у Србији. Овако разумеваће тога писма узрок је, те смо му сада, у овоме новом издању, одредили место у почетку, пред самим Закоником, као предговору, пошто му, по самоме смислу и значењу његовом, то место најбоље одговара.⁵¹

С тим се и опет враћамо на целпну дела и поступака цара Стефана што су у вези с проглашењем царства. На другом једном месту⁵² ми смо јасно поставили да је писао о проглашењу царства, која је могла из ранје сазрети у глави Стефана Душана, изшла на видик поводом узећа Сера о Митрову-дне 1345. Ту је постављено допунљиво да се тај акт могао извршити на сам Арханђелов дан 1345. У горе поменутом писму цар Стефан сам у неколико тврди да је узеће Сера с тим у вези, јер говори: *дасть ми въ роуцѣ ѣкоже и великомоу Константиноу цароу земље и всѣхъ страни и поморја и велике градове царства грчкаго.* У први мах нови цар је морао имати доста посла да спреми крунсање и потпуно признање у самој својој земљи. И време од новембра 1345 до Ускрса 1346 без сумње је испуњено тиме. За тим се цар бавио читавим низом других знатнијих и мање парадних и формалних послова, ко-

⁵¹ Препис је тога писма очевидно рђав, и преписач је по својој глави нешто мењао. Дан боја на Веабужду метнуо је 27 јула, и ако је бој био 28 јула и по дану недељном који он спомиње и по другим боље сачуваним записима. Ускрс 1346 записан је да је био 14. а он је био 16-ог априла. Сумњиво је што цар Стефан ту говори за цара Михаила: *мъчимъ главоу њго стѣхъ*, пошто се баш из наших извора зна да тако није било. Али се све то извесно може наговорити самоме преписачу, који и у тексту Законика није све чувао. У сам акт не би се могло с разлогом не веровати, пошто се фалсификати обично налазе или у позиције доба, из уображених моралних, или још чешће из материјалних интереса. Ни једно ни друго не да се претпоставити за преписача из 1701 или за онога који је пред њим био или за онога из чијега је рукописа тај вадио. Арх. II. Руварац објаснио је помен седам царева у Гласнику XLIX, стр. 17—25.

⁵² Српска Краљевска Академија Глас XXXVI, Струмска област у XIV веку и цар Стефан Душан, стр. 24.

јима је мислио да проглашење царства оправда и образложи. Пребројани у кратко, ти би се послови налазили у овоме :

1. Цар Стефан је, поводом тим, учинио нарочит прилог манастиру Бањској, где му је била сахрањена мајка краљица Теодора као *свећу гробу материну*.⁵³

2. За спомен свога деда краља Милутина и оца краља Стефана одредно је да се св. Николу у Бару у Италији, цркви коју су оба та краља српска особито оданошћу почаствовала, даје од 20 августа 1346 индикта XIV двеста перпера од дохотка дубровачкога за куповање воска (pro seга emenda) тој цркви, *за душу* краља Милутина и Стефана Дечанског. Ова се повеља попуња с оном под 1 наведеном, и може бити да је и она прва петога дана издана.⁵⁴

3. Извршио је заједно с царицом походу светогорских манастира, раздавши им многе поклоне, зими 1347—48 године. С тим је путовањем царевим у вези читав низ повеља.

4. Основао је у престоници самој, у Призрену, а не у даљини од средшита као што су до тада обично владоци, претходници његови, радили, задужбину, манастир светих Арханђела, обдаривши га сјајним поклонима. Као што је сам назначио, тој цркви је положио темељ 29 априла 1348.⁵⁵

5. Пошто је ту задужбину, као велики војсковођа, посветио арханђелима Михаилу и Гаврилу, сетно се старије задужбине својих старих, цркве арханђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму, и уступио јој је неке дохотке и 500 перпера од Дубровника, и у хрисовуљи којом је то наредно записао је дан када је положио темељ цркви св. арханђела у Призрену.

6. Дао је сковати за спомен нарочите новце, на којима је наслепано како два анђела цару међу круну на главу.⁵⁶

⁵³ Српска Краљевска Академија, Споменик IX, стр. 1. Хрисовуља цара Стефана гробу мајке му краљице Теодоре.

⁵⁴ Fr. Rački, Rad XVIII, 229—230.

⁵⁵ Miklosich, Monumenta serbica, 135.

⁵⁶ S. Ljubić, Opis jugoslavenskih novaca, Zagreb 1875, стр. 109—112. Љубић је ту описао равно 64 варијетета тога новца — без сумње од разних златара, кованих по једном пропису и наредби.

7. Подигао је, одмах у почетку, дотадашњу автокефалну Архиепископију на Патријаршију, а неколике епископије (у споменцима се помињу после тога времена као митрополије дотадашње епископије: Скопљанска, Призренска, Хвостанска) на митрополије.

8. Издао је наредбу, о којој смо горе говорили, да се спреми што треба за прераду или обнову, утврђење или допуну закона земаљских.⁵⁷

По томе наредба за писање закона коју смо горе истакли улази у ред већег броја државничких дела, која су извршена у намери да се прогласење царства прослави или образложи. Питање је сад шта се разуме под Закоником и шта треба, у опште разумевати под Закоником Душановим? Чег се управо тиче наредба о којој сад баш говоримо?

Дуго времена, док је знање о времену цара Стефана било стешњено и док се сви данас познати извори нису обзнанили или наштампали, мислило се да је Законик цара Стефана само онај збор од 100—200 чланака који нам је под тим именом старина сачувала. Кад се позније сазнало да је за времена цара Стефана преведена и Синтагма Матије Властара, почело се мислити да је управо то Законик цара Стефана или да под Закоником ваља разумевати поглавито те *грчке* законе преведене и објављене за владе цара Стефана, и да су уз те грчке законе они посебни и нарочити домаћи закони оно што би данас некое главном закону биле измене и допуне. Састављајући и штампајући 1877 „Примере књижевности и језика старог и српско-словенског“⁵⁸ ми смо сами први изашли с том мишљу,

⁵⁷ Гласник XXVII. Хрисовуља Лесновска, стр. 289: И по милости Божијев, како подвигохъ самъ краљевскы на царство, и архіепископію на патриаршество и епископіе на митрополитства, такожде и подвигосмо всесъщностю Скопню (? епископию) чъстнаго и славнаго града Скопниа Трѣворучицю на прѣвопрѣстолноцю митрополию, пенскасмо епископниѣ подложити въ область митрополиѣ свѣтыв Трѣворучице Скопскыѣ, итд. Није, дакле, проглашавање ишло форме ради, него су се по правилима патријарху тражили митрополити а митрополитима епископи за подвлашће. У том је погледу то место Лесновске Хрисовуље врло значајно. Призренска се епископија под Ст. Дечанским још помиње као епископија Гласник XLIX. 355) а Арханђеловска је хрисовуља (Гласник XV) зна као митрополију.

⁵⁸ Друго издање, Београд 1888.

п онде смо у састав одељка „Примери закона државних и црквених и споменика правних и историјских“ узели, као одломке из византијско-римских закона, чланке из Јустинијанових закона и чланке из Властарова зборника по преводу XIV века, не имајући под руком ништа из Градскога Закона тако зване Фотијеве Крмчаје, која је по наредби св. Саве преведена. На томе месту написали смо тада (1877) ово: „Што се тиче зна-
 „чења Душанова Законика — кад се узме на ум садржина
 „Фотијева Номоканона, који је још св. Сава увео и у коме има
 „и грађанских закона: кад се, по том, обрати пажња, да и
 „Душанов Законик у рукописима долази увек као додатак тим
 „законима и да у њему нигде наредбе цео предмет не исцрп-
 „љују, нити се у каквом самосталном карактеру показују, онда
 „изгледа као најзгодније, да законодавну радњу Душанова вре-
 „мена треба сматрати као *додатке и исправке* или као *измене*
 „и *допуне* византијско-римским законима који су још од св.
 „Саве уведени. Посебном истраживању задатак је да ову ствар
 „опширно расветли.“⁵⁹

На исто ово умовање дошли су и руски истраживачи А. С. Павлов и Т. Флорински са свим самосталним путем, и не узимљући на ум горе изнесене мисли, које су узгред и у једној више школској књизи исказане. Т. Флорински пише: да су главну основу српскога кодекса састављали византијски јуридички чланци; они се налазе на првом месту у Зборнику Закона; у њима су сви знатнији државни закони, и сам Законик Душанов није могао бити друго што но допуна к законима византијским.⁶⁰ Међу тим, кад се Т. Флорински прихватио да упореди поредак у Душанову Законнику са поретком у Властаровој Синтагми,⁶¹ није му испало за руком да у поретку ухвати јачу и очевиднију сличност, јер, на послетку, одредбе о хришћанству и дужностима грађана према вери налазиле би се на првом месту и иначе, кад и не би тако било у Синтагми. Остале су једнакости случајне, и оне су такође саме собом до-

⁵⁹ Примери, 304—305.

⁶⁰ Памятники законодат. дѣятельности Душана, 287.

⁶¹ Памятники 444—446.

шле. Знаменити зналац словенско-византијскога права професор А. С. Павлов дошао је до истих закључака, посматрајући Би-стрички препис. А. С. Павлов је извео да се *Закоником* зове не само збор Душанових Закона, него цео Зборник, у коме су Душанови закони само један саставни део.⁶²

Међу тим, ма да је и нама ласкало кад смо видели где су чувени руски књижевници својим самосталним мишљењем дошли до истога мишљења о главној карактеристици Законика, опет смо данас, држећи пред собом цео материјал и размисљајући о њему на ново, дошли до са свим другојачије оцене, не мењајући у главном ову оцену општега значаја.

Ако бисмо хтели *ми данас*, по нашим данашњим мислима и оценама, без обзира на оцене у време цара Стефана, да начинимо преглед од свега онога што је тада *као писан закон* вредило у царству, онда би се морао саставити зборник у коме би се налазили

а. тако звани *закони светих отаца* (по данашњем: преводи византијских грађанских и црквених закона разне врсте и порекла, колико их се онда у земљи налазило);

б. закони, повластице или законске одредбе у христовуљама манастирским, у повластицама градским или личним;

в. закони старијих краљева, као што су закони краља Милутина о пороти и о сеоским границама, које сам цар Стефан помиње;

г. закони цара Стефана;

д. законске наредбе и повластице, дате путем трговачких уговора Дубровчанима и још коме другоме.

То би био потпун зборник писаних закона из времена цара Стефана, схваћен погледом из данашњег времена, с обзиром на праву и потпуну целину грађе, без обзира на оно што се у оно време мислило о свима саставним деловима такога зборника.⁶³

⁶² Цитат Т. Флоринскога у Памятнику, 447.

⁶³ Један зборник правних споменика старе српске државе у овоме олсегу ми смо сами почели да израђујемо. Узели смо за основу Спитагму Матије Ваастара, а из повеља смо почели vadити оно што год вешто законски наређује. Други послови учинили су те је тај рад и сад још недовршен.

У оно пак време мислило се о свему томе другојачије. И ако се Душанов Законик ни у једном рукопису не налази сам, него се с њим обично налазе и Спнтагма Матије Властара и Јустинијанов Закон, опет зато не треба мислити да је у оно време једну целину или један исти посао чинило све што је у једној књизи до нас дошло. Књиге су се онда састављале другојачије него данас, што се може видети по свима оновременим зборницима. У једну су се књигу онда обично метале ствари које за једну потребу требају, макар биле и различите по постању или по значају свом. Што се закони Душанови обично налазе у *једној књизи* (која, при том, није оригинал него обично пренос за практичну потребу) са законима Јустинијана и осталих царева и са зборником М. Властара, не може значити да су они тим делима *додатак*, пошто се њихово постање објашњава са свим самосталним путем. Истом када би се то видело у *оригиналу*, делом изведено и изреком назначено, било би допуштено поменуто разумевање. Што се тако састављена књига зове *Закоником*, не може имати никаквога широког значења, пошто у нашем старом језику *Законик* значи само зборник или књигу закона, били какви год и били различити или не били. Из самих рукописа и текстова XIV и познијих векова видимо да се *Закоником* зове књига у којој су Властаров Зборник, Јустинијанови закони и Душанови Закони, а *Законик* сам назива обично *Закоником* баш сам зборник Душанов, а *Закоником светих отаца* зборник Властаров, упућујући, тим згодним називом, и на сваку другу књигу у којој се могу наћи закони светих отаца, јербо се и других таквих књига занета налазило (у зборнику преведену старањем св. Саве). А као год што се сваки зборник закона у нашем старом језику називље *Закоником*,⁶¹ тако се зборник молитава назива *молитавником*, зборник приручних свештеничких текстова *требником* итд. Из тог излази као правило да у *Законик цара Стефана* не треба самовласно метати ништа више осим онога што је под тим именом сма-

⁶¹ Пред нама је један рукопис чисто црквених закона из књижице Јерусалимског Метеха у Фанару у Цариграду (бр. 590), коме у натпису пише *Номоканонъ сиречь Законникъ*.

трало и разумевало Душаново време, макар какве биле наше данашње мисли о законодавству Душанову. о целини оновремених закона, о опсегу те целине, итд.

Овоме сматрању и поступању имамо још један врло знатан разлог. Цар Стефан и његови савременици у Србији ипсу сматрали да *законе светих отаца* (по њиховој терминологији римско-византијске црквено-грађанске законе) *треба узаконавати* ипсти је ма ко онда могао мислити да те законе треба саборском и владалачком одлуком у живот увести као други какав закон који ипје постојао. Ако не још из раније, *закони светих отаца* ступили су у важност и у пуну практику за краља Ст. Првовенчаног, кад је св. Сава, с организацијом српске цркве ипсту у практику и у живот превод Фотцијевске Крмчаје. О томе је напред на свом месту казано што треба. Знатно је што се из животаииса св. Саве јасно види да је он увођење црквено-грађанских византијских закона сматрао као ствар вере, па ју је извршио од своје стране, чисто архиепископском влашћу, *без учешћа и краља и Сабора*. Оригинали су се тих закона и даље чували у архиепископији. У време цара Стефана, као и раније, мислило се непрестано да су ти закони саставни део вере и верске организације, и ипвесно би се сматрало за повреду вере да је ко поменуо да се на ново проглашују. Ниједан препис, допста, и нема при тим законима онаке потврде или формуле обнародовања каква се чита у свима преписима закона Душанових. Али су се у време цара Стефана прилике биле ипначе измениле. Држава се била раширила; у њу су ушле земље и градови грчки, којима је требало потребу правде и судства задовољити по начину на који су они били из раније навикли. Знано се да правна књижевност у Цариграду и у Царству Грчком ипје стајала, него да се на њој даље радило. И то су били разлози што је цар Стефан сам могао помислити да га дужности новог положаја и нових освојења позивљу да нешто учини за неговање правде. Сам цар, који је та места познавао, освајао их и често обилазио, који је с људима од онуд често у додир долазио и пред којим су се највише све потребе царства састајале, могао је најпре поменуту дужност и потребу

осетити, и у томе му се није требало много обзирати на саветнике. Отуда су те потребе дошле у приступно писмо о коме смо мало час говорили. Мисао је царева могла бити двојака. И не помишљајући да закоњава грчке законе — законе светих отаца — који су већ по православљу као закон вредни, цар је могао мислити да Фотијевску Крмчају, књигу замашну и непрегледну, замени нечим новцијм, делом подеснијим и прегледнијим, које би се лакше могло употребљавати по многим судовима које је цар установљавоа и које је намеравао да уреди и утврди. Иста се потреба, тога истог времена, осетила и у Царству Грчком, и баш у земљама којих је скоро целина дошла под Србију. У Солуну се јавио правни зналац Матија Властар, који је за потребу лакше употребе старцијих закона, црквених и државних, саставио своју Спнтагму. Не можемо нагађати (јер друго чинити не бисмо могли, пошто нам ништа записано није остало) да ли је цар Стефан сам упутио да се Спнтагма Матије Властара преведе, или су њу изнашли и изабрали они људи којима је то, по царској заповести, наређено. Али Спнтагма се није могла сматрати као нов закон, пошто се оно што у њој стоји и дотле као закон сматрало; тада је само израђен пов *превод* тога новог облика, тога новог распореда старих закона светих отаца. Главно, на што је могло упућивати писмо царево, могло је бити и било је нови *Законик* — законик српски, о опоме што је раније појединце од самог цара Стефана или од његових претходника закоњавано и наређивано, или што се као обичај или општа одредба у земљи као закон сматрало. Смисливши да по судовима свога царства преводом подеснијега и краћег дела рашпри и распростраи *законик светих отаца*, цар Стефан је имао срећну мисао да уз то погледа и на законе Земље Српске, на Законик српски, и да га сакупи и уреди. И ту је било појединих делова који су већ вредни као закон — али је мисао царева била да све то скупи у целину и да по примеру *Законика светих отаца* и он скупи *Законик своје земље и да му да своје име*. Ми данас не мислимо да треба чудити се што у закону нема системе или „целине.“ Ту бисмо опет мисли свога времена подметали Србима XIV века. Ономе је времену и ред

који се сада види изгледао довољан; у осталом такав је био и у осталим оновременим зборницима закона. А цар Стефан је баш и рад био да по примеру *Законика светих отаца* — свој или српски законик начини.

Тако нам данас изгледа постаће Душанова Законика, и тога ради мислимо да под тим именом треба и даље да сматрамо оно што нам је од старине завештано и што се под тим именом и до сад сматрало. О саставу Душанова Законика говориће се на другом месту.

* * *

О другом питању, о начину којим је склопљен Душанов Законик, може се опет нешто и нешто с поузданошћу казати.

„Извори су нашем законнику — пише др. В. Богвишић — „били не само обичаји народни и установе на тому сабору утврђене него и прџашњи закони и владалачке наредбе. Јако је „да су свиколници чланци који у Законнику почимљу са повељкни; царско овога посљедњег порекла.“⁶⁵

Да су писци уносили у Законик народне обичаје, могло би се тврдити тиме што многи чланци Законика у народним обичајима и данас живе. То смо у објашњењима другога дела често назначавали. У свима тим случајима могуће су две претпоставке: једна је да је обичај у народу постојао, да га је Законик, ради боље тврђе, у текст унео, и да је обичај, после, кад је Законика нестало, продужио свој живот у народу; друга је, да обичаја није било, него да је Законикова наредба први извор, који је, прешавши практиком из књиге у живот, онде свој живот даље продужио, и пошто се књига као законик изгубила или заборавила. Навике о општем јемству сеоском, о вези војничких дужности са баштинским правима и о граничењу села могле би послужити као пример једнога и другога. Има извесних правних средстава које живот сам изради потребама и тежбама својим. Та су средства свагда најбоље срачунана са стањем и потребама којима треба да послужи, и тога ради и средства трају докле год траје стање и потребе које их рађају.

⁶⁵ Dr. V. Bogišić, *Pisani zakoni na slovenskom jugu*. Zagreb 1872, стр. 35.

Средствима општега јемства којима се Душаново Законодавство служило у XIV веку — оставићемо на страну да ли оригинално или по ондашњим народним обичајима — морало се и у XIX веку против хајдучије и паљевине послужити законодавство нове државе српске.

Има случаја, где је Законик улазио у борбу против где којих, начелима хришћанства противних народних обичаја, па је та борба остала безуспешна. Примера ради упућујемо на оно што смо у објашњењима (стр. 158 и д. напред) писали о законској забрани да се гробови (вамширски) откопавају. Зао тај обичај преживео је Законик, и искорениће га, извесно, само шира просвета, једино средство против таквих зала.

По томе се види да су се писци Законика обраћали животу и да су црпили из њега. Не мање се да посведочити да су писци Законика црпили и из старијих закона. Др. В. Богинић је врло правилно обратио пажњу на мноштво осталих писаних законских наредба, које су нам сачували споменици у манастирским повељама и у наредбама или у уговорним повластницама о трговини.⁶⁵

Кад, на прилику, узмемо па разгледамо једну за другом повластицу по повластицу, које су краљеви и господари српски од краја XII века давали Дубровчанима, ми ћемо видети да је тек краљ Милутин за првих година своје владе, увео новчану казну од 500 перпера за оне који би у Србији што учинили противно наредби краљевској у дубровачким повластницама. Дотле су се сви клеали и обећавали, али оваке мере није наредно нико. Мера је та, међу тим, врло знатна, јер обележава читав обрт у политици, и она је тек прави темељ потоњем јачем трговачком саобраћају међу Србијом и Дубровником. Краљ Милутин је ту казну наредно у два писма, у једном издатом у Другом Пољу, без године и дана, и у другом без никакве белешке.⁶⁷ Та пета наредба о сигурном путовању трговаца и о

⁶⁵ Dr. V. Bogišić, Pisani zakoni, стр. 23 и даље.

⁶⁷ Miklosich, Monumenta serbica, LII, стр. 51 и LIV стр. 53. По разнозикама дра К. Јиречка, Bergwerke 43, приписујемо их првим годинама Милутиновим противно Миклошићу, који их је приписивао Урошу.

слободној трговини увршћена је у Законик као члан 118. Њу је, дакле, узаконио прво краљ Милутин; њу су потврђивали владаоци за њим; њу је цар Стефан само као готову законску повластицу у Законик унео.

Тај је исти случај скоро са свима осталим наредбама о трговини. Већ је др. В. Богвишић обратио пажњу на везу међу Закоником и дубровачким повластицама.⁶⁸ Предмет откупљивања залогe, о коме говори чл. 80 Законика, улази такође у тај ред, и јасније се разуме кад се прочита оно што о њему говори доле назначена Душанова велика повластица Дубровчанима. Занимљиво је како је Душан, издавши Законик 21 маја 1349, те исте године у септембру обновио дубровачке повластице, и у том акту, стилом какав таком акту приличи, поновио оно што има у Законику.⁶⁹ Међу тим Законик је у главним цртама поновио оно што је раније од краља Милутина и од самога цара Стефана Дубровчанима учињено, у колико су те наредбе имале опште вредности за земљу, па је требало да и у Законик уђу. А праву своју хрисовуљу с повластицама Дубровничку цар Стефан је издао оне исте године кад и Законик. Јасно је за свакога како је цар Стефан хтео прво да уреди послове своје земље Закоником, па је после, на основу томе, ушао у давање повластица. Карактеристично је и то, што је та повластица Дубровничку, од 20-ог септембра 1349, прва Душанова главна и велика повластица, и што је она, сакупивши у себи коначни развој српско-дубровачких веза, дужности и права, остала за потоња времена углед, од којег се није одступало. У овоме је још један пример с коликом су се брижљивошћу и пажњом на двору првога цара српског радили законодавни послови.⁷⁰

⁶⁸ Pisani zakoni. 47 и д.

⁶⁹ Miklosich, Monumenta serbica, CXXVII, стр. 146—149.

⁷⁰ Та се повластица понавља у свима својим главним цртама: 24 априла 1357 под царем Урошем; 9 јануара 1387 под кнезом Лазарем: како што њиме су книн записали прва госпеда сва српска престајме и законе; 20 јануара 1387 под Вуком Бранковићем за његове земље; 2 децембра 1405 под деспотом Стефаном; 29 децембра 1405 под Гргуром и Ђурђем Бранковићем и братом им Лазаром; 27 децембра 1428 и по том (после ослобођења Србије и обновења владе Ђурђевој) 17 септембра 1445. На истој су основи Дубровчани касније и са султанима уговарали.

Исту везу коју видимо међу Закоником и чланцима ранијих трговачких повластица налазимо, колико се да прегледати, и иначе. Међу наредбама о црквама и манастирима у Законнику, има их које су у вези с различитим законским наредбама у манастирским хрисовуљама. У објашњењима другога дела на то је, овде онде, упућивано. Примера ради можемо обратити пажњу на члан 14 о постављању игумна, на чл. 23 и 26 где се у општу наредбу претварају посебне наредбе појединих манастирских повластица. С те исте стране могу се схватити чланови: 30 о безбедности црквенога човека, 33 о суду црквених људи, 34 о работи црквених људи, 68 о меропашким дужностима спрема господара, 194 о глобама, итд.

Законик гдегде и сам наводи своје изворе. Тако се на два три места изреком помпњу, увршћују и потврђују закони краља Мплатина. Томе краљу се отворено приписују наредбе о пороти и о сеоским међама. Али има законских наредаба Мплатинових које су унете у законик без помена имена Мплатинова. Тако у члану 98 Законика читамо: *И ако се оскоуќќта два себра, ме-хоскоуќќине .s. перперк.* А у грађаничкој повељи Мплатиновој читамо: *и хоскоуќќина .s. динарк.*⁷¹ Има случаја где се о понекоме предмету у манастирској хрисовуљи говори другојачије него-ли у Законнику. Примера ради упутићемо на оно што смо при члану 81 (стр. 194—195) навели о различитом схватању Законика и Дечанске Хрисовуље о својини планина.

Исти је такав случај и према законима римским, који се у нашој оновременој терминологији зову *законима светих отаца*, зато што су у наш народ ушли путем цркве заједно са законима црквеним. Можемо упутити на члан 109 о мађинику и отровнику, где је, без сумње ради тачнијега вршења, римска казна просто поновљена, и можемо упутити на члан 145, 146 и 147 (у другом делу у објашњењима) где је законодавство Душаново нашло разлога да са свим одступи од римских закона и да за казну разбојника и крадљиваца нарочите посебне мере уведе.

⁷¹ Miklosich, Monumenta serbica, 565.

На послетку, Законик је имао много и новoga, што је оно-времено законодавство само установљавало по потребама државним. Већ из овога што је до сад казано види се да је главна мисао ондашњег законодавства била да у Законик као у зборник прикупи и оно што је у старијим законима или повластицама као закон вредило и оно што се у животу народном као законски обичај држало. Нови онога времена закони без сумње су и онда издавани као што се и сад издају кад је потреба била. Не треба ни учешће Сабора, друге законодавне половине, сматрати сувише очима данашњег времена. Очеvidно је да се са Сабором рачунало, али бисмо се преварили, ако бисмо за рад Сабора тражили правила данашњих устава и пословника европских. Цар је могао договарати се са Сабором о главним стварима онда кад је Сабор на окупу; цар је радио пуном снагом своје законодавне власти, договарајући се, може бити, једино с главнијим људима свога Двора,⁷² онда када Сабора није било на окупу, и непрестано, у току вршења своје царске власти. У самоме Душанову Законику имамо неколико оваких посебних закона, који су, без сумње, раније, снагом царске власти, издани били за потребу у њима назначену, а после су, са Сабором у договору, прикупљени, у Законик као саставни му део унесени, и потврђени. Они у Законику, у најстаријој редакцији, носе наслове **Повелка царство ми**, и види се да су у пуном облику оригиналне цареve наредбе просто преписани на оно место. Ми смо таких наредба наших равно пет у Законику и ево их. Прва обухвата чл. 140 и 141, наслове јој је **Повелка царство ми**, садржи оштру забрану примања туђих људи (насељеника) без царског допуштења, и има, као што се види, два члана. Друга обухвата равно шест чланака, 145—150 закључно, носи наслове **Повелка царство ми**, садржи разне мере против разбојништва и крађе, врло оштре и изузетне, у којима Душаново законодавство одступа од правила права римскога, руководећи се околностима оновременог народног живота у држави српској. Трећа обухвата четири чланка, 151, 152, 153 и 154, у

⁷² Примера ради можемо унутити на оно што приповеда Ј. Каптакузин и што је на свом месту наведено.

којима се наређује што треба за пороту, и она носи натпис **Повелѣва царство ми**. Четврта носи натпис **Єште повелѣва царство ми**; у њој се заповеда да у случају сукоба међу каквим царским шемом и законом закон треба да остане старциј. Та је наредба исказана такође у два члана, у 171 и 172-ом и она измеђује наредбу члана 105, којим се, првога законодавства, 1349, о истоме предмету другојачије наређивало. С тога је без сумње и стављено оно **Єште повелѣва царство ми**, што је наредбом том, у корист грађанских права, ранији закон измењен. Сва је прилика да је тој измени повода дао некакав конкретни случај. На послетку има и пета засебна наредба која има само један, 181-ви, члан и која носи натпис **Повелѣва царство ми соудіама**. У томе се члану издаје налог судијама да извесне тешке предмете суђења доносе цару и да у опште о свакоме своме суђењу записују пресуде.

При овим заповестима или новелама царским које су у закон просто уписане, имамо да напоменемо, као врло карактеристичан знак њихов, да оне сведоче велику моћ законодавног чиниоца у лицу владалачком. Оне доказују да је тај чинилац у извесној мери, по начину римско-византијском, уживао пуну законодавну власт без ограничења. Осим тога знаменито је да ниједне царске заповести нема у првоме делу законика; свих пет су у другом, у ономе од 1354 године. По нашем мишљењу српско законодавство, ударивши у години 1349 прве основе своје кодификације, продужило је свој рад и даље, служећи се и снагом самодржавног законодавства царског, по начину византијском, и обичајем саборским, којему порекло није могућно тако тачно одредити. Све горе поменуте заповести издате су, по нашем мишљењу, у току времена међу 1349 и 1354, кад се за коју доспело или је иначе zgodно било; свака је та заповест издата била у облику хрисовуље или наредбе; свака је била објављена по земљи, а кад је 1354 Сабор био позван да се и опет законодавством бави, онда су те заповести у нови тога времена зборник (или Законик) уврћене, заједно с оним законским наредбама за које се онда нашло да их узаконити треба.

Из овога се види како је материјално скупљан Законик. Њ ономе што је узето из старијих закона, нпр. од краља Милутина, из манастирских и дубровачких повластица (које су, опет, једна врста старијих закона); к ономе што је узето из царских наредаба у разним приликама и потребама, додане су многе са свим нове наредбе, смишљене и издате на самом Сабору, у договору с њиме, без сумње и по предлозима разних чланова Сабора. Зар се у многим повластицама Законика којима се утврђују права цркве и духовништва не види лично старање епископа, архимандрита и свештеника који су на Сабору тако угледно место састављали и у толиком броју представљени били? Зар се у разним мерама Законика, којима се законодавац по неколико пута враћа на питање насељеника (меропаха) спрам њихових господара, на њихову привезаност за земљу свога господара (осетљивост коју Законик свуда показује спрам преотимања и одбегавања насељеника и спрам свих који томе послу помажу) не види учешће властеле, која се на Сабору старала да главни извор свога богатства и своје снаге, раднике својих земаља, сачувају и обезбеде? Законик Душанов по томе је зборник у који су предмети и грађа притицали с разних страна, и из обичаја и старијих законодавних радова, и из оновременога, ранјег, законодавног рада, и из живота самог, тј. из потреба и интереса оних staleжа који су у састављању Законика као законодавно тело учествовали, о чем нам се самим Закоником сведочи. Њ тим главним изворима придошле су остале потребе. Таквим је начином Законик Душанов, по самој одредби свога творца, зборник, у који се извесним, и ако дававим редом записивало што је на ред дошло, по материјалу који је био ранје прибран или који се приближао онде на месту, у току саветовања и редиговања.

Каквим током теку предмети чланака, једнога по једног редом, у целом Законику, може се видети у нарочитом прегледу садржине при крају другога дела. Овде смо ради да понесемо још групе предмета како у Законику теку једна за другом, те да покажемо, како су често веће гомилнице чланака везане једна за другу заједницом главног предмета око којег

су састављене, и како је Законик у своме кодификовању ипак ишао неким редом, и ако се није имало ни потребе ни намере да се прибегава неком већем систематисању.

*

Пошто је свему у оновременоме животу била темељ црква, природно је да Законик почиње чланцима о цркви, у којима можемо читати жеље, тежње и погледе оновременога свештенства нашега с једне стране, а вољу цара Стефана и његових људи с друге стране, да својој државној власти створе тврду основицу у наслону на православље и у неговању вере православне. Кад се узму на ум мисли цара Стефана о задатцима његова југословенског царства на истоку и на југу Балканског Полуострва, ова ће тежња бити разумљивија. О разним црквеним предметима без прекида се бави свих 38 чланака у почетку. Та група, како смо је ми схватили, највећа је од свих осталих, најкомпактнија и најбоље сачувана. Ретко се где у тој разплазе рукописи, нарочито што се тиче реда у чланцима.

Пошто је Законик у чланцима 1—38 испрчао оно што је тадашње Законодавство имало да каже о црквеним и верским пословима, потребама и интересима, узимље се на ред *баштина*. Одмах после цркве и вере баве се о разним странама баштине равно 9 чланака 39—47. Ко да не види у томе како су законодавци наши у XIV веку први основ свога опстанка гледали у вери и како им је после вере на прво место долазила баштина, и права с њоме скопчана, врло значајна и замашна у ономе времену?

Са тога предмета, који се под једнако тпцао и властеле и цркве, прелази се на неколике предмете који се властеле лично тичу. Тако члан 48 говори о коњу и о оружју властелоском, којим се знаком обележавала преданост властеле цару као државном поглавару; члан 49 изриче одговорност крајњинне властеле за сигурно чување границе; члан 50 (с којим је у вези члан 55 тако да изгледају случајно или невештином растављени) говори о увреди властелина и властеличића, а члан 51 о одговорности за човека који се у Двор за службу доводи.

Све доде, а то је равна четвртина чланака које ми признајемо за Душанове, нема се шта приговорити реду, нарочито кад се човек отресе мисли данашњег времена, па се стави на гледиште наших законодаваца XIV века, које смо раније обележили. Али сад долази ређање без везе. У члану 52 (с којим је опет у вези члан 71 тако да такође изгледају случајно или невештином растављени) полаже се начело одговорности куће (које још има неку везу с начелом јемства за дворане о коме говори чл. 51), па се онда у чл. 53 и 54 говори о спловању и блуду, па се, по том, у члану 55 враћа на раније започети предмет о увреди властелина и у очекидној вези са чл. 50 говори се о увреди властелина и себра, а по том се у члану 56 (који је опет у јакој вези са чл. 62) прелази на судски поступак и наређује се како треба позвати на суд властелина.

Пет чланова који за тим следују, 57—61, држе опет неку везу међу собом, пошто сви говоре о разним пословима јавнога права, и то: чл. 57 — о приселници, чл. 58 — о забрани грабежа у селу коме би умро господар, чл. 59 — о пропцији тј. уживању радне снаге народне којом је владалац у извесној мери располагао, па је могао уступити је једноме или другоме, чл. 60 о подвозу или преносу који се мора дати цару кад путује, а чл. 61 о праву одмора које су имали сви војници кад с војске кући дођу, и то се наставља у чл. 62 о позивању великога властелина на суд, којем би члану или било место мало више при члану 56, или би, на послетку, тај члан 56 ваљало наместити овде, с овим заједно, пошто оба о једном истом предмету говоре, ма да се, у неку руку, и тај недостатак везе међу 56, 61 и 62 може објаснити гледиштем писца XIV века, који су међу тим предметима тражили везу не по оним странама по којима је данас ми тражили него по другим, по којима се веза заиста може да нађе.

Тај исти ред лабаве везе по предметима јавнога права везује и даљих 11 чланова Законика 63—73 закључно. Члан 63 наређује каква је права спрам грађана имао кефалија што се тиче дохотка или издржања; чл. 64 изриче ослобођење спротнога женскиња од дужности работа; чл. 65 утврђује права

попова на земљу и на храну; чл. 66 наређује како се кућа заступа у парницама; чл. 67 утврђује како ће се терети работе делити међу меропсима (насељеницима) и отроцима (робовима) кад они заједно у једном селу живе; чл. 68 побраја меропашке дужности што се работе тиче; чл. 69 изриче забрану себарског (неплемњског) збора; чл. 70 изриче да куће треба бројати не по огњишту (које може бити и неодвојено) него по имању (које може бити одвојено и онда кад је огњиште неодвојено): чл. 71 говори о одговорности куће за кривиче и погрешке; чл. 72 утврђује како на двору цареву ваља чинити правду свакоме невољном осим отрока властeosкога, а чл. 73 утврђује спроти право да у парници има заступника.

У читавоме томе низу долази оно што се и на другим местима догађа. По нашим мислима уредник је имао овде да уврсти члан 52 уз члан 71 или овај члан да пренесе ка члану 52, пошто оба говоре о јемству и о одговорности куће (или задруге) у случајима кривичним. Али се не може одрећи да је и оновремени уредник имао својих разлога, пошто оба та члана имају других својих страна које их са садашњим њиховим суседством у вези држе.

Колико суседство и веза чланака значи, може баш овде на једном члану да се најлепше покаже. Члан 69, у ком се изриче забрана себарског збора може данашње посматраоце оновремених установа живо да интересује. По данашњем сматрању, сваки је расположен да тај члан посматра поглавито са гледишта политичног. Међу тим кад погледате у коме је суседству тај члан; кад видите да су пред њим чл. 67 о једнакој подели работе међу меропсима и отроцима, и члан 68 о дужностима работе које су се од меропаха по закону имале изискивати, а за њим члан којим се утврђује да се кућа не броји по огњишту одвојеном или неодвојеном већ по имању одвојеном или неодвојеном, пошто имање може остати одвојено и мимо неодвојеног огњишта; кад при томе узмете на ум да *себар* и данас у живом говору (у Дубровнику) значи тежака, — онда је јасно да забрана збора себарског није толико политична и не тиче се толико права сталешких, колико је проста практична

мера полицијске природе, којом је властела хтела да својим радницима сваке врсте (себрима) пресече договарање. Тежња је властеле била да радници хојзи уредно работају и да јој се од радне снаге ништа не закида; тежња је себара (властели против-положене стране) била да што олакше прођу. У тој тежњи могло је бити случаја да су себри покушавали да се нарочито састају и договарају у појединим селима на сеоском збору или у појединим средштима између више села. Законик је то спречавао, и према суседству и вези чланака рекли бисмо да је то главно и једино значење горе поменутога члана 69 о забрани збора себарског.

За овим долази нов низ чланака у коме је још више међусобне везе.

Најпре су чл. 74—77 у којима се говори о паспштима.

За тим су чл. 78—80 у којима се говори о земљама и међама сеоским. С тим је у вези и чл. 81 у коме се изриче коме припадају планшине. На то се, такође, наставља и чл. 82 у коме се прописују дужности главних планшних становника и путника, влаха и арбанаса, и најпосле, с почетком ове групе у вези је и чл. 83 који наређује шта да се чини кад би се догодило да се за неку земљу изнесу два писмена царска, као докази својине.

За овим долази већи број чланака који се тичу судскога поступка, испреплетан час по са казним наредбама. Ако би се узело да наредбе казненога права и наредбе судскога поступка нису тако различите природе како ми то данас узимамо, онда би одмах, с том самом променом гледишта, веза у чланцима постала још јача. Пошто и чл. 83, који је горе наведен, по својој природи, иде такође овамо, ова група судских и казних наредаба тече скоро непрекинуто до члана 118, у којем се у Законик увршћују наредбе за трговце. Ево како је та група 83—117 склопљена у целини.

Као што је и горе назначено, чл. 83 наређује шта се ради кад се изнесу две исправе за својину једне исте земље; чл. 84 наређује шта суд да ради с оним који би вадио мазцију, и наређује још по нешто за поступак при парничењу; чл. 85

прописује казну за бабунску реч; чл. 86 и 87 наређује поступање и казне за убиство, предмет који се, у погледу разликовања по сталежима и сродству, наставља у члановима 94—96, који би, по нашем мишљењу, имали или да се ставе у једну групу са 86 и 87, или би ова два имала да се преместе пред 94—96. Између тих тако растављених пет чланака (86 и 87, па 94, 95, 96) о убиству, наређује се у члану 88 како ће се оспургати плаћање кад властелин у једној парници нешто изгуби; у члану 89 како парницу губи позивалац или покретач кад позове супарника па овај дође и одстоји на суду, а позивалац се никако не јави; у чл. 90 како се залоге откупљују (очевидно у вези с дубровачко-српским уговорним правом); у чл. 91 наређује се што треба о употреби пристава при парницењу; у чл. 92 наређује се што треба кад ко позна под неким свога украденог коња или другу животињу; у чл. 93 наређује се казна или управо накнада коју је био дужан дати ко би некоме одводио радника. За овим наредбама следује равно девет чланака казненога права 94—102, од којих прва три наређују што треба за убиство, друга два, 97 и 98, наређују казне за чупање браде према једнакости или разлици сталешкој оних који су се почупали; трећа два, 99—100, садрже познату врсту казних наредба о јемчењу села или околине за паљевину, којих је правна основица и данас крепко укоревена у правним осећајима масе народне; а завршна два, 101 и 102, изричу мере против личнога насиља и напастовања и против парничнога двобоја (уздања).

Том чисто казненом групом прекинути ред чланака из врсте судскога поступка за тим се опет наставља. Чл. 103 наређује о чем ће и отроцима судити царски суд, а о чем њихови господари; чл. 104 како ће се поступати кад се жене на суд позивају; чл. 105 шта ће се радити кад су закон и какво царско писмо у супротности; чл. 106 како ће се за кривице моћи правдати, у датој прилици, властeosки дворани. За тим се опет почиње мешавина.

Чл. 107 изриче казну за оне који би одбили судијскога човека; чл. 108 наређује какве ће се таксе плаћати при предаји

различитог имања, а чл. 109 иде опет у казнено право, утврђујући казне изречене у Законику Светих Отаца за мађнике и отровнике; чл. 110 наређује да судије приликом путовања по области не смеју ни од кога ништа силом изискивати; чл. 111 наређује како ће се казнити они који би срамотили судију. У члановима 112 и 113 изриче се право прибежишта у Двору Цареву, а чл. 114 наређује да јемство престаје кад се из бегства врате они који су утекли били. Чл. 115 говори о туђим радницима како се могу задржати само кад имају милосну књигу цареву; чл. 116 наређује да се нађене ствари не задржавају у претпоставци да их неће нико познати; чл. 117 говори за спорове о људима радницима или о стоци који би коме прешли били из стране земље пре него што је била освојена.

Иза ове групе, која је прилично шарена, и за коју би се, може бити, могло рећи да је таква зато што је при крају, долазе опет две три мање групе са више везе међу чланцима. Тако су у чл. 118—122 наредбе о трговцима, којима је, као што смо назначили, извор у српско-дубровачком уговорном праву; у чл. 123, који је, по ондашњим околностима, с том групом у вези, говори се о Сасима (који су били рудари) и о горосечи за потребу њихових тргова (варошица). С тим имају неку везу и чл. 124—127 у којима се прво (чл. 124) освојеним градовима потврђују њихове повластице, а за тим се за све градове (чл. 125) укида право гостовања ма чијега у граду, и на послетку се (чл. 126) наређује јемство околне градске за оно што би се украло или преотело око града, и одређује се (чл. 127) ко ће задати и оправљати што би се на граду поварило или срушило.

У члану 128 опет се одступа од везе и говори о општој помоћи коју је сваки дужан био чинити цару кад би имао снага женити, или би имао крштење, или би хтео што да зиди. За овим долази до краја првога зборника још 7 чланака. Међу њима пет чланака 129—132 и 135 говоре о разним потребама и пословима на војсци, а међу њих су уметнута два члана без везе и то чл. 133 о страним посланицима и о ономе шта им се по дужности чинило, и чл. 134 о таксама које су се да-

вале за царска баштинска писма. Тешко је објаснити како су могли ти чланови да се на то место, баш у средину чланова о војсци, поставе, кад није тешко било поређати их барем пошто би чл. 135 постао чл. 133, а они би заузели место садашњег 134 и 135! И веза страних посланика и баштинских писама с војевањем, која је, може бити, редактору пред очима била, видела би се опет!

С овим се завршује рад законодавства од 1349. То је управо *први Законик*, како на једном месту у самом Законику пише, или зборник прве законодавне периоде, како бисмо ми данас казали.

Има писаца који сумњају да је Законик рађен на два сабора.⁷³ Они то чине тога ради што сви рукописи немају назначене оне две године које читамо у Призренском и у другим преписима. Ми не можемо делити то мишљење. И тога ради нећемо се позивати само на чл. 164, при коме смо у објашњењима о овоме истом предмету говорили, и из кога се то јасно види, него ћемо упутити и на друге чланке у којима се, према потреби, мења, исправља или допуњује по нешто из првога Законика. Од таквога доказа не може се тражити бољи да одржи мишљење, основано, у осталом, на записима рукописа, да је Законик рађен на два сабора. Тога ради можемо упутити на објашњења другог дела, из којих се то само собом види, без особитог тражења.

Цео склоп *другога Законика* (да говоримо оновременим стилем) упућује на друге околности, у којима се први пут започетом раду приступало с мислима још више срећеним и сложеним, тако да се по раду другог Законика и многе особине првога Законика лепше виде. Примера ради можемо показати оно просто увршћивање царских заповести, *повелки*, онде где им је место одређено. Разматрајући пише оне исправке размештаја, натписивање појединих група и почетак некога систематисања које се види у преписима Атонске групе, смотрели смо и то како се уредник чувао да помеша чланке првога и другог Законика; он се у премештању и састављању појединих чланака кретао само у границама једнога и другог Законика. Упућујући и на то и налазећи да после онога што смо говорили у

⁷³ Флорински Памятники, 270.

објашњењима није потребно да даље улазимо у тај предмет, пристушићемо да по досадашњем изложимо склоп другогa Законика.

Тако први чланци имају облик наредба које се или везују за наредбе првога Законика или га попуњују. Члан 136 наређује шта да се ради кад негде дође царска наредба а није могућно извршити је; чл. 137, наслоњајући се, очевидно, на мало час наведени чл. 124, и шпрећи оне наредбе на све градове царства утврђује и у том ширем смислу вредност повластица које би градови имали; чл. 138 опет, наслоњајући се на раније опште одредбе о крепости хрисовуља којима се ишло на утврђивање стечених права, допуња те наредбе наредбама против оних који би се служили злоупотребима, па у хрисовуље додавали што у њима од искони није било, или мењали у своју корист брсањем, дописивањем или предругојачавањем оригинална писма.

Са те полазне тачке иде се и даље, и ми за тим читамо још равно 6 чланака којима су свима општа подлога наредбе против злоупотреба права или власти.

Јер чл. 139 наређује да се меропах или радник може с успехом судити са својим господаром; чл. 140 и 141 са страшном казном забрањује свакоме, па и цару, царици, цркви и властелину (који би то могли чинити злоупотребом свога положаја у држави), примање туђегa радника; чл. 142 наређује шта ће се чинити властелима којима би цар дао на уживање земљу и градове а они би чинили злоупотребе и насилја противно закону; чл. 143 говори о властелину крајшнику који људе преко границе упустити мењајући и поштравајући оно што је раније, у првом Законику, чл. 49 наређено; чл. 144 наређује да се не сме грабити и развлачити имање онога који би утекао.

За том групом долази у чл. 145—150 наредба царска о разбојништву и крађи, и одмах за њом, чл. 151—154, закон о поротци, у којем се изреком помње и утврђује ранији закон краља Милутина о мешовитој поротци.

У члановима 155—156 други Законик се опет враћа на предмет приселнице, о коме се говорило у чл. 57 и 125 у првом Законику, и укпда приселницу са свим за целу земљу.

За тим у чл. 157—160 изричу се наредбе и јемства за сигурност путника и трговаца.

Иза тога долази седам чланака од којих се у пет говори о судском реду или поступку, а два су казнене природе. Тако чл. 161 у вези са 167 (који би по нашем данашњем гледању с њиме и местом везан бити) говори да парничар у суђењу не меша друге ствари које би противника његова теретиле или окривљивале, него да се држи предмета, а чл. 167 наређује да се између различитих или супротних парничарских исказа верује ономе који је први казан. Чл. 162 наређује представима (извршницима) да се тачно држе онога што им наређује судија; чл. 162 наређује судијама да пресуде запхнују; чл. 164 наређује од када ће вредити нова наредба о преузимању радника. Чл. 165 је казениц, јер изриче казну за варалице а тако и 166, у ком се изричу казне за преступе учињене у шпанству.

После тога следује Закон о златарима у чл. 168—170.

Иза тога се опет враћа на судство и то у смислу коначне независности судске.

Чл. 171, на прилику, мења опет, апсолутно у корист Законика, што је раније наређивано (у чл. 78 и 105 првог Законика) о сукобу каквога царевог писма и Законика; у вези с тиме чл. 172 наређује судијама да се држе искључиво Законика.

Ту се, опет, прекида ред, јер 173 изриче да сваки јемчи и одговара собом за крадљивца или разбојника, ако би га у Двор довео, а чл. 174 говори о земљама које су работом оптерећене да се и оне могу уступити другоме, али да се работа и радник морају осигурати господару, иначе уступ не може вредити.

На другоме месту казаће се да међу главним старијим рукописима у реду следовања чланака озбиљних разлика нема, а казаће се и како се садашње главне разлике објашњавају. С тога се у овоме излагању и објашњавању следовало искључиво препису Призренскоме, зато што се он у реду са свим слаже с другим најстаријим преписом, Струшким, и што је од овога другога потпунији. Пошто се пак препис Призренски прекида на чл. 186, то нам остаје још свега 12 чланака у којима можемо посматрати старији првашњи ред следовања законских чланака.

У свих ових 12 чланака што још остају, Законик се једнако бавио редом или поступком судским и уредбама те природе.

Тако чл. 175 утврђује судијске области; чл. 176 наређује што је потребно за суђење у градовима; чл. 177 наређује који ће суд бити за царева дворана; чл. 178 утврђује вршење и слушање судских наредаба изричући казне за оне који то чинили не би; чл. 179 наређује судијама да своју област обилазе; чл. 180 утврђује свод као обранбено правно средство у окривљењима крађе или разбојништва; чл. 181 утврђује извесне кривице и спорове за које се мораћи на царски или државни суд; чл. 182 (у очевидној вези са чл. 175 коме би требало да је примакнут) наређује грађанима да парничаре зову не куда ко хоће него сваки пред свога судију; чл. 183 наређује за која дела и пастирци морајући пред суд државни. Чл. 184 и 185 одређује како ће се кривци примати у тамнице, а чл. 186 (последњи, недокончани члан Призренскога преписа) почиње неку наредбу о споровима старијим од Законика, која није довршена.

Остали чланци пометани су у садашњи ред нашој руком и њихова веза нема никаква значења за ову расправу. С тога с последњим чланом Призренскога преписа и њу завршујемо.

*

Ово је, по нашем мишљењу, оригинални или први распоред чланака у првоме и другом Законику. Недостатци су само правни доказ његове оригиналности, а при оцени преписа овај распоред може и треба да послужи као још један доказ за старину и оригиналност сачуваног текста. Изгледа да је уреднику било више за тим стало да грађу и наредбе у Законик унесе, и да је бригу о томе у какав ће се ред међу собом те наредбе понаместити стављао на друго место, остављајући, може бити, то другоме времену и другим радницима. У 135 чланака првога Законика и у још мањем броју другог допета није тешко било оријентовати се. Сувишних и са свим очевидних погрешака реда, где се два чланка који о једном истом предмету говоре налазе на малој даљини један од другог а не састављени, нема врло много. Остало показује ипак неку врсту реда и следовања; врсту

реда која одговара тежњи редакције, а ова није тежила ни зачим другим ни вишим него да у Зборник — Законик — покупи што је онда по уговорном праву, по обичају, по старијем или по новијем закону као закон вредило или што се хтело тада, у току самога тога посла, као закон да прогласи. Намера је била да се српске, домаће уредбе те врсте у Законик покупе, а та намера није обухватала никакво систематисање. Ми познајемо из старе књижевности више зборника другојачијег материјала, и они су сви оваке природе, и саставни делови њихови следе један за другим слободно, без великога обзира на везу и без великога тражења везе. С том мишљу и с таком тежњом скупан је и Законик, и кад станемо на то гледиште које су сами писци заузимали, што једино може бити правилно, онда ћемо са свим бити задовољни с онолико везе колико се у сачуваном тексту види.

Да су државна снага и ред у Србији мало дуже потрајали, за Законцима од 1349 и 1354 године следовали би и други, од Сабора до Сабора, чешће или спорје, и позније би дошла и потреба јаче систематичности. Али се цео посао пресекао без наставка.

Међу тим старији преписи показују две редакције и што се тиче текста и што се тиче распореда.

Од те две редакције једна се показује као старија и првобитнија, а друга као она која је у тој првој покушала неке промене и у тексту и у распореду. Промене места чланцима у тој исправљеној редакцији истичу несумњиву тежњу к јачој систематичности; променама текста као да је тражена већа прецизност израза, законском тексту тако потребна. Очеvidно је, дакле, да се у животу, самом практичном употребом Законика, показала потребна већа срећеност редакције и да је иста у истину покушана. То нам није нико записао, али ми то лако изводимо као главни резултат самим поређењем текстова; то ћемо, с тога, и расправљати даље, у одељку који ће имати за задатак да покаже карактеристику преписа и међусобну везу њихову.

IV

Оригинал и преписи Душанова Законика.

Пошто се оригинал Душанова Законика нигде није сачувао, а нити га је ко описао, нити је у Законнику саму нгде назначено како је изгледао, остало нам је да се по другим поузданим споменицима дошпиљамо какав је управо био тај оригинал. По ономе што из оних времена сигурно знамо о другим законским актима, о њиховом облику и о њиховим формулама морамо потражити да докучимо како је изгледао оригинал Душанова Законика.

Из онога што смо до сад излагали могло се видети да има сачуваних правих оригинала гдекојих законских докумената старих српских владалаца. У том су реду на првом месту основне хрисовуље великих манастира. За тим долазе трговачки уговори или, боље, писмене законске обавезе наших владалаца о повластицама трговачком граду Дубровнику. У обе те врсте споменика, од којих су нам се ипак прави оригинали у више прилика сачували, ми гледамо пред собом стварне законске повеље, којима се дају права и повластице и којима се за грађане, трговце или властелинства (каткад врло опширна) појединих манастира, понајвише пак с обзиром на целу земљу, издају различите наредбе које нису ништа друго него закони. С тога ми те споменике не можемо сматрати другојачије него као законе (што они у истици и по својој суштини и јесу), и пуно права имамо да по њима истражујемо облик који је оригинал Душанова Законика имао. Између осталог, то нам се препоручује и тога ради што су баш у Законик сам увршћиване за целу земљу наредбе које се у истим поменутиим документима наводе или као наредба за поје-

дно манастирско властелинство или као државна обавеза према граду Дубровнику.⁷⁴ Уз то се за гдекоје манастирске повластице бележи да су баш и постале онако исто као што је постао Законик, тј. договором цара, као државног поглавара, и Сабора. Како у тим актима самим, тако исто и у Законнику на више места та се врста писмена или списа зове *хрисовуљом*, *злато-печатним писменом*. Оригинал Душанова Законика морао би, по томе, бити писмено или књига са златним печатом царства (хрисовуља), јер се у томе печату поглавито показивала као у неком видљивом знаку она законска снага, која је, тим начином, томе документу придевана од стране државнога поглаварства. Данашњим правним језиком говорећи, закон је, у оно време, тим златним печатом добијао своју потврду. Да су ова наша домишљања тачна, имамо и доказ у једној хрисовуљи, којом је цар Стефан дао трговачке повластице Дубровчанима баш оне исте године које је издан и први зборник његових законских наредба. Могло би се рећи да је та повластица са самим Закоником у вези. У тој хрисовуљи читају се на завршетку ове речи: *И сим-зи образом писа царство ми. Записах три хрисовуље: једна да стоји у царства ми, а друга у Бнецијех (Млецима) у дужда, а третија у Дубровнице. И записа се сџ златопечатни хрисовуљ царства ми ва лето 6858, индикта 3, месеца септембра 20 дан.*⁷⁵ Овде нам сам цар Стефан врло јасно каже какав су облик имали оригинали његових закона. А што је вредило за поједине законе, без сумње је вредило и за општи Законик.

С друге стране знамо да су у погледу законских формалности у Србији вредили потпуно канцеларијски обичаји Византијског Царства. С тога ће корисно бити да овде у кратко изложимо какве су биле старе византијске формуле при потврђивању и објављивању закона и законских наредба, како би се још боље појмило наше домишљање о оригиналу Душанова Законика.

Законским или царским актима у Византијском Царству није се законска снага давала, као што је обичај данас, цар-

⁷⁴ Bogišić, Pisani zakoni, стр. 39—55.

⁷⁵ Miklosich, Monumenta serbica, 146 и д.

ским потписом (ма да се каткада и то чинило) него *уписивањем у спрењени претпис месеца и индикта*.⁷⁶ Надно тога претписа закона или наредбе, секретар или писар стављао би формулу о објављивању, оставивши празно место за *месец и индикат*. И то би двоје цар својом руком испунио, обично *црвеним мастилом*. Каткада би се тај посао и поверавао некоме који би ову дужност вршио по нарочитој царевој наредби. Али није био једино тај начин царске потврде закона и наредба. Коначна царска потврда вршила се још и придавањем владалачког печата, који се о наредбу, повељу или закон утврђивао свишеним концем. Хрисовуљом, златопечатним писмом, утврђивани су закони, повластице, наредбе већег значаја. Нико други осим владоца није могао издавати хрисовуље. Осим обичаја, који нам је познат с више страна и из српскога старог живота, нас о томе уверава и Душанов Законик свима чланцима где се говори о хрисовуљама. Хрисовуља је свагда царска или владалачка, и у средњовековном језику њоме се казује уста замисао која се данас исказује речју *закон*.

Бад је, у староме Цариграду, закон добио који год од мало час назначених начина потврде, који су се и по временима мењали, он се као потврђен и снажан предавао архивама на чување и за будућу употребу. Има помена да су у Цариграду неки закони и у цркве на чување остављани. Могло би се претпоставити да се тај обичај у Србији вршио много чешће. Велики логотет (служба коју и у Србији Душанов Законик помиње) имао је у Цариграду дужност да нови закон или наредбу, царским златним печатом утврђену, разашље областима. Помину се случаји где је цар наређивао и како ће се закон или наредба обнародовати. Једанпут је за неки нов закон наређено да се објави у свима црквама и по том да се разашље свима судовима, а други пут је, опет, закон упућиван патријарху.⁷⁷ И у нас има поуздан спомен да су се први наши закони црквени

⁷⁶ Индикат је круг од петнаест година који се покрај године од створења света бележио и по коме су се нарочито морески послови водили. Хронолози држе да је белешка индикта у старим писменима и записима много поузданија него белешка године: свакојак се тражи да се и година и индикат подударaju.

⁷⁷ Mortrenil, Histoire du droit byzantin, III. Paris 1846, 125—130.

и државни, они што их је увео у живот св. Сава, чували у Архиепископји. На то ћемо се мало после вратити.

Оригинал Душанова Законика могао је, такође, бити предат на чување или царској архиви, која би у Србији тога времена заступала и државну архиву, или Суду Царевога Двора (Дворском Суду) или каквој цркви (на прилику митрополијској цркви у Скопљу). На некакову државну или царску архиву опомињале би нас речи *у царства ми* мало више споменуте хрисување; Суд Дворски спомиње се у самоме законнику, и ништа није немогућно да под Судом као и под архивом треба разумевати једне исте царева опште канцеларије; црква би се могла мислити ради великог значаја који је закону приписиван и ради поштовања које се свуда према цркви вршило. На цркву је могао упућивати и обичај, пошто су се у цркви чували и први закони, дати Србији од св. Саве и од краља Стефана Првовенчаног.

Кад све ово узмемо на ум, па разгледамо опис преписа Душанова Законика који су нам познати, сместа видимо да се ти знаци не налазе ни у једном од сачуваних преписа. Сумње бити не може да оригинал Душанова Законика до наших руку никако дошли нису.

Кад кажемо *оригинали*, мислимо прво и прво на два Зборника, на онај од 1349 и на онај други од 1354. Осим та два зборника, изгубљене су и оне наредбе (*повелкниа*) које су у оба та зборника унете, а које су раније засебно издаване и разашпљане, као што се види и по самом облику њихову. И оригинали тих наредба, којих се сав облик тако добро види у другом зборнику Законика, морали су се такође чувати на неком од горе поменутих места. Ово све видимо из споменика самих, а тога је, извесно, било више, па се изгубило не оставивши никаква трага.

Најпосле, да завршимо напоменом о месту чувања и о начину распрострања првих наших закона.

Горе је, на свом месту, казано како су први писани закони уведени у Србији старањем св. Саве путем црквене организације, као саставни део хришћанске вере и усавршења њеног. Тога ради је послом тим и руководно сам св. Сава. Доментијан

приповеда како је св. Сава изабрао међу својим ученицима људе који су у стању упућивати народ по божанственом закону, по предању апостолском и по упутствима св. отаца. Те људе он је рукоположио за епископе, па их је поставио у одређене и обележене епархије предавши свакоме *књиге законске*.⁷⁸

Оригинал тога првога српског Законика за црквене и грађанске послове чувао се у Архиепископији. Сачуван је један препис тога Законика који је 1251 будимачки владика Теофило израдио за своју епархију или потребу и на коме стоји да је преписан *из архиепископских књига*.⁷⁹ Законику, дакле, установљеном у Србији с крајем прве четвртине XIII века, знао се оригинал, и коме је требао добар препис, ишао је тамо на место да га изради. Али нити се тај оригинал сачувао, нити нам је описан, те ми за њ не знамо какав је био. Свега нам је забележено да се за њ знало и да се с њим поступало по потребама посла и времена ондашњег.

Као год, дакле, што се за Законик уведен старањем св. Саве знало које му је и где се налази оригинал; као год што нам је записано како је св. Сава сам законик у преписима раширивао, тако и за Законик Душанов можемо замислити слично поступање, у онолико различно у колико је то собом доносила разлика закона државнога и потребе веће и раширеније државе. Може се претпостављати да су одмах раширени преписи за потребу појединих обласних старешина, манастира, судовā, итд. Описи сачуваних преписа Душанова Законика показују нам се као преписи рађени за потребу манастира. За најглавнији, Призренски, наведени су на свом месту разлози по којима се може замислити да је припадао Епископији Призренској.

С овим општим напоменама о облику оригинала и о постању преписа приступићемо к побрајању преписа данас нама познатих. У томе прегледу прво место дајемо преписима који су већ штампом објављени, међући их у ред по оној старини текста коју смо сами поређењем утврдили. Тек по том следују

⁷⁸ Б. Даличић, Живот св. Симеона и св. Саве. Београд 1865. 233.

⁷⁹ Starine II.

остали преписи, пошто се они сви налазе у вези и у сродству са објављенима.

1. Струшки препис.

Руски професор, покојни В. П. Григоровић, путовао је године 1843 ради испитивања језика и дијалеката балканских Словена, по Светој Гори, Македонији и Бугарској. У томе путу нашао је он у Струзи и однео са собом одломке једног преписа Душанова Законика, непотпуне, на 15 пола иструлелих листова, писане на памучној хартији, полу-уставним словима. У хартијама Григоровићевим записано је да је он тај препис нашао у Струзи, на Охридском Језеру. Сад је, с осталим Григоровићевим рукописима, и тај рукопис у збирци Московскога Публичног и Румјанцовског Музеја. Рукопис тај нема ни почетка, ни свршетка; нема, дакле, ни записа о времену писања и о писцу, ако се био записао. У опису тога рукописа⁸⁰ забележено је да у тих сачуваних 15 листа има опет две празнине, после 2-ога и после 9-ога листа. Поређењем се види да је на првом месту изгубљено више листова, а на другоме је изгубљен само један лист, пошто толико чланова недостаје колико се на један лист смешта. Осим тога има доста и изданих речи на крајцима листова. Подела чланова се у свем потпуно слаже с поделом преписа Призренскога, а које у целини, које у одломцима Струшки препис нам показује свега 103 члана.

Из поређења с осталим сачуваним преписима види се да одломци Струшкога преписа припадају к најстаријем сачуваном тексту Душанова Законика. О томе ћемо, у осталом, имати прилику да даље нарочито говоримо кад предузмемо упоредну оцену текстова у свима до сад сачуваним преписима.

Издао је овај текст први пут Т. Флорински године 1888 у његовој књизи „Памятники законодательной дѣятельности Душана“, стр. 1—13 „Приложенія“. Флорински је томе препису дао име „Первый Григоровичевъ списокъ (Стружскій)“. Али ми то назвање нисмо задржали, поглавито зато што се и остали

⁸⁰ Отчетъ московскаго публичнаго и румянцевскаго музеевъ за 1876—78 годъ Москва 1879, стр. 24.

сви рукописи махом зову именом места где су нађени, а осим тога и зато што место где је препис нађен има некога значења за посао који ми радимо. Штета је што се не зна каква је у целини била она књига из које се сачувао текст преписа Струшкога, и да ли се у њој Законик Душанов наводи сам (што нигде није случај) или се покрај њега још што налазило.

2. Призренски препис.

Препис Душанова Законика који се сад зове Призренски донео је из Призрена у Београд пре 1862 године г. Никола Муслић, некадашњи учитељ призренски. Он је саопштио да је тај рукопис сачувала породица попа Симе из Дворана, близу Призрена, оца попа Јована из Призрена. Позније је пок. П. Јастребов у сина попа-Симпна, Стојана попа-Симпна Дворанца, нашао хрисовуљу краља Ст. Дечанског епископској цркви св. Богородице у Призрену, која је штампана у Гласнику XLIX. На томе месту П. Јастребов бележи да је породица тога попа Симе вајкадашња породица поповска у селу Дворанима близу села Мушутиншта, три сата од Призрена на исток. Зна се да је та породица дала народу 21 попа. Поп-Сима је по белешци П. Јастребова умро око 1878.⁸¹ Та породица је сачувала рукопис који се сада зове Призренски. У томе рукопису има сада 165 листа, и писан је на осмини. Раније је рукопис био у неком манастиру, у ком је и сачуван, јер се на дасци друге корице налазе старинским словима прошлога века уписана као за поменик имена шесторице јеромонаха, једнога монаха, двојице јерођакона и још шест мушких имена. Сви листови рукописа нису сачувани. У почетку нема првога и другог листа, што се види по крвадцима од њих и по томе што први четвртак (кватернион) нема 8 листа као остали четвртаци него само 6. У књизи су овн списи: 1. Синтагма Матије Властара; 2. Правила св. Јована Постника (штампао В. Јагић у Starinama VI под 6); 4. Светога Василија питања и одговори о цркви. 5. Цара Јустинијана закон о записаву; 6. Законик Стефана цара. На 3-ем (сада 1-ом) 4-ом и 5-ом листу долази садржина Син-

⁸¹ Гласник XLIX, 355.

тагме Властарове без никаква помена осталих дела, по чему изгледа да писац није у почетку мислио и остало у свој рукопис стављати, него се томе досетно касније, па једно за другим уписивао у сампвену или склопљену књигу. Законик Душанов почиње на другој страни садашњег 131-ог листа, па се, без прекида и без никаквог изгубљеног листа у четвртацма, свршава на листу 156, где се на дну листа прекида без свршетка започетог члана (види чл. 186). Кад се погледа тај четвртак рукописа, по белешци *к*, види се у њему само 5 место 8 листа. У томе четвртаку су, дакле, очевидно била још 3 листа. Нико не може знати да ли су та изгубљена три листа била свршетак законика, нити шта је још могло бити на њима. Пошто је на том прекиду недовршен последњи члан што је у том препису сачуван, једно је сигурно да је у рукопису било још нешто, ма колико, од Законика, и не може се прежалити штета што је то изгубљено. Иза Душанова Законика на листу 157 почиње се Епископ, имено *васеџмотритељ рекше* и свршава се на 165 листу, који је последњи у рукопису. Ту су правила за свештенство, писана и додана позније. По томе и садашњи повез није првашњи, него је рукопис позније превезиван, и онда је и тај текст на крају додан.

Ни за Призренски се рукопис не зна кад је писан, и могући записи о томе изгубљени су с првим повезом и с почетним и завршетним листовима рукописа. Али правопис тога рукописа није више старински, као што га видимо, нпр., у Струшком Рукопису, него је следствено изведен по правилима Константина Философа, и по томе не може бити старији од прве четвртине XV века, када су, од прилике, та правила из Бугарске у Србију донесена и Ресавском Школом усвојена. У томе нам је доказ да Призренски текст није ништа друго него препис, извршен не раније од прве четвртине XV века. Али Призренски рукопис ипаче показује у свем тако добар текст, и слаже се толико с преписом Струшким, очевидно најстаријим, да се мора узети да је писац Призренскога преписа имао пред собом или оригинале саме Законика, или некакав рукопис једнак са Струшким, који је у старије време с оригинала преписиван.

Призренски препис, зато што је њиме највише чланака, а у најбољем тексту сачувано, узет је и овоме издању за основу. С тога ће се о њему говорити на ново онде где се буде говорило о основима који су за ово издање постављени.

Призренски препис штампали смо први пут ми у књижници „Законик Стефана Душана цара српског. Београд 1870,“ с промењеним редом чланака; по том га је штампao руски професор Зигел као прилог уз расправу „Законикъ Стефана Душана“ у Петербургу 1872, и најпосле др. X. Јиречек у делу *Svod zakonův slovanských v Praze* 1880, стр. 273—306.

3. Атонски препис.

Покојни В. II. Григоровић, о коме је говорено напред при Струшком препису, нашао је, приликом истог путовања, у Светој Гори, у манастиру Св. Павла, и онај препис Душанова Законика који је од стране издавача Т. Флоринског назван „Второј Григоровичевъ списокъ (Аѳонскій)“, а који ми овде, из разлога напред наведених, називамо Атонским. И тај се рукопис сада храни где и Струшки, у збирци Московскога Публичног и Румјанцовског Музеја у Москви, и описан је, где и онај.⁸² По опису изгледа да је рукопис цео и да му недостаје само један лист с почетка. У рукопису се налази: 1. Скраћен превод Синтагме Матије Властара, текста и превода онога истог који се чита и у Призренском препису; 2. Правила Јована Посника; 3. Цара Јустинијана закон о записаву; 4. Анастасија, патријарха антхиохијског и Кирила александријског о вери; 5. Зашто су се од нас одвојили Латини; 6. св. Максима о вери; 7. Писмо цариградског патријарха Михаила патријарху антхиохијском; 8. Исповест римског папе о вери; 9. Закон цара Стефана.

У овоме рукопису био би један од старијих преписа *у потпуности сачуван а са највећим бројем чланака*. Издао га је први пут Т. Флорински године 1888 у књизи „Памятники законодательной дѣятельности Душана“, Приложеніе, стр. 14—35.

⁸² Отчетъ московскаго публичнаго и румянцевскаго музеевъ за 1876—78 годъ. Москва 1879, стр. 22.

Ни за овај рукопис није записано кад је, за кога и за чију употребу преписан. Али као у Призренском, тако и у овом рукопису правопис је још следственице изведен по правилима Константина Философа, те по томе ни он не може никако бити старији од прве четвртине XV века. Међу тим, и ако у томе Атонски препис има једно исто обележје са преписом Призренским, он се од њега разликује на више места, значајним разликама текста и реда чланака. И претпоставка коју смо горе утврдили за Призренски препис да нам, само с промењеним познијим правописом, представља просту копију једнога од првобитних текстова Законика, не може се никако распрострапити и на препис Атонски. Исти препис нам представља и неке промене у тексту, промене које указују не на промене преписача, но на промене законодавне, већега значаја, које су се могле вршити само по одобрењу владоца или законодавца. И у колико Струшки и Призренски препис представљају варијанте једне исте редакције, Атонски, очевидно, показује донекле *неку другу редакцију, и другу кодификацију*, не много различну, али другојачију од оне која се види у препису Призренскоме. Струшки и Призренски препис остали би, по томе, сами као представници првобитне законске редакције; Атонски је, међу тим, представник некакве позније исправљене редакције Законика Душанова.

Даље ће на свом месту бити назначени основи, по којима се, с приличним разлогом, може мислити да се промена редакције и кодификације, што се види у Атонском и у осталим старијим рукописима који њему следују, извршила за владе деспота Стефана, с почетком XV века. Осим тога има један податак који утврђује ово време и другојачије. Из описа осталих преписа Душанова Законика видеће се да Бистрички и Атонски препис једну групу чине. По срећи, Бистрички препис има записану годину у којој је израђен, а то је година 1444. По томе и промена у редакцији и кодификацији Душанова Законика, коју у Атонском препису видимо, извршена је негде пре 1444, што ће рећи свакојако пре прве пропасти Србије под деспотом Ђурђем Бранковићем. Владање деспота Стефана у XV

веку од 1402—1427 и иначе је за тај посао било најпогодније у целом времену што га је српска држава од постања Законика Душанова па до своје пропасти пројшведла.

Атонски препис разликује се од Призренскога: 1. по кодификацији глава или чланака који се и у осталим преписима Атонске версије прилично подударају; 2. по промењеном оригиналном облику законских чланака и заповести, који се скоро само у Призренском и у Струшком доследно чува, а у преписима се Атонске версије замењује; 3. по променама самих законских наредаба, што би се данас рекло изменама и допунама, које се такође виде при појединим чланцима. У чем се управо састоје те разлике, изложити се посебно ниже, где је за то место одређено.

4. Студенички препис.

Садашњи митрополит Хаџи-Сава Косановић послао нам је негде око 1872 опис једног рукописа у коме се налазе законик Душанови, приложивши и препис тих чланака. Рукопис је тај обичан зборник не само закона него и других списа. Налазио се у оно време у Јована Јошловића златара у Сарајеву (и као што смо се известили и сад се у њега налази); писан је на већој осмини и имао је 273 листа, али се видело да је листа још било, али да су, и с почетка и с краја и из средње погубљени. У зборнику су се томе налазиле поучне беседе, и приче о богоугодном пустњачком животу, по том: лични опис Исуса Христа по Елифанију; житије Богородичино; писмо Авгара Едеског Исусу Христу и Христов одговор Авгару; прича о Христовом убрису; епископа патарскога Методија *указаније* о последњим данима и царевима, а после тога спитагма Матије Властара на 64 листа, и на крају свега Душанов Законик. Очевидно је неко позније, при повезивању, из разних рукописа овако саставио ову књигу, јер је при повезу уметнут међу саме законе Душанове један лист од нечега другог. На листовима по том Законик је продужен, али другим мастилом и другом руком. Мало ниже навешће се на ком је месту тај прекид. После последњег члана законског долази овакав запис

ГЛАВА ТИ ѠЧЕ И СНЕ И СТИИ ДШЕ

З З З

С С С

С С С З

ТИХѠ А СѠ РАЗОВИШИ НАКѠ СЛЫШИС ЦАРС

Б Б Б Б

Д Д Д Д

С С С С

Т Т Т Т

Х Х Х

П П П П

Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ Ф Х Ф П

Є Ѡ Ч Д К Х

Иза тога, много познѣјом руком долази овакав запис: Сіе Стоє и Дшепод'зноє писаніє приложи велицки цркви Студеницк попк Макаріє, Богъ да га прости. Я тко те је Ѡчнвити Ѡ велицен цркви Студенице да јестъ проклетъ и ва си вѣкк и бѣдшти. Аминь. Штета што се не зна ни кад је запис писан, али се види да сва клетва није помогла, јер је неко ипак одузео од манастира Студенице тај поклон попа Макарија, те се неким начином докотурао до Сарајева.

Наша је претпоставка да је овоме Зборнику горе описани састав дао књиговезац, склопивши га од разних рукописних одломака. Од законика има у њему само 61 члан и то, држећи се реда који је напред, овим следовањем: чл. 12, 14, 15, 16, 17, 18 — 29, 30, 31 — 20, 21 — 32, 33 — 50, 51, 52, 53 — 102, 104, 107, 108 — 112, 113 — 118, 120, 121, 122 — 132, 134 — 138, 140, 143, 144, 145, 146, 147 — 151 (после овога је члана уметнут лист од нечега другог, па је по том законик другом руком настављен) 54, 55 — 65, 66, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80 — 152, 153, 154 — 159, 161, 162, 165, 166 — 174 — 180 — 173. По следовању чланака, како их је написао г. Косановић, види се да су у рукопису са којег је препис рађен, листови доиста били претурани, али бисмо рекли да су или онај који је рукопис прегледалице писао или овај други уз то још и по вољи вадили и уписивали или прескакали и остављали на страну чланове Законика, по своје свиђању. Чланови који су сачувани упоређени су сви са преписом Призренским и разлике су њихове назначене где је томе место. О распореду ових чланака што су преписани и сачувани говориће се напред, где буде реч о распо-

реду чланака у свима преписима. Текст је у сачуваним чланцима добар, а препис г. Ђосановића марљив; штета је што тих чланака није још више сачувано. Сви чланци Студеничкога преписа налазе се и у Призренском. Иначе се текст преписа Студеничкога слаже са текстом Атонским при променама којима се тај текст карактерише. Само што Студенички препис није онако марљиво као Атонски брисао реч *царство ми, царства ми, царствоу ми* итд., него је тај, очевидно старински обрт, остао на више места сагласан с преписом Призренским. Упућујемо ради потврде на чланке 30, 112, 138, 140, 144, 145, 151, 159 и 173, напред у првом делу.

5. Вистрички препис.

Што се овде саопштава о томе препису, писано је све по белешкама Т. Флоринскога, штампаним у његовој књизи „Памятники“, стр. 217 и даље.

Рукопис у коме је Вистрички препис припадао је манастиру Вистричком у Румунцији, и писан је 1444 године. Некада је тај рукопис био својина Н. Надеждина, чега ради се, у старијим списима о Душанову Законнику, називао Надеждиновим (нпр. у Шафариковим Раматк-ама), а одатле и у нашем првом издању. Сада је тај рукопис својина г. Е. В. Барсова, секретара Московскога Друштва Историје и Старина Руских. Из његових руку рукопис је дошао пред очи познатоме канонисти и научнику руском г. А. С. Павлову, који је о њему реферовао на једном састанку поменутога московског друштва (Чтења 1885, IV у протоколима). Рукопис је познат за сад само по белешкама и по препису г. А. С. Павлова, којима се послужило и Т. Флорински. Целога текста још нико није штампао. Великој љубавности г. Т. Флоринскога имамо да захвалимо што нас је преписом тога рукописа послужило, те смо га у своме послу употребили и разлике из њега унели где је требало.

У томе рукопису, после прегледа садржине, има 1. Властарова Синтагма; 2. Закон Јустинијанов; 3. Законик Душанов. На крају тога Законика има запис у коме се каже: *Глава съвршителяю боу въ вѣкы аминъ ѡсиде гъ* (6952—1444).

Т. Флорински бележи да Бистрички препис има *свих 175 чланака* што их има препис Атонски, и да су тих 175 чланака *написани скоро са свим онако као што су и у препису Атонском*. Осим тога Бистрички препис има још 10 чланака што их има препис Призренски, а Атонски их нема, и има један члан који се не налази ни у ком препису. Што се тиче реда чланака, Флорински напомиње да се и у томе Бистрички препис слаже највише с Атонским, и ако се понегде Призренском ближе примиче него-ли Атонски. Флорински још једанпут истиче блискост Бистричкога преписа са преписом Атонским и каже да она напомиње блискост међу преписима Атонским и Ходошким, тако да текстови Атонски, Ходошки и Бистрички чине у главном једну групу и један главни тип. То је за нас доста, јер смо ми већ пронашли главна обележја тога типа и дали му место које међу преписима Законика, по нашем мишљењу, заузима. Само што међу Атонским и Ходошким има знатних формалних разлика, које су при говору о Ходошком препису јасно показане.

6. Хиландарски препис.

То је препис који се још до половине овога века налазио у Хиландару, а од тога доба се за њ ништа не зна. В. П. Григоровић је први а и последњи који је о њему писао. Ево шта он о њему пише у своме опису путовања на месту где се бави прегледом рукописа Српске Хиландарске Лавре: „Скраћени по-
 „моканон и на крају непотпун Законик Стефана Душана. Ово су
 „чланци који се налазе у Законнику: 1. О хришћанствѣ; 2. о
 „доуховномъ дългоу; 3. о доуховницѣхъ; 4. о епископѣхъ; 5. о
 „игоуменехъ; 6. о еретицѣхъ кои телеса мртвѣхъ жгоутъ; 7. о
 „црковныхъ людехъ; 8. о поповѣхъ; 9. о людехъ црковныхъ
 „и еште о игоуменехъ; 10. о хрисовоуленехъ; 11. о властелехъ оу-
 „мръшихъ; 12. о насловани; 13. о зловѣ; 14. о проми; 15.
 „о кѣфалехъ; 16. о сиротѣхъ и неропѣхъ; 17. о закону; 18.
 „о свороу севровоу; 19. о пашѣ; 20. за попашоу; 21. за пот-
 „коу; 22. о прѣни соуда; 23. о мегахъ; 24. за мегіе сельскіе;
 „25. о планинахъ; 26. о властѣхъ и арбанасѣхъ; 27. о еметѣ;
 „28. (забрѣан патис); 29. о позваніи; 30. о провожденіи; 31.

„о пестити; 32. о оубиствѣ; 33. о скоубежи; 34. о запаленіи;
 „35. о узданіи; 36. о соудѣ; 37. о позиваніи; 38. о кни-
 „гахъ царевыхъ; 39. за отвои; 40. о узданіи;⁸³ 41. о соуд-
 „діяхъ; 42. о людехъ властельскихъ; 43. о обрѣтели; 44. о трѣ-
 „гоу; 45. о преселицахъ. Тим се чланком рукописе прекцда.“⁸⁴

Из овога што је пок. В. П. Григоровић забележио види се да се главе у свем слажу, и по реду и по тексту, с Атонским и Ходошким преписом. По томе сумње нема да овај Хиландарски рукопис припада тој групи познѣга систематсаѣа. Има чак, под 16, облик *неропскѣхъ* који се налази само у рукопису Ходошком. Пошто од текста није наведен ниједан члан, немамо начина да одредимо да ли тај Хиландарски препис припада тѣцу који је представљен у Атонском препису, тѣцу оригиналнијем и старѣјем, или ономе другоме, Ходошком, који је граматички и стилстички прерађиван. На ову другу претпоставку упућивала би нас она реч *неропскѣхъ*, али она сама није довољна да нас утврди у каквој год карактеристици овако озбѣлног значења. Григоровић, који је још имао прилике да упореди Хиландарски и Атонски препис, опасно је такође сличност у поретку глава, али о језику није забележио ништа.

Чудновато је да се у Хиландару за тај препис више не зна и да се некуда без трага изгубио. О њему не говори ништа ниједан од новијих походилаца, нити су што за њ сазнали Љуб. Ковачевић и епископ Димитрије, који су дуже време претресали хиландарску књижицу, нити га, на послетку, помиње најновији опис и списак Саве Хиландарца.⁸⁵

7. Ходошки препис.

Ходошки рукопис носи то своје име по једној забупи. Нити има манастира, нити каквога другог места, с којим би се то на-

⁸³ Очеvidно погрешка пера или штампе; оузданиѣ се помиње већ под 35, а овде је у Ходошком и у Атонском о издании. Оузданиѣ се у Закону помиње само једанпут.

⁸⁴ В. П. Григоровића Очеркъ путешествія по европейской Турцији 2. изд. Москва 1877, стр. 32; Флоринскій Памятники, Киевъ 1888, стр. 262.

⁸⁵ Věstník kral. české společnosti nauk. VI. Rukopisy a starotisky chilandarské, Prag 1896.

звање могло у везу довести. Рукопис је, пзвесно, писан негде у Старој Србији, па је допро до руку попа Тодора из Стојнога Београда у Угарској. Поп-Тодор га преда у Пешти „*χοῦδομῆς ἐπιτῆς Θεοφάνη Χοποβцоу расодерѣ*“ године 1688. У запису се помпђе како су тада спаљени многи манастири и четири лавре, Хопово и Мплешева, Рача и Раваница, у ком су последњем месту многи калуђери мачем погубљени. Она реч *χοῦδομῆς* написана је тако да изгледа као да се од *м* хтело правити *ш* или обратно, јер су у једно састављене и црте од *ш* и црте од *м*. У томе је узрок, те је поб. Шафарик при издању законика у Рамáтк-ама (Праг 1851) рукопис назвао *Ходошким*, помисливши при брзом читању, да је оно *χοῦδομῆς* — *χοδομῆς* — име тога пмаоца. Исти тај рукопис П. Ј. Шафарик назива *Belgradensis* у брошурици *Monumenta illyrica etc. Pragaе 1839*. Пошто се пак данас с именом Ходошки саставио тај рукопис, ни ми га не мењамо као што то ни други нису чинили. Рукопис се с осталим рукописима поб. П. Ј. Шафарика налази сада у Чешком Народном Музеју у Прагу. Појединости о начрту речи *χοῦδομῆς* имамо из записака г. К. Јиречка, који је био добар да нам цео опис тога рукопис на расположење стави.

На основу пасхалијске таблице од 6898 до 6916 (1390 до 1408) Шафарик је узимао да је рукопис писан 1390. Али то може сведочити више за онај рукопис из којег је Ходошки преписиван, него за Ходошки сам. Јиречек нам је јавио да се рукопис ни по чему не разликује од рукописа XVI века. Флорински узима да је без сумње знатно старији од краја XVII века. Шта се налази у Ходошком рукопису описивали су већ неколики; о њем је и у нашој књижевности писао В. Јагић (*Starine X, 81—126*). Описивао га је и Флорински у својој горе поменутој књизи.

Ходошки текст има јасне знаке који га карактеришу и који му међу другим рукописима место одређују. Први је од тих знака, што се тај рукопис готово у свем ономе разликује од Струшкога и Призренскога, у чем се од тих најстаријих рукописа рукопис Атонски разликује. И као што смо горе казали за Струшки и Призренски рукопис да су представници првобитне

редакције, а за Атонски да је представник некакве позције исправљене редакције Законика Душанова, тако за Ходошки препис можемо рећи да је у томе следбеник Атонскога. Али и међу Ходошким и Атонским има једна разлика — у језику, о којој ће се даље нарочито говорити. Кад се погледа напред у текстовима на паралеле Ходошкога и осталих старијих од њега рукописа, видеће се да Ходошки свуда следствено показује језик већма *књижевни и словенски*, а остали језик већма народни. Некада се то узимало за доказ веће близине к првобитном оригиналу, и према томе се узимало да је и рукопис старији него што је. Сад је, међу тим, јасно да је истина на обратној страни. Оригиналу је писан оним народним језиком, а неко је касније, као што би се могло мислити, после промене извршене у ономе што показује Атонски препис, пошао још даље, па је законодавну и кодификаторску редакцију Атонскога преписа дотеривао и у језику по начелвма школе Константина Философа. Још више о томе говориће се даље на своме месту.

Текст Ходошкога преписа употребно је Шафарик при издавању Раковачкога рукописа у Бухарскога *Antiquissima monumenta juris slovenici* 1838 за бележење исправнијих варијаната; по том у Рамáтк-ама 1851, где је препис Ходошки издан с допунама из преписа Раковачкога. То исто издање прештампано је 1856 у Бечу под Ф. Миклошић за потребу својих ученика (*Lex Stephani Dušani* 1656), а оно је и онет штампано у другом попушеном издању Шафарикових Рамáтку године 1873. Штампано га је на ново и др. Х. Јпречек у делу *Svod zákonův slovanských*, v Praze 1880 стр. 307—331 по издању Шафарикову, подеспвиши распоред чланака према чланцима текста Призренскога.

8. Шишатовачки препис.

Ни за Шишатовачки се препис не зна зашто је тако прозван, пошто се у самом рукопису манастир Шишатовац нигде не помиње. Пошто се тај рукопис сада налази у Чешком Народном Музеју међу рукописима који су некада били својина П. Ј. Шафарика, биће да га је П. Ј. Шафарик из Шишатовца добавио, па му је по томе и име дао. У самом рукопису на-

лази се, по саопштењу дра К. Ј. Јиречка, на листу 120 а, руком која је и рукопис писала, запис овакав: **Съ стѣи законикъ писахъ въ Стѣи Горѣ въ лето *зид (1541) мѣдѣ юуліа .в. днь.** То је био узрок, те је П. Ј. Шафарик тај рукопис у књижици Monumenta illirica, Pragrae 1839 назвао Chilandarensis 1541. Касније је то променено, назвавши рукопис Шишатовачким, које му је име и остало. По белешкама дра К. Јиречка рукопис су тај писале две руке, једна до листа 120, а друга од листа 120 и даље. За ову другу руку напомиње др. К. Ј. Јиречек да личи на руку која је писала препис Ходошки, али је Законик Душанов на листовима 97—111, које је писала прва рука.

Што се тиче садржине Шишатовачког рукописа, у њему су: 1. Одломци неких молитава, грчких писаних, за које Флорински мисли да их је, може бити, књиговецац случајно уметнуо; 2. Властар, редом и речима као и у рукопису Ходошком, само језиком више посрбљеним (Павлак; там'ницах; въ васакѣ; вазвиштають, итд.); 3. Јована Посника правила; 4. Јустинијанови закони; 5. Душанов Законик; 6. Правила васељенских сабора.

Душанов Законик овога рукописа има исти почетак и свршетак, исте главе и исти ред као и Ходошки, само што је језик држао и у писму српски изговор, где је Ходошки још следовао словенском. Тако гласи белешка дра К. Јиречка, а Флорински мисли да је Шишатовачки препис или рађен по самоме препису Ходошком или по ономе истом оригиналу, по коме и препис Ходошки. Тога ради се по тексту Ходошком познаје и Шишатовачки, те овај последњи рукопис нико није ни штампао.

9. Раковачки препис.

Из бележака дра К. Јиречка видимо ове податке о томе рукопису.

И тај је рукопис с осталим рукописима П. Ј. Шафарика данас у Чешком Народном Музеју у Прагу. Писан је на хартији у великом формату лепим уставним словима. На листу 50-ом записано је да је рукопис писао въ прѣдѣли **Срѣм'скен Горы,** въ цркви стѣи обители монастырѣ Раковцѣ раб Божји Пахомије јеромонах, године *зсд (1701). На другоме месту је с го-

дном 1779 записано да је књига била Псапје Парпродића, раковачкога намесника. Т. Флорински напомиње да се тај рукопис дуго времена чувао у библиотеци Новосадске Гимназије, те да се по томе називао и Новосадским. Данас на крају рукописа недостаје неколико листа који су одсечени, али нигде нема ни печата ни белешке, по којима би се могло судити да је тај рукопис припадао Новосадској Гимназији. Међу тим то се сведочи белешком првога издаваоца рукописа, Ђ. Магарашевића, Срб. Летопис 1828, III, 44, који је забележио да законик издаје „по рукопису који се у библиотеци Гимназије Новосадске храни.“ И у томе, као и у осталим рукописима, у почетку се налази Спитагма Матије Властара али другојачијим редом него-ли у Призренскоме и Ходошкome препису; по том иде 2. Јустинијанов закон; и 3. Душанов Законик.

Раковачки је рукопис у целини штампан двапут. Први пут га је, као што је горе напоменуто, штампао Ђ. Магарашевић у Срб. Летопису за год. 1828, III, 44 и д., IV, 51 и д. Издавалац тај није спазно да су испреметани листови текста који су били пред раковачким преписачем Пахомијем. Нити је Пахомије, преписујући, опазно да су пред њим листови испреметани, нити је издавалац Ђ. Магарашевић где показао да му је то у очи пало. Осим тога и ценсура је угарска, коју је тада вршио Јован Витковић парох будимски, избрисала неколико чланака о јеретницима. Много боље је издао тај текст П. Ј. Шафарик у делу Кухарскога *Antiquissima monumenta juris slovenici Varsaviae* 1838, стр. 92—226. У томе издању долази прво потпуни текст по Раковачком препису, напореда са транскрипцијом латинским словима на супротној страни. По том су, исто тако, наведени, руским језиком, главни варијанти Ходошкога преписа: иза тога је Шафариков немачки превод Законика и на крају значајне Шафарикове напомене (*Anmerkungen*). Позиције пак П. Ј. Шафарик је узео за основу новоме своме издању препис Ходошки, па пошто тај препис има само 150 чланака, допунио га је из преписа Раковачкога у свем што је овај — као један од најпотпунијих преписа — више имао. Тако је Раковачки препис извесним својим делом штампан трећи, четврти, пети и шести

пут, у два издања Шафарскова дела *Ramátky*, у Миклошпћеу издању и у Јпречкову *Svodu zákonův slovanských* у Прагу 1880.

Што се тиче карактеристике Раковачкога преписа, њему, међу свима млађим преписима, припада прво место после старијих до сад наведених преписа. Као год што Призренски препис не заузима оно место које му доноси његов век него оно које би заузимао оригинал са којег је Призренски препис рађен, тако се исто и Раковачком препису барем донекле мора дати онај век који би имао оригинал са којег је преписан. Из поређења напред види се да преписач Пахомије, радећи свој посао 1701 године, много којешта већ није разумевао и да је понешто и мењао. Али је он ипак и много којешта сачувао, и није пошао до оне мере предругојачавања, коју су себи допуштали и неки старији његови савременици. Према подели коју смо већ до сад обележили међу рукописима, Раковачки, ма да је сачувао много старине, не припада ка старијој групи коју представљају преписи Струшки и Призренски него к оној другој, у којој видимо преписе Атонски, Ходошки, Шишатовачки и Бистрички. Позиције учињене промене налазе се и у њему.

Рукопис Раковачки завршује ред преписа у којима се сачувао старији текст, макар да се у њему налази више промена него у осталима, раније наведеним. Рукописи о којима ћемо још писати показују већ текст мање више предругојачаван, често са свим превођен и прерађиван, у којем се за познање старог текста и састава Законика мало користи наћи може.

10. Раванички препис.

Раванички препис налази се такође с осталим рукописима П. Ј. Шафарика у Чешком Народном Музеју у Прагу. Писан је на хартији, у малом формату. На листу 56-ом има запис од 7195 (1687) који бележи да је рукопис манастира Раванице. На другој страни последњег листа Т. Флорински је прочитао један запис о грађењу неке куће на Сави из године 1676. По томе је рукопис тај писан негде пре 1676, али много раније бити не може, нити, у опште, може бити много старији од средине XVII века, у ком је стара писменост српска почела па-

дати и слабети, јер би, у противном случају, сав рукопис морао имати карактер другојачији и са већом старином сагласнији. Рукопис Раванички штампао је г. Флорински у својој књизи у целини (Памятници, приложение, стр. 36—51).

Што се садржине тиче, у рукопису се Раваничком налазе ови чланци: 1. Закони Јустинијанови; 2. Закон цара Стефана; 3. Суд цара Леона и Константина, и по том још неколико ситуацијих ствари. Г. Флорински очевидно налази у овом рукопису више него што се може с оштром критиком примити. У осталом, он сам овако карактерише Раванички препис у целини: „Што „се тиче стила и језика, чланци несумњиво показују промену „прве, најстарије редакције Душанових Закона. По некада се „закон излаже облигом веома раширеним; по некада опет веома „у кратко; понекада вас прерада опомиње на Ходошки, а поне- „када на Призренски препис. Старински технички називи, као: „*мерошах*, *отрок*, *ексарх*, *космик*, *властел* и остали замењени су „новима, познијима, као што су: *посадник*, *архијереј*, *белац*, „*господар* и др. Неколики су чланци прерађени са свим не- „верно и изврнуто због нераздевања старог језика. Памятници, „234.“ У нашем поређењу текстова напред ми смо узели у по- сао и препис Раванички као првога и по нашем мишљењу нај- старијега представника читаве групе најмлађих преписа Душа- нова Законика, у којима је текст више прерађиван и превођен него-ли чуван и преписиван. Видеће се, кад се на дотично место при појединим чланцима погледа, да се често текст није могао ни поредити и да је преписач, не разумевајући већ више ни језик ни ствар, уносно у Душанове законе оно што у њима није могао бити. Какво смо гледаште спрам тога преписа у нашем раду заузели, показаћемо напред где буде реч о поре- ђењу преписа по ономе што је у ком од њих сачувано. На том ће се месту изложити и остало што има да се каже за карак- теристику овога преписа или прераде.

11. Текелијин препис.

Овај препис може бити узет за представника целе групе преписа, по свему једнаких, који с Раваничким имају сви један

исти састав, али су у кварежу и у преради отишли још даље од њега.

Текелијин препис, на који сад наилазимо, у саставу је зборника са свим једнак са Раваничким, али су у њему сви знаци прераде, посрбљавања и кварења старога текста изведени још у већој мери но у Раваничком. Напред се, у поређењу при појединим чланцима, види какав је овај текст. Ону редакцију коју, у првome њеном склопу, представља препис Раванички, неко је позније истим правцем развијао још даље. П. Ј. Шафарик се (*Gesch. d. südsl. Lit.* III, 225—227) врло општро изјаснио о овој новој преради већ прерађенога Раваничког преписа. „Уверен сам, вели он на том месту, да су ти закони нова „скорашња творевина, постала пре 150—200 година (око 1830 „писано), и да данас, кад су нађени прави стари закони Душанови, није више ни од какве користи тај посао некаква „залудна калуђера који је праве старе законе прерађивао, да „јући им на много места облик према својим властитим погледа „дима или жељама. Кад би се то овде могло, навео бих цео „низ примера да докажем како прерађивач на више од сто места „или није схватио шта оригинал каже или га је кварии навлаш „(правећи нпр. од *мероша* — *меро*, од *приселице* — *примлиц*) „и да посведочим како се ниједно место правих старинских законина том прерадом не објашњава, већ како се право логично „разумевање добија само кад се прерада са својим оригиналом „упореди. У преради тој ишчезава све што је оригинално, старинско, јер је прерађивачу било тамно и непојмљиво. Називи „као што су *лице*, *мерошах*, *себар*, *пронијар*, *туцак*, *приселица*, „*узданије*, итд. за њ су били јероглифи.“ То је критика првога критичара преписа Душанова Законика, којој се ни сад нема шта додати, ван што сад, при ширем познавању прошлости, можемо све боље објаснити. Како пак ова прерада XVII века стоји према старинским текстовима, показано је, напред на своме месту, члан по члан.

Чудновато је како је суђено било да се бани по овом, овако рђавом, препису Душанов Законик најпре штампа и у свету позна! Исти овај Текелијин препис штампао је Јован

Рајић у четвртој књизи своје „Исторіе славянскихъ народоѡ“. стр. 242—270, године 1795, али с променама по руско-словенском, којим је дијалектом и историја писана. Одатле је законик на немачки превео и штампао Енгел (Geschichte v. Serbien, стр. 293), а по томе преводу израђен је француски превод, штампан у књизи Ami Boué, la Turquie d'Europe Paris 1840. 426—441. У то је време, у осталом, већ био штампан Шафариков немачки превод Раковачкога преписа (1838 у Кухарскога), много подеснији за познање правога текста Душанова Законика. Рукопис Текелијин сада је у библиотеци Матице Српске у Новом Саду, а штампао га је како треба Јов. Ђорђевић у Срп. Летопису 1859, I (књ. 99) стр. 1—51.

12. Софијски препис.

О томе препису који се сада налази у Народној Библиотеци у Софији саопштио нам је своје белешке из 1882 године др. К. Ј. Јпречек. Он је забележио да је рукопис у Софију донесен из Кратова и да је писан од прилике у другој половини XVII века. После закона долази летопис српски који се свршава са год. 7157 (1649) **кццлри се синк его, Иврдунмовъ. Мехмедъ.** Касније је тај рукопис био у Београду, јер на крају има, новијом руком, белешка како су Турци 1739 у недељу 6 августа узели Београд, и при тој је белешци неко забележио да ју је написао **гнъ митрополитъ кѡлгр. стопочивши Викентин Стефановичъ.** Т. Флорински бележи да на корицама има утиснута година 1728 као година повеза. Осим незнатних разлика које се у простим преписима могу наћи, Софијски препис има исти текст као и Текелијин, само што је већ писан и по читању српском: **ва, саворъ, касего,** итд. Штампано га је и Софијским назвао Т. Флорински (Памятники, приложеніе, стр. 52—94).

13. Београдски препис.

Др. К. Ј. Јпречек бележи да се у Чешкоме Народном Музеју међу рукописима пок. П. Ј. Шафарика налази и један препис Душанова Законика који је 8 септембра 1847 у Београду израдио П. Ј. Шафарик у пок. др. Јанко Шафарик. Оригинаал

тога преписа нашао је те године надзорник школа др. Милован Спасић у проте округа Рудничкога, и то је онај исти млађи рукопис Народне Библиотеке (бр. 38) који смо ми описивали у првом издању Законика Стефана Душана. У опису Флоринскога, који је рукопис у Народној Библиотеци у Београду у рукама имао, назван је тај препис *Београдским*, ма да га је П. Ј. Шафарик у своме списку преписа називао *Рудничким*. Ми му задржавамо име које му је, на послетку, у своме за критику текстова тако знатном делу, наденуо Т. Флорински. Још у првом издању законика назначили смо да се тај рукопис у свем слаже са Текелијиним. И правопис је ближи препису Текелијином него-ли Софијском. Не зна се кад је писан рукопис. На 89 листу има арабеска, црвеним ишарана, са записаном годином 1757, али је могућно да су закони, који се свршавају на 66 листу, писани раније, а ту арабеску да је неко цртао позније, може бити пошто је рукопис повезан.

14. Карловачки препис.

Рукопис је Патријаршијске Библиотеке у Карловцима. Истога састава као и Текелијин и Београдски, а препис још познији. Без значења.

15. Загребачки препис.

Т. Флорински је нашао и описао још један препис Законика у библиотеци Југословенске Академије Знаности и Умјетности у Загребу. Нема више но 18 листа у 8-ни, а недостаје листова и у средини и на крају. Флорински мисли да рукопис не може бити старији од средине XVIII века. И тај препис припада текстовима прерађеним, Раваничко-Текелијиног типа. Флорински цени да је ближе Раваничком него Текелијином типу. У Закону цара Јустинијана нарочито се види та сродност, јер се у Загребачком препису и налазе и недостају они исти чланци који се налазе или недостају у Раваничком. Језик је јако искварен и показује прерађиваче са западних страна нашега народа. Докле квареж иде, види се по томе што је од *кефалије* начињен *кашурал* *капрал* (каплар)!

16. Далматински препис.

Др. В. Богшић у делу *Pisani zakoni na slovenskom jugu. Zagreb 1872* помпе (стр. 58) један препис очевидно ове Раваничко-Текелдијине групе, који је у њега, а послат му је од некуд из Далмације у врло рђавој копији. Немамо начина да обележимо да ли припада Раваничкој, ређој, или Текелдијиној, чешњој групи.

17. Љубишин препис.

Др. В. Богшић је, у истом делу (стр. 38), напоменуо да се један препис налазио у књижевника нашег, покојнога Стјепана Љубише. Не зна се ништа више о томе препису, али ће, свакојако, бити и он од млађих преписа, пошто би се до сад ма шта више о њему сазнало да је старији. Могућно је да је то онај исти далматински препис новијега времена, који је нама 1886 у Бечу покојни професор Ф. Миклошић показивао.

18. Стратимировићев препис.

На стр. 263 своје књиге Т. Флорински спомиње да је слушао у Новом Саду да један препис Душанова Законика има и професор српске новосадске гимназије г. А. Сандић. На питање о томе, наш давнашњи пријатељ и побратим ставио нам је одмах на расположење сам рукопис, који је сад пред нама. Рукопис је на малом формату цених књига, има словенским бројевима обележена 92 (чк) листа осим празних по два три с обе стране; цео је, и у повезу старијем. На једном празном листу спреда чита се овај запис садашњег имаоца: „Овај рукопис, из некадашње библиотеке митрополита Стевана Стратимировића Кулипинскога, добио сам од митрополитова унука (по „брата) Тоше Стратимировића Кулипинскога, рођенога брата генерала Ђорђа Стр. Кули. мојега кума венчаног. У Новом Саду, о Божићу 1868. Проф. А. Сандић.“ Рукопис је сав писан једном руком, која је и бројеве листовима побележила, рукописом и правописом какав је био у обичају на крају XVII и у почетку XVIII века. На првом листу (а) почиње се: *Gl* књига глагољема сздаць благочастива и христовљива самодржавна

великаго цара Константина и Оустина гр'часкаго со светенимъ господиномъ шцемъ патрихаромъ Григориемъ, съ кнезы и са вельможи и съ болари благочастиваго царствна его въ Константинополи законъ и оуставъ поставлені царствна како подобаетъ стронти царствна. То траје до листа 41 (·ма·), а на првој страни тога листа почше Благочастиваго и Христолюбиваго македонскаго цара Стефана с'рбскаго, вьлгарскаго, сгар'скаго, дальмат'скаго, ар'ван'скаго, сгровлахнскаго инимъ многимъ пр'деломъ и землямъ самодр'жца свшстаго милостию вишнаго Бога Исоуса Христа законъ и оуставъ поставлені въ лето *874 индиктионъ ·к· въ празникъ възнесенія Господа нашего Исоуса Христа м'сяца мана ·ка· днь. Текст се свршава на првој страни листа 87-ог напоменом како је у Душаново време *перьер* у српском и бугарском царству вредио 15 *асари*. Напомену ту има тако исто на крају Текелијин, а нема Софијски рукопис. Иначе се овај препис слаже са Софијским свуда и баш у ономе у чем се од њега Текелијин одваја. Тиме је означено и све што треба за карактеристику овога рукописа.

19. Борђошки препис.

Новосадски професор г. Тих. Остојић имао је доброту послати нам опис тога Борђошког преписа.

Рукопис је својина Божидача Борђошког, професора горњокарловачке Учитељске Школе. Рукопис се чува од старине у породици Борђошких у Сомбору, и породично је предаје да је још при досељењу породице из Старе Србије донесен. Није записано кад је писан. Има 51 лист у 8-ни (0·24 м. висине, 0·16 м. ширине). С почетка као да недостаје један лист; на садашња прва три листа чита се садржина Јустинијанових и Душанових Закона. Јустинијановим нема почетка, а Душановим је натпис: *Оглавленіе в'штемъ ш сѣде цара Стефана*. Од 7—24 стр. има летописац, којег је српски део наштампан у Споменику III стр. 156. После летописца је један лист искинут. На садашњој 25 стр. испод шаре долази: *Сја книга глагол'ма свдаць благочастиваго и христоролюбиваго самодр'жавнаго цара Константина Иустиниана грцкаго, итд.* са свим по тексту који је Т. Флорински наштампао у Памятници, приложенія стр. 55.

Од стр. 63—100 текст је Законика Душанова једнак са Софијским, који је Т. Флорински у Памятнику, приложеној стр. 75 штампао. Осим разлика у правопису и незнатног разликажења у појединим речима и облицима, све је са поменутиим Софијским преписом једнако. *Оглавленије* овога рукописа писано је словима која су ближе курсиву, *летописац* је писан ситним уставним словима, а *закони Јустинијанови и Душанови* крупнијим, веома читким и лепим уставним словима, те је могуће да је законе писала једна рука, летопис, може бити, — друга, а оглавленије — трећа. Међу записима на крају рукописа чита се и овај: 765 *Иван Неделкович у: тр. лаитнант*. Још има неких рачунских записа са годинама 1789 и 1793. По свему што знамо из овога описа, немамо сумње на које место треба уврстити овај рукопис.

20. Ковиљски препис.

И за ове белешке о Ковиљскоме препису Душанова Законика имамо да захвалимо доброти г. Тих. Остојића, професора у Новом Саду.

Ковиљски би препис требало управо назвати Београдским, зато што је 1726 у Београду довршен, али му дајемо име Ковиљскога по манастиру Ковиљу, где је у књижици нађен, да не бисмо морали по други пут имати име Београдски, које је већ горе под бр. 13 употребљено.

Запис овога преписа о месту где је довршен овако гласи: Писа се от Стефана Стојковича месеца септемвриа .к. дньк; сврши се оу Белиградоу лето господне на 1726.

Формат је црпи (0·150 и 0·098 м.). Текст се, такође, у свем слаже са Софијским који је Т. Флорински штампао. И у овом препису има летописац као и у Борђошком, једнак с оним што је штампан у Споменку III, 143. За тим долази именик турских царева који се завршује године *зрми (1640) султаном Ибрахимом и његовим сином Мехмедом. Испод записа Стојковићева има позната белешка о вредности перпера.

Б свему горе наведеном да додамо још једну белешку.

Од пре више од двадесет и пет година имамо од некуд записано да се један препис Законака, на кожи у 8-ци, налази у манастиру Тамнави у Бијељинској Нахији у Босни. На тој записци је назначено да је тај екземплар виђен године 1853 и да се тамо, уз часну трпезу, до умиваонице открива плоча испод које се слази низа степене, па се после на десно скреће и уза степене иде горе у стају покрај кубета у којој се оваке оставе чувају. Ништа не знамо данас од кога нам је та записка, и овде је уводимо колико да ни она не остане без објаве.

V

Како стоје преписи међу собом и које су старији које ли млађи и најмлађи.

Кад смо се у претходном чланку бавили изналажењем оних особина које би морале, према осталим оновременим споменицима те природе, обележити облик који је имао изгубљени оригинал Законака Душанова, ми смо, нешто по споменицима нашим а нешто по ономе што се зна о оновременим споменицима Византијског Царства, одредили карактеристике које су се без сумње налазиле у оригиналу.

Пред нама је сада други задатак: да између текстова што су пред нама изнађемо и издвојимо онај који у себи садржи најверније знаке првашњег оригиналног текста. Јер пошто нема оригинала, нема ни сталне материјалне белеге која би за какав год текст тврдила да је оригиналан и да баш ономе времену припада. И као што смо тражили како је морао изгледати изгубљени оригинал, тако морамо тражити и по којим знацима да међу разним преписима сигурно познамо белеге оригиналног законског текста Душанова.

Кад би сви преписи носили годину и дан свога постанка, посао би се олакшао. Али и то није довољно, јер често најпознији препис, ако је потекао са оригинала или оригиналу блиског преписа, може имати за посао критичког поређења текста више вредности него-ли други какав много старији по годинама, ако је тај опет из неког познијег преписа потекао. Увек се препису мери вредност по ономе рукопису с којег је преписиван.

С тога у овоме послу ни време преписа ни остали знаци времена, као што је начин правописа, не могу имати толике вредности колико сами стварни знаци текста. С тога ћемо ми наше истраживање и почети с тога краја.

Међу стварним знацима текста најглавнији је сама формула, сам облик који се законима и наредбама у оно време давао.

Каква је, дакле, била формула законских наредба и законскога текста у старој српској држави?

Још пре краљевине, Стефан, по том првенчанни краљ, почеше повластицу, дану око 1195 Дубровчанима, речима *Милостъ створи господство ми*. Кад се пак Стефан позније (1220) прогласио за краља, он једну своју повластицу Дубровчанима почеше речима пише *крављество ми да е вѣдомо всакомоу*. Позније, кад се државна власт боље утврдила, тај стил пише или *повелѣва крављество ми* завлађивао је све више, док није завладао са свим и док није постао права формула за све наредбе и заповести краљевске. Треба погледати у који год законски акт или заповест византијску онога времена, па да се види да оно *крављество ми*, замењено од 1346 са *царство ми*, ништа друго није него превод византијско-грчкога *Βασιλεία μου*, које се употребљавало нарочито у заповестима или хрисовулама. Разматрајући и доказујући старину језика у препису Призренскоме, Т. Флорински је врло добро опазио како препис Призренски о цару, кад се год цар спомиње, говори у првом лицу речима *царство ми* много више него што то чини препис Ходошки. Тако се у препису Призренском чита: *Законикъ царства ми; — принесохъ прѣдъ царство ми; — по земли царства ми; — чловѣкъ царства ми; — книга царства ми; — оповѣк царствоу ми; — градовомъ царства ми; — повелѣло царство ми; — да се доведе свезанъ къ царствоу ми; — соудіа царства ми; — прѣслоушници царства ми; — повелѣва царство ми; — оу дѣда царства ми*. С овим се у свем потпуно слаже са преписом Призренским препис Струшки, за који се с разлогом мисли да је најстарији. У овоме ми видимо још и оригинални облик и оригиналну формулу законску, нарочито онде где је закон био

нов, онда први пут издан, или где је у Законик унесена нека наредба царева, која је била засебно издата, па је на Сабору само у Законик увршћена. Таквих наредаба унесено је у Законик неколико, а тај стил баш је нарочито стпа наредбени, за повеље, хрисовуље, итд. Карактеристично је, дакле, у пуној мери што цела једна група преписа, опет старих, од којих један, Бистрички, носи записану и годину 1444 као годину преписа, и тиме нас доводи баш у време пре пропасти старе државе, замењује другима, мање оригиналним и првобитним, те облике оригиналног и првог законског наређивања. Т. Флорински је врло добро опазио како нпр. Ходошки препис на свима горе наведеним местима замењује речи царство ми са царь; царства ми — са царевь; Законикъ царства ми — са Законикъ царевь; што сѣмъ записалъ кою люво книгоу — са што ѣ записалъ царь комоу люво книгоу (чл. 105); прѣдъ царство ми — са прѣдъ цара; по земли царства ми — са по земли царевь; чловѣкъ царства ми — са чловѣкъ царевь; книга царства ми — са книга царева; оповѣ царствоу ми — са оповѣ цароу; градовомъ царства ми — са градовомъ царевьмъ; записало царство ми — са записалъ царь (чл. 139); властели царства ми — са властели царевени; оу дѣда царства ми — са оу дѣда царева; повелѣва царство ми — са повелѣнїе царско,⁸⁶ итд. Не треба previdети да такога индиректног стпа заповедања са царевь, царь, царьскии м. царьство ми, царьства ми итд. има и у препису Призренском (нпр. у чл. 45: да нѣсть колѣнь господинь царь, ни патриархъ ни инь светитель; у чл. 48: конь дохры и ороужїе да се даѣ цароу; у чл. 49: кои вонска тоугла гредѣ и плени землю царевоу; у чл. 51: ако ли га такон име дворити како-но дворе оу полатѣ царевь; у чл. 60: цара всакъ да диже коудѣ камо гредѣ; у чл. 68: да моу дава оу године перьпероу царевоу; у чл. 72: кто невольнъ донде на дворь царевь; у чл. 81: што соу цареви планине да соу цароу), али је тај индиректни начин према ономе првоме прилично редак. Исто тако не треба мислити ни да су преписи Атонски и остали свуда избри-

⁸⁶ Флоринскій Памятничн законодательной дѣятельности Душана, стр. 195 до 196.

сапи искони стил. Тако, на прилику, чл. 34 носи прави тип непосредне царске наредбе, почињући речима: *Отселк да не ур'вк ннедина властк каломгѣра или црковнаго чловѣка, и кто потвори сѣ при животк и по смърти царства ми, да нѣстк благословенъ!* Ову клетву и забрану нису дпрали ни остали, осим Раковачког, макар да су у понајвише случајева оно царства ми брисали, па замењивали са царским. А таквих примера има још. Ову пак разлику истакао је још Т. Флорински као разлику међу преписима Ходошким и Призренским, да би посведочио већу старину преписа Призренскога, коју је оштрим својим оком спазно још пок. Ђ. Даничић.⁸⁷ Међу тим ми смо, поређењем свих рукописа, у тој истој разлици нашли не само доказ за старину преписа Призренскога него и полазну тачку за много шире распознавање свију преписа, по старини и оригиналности њиховој.

Да бисмо у томе јаснији били, можемо међу двадесет напред описаних преписом начинити једну главну и претходну поделу на старије и млађе. Кад се погледа у текст и поређење преписа, изложено у првом делу, видеће се да између 20 рукописа које познајемо данас (о једном има само непоуздана записка без даљих извештаја) има девет *старијих* преписа. То су: Струшки, Призренски, Атонски, Студенички, Бистрички, Хиландарски, Ходошки, Шишатовачки и Раковачки (који је позно преписиван, и у нечем тегли већ к преписима познијим, али га многе особине одсудно прикључују овој старијој групи). Остали су сви млађи, и међу њима се најстарији, Раванички, налази у неку руку на средини међу старијом и млађом групом, која се последња, од Текелијинога (бр. 11) почињући па са Ковиљским (бр. 20) свршавајући, у свем осим незнатних ситница међу собом слаже.

Кад је таква главна подела свих сада познатих преписа Душанова Законика, врло је карактеристично што ћемо казати: да се старијих девет преписа у горе поменутом употребљавању директног (од првог лица, са *царство ми* итд.) и индиректног (од трећег лица, са *царь, царевъ, царьскыи*, итд.) законског стила

⁸⁷ Rad XV, 181, 182.

сви двоје на две врло следствено и прецизно подвојене групе, од којих су у једној преписи Струшки и Призренски са директним законским стилем, а у другој сви остали (Атонски, Студенички, Бистрички, Хиландарски, Ходошки, Шишатовачки и Раковачки)⁸⁸ — са индиректним законским стилем. Цео први део овога издања ту је, да да потврду за ово разликовање. Опазивши ову међусобну сличност Струшкога и Призренскога преписа, ми смо још и нарочито мотрили је ли она свуда следствена. И у 103 члана, који се налазе у оба та преписа, само се на једном месту у чл. 110 у Струшком препису налази: **Годне коудк гредоу по земли цареве м. Годје коудк гредоу по земли царства ми** текста Призренскога. Иначе је свуда у погледу на поменућу разлику законскога стила потпуна међусобна једнакост Струшкога и Призренскога и многостручна разлика између њих обадва и осталих седам преписа.

Опазивши ову сличност и разлику, мотрили смо да ли оне нису усамљене само у тој тачки, или се простиру и на друге сличности и разлике, па смо брзо ухватили да се и у другим стварима преписи Струшки и Призренски међу собом слажу а од оних осталих заједнички разликују многим једнаким а знатним разликама. У саставу чланака нема у свих 103 члана међу Струшким и Призренским никакве разлике. Што је год један чланак у Призренскоме, оно¹ је један чланак и у Струшкоме. Не може се казати да се Призренски и Струшки баш у свем подударају, али се њихове разлике заиста сведе на мале ствари. Ред чланака се не да у потпуности упоредити, зато што је Струшки текст у самим одломцима, али где год групе чланова Струшкога преписа, онако како су оне у вези сачувале се, упоредимо с истим местом преписа Призренскога, налазимо скоро потпуну подударност.

Струшки се препис састоји из три засебне групе, које се сад читају на сачуваних 15 листа.

На прва два листа сачувани су 5-ти—19-ти чланови преписа Призренскога истим редом, 5-ти само са другом половином,

⁸⁸ При опису преписа Студеничкога назначено је да ни ово подударање није апсолутно и на свима местима идентично.

због тога што почетка нема, а 19-ти само са почетком, зато што је лист изгубљен. У томе сачуваном одељку свуда је ред који и у препису Призренском.

На листу 3-ем преписа Струшкога почиње чл. 62-ги али мало даље налазимо чл. 58-ми којим се наставља прекинати ред. У овој групи, која хвата листове 3-ћи до 9-ог закључно, налазимо чл. 58—111, који сви у главноме следују редом који се и у препису Призренскоме види. Сва је разлика што су из врсте 58—111 три члана: 62 (о позивању властелина књигом на суд), 66 (о заступању куће на суду) и 73 (о заступању сироте на суду) узета са својих редних места, па истакнута, тако како смо их навели, пред чл. 58 и што чл. 61 и 65 Струшки препис нема а у Призренскоме се налазе.

На листу 10-ом почиње у препису Струшком трећа група, која, све до краја листа 15-ог, тече истим редом којим теку и чланци преписа Призренскога, само што чланова 123 и 124, 140 и 141, 146 и 147 у Струшком никако нема.

По томе кад споредимо како су се те три групе Струшкога преписа сачувале, видимо управо само 3 члана (62, 66 и 73) измештена из реда који је у Призренскоме; у свем се осталом оба рукописа потпуно слажу. Изостављени чланови остали су по некаквом другом разлогу који ми не знамо а нагађати га немамо по чему. У осталом, така је разлика међу рукописима и најлакша и најошштија.

Разлике у стилу и језику међу преписима Струшким и Призренским такође су незнатне. Оне су напред, у првом делу књиге, при свима чланцима брижљиво побележене. У члану 5-ом, на прилику, Струшки има *акје не слоуша м. Призренскога ако не чюје*, а у чл. 162 Струшки има *ако м. аште Призренскога*; — у чл. 6-ом Струшки има *пркслоушавк* а Призренски *пркчювк* и *законк м. законикк*; — у чл. 7 Струшки има *латинске м. латинскые*; — у чл. 9 *нагје м. наиде* и *даде м. да*; — у чл. 9 *отжене м. иждене*, а у чл. 11 *ижденоутк м. ижденоу*; — у чл. 13 има *стак м. поставе*; — у чл. 19 *докле м. докла*. Чл. 62 има Струшки са свим другојачије *Властелине вели да се позиваю сь книгомь соудником* а прочи с печатном, а Призренски:

Властелинъ велін да се не позыва безъ книгѣ соудниѣ, а прочинимъ печать. У чл. 63 Струшкинъ има кефалиѣ м. кепалиѣ п продаѣ м. продава; — у чл. 66 къда м. къді п или м. али; — у чл. 67 оу ѣдномъ селоу м. оу ѣдномъ сѣлкѣ. алш опет у чл. 142 Струшкинъ има съворѣ а Призренски съвороу а у чл. 145 Стр. прѣдѣлкѣ а Пр. прѣдѣлоу; — у чл. 67 има Струшкинъ плаата м. плакта; — у чл. 68 даѣ м. дава; — у чл. 69 црѣквѣ м. црѣковѣ; — у чл. 70 отѣдѣленъ м. одѣленъ п ѣднъ м. ѣдинъ која се разлика следствено видп п у другимъ члановима; — у чл. 71 коукинъ м. коуке, па према томе п у чл. 149 оу крагы м. оу краге п у чл. 91 на вечери м. на вечерѣ Призренскога; — у петомъ чл. 71 Струшкинъ има оучинилъ м. оучинио; — у чл. 72 доге м. донде, п коуда м. коудѣ; — у чл. 75 обрѣте м. нанде; — у чл. 76 доушкници м. доушевници; — у чл. 78 милостню м. милостноу; — у чл. 79 кто м. тко, п црѣковнога м. црѣковнаго; — у чл. 80 даде ђ. а. мн. м. дадоу, и кон-но м. кон; — у чл. 81 властельске м. властѣоске; — у чл. 82 стане м. прѣтетои; — у чл. 83 съга м. съда; — у чл. 84 никакое м. никакве; — у чл. 91 обрѣте м. обрѣште, п догде м. да къда; — у чл. 92 соуднѣ м. соудіани; — у чл. 93 само-сѣдмога м. самосѣдмаго; — у чл. 104 догде м. догда; — у чл. 106 властельсци м. властѣоски; — у чл. 106 хвати м. хыти; — у чл. 109 отравникъ м. отровникъ п наге м. нанде, докле, насупрот у чл. 145 Струшкинъ има нанде а Призренски наге; — у чл. 125 къга м. къда, п прѣіель м. пріель; — у чл. 127 тога си м. тога-зи п у чл. 154 онога си м. онога-зи, а п у чл. 108 сико си м. сико-зи; — у чл. 132 коупитъ м. коупити; — у чл. 135 дроуга по нон гредоуки м. дроуга кош по нон гредѣ; — у чл. 136 п 138 нема м. не има; — у чл. 136 још такога м. такога-зи, а насупрот томе у чл. 145 тога-зи м. того; — у чл. 138 прѣписано м. приписано; — у чл. 144 окол'на м. окол'ныа, п еговоу м. неговоу; — у чл. 145 краиштахъ м. краиштехъ; — у чл. 151 развѣ да опраѣ или паку да окривѣ м. развѣ опривити или окривити; — у чл. 151, 152, 154 поретци м. поретници; — у чл. 161 говори м. глаголюѣ п догде м. догда; — у чл. 162 коудѣ м. камо.

Ми смо изнели само знатније разлике, али има много чланака у којима никаквих разлика и нема. И ове што су овде изнесене, споредног су значаја, и не могу бележити никакву особиту редакцију текста. Разлике ове врсте само су разлике међу преписима, које често не показују ништа друго већ дијалекат, или начин говора и писања свога преписача. Јачих разлика ми смо у 103 члана нашли само у 11 чланова, а какве су и оне, може се видети напред у поређењу у члановима 58, 62, 72, 73, 85, 107, 125, 127, 149, 151, 160. Флорински, који је први имао прилике да преписе Призренски и Струшки пореди, нашао је такође да се они међу собом највише слажу.⁸⁹ Сам препис Струшки, кад се по правопису упореди са Призренским, очевидно је старији, пошто се у препису Струшком не види нигде никакав траг реформованог правописа Константина Философа, којим се почело писати с почетком XV века, него су свуда јасно сачуване правописне особине и обичаји XIV века. Препис Струшки може лако припадати самоме времену Душанову, и ненакладна је штета што се у потпуности није сачувао. А у Призренскоме препису јасно се виде знаци реформованог правописа, и тога ради најраније време, у које би се тај препис могао ставити, могло би бити тек прва или друга десетина XV века. Али као што смо напред казали, препису увек даје цену оригинални текст који се пред преписачем налазио, и цена преписа Призренскога отуда долази. Оригинал преписа Призренскога и Струшки текст очевидно су два преписа у којима се виде најстарије форме законских текстова Душанових.

Друга група старијих преписа, у којима видимо знатно и често замењивање директнога законског текста индиректним, и у којима и у реду чланака и у саставу њиховом има далеко знатнијих разлика насрам Струшко-Призренскога преписа, обухвата преписе *Атонски*, *Студенички*, *Бистрички* (од 1444) *Хиландарски*, *Ходошки*, *Шишатовачки* и *Раковачки*. Ради лакшега споразумевања, ми ћемо ту групу звати групом Атонском насрам два најстарија преписа Струшкога и Призренскога. Ми смо ту исту Атонску групу већ издвојили по једном, али врло

⁸⁹ Памятники, 180, по том 191—192.

знатном, знаку индиректнога законског стила. Сад је мислимо узети на око и по другим знацима, и то: 1. по распореду и по натписима чланака, а 2. по разлици текста и редакције, поредећи, непрестано, целу атонску групу преписа са Струшко-Призренским текстом као типом законскога текста очевидно старијим.

Знатно је што се Струшки и Призренски препис, слажући се скоро са свим у поретку чланака, као што смо горе видели, разликује потпуно у натписима чланака. Призренски препис има скоро над сваким чланом натпис. Хтела се извести и нека подела у главе, и с тога видимо у почетку Глава а. О христјанствк; — Глава в. О жєниткк, а после следује просто број при натпису и тако иде, с малим изузетцима, до краја. Изгледа да су редактор или преписач хтели да изведу неку поделу на главе, па су се збунили, не ухвативши јасну разлику између глава и чланака, и онда су (тако се, барем, нама чини) цео тај посао напустили, па продужили просто бројање чланака, оставивши у почетку траг и белег оне своје намере. Струшки препис показује нам натписе само на неколико места, а бројева никако и нема, него чланци иду просто један за другим. И у овоме бисмо ми гледали један знак веће старине Струшкога преписа. Натпис у Струшкоме препису налазимо, напр., при чл. 14 и он гласи О нгоумнехъ и о калоугерехъ; при том истом члану натпис Призренскога преписа гласи О поставленіи нгоумена. Даље Струшки препис има натпис при чл. 58: О оумрѣни властель, а натпис Призренскога преписа при том члану је О селоу кто оумре; при чл. 63 Струшки препис има О кепалинахъ а Призренски — О дохѡд'ков; при чл. 64 Струшки препис има О сирѡтах, а Призренски — О сирѡтк; при чл. 67 Струшки препис има О отрѡцехъ и меркпсехъ а Призренски — О отрѡце и о м'крѡп'се; при чл. 74 Струшки препис има О пашн а Призренски — О пашн селоу; при чл. 76 Струшки препис има За попашѡу а Призренски — О попашн. То су сви чланци при којима се у Струшкоме препису налази натпис. Струшки препис нема никаквих других знака поделе осим просто одвојених чланака текста.

Међу тим Атонски препис (а с њим се у томе слажу сви остали, те им је и то један знак разликовања од оних првих и један знак сличности, по којима смо их ми у групи спајали) показује већ у некој мери изведено оно што као да се у Призренскоме препису хтело, али се само у почетку показало, па напустило. Атонски препис је издало чланке по неком систему у главе, оставивши у тим главама негде само један или два члана, а саставивши у њих понегде и повећи број чланака. Тај се препис систематично и кроз разликује и од карактеристичне једноставности и простоте преписа Струшкога и од натписвања и обележавања свакога чланка у препису Призренскоме. Очевидно је да се неко нашао који је умео да схвати разлику међу параграфом и главом или одсеком што се није дала ухватити ономе који је на оригиналу Призренскога преписа радио. Пошто је тај распоред глава Атонскога преписа други врло карактеристичан знак читаве те групе преписа, поставићемо га овде у потпуности са назначењем натписа чланака (по бројању овог издања, којег се бројања свуда држимо) који су у коју главу Атонскога преписа унесени.

После приступа долази

- I.⁹⁰ О хришћанствѣ (чл. 1, 2, 3).
- II. О доуховномѣ дѣлѣху (чл. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10).
- III. О доуховницѣхъ (чл. 11).
- IV. О соудѣ (чл. 12).
- V. О епископѣхъ (чл. 13).
- VI. О игоуменихъ (чл. 14, 15, 16, 35, 36, 37⁹¹).
- VII. О калогѣрехъ (чл. 17, 18, 19, 29).
- VIII. О ресницѣхъ⁹² кои тѣлесѣ шкѣтвѣхъ жегоуть (чл. 20, 21).
- IX. О црковнихъ людехъ (чл. 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 32, 33, 34⁹³).

⁹⁰ Римски су бројеви наши; оригинал нема никаквих бројева пред тим натписима.

⁹¹ Дебљим цифрама се бележе чланови који су, сигурно ради овога система, измештени из онога реда што га видимо у Призренскоме препису.

⁹² Место ове тамне речи остали преписи Атонске групе имају еретницѣхъ.

⁹³ Чл. 29 премештен је у одсек VII, а чл. 31 падази се даље у одсеку X; чланови пак 35, 36, 37 напред су у одсеку VI.

- X. О поповѣхъ (чл. 31, 65⁹⁴).
- XI. О хрисовоуѣхъ (чл. 40⁹⁵). Вцдп још LXI.
- XII. О властелѣхъ оуцркшихъ (чл. 41, 42, 43, 45, 47, 44, 46, 48).
- XIII. О пксости (чл. 50, 55, 95⁹⁶).
- XIV. О насилваніи (чл. 53, 54, 49⁹⁷).
- XV. О неврѣхъ (чл. 52, 56, 61, 62⁹⁸).
- XVI. О зловѣ (чл. 57, 58).
- XVII. О проиіи (чл. 59).
- XVIII. О царн (чл. 60).
- XIX. О кнефаліахъ (чл. 63⁹⁹).
- XX. О сиротахъ (чл. 64).
- XXI. О пркніи соуда (чл. 66, 73, 91, 103, 104¹⁰⁰). Вцдп још LXXIV.
- XXII. О отроцѣхъ и перопсѣхъ (чл. 67).
- XXIII. О законуу (чл. 68, 70, 71¹⁰¹).
- XXIV. О скбороу севровоу (чл. 69, 73¹⁰²).
- XXV. О пашн (чл. 74, 75).
- XXVI. За попашоу (чл. 76).
- XXVII. За потькоу (чл. 77).
- XXVIII. О мѣгахъ (чл. 79, 80¹⁰³).
- XXIX. О планинахъ (чл. 81).

⁹⁴ Овај цео одсек састављен је из два са стране на то место добављена члана.

⁹⁵ Чл. 38 (о ждренцима и кошпама царским да се прѣвама ни прквенім селіма на хрзну не дају) и чл. 39 (у ком је потврда дотадашњих властеоских ба-штинских права) не налазе се у Атонском пренпсу.

⁹⁶ Чл. 49 премештен је ниже у одсек XIV; чл. 51 у Атонском рукопису нема; он говори о јемствовању старешине кад свога млађена, сина или брата, у двор царски предаје; чл. 52 премештен је у одсек XV, а чл. 53 и 54 премештени су у одсек XIV.

⁹⁷ И овај је одсек цео састављен из чланова с других страна.

⁹⁸ Чл. 57, 58, 59 смештени су у одсеке XVI и XVII.

⁹⁹ Чл. 61 и 62 горе су под XV.

¹⁰⁰ Чл. 65 који би за почетак овога одсека био на реду премештен је горе под X; 67 и 68 ниже су у одсцима XXII и XXIII, и остало је све у одсцима што одмах следују.

¹⁰¹ Чл. 69 премештен је у одсек XXIV.

¹⁰² Чл. 72 о правди која се на двору цареву имала чинити свакоме осим отрока властеоскога немају рукописи Атонске групе, осим јединог Раковачкога.

¹⁰³ Чл. 78 премештен је горе у одсек XXI.

- XXX. О власехъ и арбанасехъ (чл. 82).
 XXXI. О книгахъ милостнихъ (чл. 83).
 XXXII. О котълък (чл. 84).
 XXXIII. О бабоуњскои рѣчи (чл. 85).
 XXXIV. О оубниствѣк (чл. 87. 86, 94, 95, 96¹⁰⁴).
 XXXV. О юскъствѣк (чл. 88).
 XXXVI. О позваніи (чл. 89).
 XXXVII. О залогахъ (чл. 90).
 XXXVIII. О познаніи лица (чл. 92).
 XXXIX. О провожденіи чловѣка дреужняго (чл. 93).
 XL. О скоубежи (чл. 97, 98¹⁰⁵).
 XLI. О запаљеніи (чл. 99, 100).
 XLII. О наѣздѣк (чл. 101).
 XLIII. О оуданіи (чл. 102).
 XLIV. О книгахъ царевѣхъ (чл. 105¹⁰⁶). Види још LX.
 XLV. За отвои (чл. 107¹⁰⁷).
 XLVI. О изданіи (чл. 108).
 XLVII. О соудіахъ (чл. 110, 111¹⁰⁸).
 XLVIII. О соужнихъ (чл. 112, 113).
 XLIX. О людѣхъ властельсцѣхъ (чл. 114, 115).
 L. О обрѣтели (чл. 116).
 LI. О тръгоу (чл. 118, 119, 120, 122¹⁰⁹).
 LII. О приселицахъ (чл. 125, 126¹¹⁰). Види још LXXI.
 LIII. О зиданіи града (чл. 127).
 LIV. О вонскахъ (чл. 129¹¹¹). Види још LIX.

¹⁰⁴ Чл. 88, 89, 90—92, 93 којима је овде по Призренском реду место премештени су пиже у одсеку XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX а 91 је गरे у одсеку XXI.

¹⁰⁵ Чл. 94—96 налазе се у одсеку XXXIV.

¹⁰⁶ Чланови 103 и 104 премештени су напред у одсек XXI.

¹⁰⁷ Члан 106 не налази се у Атонском препису.

¹⁰⁸ Члан 109 о маѣвнику и отровнику не налази се ни у једном препису Атонске групе осим Раковачког.

¹⁰⁹ Чланови 117 и 121 не налазе се у Атонском препису.

¹¹⁰ Чланови 123 и 124 (први о Сасима и искрченој гори, а други о потврди новластица освојеним грчким градовима) не налазе се у Атонском препису.

¹¹¹ Члана 128 (о помоћи цару кад жени сина или крштење има) Атонски препис нема.

- LV. О свадѣ (чл. 131¹¹²).
- LVI. О коупленіи (чл. 132).
- LVII. О поклиціарѣхъ (чл. 133).
- LVIII. О записаніи книгъ (чл. 134).
- LIX. О воицѣхъ (чл. 135). Види горе LIV.
- LX. *О книгахъ царевыхъ* (чл. 136¹¹³). Види исти натписе горе под XLIV.
- LXI. О хрисовоуцѣхъ (чл. 137). Види горе XI.
- LXII. О лѣжномъ писаніи (чл. 138).
- LXIII. О мѣропѣсѣхъ (чл. 139). Види горе XXII.
- LXIV. О приѣти тоуждега чловѣка (чл. 140, 141).
- LXV. О властѣлѣхъ кои затирають дръжавоу (чл. 142).
- LXVI. О гоуцарѣхъ (чл. 143). Види још LXXVIII.
- LXVII. О повѣгльцѣхъ (чл. 144).
- LXVIII. О татѣхъ и хоуцарѣхъ (чл. 145, 146, 147, 149, 150). Види горе LXVI.
- LXIX. О соудіахъ (чл. 148, 175).
- LXX. О поротѣхъ (чл. 151, 152, 153, 154).
- LXXI. О приселницахъ (чл. 155, 156, 157). Види горе LI.
- LXXII. О стражахъ (чл. 158, 159).
- LXXIII. О гостехъ и гоуцарѣхъ (чл. 160¹¹⁴).
- LXXIV. О преніи соуда (чл. 161, 162, 163,¹¹⁵ 167¹¹⁶). Види још XXI.
- LXXV. О потворницѣхъ (чл. 165).
- LXXVI. О пишаницахъ (чл. 166).
- LXXVII. О златарѣхъ (чл. 168, 169, 170¹¹⁷).
- LXXVIII. О правдѣхъ (чл. 171, 172).
- LXXIX. О подьводѣхъ (чл. 173).

¹¹² Члана 130 (о казни онога ко на војсци прѣву обори) Атонски пренпис нема.

¹¹³ Због заниса 1354 године, Атонски пренпис нема натписа; овај међу звездацама узет је из рукописа Ходошкога.

¹¹⁴ Тај члан је у Атонском пренпису растављен на два члана. Види о томе при томе члану у првом делу.

¹¹⁵ И овај члан обухвата два члана Атонскога пренписа.

¹¹⁶ Члан 164 налази се само у Призренском пренпису; чл. 165 следује у одсеку LXXV а чл. 166 у одсеку LXXVI.

¹¹⁷ Чл. 167 је премештен горе у одсек LXXIV, очевидно на згодније место. За чланове о златарима треба видети текст првога дела.

LXXX. О вaштннaхъ (чл. 174).

LXXXI. О законѣ (чл. 176¹¹⁸).

LXXXII. О дворскогъ соуду (чл. 177, 179, 181, 183¹¹⁹).

LXXXIII. О познаніи лица (чл. 180, 187¹²⁰).

LXXXIV. О гловарѣхъ (чл. 188).

Као што се види из напред показаногa прегледа, неко се нашао који је чланке, познате нам из Струшкогa и Призренскогa преписа, премештао, доводио ближе једне другима, узимљући их често и са удаљенијих места, и састављао у групе сродније по садржини, па им онда давао натпис. Кад се промотри овај посао по ономе како је рађен и по целини својој, он такође долази у прилог к већој старини распореда Струшкогa и Призренскогa, пошто је непотпуније и несавршеније редовно старије од потпунијегa и савршенијегa. Овај исти закључак потврдиће се, мало после, и исправкама или променама текста, кад на њих по реду дођемо. Истинa систематисање и натписивање глава у Атонској групи преписа није бог-зна како ни усавршено ни унапређено; оно је још малено и плашљиво, али је оно ипак драгоцен доказ даљегa рада наших старих на унутрашњем реду Законика, који је, без сваке сумње, касније предузиман, па није од свих у потпуности ни примац, као што ће се то видети из разлика Ходошкогa и Атонскогa преписа, на које ћемо ниже упутити. То значи да се у то време знало како има два текста, један оригинални и аутентични а други с исправкама, па како су се према овима последњим многи држали самостално, примајући их или одбијајући.

Да погледамо изближе како је рађен овај посао систематисања Душанова Законика.

У одсек VI о вноуленехъ у који су узети чл. 14, 15, 16 и по њима му натпис стављен, узети су и чланови 35, 36, 37. Нема сумње да је и 35 и 36 ту боље место; за 37 то не изгледа одмах, али ако се помисли да су се за владичанске

¹¹⁸ Чл. 175 напред је у одсеку LXIX.

¹¹⁹ Чл. 178 и 182 не налазе се у Атонском препису; чл. 180 доле је у одсеку што следује.

¹²⁰ Чл. 184 и 185 Атонски препис нема. Чл. 186, последњи Призренски, не налази се ни у ком другом рукопису.

изасланике највише слали пугмани — онда би и ту сумња отпала. Међу тим ми данас не знамо и немамо откуд да дознамо како се онда тај посао радио.

У одсек VII о калогјерехъ постављен је напред и прикључен к члановима 17, 18 и 19 члан 29 с пуним разлогом. Он је ту много боље постављен него-ли у препису Призренскоме.

Одсек X о поновѣхъ састављен је из два члана са два краја Законика; чл. 31 је издвојен из претходнога IX одсека, па је с њим састављен чл. 65, који долази на ред тек после XX одсека.

Кад се погледа на одсек XII о властелѣхъ оуцркшнихъ видеће се да му натпис не одговара саставу и ако међу члановима везе има. Али кад погледамо на одсеке XV, XXIV, LII, LXXI, LXXII, LXXV, LXXXII, LXXXIII, видеће се да је ницац, при одсецима који су обухватили више чланака, натпис право држећи се члана првога у одсеку а не предмета којим су везани сви чланови у одсеку, и ако је ово друго гледати морало руководити самим распоредом.

У одсеку XIII о пьсости с разлогом су састављени чланови 50, 55, 95, јер сва три о томе предмету говоре, а с разлогом су испремештани чланови што се налазе између 50 и 55, јер о другим предметима говоре. На потребу да се саставе или ближе примакну чл. 50 и 55 указали смо и сами напред у приступу где смо говорили о међусобној вези чланака у препису Призренскоме.

Одсек XIV о насилванн такође је састављен из чланака с разних страна. Само је ту, не знамо како, уз чл. 53 и 54 придодат чл. 49 без разлога, пошто говори о одговорности владе крајшника за неповредност границе. Ако се томе члану није могло наћи боље место, ваљало му је, барем дати засебан натпис.

Одсек XV о неѣкрѣ састављен је такође од чланова с различитих страна, који међу собом имају везе. Натпис је незгодан, зато што је, по напомену горе већ назначеној, смешљен по првоме члану групе, као што је и на другим местима рађено.

С одсеком XV по нашим бп мислима једну групу чинио одсек XXI о прѣвнн соудѣ, такође састављен из чланака с више страна. Али стари редактори нису налазили да треба бѣи тако далеко. Исто тако чл. XXII и XXIII могли би чинити једну групу и имати натписе О стрѣцехъ и шѣропсехъ који се чита при одсеку XXII. Али и ту стари редактори нису хтели то да чине.

У одсеку XXIV с натписом о събороу себровоу састављени су са две разне стране, чл. 69 о забрани збора себарског (не-племињског) и чл. 73 о праву које се давало спротици да има у парници заступника, који заста међу собом свезе немају. Међу тим исти одсек с истим саставом и натписом налазимо и у Бистричком и у Ходошком. Није, дакле, случајно оно што пред собом видимо, и ако томе разлога наћи не умемо.

У одсеку XXXIV са свим су згодно посастављани чланци који говоре о уѣству и који су у првобитној редакцији налазили се на два места.

У одсеку XLIX имамо да обратимо пажњу на натпис О людѣхъ властельскихъ поради тачнога разумевања чл. 114, пошто се тек по томе натпису добро види о каквим је људима и о каквоме јемству онде реч.

Одсек LI о приселницахъ обухвата такође два члана који немају везе; у 125 се говори о приселници а у 126 о јемству околине за градску земљу. Међу тим и то није случајно, јер се налази и у Ходошком и у Бистричком препису.

Карактеристично је што се у другом Законнику неколики од натписа првога Законника понављају. Карактеристично је веома што су редактори нашпи на мисао да чланке другога Законника групшу под натписима под којима су и чланци првога Законника груписани, а нису помисљали да чланке једнога и другога једнаког натписа у једно саставе. Тако имамо једнаке натписе при XLIV и LX (којим се последњим почиње други Законик), при XI и LXI, при XXII и LXIII (једним делом), при LI и LXXI, при XXI и LXXIV. Нама се чини да је осећање о два Законника, о два зборника било главни узрок што се није чинило, како бп, може бити, когод данас учинио. С

тога је и ово потребно узети као један од доказа против сумњава о две законодавне радње на Законнику Душанову.

И ако је у овоме поређењу натписа мучно једне с другим мерити рукописе непотпуно сачуване, ми смо опет упоредили натписе глава и чланака преписа Атонскога и Ходошкога (ма да овај последњи нема свих чланака). Жао нам је што то нисмо могли учинити међу преписима Атонским и Бистричким (који је последњи и од прво поменутога боље сачуван) зато што је рукопис Бистричкога преписа само кратко време при нама остао, али знамо да он и у томе следује Атонском, ма да све до најеснтнијих разлика испитали нисмо.

Карактеристично је како се распоред чланака и натписи Атонскога преписа скоро потпунице налазе и у препису Ходошкоме, али је исто тако карактеристично како се Ходошки понегде (и ако само на неколиким местима) одвојио од Атонскога, задржавши распоред Призренскога. И у томе су све неједнакости између једнога и другога преписа. Тако на прилику првих 10 одсека иде савршено истим редом, па се онда код XI понавља натпис одсека IX *о црковныхъ мѣдехъ*, зато што писац није хтео да одатле горе под IX премести чланове 32, 33, 34 него их је оставио ту онако како се и у Призренском препису налазе, метнувши поврх њих само натпис Атонскога преписа, и учинивши то по други пут, да би оним чланцима место сачувао. Тако се исто код XII понавља *И ште о нгоуменхъ* и оним и *ште* то се понављање и наглашује, а обоје се чини због тога што писац није хтео чланове 35, 36, 37 да премести с њиховог места Призренскога напред у одсек VI, где их је редактор Атонски између Призренскога 16 и 17 члана наместио. Ето чега ради је у томе Ходошки ближи Призренскоме него-ли Атонски. Очевидно је да је преписник Ходошкога пред собом имао оба-два текста, па му се нечега ради није свидело да промену Атонскога усвоји, него је чланке на месту оставио, поновивши натписе Атонске. За тим се с потпуном једнакошћу ређају одсеци XI—XVII закључно, а одсека XVIII *о цари* у Ходошком нема због тога што члана 60 о томе предмету Ходошки препис нема. За тим се, даље, одсеци XIX до XXVII

за поткоу (чл. 77) потпуно подударају, па се ту, на један-пут, понавља натпис одсека XXII **О прѣни соуда** због тога што писац и ту није хтео да премести чл. 78 у дотични одсек напред под XXII, како је учинио Атонски, него је чл. 78 оставио на Призренском месту, истакавши му натпис, онај од онуд из одсека XXII, и ту као пред новим одсеком. Одсек XXVIII **О меглахъ** у којп је Атонски саставио чл. 79, 80, Ходошки је разбио на два одсека, задржавши при чл. 79 натпис **о меглахъ**, а члану 80-ом притакавши други натпис **За мегіе селскіе**, и начинивши од њега нов одсек. Одсеци XXIX и XXX пду као и у Атонском, а одсека XXXI (чл. 83) **о книгахъ милостнихъ**, и одсека XXXII (чл. 84) **о котлакъ Ходошки** нема, јер се у њем ни дотични чланови не налазе. Одсеци XXXIII — XXXVII закључно опет се подударају у Атонскога и Ходошкога, а после XXVIII налазимо у Ходошкоме и опет поновљен натпис одсека XXI **о прѣни соуда** због тога што писац није хтео да чл. 91 измести с Призренског места напред под XXI. За тим опет следују подударно одсеци XXXVIII и XXXIX, па се онда и опет понавља натпис одсека XXXIV **о оубиствкъ**, зато што писац није хтео да са Призренског места напред помера чл. 94, и понавља се натпис одсека XIII **о пксости** зато што писац није хтео да помера чл. 95 (прву половину), и натпис одсека XXXIV **О оубиствкъ** понавља се по трећи пут, зато што писац није хтео да помера с Призренскога места другу половину чл. 95 и чл. 96. Ходошки је преписник, као што се види, усвојио и раздвој чл. 95 Призренскога на двоје, и натписе Атонскога, али није хтео да тим члановима њихово Призренско место мења! Ово нам се све чини веома карактеристично.

После тога, четири одсека XL, XLI, XLII, XLIII следују редом Призренским, али се то опет прекида из истих узрока, јер пре XLIV одсека умеће се нов одсек с натписом **О соудкъ** зато што писац није хтео да чл. 103 премести напред у одсек XXI, као што је то уредник Атонскога текста учинио, и умеће се, за тим, нов одсек **О позиваніи** зато што писац није хтео да члан 104 претура напред опет у одсек XXI. За тим

опет подударно следују у свем са својим натписима и са садржином одсеци XLIV — LV закључно. Одсека LVI о купљенинн Ходошки нема због тога што се у том препису ни дотични чл. 131 не налази. За тим следују одсеци LVII, LVIII и LIX подударно с Атонским, и тиме се са првим Закоником свршава.

Други Законик није у Ходошкоме препису у потпуности ни сачуван, те због тога из њега имамо само 9 првих одсека. Одсеци LX (с којим се у Атонскоме почиње други Законик) до LXIV закључно следују и у Ходошкоме такође подударно; одсека LXV **О властелицима кои затирају државоу** (чл. 142) Ходошки нема зато што ни дотичнога члана нема. Одсеци LXVI, LXVIII, LXIX и LXX у Ходошкоме такође следују подударно, само што одсека LXVII **О повјерљивцима** (чл. 144) Ходошки нема, јербо ни тога члана нема. На одсеку LXX, у ком су чланци о пороти, Ходошки се препис прекида.

Кад се ове разлике прегледају, неопходан је закључак: да је писац Ходошкога преписа (или неко други пре њега, ако је он то готово написао, па преписао) имао пред собом и текст сличан Призренскоме и редакцију сличну Атонској; да је у свем следовао редакцији Атонској (што се може при свакоме члану појединце видети у делу првом), али да извесне чланове није хтео да премешта с њиховог Призренскога места. Чинећи то, а вољан иначе да у свем осталом следује системату Атонском, писац је понављао натписе оних одсека у које су ти чланци премештени, или је нове одсеке и нове натписе, на два три места, уметао. Тиме је његов број одсека и списак натписа већи. Међу тим у свем је осталом у том погледу подударност толика, да сумње нема да је системат Атонскога преписа био руковођа у свем томе раду и да је он усвојен и у томе препису (који иначе има и других својих особина о којима ћемо, на свом месту, посебно говорити).

Ми смо горе на једном месту казали да групу Атонску издвајамо по два знака, прво по индиректном законском слогу, и друго по покушају складнијег распореда или систематисања чланака Законикових. Извели смо у свем, по најбољем штампаном тексту те групе, по Атонском, како је схваћен, докле

је теран и како је изведен тај складнији распоред. Флорински тврди, о чем смо, захваљујући његовој доброти, имали прилике да се и сами уверимо, да се с Атонским текстом у потпуности слаже Бистрички. У првоме делу су, у осталом, једнакости и разлике та два текста члан по члан обележене. С Атонским се слаже и Ходошки по оба та знака, и то је знатно баш зато, што Ходошки није хтео Атонскоме до сваке ситнице да следује, и што Ходошки (као што ће се, даље на свом месту, видети) иначе представља тип и по другоме нечем засебан. Студенички је сувише недовољно сачуван, да би се у овоме погледу могао мерити с Атонским. Али се опет, осим стила који га овамо меће, баш и по оно мало сачуваних одсечних натписа, види да припада овамо. У томе препису први је натпис **О соудѣ козмику** и обухвата чл. 12 (види напред одсек IV где је натпис само **О соудѣ**); по том **О игоуменеку** са чл. 14, 15, 16, 17, 18, 29, 30 (види напред одсек VI, и ако је другојачије састављен); даље **О поповеку**, са чл. 31 (види напред одсек X); по том: **О члвжени** (сам преписач, митрополит С. Косановић, оставио тако и назначио: *нејасно*) са чл. 20, 21 (види одсек VIII); даље **О прогилни**, са чл. 32, што би био нов натпис и нов одсек, јер је чл. 32 горе стављен у одсек IX; по том **О соудѣ**, са чл. 33, нов одсек и нов натпис, јер је чл. 33 горе стављен у одсек IX; даље **О псовани**, са чл. 50 (види напред одсек XIII); по том **О прѣданни** са чл. 51 (којега Атонски препис нема, те се и не зна на које би га место онај уредник поставио); даље **О неврѣкѣ**, са чл. 52 (види напред одсек XV); по том **О насили**, са чл. 53 (види напред одсек XIV); даље **О оудани**, са чл. 102 (види напред одсек XLIII); по том **О приставоу**, са чл. 104, 107, где је од два нескладна члана састављен нов одсек, с којим се горе ниједан не подудара; даље **О издавштину**, са чл. 108 (види горе одсек XLVI); по том следују без натписа чланови 112 и 113 (који горе чине одсек XLVIII **о соужнику**); даље **О трговцеку**, са чл. 118, 120, 121, 122 (види горе одсек LI, овде још попуњен чл. 121 којега Атонски препис нема); по том **О коупни или продани**, са чл. 132 (види горе одсек LVI); даље **О книгаку иностнику**, са чл. 134

(види горе одсек LVIII где је натпис О записаним книгѣ); по том О лажномъ хрисоволи, са чл. 138 (види горе одсек LXII где је натпис О лажномъ писаним); даље О еже не преетъ чоуждаго чловѣка, са чл. 140 (види горе одсек LXIV где је натпис О приети тоуждега чловѣка); по том О гоусарѣхъ, са чл. 143 (види горе одсек LXVI); даље О повѣглицѣхъ, са чл. 144 (види горе одсек LXVII); по том О гоусарѣхъ и о татѣхъ, са чл. 145, 146, 147 (види горе одсек LXXIII); даље О пороти, са чл. 151 где се рукопис прекида (види горе одсек LXX). После овога прекида, наставља се, по белешци митрополита С. Косановића, другом руком Законик, и наплазе чланови 54, 55, 65, 66, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 152, 153, 154 без каквих натписа, али је очевидно да се првашњи рукопис наставља онде где је прекинут, на 151 члану у одсеку о пороти, овамо при 152 члану, који такође у тај одсек припада заједно са 153 и 154, јер после 154 видимо опет натпис О трговцѣхъ кон приходе, са чл. 159 (види горе одсек LXXII са другојачијим натписом, јербо је и састав одсека другојачији). За тим долази натпис О соудоу и о пѣрѣцѣхъ са чл. 161 (који би одговарао одсеку LXXIV О прѣкни соуда, али се види да тога одсека Студенчѣки препис није усвојио); на натпис О приставе, са чл. 162 (о коме имамо казати што је претходном, с тим да Студенчѣки натпис опомиње на натпис Призренски); за тим натпис О потворницѣ, са чл. 165 (који одговара одсеку LXXV); на натпис О пѣвницахъ, са чл. 166 (који одговара одсеку LXXVI); за тим натпис О вѣштинахъ людскихъ, са чл. 174 (који одговара одсеку LXXX, где је натпис само О вѣштинахъ); даље долази чл. 180 без натписа, а по том натпис О гоусарѣхъ и татѣхъ, са чл. 173 (који одговара одсеку LXXIX где је натпис О подѣводѣхъ).

Из свега овога, и ако је препис Студенчѣки сачуван у самим одломцима, види се разветно, као што се то види и по променама у стилу чланака, да он припада у групу преписа Атонскога и то у ред оних који систематично усвојили потпунице, него су штошта у њем мењали и по другим мјестима дотеривали. Има узрока мислити да су промене преписа Сту-

деничгога биле знатније од оних што се виде у препису Ходошкоме.

Попис ових натписа још је једино што је данас познато из преписа Хиландарскога, који је у томе манастиру још видео В. П. Григоровић, забележивши да је препис непотпун. Оно што је тада В. П. Григоровић забележио упоредићемо такође с Атонским натписима.

Тако у Хиландарском натписе О христјанствк одговара Атонскоме одсеку и натпису I; натпис О доуховномъ дльгоу одговара одсеку и натпису II; натпис О доуховницкхъ одговара одсеку и натпису III; натпис О епископкхъ одговара одсеку и натпису V (одсек се IV о соудк у Хиландарском не помиње); натпис О игоуменехъ одговара одсеку и натпису VI; натпис О еретицкхъ кон телеса мртвухъ жгоутк одговара одсеку и натпису VIII (одсек се VII, о калогјерехъ, у Хиландарском не помиње); натпис О црковныхъ людехъ одговара одсеку и натпису IX; натпис О поповкхъ одговара одсеку и натпису X. Натпис О людехъ црковныхъ и еште о игоуменехъ нема сличности са Атонским него следује ономе истом одступању које смо забележили при поређењу натписа преписа Ходошкога, само што Хиландарски пма не само поновљени натпис IX одсека него још и онај додаток и еште о игоуменехъ. За тим, натпис О хрисовоуменехъ одговара одсеку и натпису XI; натпис О властелкхъ оумръшихъ одговара одсеку и натпису XII; натпис О насилваніи одговара одсеку и натпису XIV; натпис О зловк одговара одсеку и натпису XVI; натпис О проніи одговара одсеку и натпису XVII; натпис О кјефалехъ (сигурно рђаво преписан) одговара одсеку и натпису XIX; натпис О сироткхъ и неропскхъ (сигурно рђаво преписан место О отроцкхъ и неропскхъ) одговара натпису и одсеку XXII; натпис О законоу одговара натпису и одсеку XXIII; натпис О скороу секровоу одговара натпису и одсеку XXIV; натпис О пашк одговара натпису и одсеку XXV; натпис За полашоу одговара одсеку и натпису XXVI; натпис За потккоу одговара одсеку и натпису XXVII; натпис О пркнии соуда одговара одсеку и натпису XXI и показивао би некакав премештај из утврђеног по свима рукописима реда; натпис О

мегахъ одговара натпису и одсеку XXVIII. Натпис За мегіе сельскіе не одговара никаквоме натпису Атонскога, али одговара истоме таквом натпису Ходошкога, и већ тиме показује да је и Хиладарски препис одсек XXVIII о мегахъ разбио на два одсека, задржавши, као и Ходошки, при чл. 79 натпис О мегахъ, а члану 80-ом притакавши нов натпис За мегіе сельскіе. Натпису О планинахъ одговара натпис и одсек XXIX; натпису О власкхъ и арванаскхъ одговара натпис и одсек XXX; натпису О имствк одговара натпис и одсек XXXV; натписа једног назначено је само место, али је забележено да је текст измрљан; натпис О позваніи одговара натпису и одсеку XXXVI (и пошто он следује натпису што је пред оним што је замрљан, у толико би занимљивије било знати шта је било у оном што је замрљан); натпис О проваженіи одговара натпису и одсеку XXXIX; натпис О псоти одговарао би натпису и одсеку XIII; натпис О оубиствк одговара натпису и одсеку XXXIV; натпис О скоубежи одговара натпису и одсеку XL; натпис О запале-ніи одговара натпису и одсеку XLI; натпис О оузданіи одговара одсеку и натпису XLII; натпис О соудк нема свога вршњака у томе одељку Атонскога преписа и упућује нас и опет на препис Ходошки, где се исти натпис с новим одсеком налази због тога што писац није хтео да чл. 103 премести куда га је Атонски преместио, у одсек XXI; натпис О позваніи упућује нас и опет, не на Атонски у ком се налази, него на Ходошки, где је тај натпис унесен и одсек одвојен зато што писац није хтео да члан 104 по Атонскоме претура у одсек XXI О пркніи соуда. Натпис О книгахъ царевхъ одговара натпису и одсеку XLIV; натпис За отвои одговара натпису и одсеку XLV; натпис О оузданіи одговара натпису и одсеку XLVI, само ће оузданіи бити рђаво преписано м. изданіи; натпис О соудіахъ одговара натпису и одсеку XLVII; натпис О людахъ властельскихъ одговара натпису и одсеку XLIX; натпис О обрктеліи одговара натпису и одсеку L; натпис О тргоу одговара натпису и одсеку LI; натпис о приселіицахъ одговара натпису и одсеку LII.

Ма да је недовољно то што знамо о препису Хиладарском, опет видимо да је тај одломак био испретуран и непотцун као

п Студенички, п осим тога да се у реду одсека п натписа слагао са Ходошким, у ком су мало час назначена карактеристична одступања од Атонскога.

За Шишатовачки препис горе је, у опису рукописа, казано да се у свем слаже с Ходошким, п то ће вредити и за натписе п одсеке, јер они који су га разгледали никакве разлике забележили нису.

Што се тиче прписа Раковачкога, на реду би било да овде упоредимо п његов распоред п списак одсека, али је то врло тешко због многих одступања п приличнога новачења п мењања које је прписник себи допуштао, ма да се види да је пред собом имао стари некакав прпис. Ипак нам изгледа да многа места Раковачкога прписа, како у тексту тако п у натписима п у подели одсека, опомњу да је п пред прписником Раковачким налазио се некакав старији рукопис Атонске групе. Као што се горе већ двоје у тој групи два раздеока, раздеока Атонски с већом п раздеока Ходошки с мањом мером систематисања, требало би п у том погледу обележити место Раковачкога, али је он тако свуда показивао вољу да мења, п тако је радо уносно новине из своје главе, да би обележаваће у том погледу било само на основу нагађања, чега ради се у њ нећемо ни да упуштамо.

Натпис I одсека Раковачки је избрисао, па га заменио натписом **О крацк** п под тим натписом има 2 п 3 члан; натпис II одсека скраћен је **О доуховном**, али под њим није, као у Атонском, седам чланова (4—10), него само чл. 4, а остали чланови тога одсека иду засебно, с другојачијим натписима. Натпис **О игоумене** опомње доста на VI одсек **О игоуменехъ**, али обухвата чл. 14, 15, 16, 17, 18, 19, по томе све чланове VI п VII одсека без оних (35, 36, 37 п 29) који су на то место изнутра напред премештени. Натпис **О поповѣхъ** има натпис одсека X п садржи чл. 31 али не п 65; овај последњи се налази међу врло испретураним члановима свога места п има тамо исти натпис **О поповехъ**. Натпис **О людехъ црковнихъ** опомње п на натпис п на састав одсека IX (**О црковнихъ людехъ**), али има само чл. 32 п 33, а остали су

чланови којекуда другде; место њих пак Раковачки је унео 37 и 38, од којих другога текст Атонски нема, а први му се налази у одсеку VI О игоуменехъ. Натпис О хрисокоулехъ царскихъ опомиње и на натпис и на садржину одсека XI, само што је Раковачки додао реч царскихъ. Натпис О властелехъ оуириаштихъ и о ваштинахъ обухвата чланове 41, 42, 43 и опомиње на одсек XII Атонскога (у ком су под натписом О властелехъ оуириаштихъ чл. 41, 42, 43, 45, 47, 44, 46, 48). Натпис О опсованин властелин или кнеза садржи чланове 50 и 55 и опомиње на Атонски XIII одсек О пьсости (где су 50, 55 и 95, који се последњи у Раковачком налази даље у одсеку о оубиствоу, али је ипак у растављању саставних делова чл. 95 Раковачки следовао Атонском). Натпис О наслованин законъ опомиње на одсек и натпис XIV (о наслованин), али је само са чл. 53. Мало даље долази натпис О попаши и пажити са чл. 74 и 75 и опомиње на одсек XXV (с натписом О паши а с петим члановима); по том натпис За попашоу са чл. 76, и опомиње на одсек XXVI (с петим натписом и садржином); по том натпис О поткахъ с чл. 77, и опомиње на одсек XXVII (с натписом За поткоу и с петим чланом), по том натпис О мегихъ с чл. 79 и 80 и опомиње на одсек XXVIII (с натписом О мегихъ и с петим члановима); за тим је остављен ту чл. 78 који је у Атонском премештен у одсек XXI; за тим долази натпис О планинахъ законъ са чл. 81 и 82, и опомиње на одсек XXIX (с натписом О планинахъ и само са 81 чланом); па по том натпис О книгахъ милостныхъ са чл. 83 и 84 (где су из Атонскога и одсек XXXI О книгахъ милостныхъ и одсек XXXII О коткак под првим натписом састављени). За тим се опет подудара натпис О бабоунескон рѣчи с одсеком XXXIII Атонскога и по натпису и по садржини. Натпис О оубиствоу законъ опомиње на одсек XXXIV с петим натписом, али има само чланове 94, 95, 96, а чл. 87 и 86, које је Атонски у тај одсек сместно, налазе се мало напред под варочитим натписом О доушигоубы. Натпис О скоубежи вradoу има чл. 97 и 98 и опомиње на XL одсек с петим члановима (а с натписом само О скоубежи). Натпис О палежи законъ има чл. 99 и 100 и опо-

мше са свим на ХІ одсек (с натписом **О** запаљени). Натпис **О соудіахъ** обухвата чл. 110 и 111 и опомиње на одсек XLVII с којим се потпуно подудара; натпис **О соужнихъ** кон оутече изъ тълнице, са чл. 112, 113, опомиње потпуно на одсек XLVIII, само што је у Атонском натпис краћи, просто **О соужнихъ**. Натпис **О трьговицхъ** кон идоу по поутоу обухвата чланове 118, 119, 120, 121 и 122 и опомиње на одсек LI **О трьгоу**.

У другом Законнику сусретамо се у препису Раковачком с овим истим. Слагање иде на обред с одступањем, нови натписи са старима. Натпис **О властелехъ** кон затираю државоу свою, са чл. 142, подудара се у свем с одсеком LXV Атонскога; натпис **О гоусарехъ** законъ, са чл. 143 и 144, упућује на одсек LXVI, али има у том одсеку један члан (чл. 144) више него у Атонском где исти члан сачињава засебан одсек и носи натпис **О повѣгльцѣхъ**; натпис **О гоусарехъ** и о татехъ, са чл. 145, 146, 147, упућује нас на одсек LXVIII Атонскога, где се налазе још и чланови 149 и 150. Натпис **О соудіахъ** са чл. 148, 149, 150 подудара се натписом, али не садржаним с одсеком Атонскога LXIX, јер су тамо чл. 148 и 175; натпис **О приселицахъ** са чл. 155 и 156 упућује и натписом и члановима на одсек LXXI Атонскога (само што се тамо у том одсеку налази још и чл. 157); натпис **О стражахъ**, са чл. 158 и 159, упућује на одсек LXXII, с којим се у свем потпуно подудара. Одсек LXXIV **О прени соуда** разбијен је на три четри одсека с новим натписима, а по том натпис **О потворницѣхъ**, са чл. 165, показује опет потпуну подударност с одсеком LXXV Атонскога; натпис **О піаницахъ**, са чл. 166, показује исто тако потпуну подударност с натписом LXXVI Атонскога. Овако иде и у још неколико одсека што се налазе до краја преписа.

Овим смо свршили што се тиче распореда поређење оних преписа у којима је сачуван старији текст. Сва, много већа гомлаа млађих преписа: Раванички, Текелијин, Софијски, Београдски, Карловачки, Загребачки, Далматински, Љубишин, Стратимпровићев, Борђошки и Ковиљски не садрже првобитни текст Законника него као неки превод или прераду, извршену — како

језик и незнање свију старинских установа сведочи — много позније. За нас је у овоме истраживању од интереса само да видимо: да ли је та позиција прерада Законика имала пред собом најстарију, Струшко-Призренску, препис или неки од преписа Атонске групе с предругојачењима која су у њ уведена.

Познија та прерада има опет два раздеока. На једној је страни Раванички, с нешто више сачуване старине, а на другој страни су сви остали. Наше истраживање почећемо излагањем оних чланака Душанова Законика који су у ову прераду ушли, оним редом како они у њој следују.

Ево чланака који се налазе у Раваничком препису, оним редом којим у томе препису следују. Прегледа и лакшега поређења ради свако прекидање реднога броја бележиће се понављањем речи *члан*.

Чл. 1, 2, 3, 4 (нема листа); чл. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16; чл. 35, 36, 37; чл. 17, 18, 19; чл. 29; чл. 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28; чл. 32, 33, 34; чл. 31; чл. 65; чл. 40, 41, 42, 43; чл. 45; чл. 47; чл. 44; чл. 46; чл. 48; чл. 50; чл. 55; чл. 95; чл. 53, 54; чл. 49; чл. 52; чл. 56; чл. 61, 62; чл. 57, 58; чл. 183; чл. 104; чл. 67, 68; чл. 70; чл. 69; чл. 73, 74; чл. 76, 77; чл. 79, 80, 81; чл. 83; чл. 85; чл. 87; чл. 86; чл. 94, 95, 96; чл. 88, 89, 90; чл. 92, 93; чл. 97, 98, 99, 100, 101; чл. 105; чл. 138; чл. 107, 108; чл. 110, 111, 112; чл. 114, 115, 116; чл. 118, 119, 120; чл. 122; чл. 125, 126; чл. 130, 131, 132, 133, 134; чл. 136; чл. 139, 140; чл. 142, 143, 144, 145, 146, 147; чл. 150; чл. 148; чл. 151, 152; чл. 162; чл. 159, 160; чл. 163; чл. 167; чл. 166; чл. 169. За тим долазе закони узети из закона црквених.

Текелџин и Софјски препис добро су познати. Први је одавно у целини штампан; у другоме је потпуна једнакост с првим, осим незначајних разлика. Поредили смо распоред чланака у једном и у другом, па смо нашап апсолутну једнакост. И с Раваничким се слажу у томе погледу али у опште. Најглавнија је разлика што су чланци 13—33 у оном првом реду у ком следују у Раваничком препису премештени са свога места

међу 79 и 80 члан. То није учињено нарочито, јер никаква разлога за то нема, него је очевидно Раваннички препис служио као подлога новим прерадама, које видимо у преписима Текелџином и Софијском, а у екземплару, који је за тај посао био употребљен, листови с члановима 13—33 морали су бити претурени. Преписач или прерађивач није спазио да све није како треба, него је 33 члан (у Флоринскога, Приложение, стр. 83 под бр. 44) помешао са 79 чланом, сигурно због тога што су се комади једнога и другога случајно десили један на дну једног а други на врху другог листа.

С овим напоменама ево сад како иду чланови један за другим у преписима Текелџином и Софијском. Изложићемо их истим начином којим су изложени и чланови преписа Раванничког. Само ћемо чланове оних претурених листова истаћи дебљим словима.

Чл. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13; чл. 33, 34; чл. 31, чл. 65, чл. 40, 41, 42; чл. 45; чл. 47; чл. 44; чл. 46; чл. 48; чл. 50; чл. 55; чл. 95; чл. 53, 54; чл. 49; чл. 52; чл. 56; чл. 61, 62; чл. 57, 58; чл. 183; чл. 104; чл. 67, 68; чл. 70; чл. 69; чл. 73, 74; чл. 76, 77; чл. 79; — чл. 13, 14, 15, 16; чл. 35, 36, 37; чл. 17, 18, 19; чл. 29; чл. 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28; чл. 32, 33; — чл. 79, 80, 81; чл. 83; чл. 85; чл. 87; чл. 86; чл. 94, 95, 96; чл. 88, 89, 90; чл. 92, 93; чл. 97, 98, 99, 100, 101; чл. 105; чл. 138; чл. 107, 108; чл. 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116; чл. 118, 119, 120; чл. 122; чл. 125, 126; чл. 130, 131, 132, 133, 134; чл. 136; чл. 139, 140; чл. 142, 143, 144, 145, 146, 147; чл. 150; чл. 148; чл. 151, 152; чл. 162; чл. 159, 160, 161; чл. 163; чл. 167; чл. 166; чл. 169. За тим следеју као и тамо законски чланци узети из црквенога Законика.

Текелџин-Софијски препис показује нешто пунџи број чланака. То показује да је пред преписачем био екземплар Раванничкога потпунији од овога који ми сад познајемо. А извесно је да ми пред собом имамо две прераде: првога ступња, у препису Раванничком, а другога ступња, у преписима групе Текелџинога и Софијског преписа. Види се, при поређењу појединих чланака, да је разлика између њих што је у првоме

још нешто више знања старине сачувано, а што се у другоме пошло још даље оним у Раваничкому указаним путем прераде и превођења.

На питање о томе : какав је текст пред собом имао састављач Раваничкога текста, да ли старински Струшко-Призренске групе, или неки од Атонске групе, може се с прилично сигурности одговорити по распореду чланака и натписа, главноме знаку Атонске групе преписа.

У Раваничкому препису као и у Атонском група **О хришћанстве** (одсек I Атонскога) заузима 1—3 чл. И у Раваничком налазимо мало промењен натпис II одсека **За духовни дљгъ** (у Атонском је **О духовномъ дљгоу**). Чл. 12 и у Раваничком носи натпис **О соуде духовномъ** опомњући на натпис одсека IV у Атонском. Натпис **О епископехъ** или **митрополитехъ** у Раваничком обухвата чл. 13, 14, 15, 16, 35, 36, 37, те нам у једној групи представља Атонскога одсека V (**О епископѣхъ** с чл. 13) и VI (**О игоуменехъ** с осталим члановима), где је карактеристична заједница чланова 14, 15, 16 и 35, 36, 37. Ту заједницу Атонски препис показује као понајзнатнију своју особину, у којој му многи преписи те исте групе нису хтели следовати, задржавајући члановима 35, 36, 37 њихово место по Призренскоме. Исти готово случај видимо и даље у одсеку који за овим следује. Раванички препис под натписом **О людехъ црковнихъ законъ** обухвата чл. 17, 18, 19 и 29 ; ти исти чланови налазе се у Атонском под одсеком VII с натписом **О калогіерехъ**. Натпис **О еретизехъ кои тѣла мртвихъ съживають съ вѣховствомъ** обухвата у Раваничкому чл. 20 и 21 и опомиње у свем на одсек VIII Атонскога, само што у натпису Раванички две последње речи има више него Атонски. Натпис **О црковнихъ людехъ** слаже се у свем, и у натпису и у саставу чланова, са Атонским ; у Раваничкому само недостаје чл. 30. Натпис **О заповедехъ и поповехъ законъ царскіи** опомиње на натпис одсека X у Атонскоме (**О поповѣхъ**), али је по члановима (31, 65, 40) Раванички саставио одсек X и одсек XI (**О хрисовоулѣхъ**) из Атонскога. Натпис **О властелѣхъ** има са свим осталим ред чланака као што их видимо у одсецима Атонскога XII, XIII, XIV;

то значи да је прешсач држао се врло верно Атонскога, али да на натписе није много пазео, па је натписе XIII и XIV одсека просто оставио. Натпис **О невѣре** обухвата чланове 52, 56, 61, 62, 57, 58, **183**, које све, у истом томе реду, видимо у Атонскоме у одсецима XV и XVI. Пада у очи следовање баш у овоме одсеку који је толико испретуран и где су Атонскоме и старији рукописи рђавије следовали. Али последњи члан, чл. 183, унесен чак из другог Закона у овај одсек, показује већ познога прешсача, који је на томе месту поставио нешто поремећен старији један члан. Под натписом **Законъ царевъ** налазимо у Раваничком чл. 104, који ни у Атонском није на своме Прпзренском месту, већ је претурен напред да састави групу одсека XXI **О прѣкнѣи соудѣ**, али саме те групе, с осталим њеним члановима, у овоме прешсеу не налазимо. Натпис **О посадницѣхъ и вѣштѣницѣхъ** обухвата чланове 67, 68, 70; следовање чланова опет се подудара с оним које видимо у Атонскоме у одсецима XXII (**О отроцѣхъ и шеропѣхъ**, 67) и у XXIII (**О законѣ** 68, 70, 71), само што тога последњега члана не видимо. Натпис **О сѣборѣ сѣбровѣ** и у натпису и у саставу чланова (69, 73) упућује на одсек Атонскога XXIV **О сѣборѣ сѣбровѣ**. Натпис **О попашахъ селницѣхъ**, са чл. 74, опомиње на одсек XXV (**О пашѣ**), само што нема и чл. 75, који се, у томе одсеку, у Атонском заједно са 74 налази. Натпис за **потрицоу** обухватио је чл. 76 и 77, који у Атонском сваки за се чине одсек (76: **За попашѣ**; 77: **За потѣкоу**). Натпис **О мѣстахъ сѣлскихъ** метнут је изнад чл. 79, а натпис **За мѣсте сѣлске** изнад чл. 80. Ту се Раванички, први пут, одваја од Атонскога да би следовао Ходошкome, јер је овај последњи горе наведене чланове 79 и 80 одвојио у два одсека с оваким натписима, а у Атонскоме су они један одсек с натписом **О мѣстахъ**. Натпис **За планине** са чл. 81 одговара у Атонскоме одсеку XXIX **О планинахъ**. Натпис **За земљу** са чл. 83 одговара Атонском одсеку XXXI **О книгахъ милостницѣхъ**; натпис **За неприкладноу рѣчь** са чл. 85 одговара Атонском одсеку XXXII **О котѣлѣ**. Натписи и одсеци што су прескочени не налазе се никако у Атонскоме прешсеу. Натпис **О оубиствѣ** са члановима 87, 86, 94, 95, 96 одговара потпуно, и по нат-

пису и по саставу чланова, одсеку Атонскога XXXIV; натпис **О њетке** са чл. 88 одговара такође потпуно натпису и одсеку XXXV Атонскога; натпис **О позиванин** са чл. 89 одговара исто тако натпису и саставу одсека XXXVI у Атонскоме; натпис **За залоге** са чл. 90 одговара тако исто одсеку и натпису XXXVII Атонскога. Натпис **О провожденін чловѣка тоуждаго** са чл. 93 одговара одсеку XXXIX Атонскога, где је исти члан и натпис, само што се м. чловѣка тоуждаго чита у Атонском чловѣка дружнаго. Натпис **О скоубежоу** одговара и по натпису и по саставу чл. XL у Атонскоме. Натпис **О пожеженін** 99, 100, 101 одговара одсеку XLI у Атонском где је натпис **О запаљенин**; само је Раванпчки у тај одсек стрпао и чл. 101 који се у Атонском налази као засебан одсек с натписом **О влезѣк**. Одсек Атонскога XLII с чланом 101 и натписом **О оудзанин** и не налази се никако у Раванпчком. Натпис **О книгахъ царевнѣхъ**, с члановима 105, 138 и 107, уноси у Раванпчкоме нов начин састављања одсека, с којим је и горе покушано, где се у једно слажу чланци првога и другога Законика; у том се натпису састављају у једно из Атонскога одсек XLIV **О книгахъ царевѣхъ**, са чл. 105, и одсек LXII **О лъжномъ писанин** са чл. 138, који другоме Законнику припада, а у ту је групу унесен још и одсек Атонскога XLV **За отвои**, у коме је чл. 107.

Натпис **О данку** са чл. 108 упућује нас на одсек Атонскога XLVI **О изданин**, у коме се исти члан налази; натпис **О соудінахъ**, са чл. 110 и 111, упућује нас и по натпису и по саставу на сличан XLVII одсек Атонскога; натпис **О соужнѣхъ**, са чл. 112, упућује нас и по натпису и по саставу на XLVIII одсек Атонскога; натпис **О людѣхъ властельскихъ**, са члановима 114, 115, 116, обухвата из Атонскога одсек XLIX **О людѣхъ, властельскихъ**, са чл. 114, 115, и одсек L **О окрѣтели**, са чл. 116; натпис **О трьгоу**, са чл. 118, 119, 120, 122, одговара потпуно и по натпису и по саставу одсеку LI Атонскога; натпис **О пришьльцѣхъ**, са чл. 125, 126, 130, 131, 132, показује опет одступање и прекид у натписима, пошто су у њему чланови из одсека LIV, LV, LXVI, па и то непотпуно. Натпис **За поклицаре**, са чл. 133, одговара натпису и одсеку Атон-

скога LVII О поканіарѣхъ, где се исти члан налази; натпис О записанин баштинѣ, са чл. 134, одговара натпису и одсеку Атонскога LVIII О записанин книгъ, где се исти члан налази; натпис О книгахъ царевихъ по земан одговара натпису и одсеку Атонскога LX О книгахъ царевыхъ, где се исти члан налази; натпис За посадники царевн по землі са чл. 139 одговара, по истоме члану, LXIII одсеку Атонскога, где се чита натпис О меропѣхъ; натпис Законъ царевъ, са чл. 140, одговара у неколико LXIV одсеку Атонскога, где су чл. 140 и 141, а натпис О приети тоуждега чловѣка; натпис Законъ властелом и властелинчѣмъ, са чл. 142, 143, 144, обухвата већ три одсека из Атонскога: одсек LXV О властелѣхъ кон затирають државоу (чл. 142), одсек LXVI О гоусарѣхъ (чл. 143) и одсек LXVII О повѣгльцѣхъ (чл. 144). Натпис За хоусаре, са чл. 145, 146, 147, 150, подудара се без мала са свим са LXVIII одсеком Атонскога О татѣхъ и хоусарѣхъ, где уз исте ове чланове долази на своме месту и чл. 149. Натпис О соудіахъ, са чл. 148 одговара натписом и тим чланом LXIX одсеку Атонскога, у ком се још и чл. 175 налази, коме у нашем рукопису трага нема. Натпис Како законъ повелеает, са чл. 151, 152, одговара првом половином састава LXX одсеку Атонскога, где се налазе под натписом О поротѣ чланови 151, 152, 153, 154. Натпис О посланицехъ са чл. 162 опомиње на LXXIV одсек Атонскога у ком се покрај 162 још три друга члана и другојачији натпис налази. Натпис О коупцехъ, са чл. 159, опомиње на LXXII одсек Атонскога О стражахъ, где се находе чл. 158 и 159. Натпис О людех и о коупцехъ изване ходештихъ, са члановима 160, 163, 167, опомиње по члановима на LXXIII и LXXIV одсек Атонскога, али већ без везе која се ранје опажала, јер се и Раванчки текст овде своме крају приближује. Натпис О пѣницахъ, са чл. 166, подудара се и по члану и по натпису с одсеком Атонскога LXXVI, а по том се томе члану додаје још и завршетни чл. 169 из LXXVII одсека О златарѣхъ, и тиме се овај посао завршује.

Напред је већ посведочено да сва група Тегелијиног и Софијског преписа потпуно тако следује Раванчком тексту, да

сумње бити не може да је оригинал и прототип те групе неко радно по Раванчком. С тога нећемо ни да улазимо у нарочито разматрање натписа и одсека, пошто они такође следују Раванчком типу, а мала одступања значења немају.

Поређење пак одсека и натписа Раванчкога и Атонскога даје врло поуздану основу по којој можемо истаћи као потврђену чињеницу врло знамениту за оцену текстова Душанова Законика: да је, на име, текст Атонски или препис без мала са свим сличан с Атонским служио као оригинал оне пређивачу који је израђивао текст преписа Раванчкога.

И када пођемо од почетка овога истраживања, онда ће нам до сад из стила, из поређења које смо по натписима одсека и по распореду чланака водили, истаћи у главном овим резултатима.

Текст Душанова Законика најближи оне који је морао бити у оригиналу показују нам данас преписи Струшки и Призренски.

Тај текст покушао је неко пре 1444 године да у другојачији ред доведе; да чланке по сродности у одсеке распореди и одсеке натписима обележи, држећи се у томе неких граница. Атонски и Бистрички препис показују најпотпуније посао овај. Преписи Хиландарски, Студенчки, Ходошки, Шпатовачки, Раковачки показују све знаке те групе и многа обележја њене прераде, али у свем не следују Атонскоме и Бистричком. Из тога би се, може бити, могло извести да тај посао нису још сви хтели да са свим приме и усвоје, али је њиме олет свуда потиснут и замењен старински текст и ред.

Раванчки препис је много познија прерада која је рађена по једном потпуно следственом представнику Атонске групе, јер се у Раванчком виде све главне особине предругојачења која Атонску прераду обележавају.

Велика гомила свију осталих преписа није ништа друго него управо прерада треће руке по преради Раванчкој.

Ово би били резултати досадашњег разматрања. На реду је сад да преда се узмемо и разлике текста међу самим групама, те да видимо да ли се и тим начином потврђују ови ре-

сулатати и да ли се тим путем неће наћи још каква члвеница којом ће ваљати попунити или исправити горе изведени развитак текстова Душанова Законика, како га ми, по горе наведеном разматрању, замисљамо.

* * *

Размотримо с овога гледишта све чланове Призренскога текста и Атонске версије. Да би ово наше разматрање било прегледније, бележићемо римским бројевима поједине његове одсеке. Том ће се приликом узгред изложити и остале разлике та два текста, које су све за ово наше разматрање од великога значаја.

I. При чл. 13 имамо прву прилику да се зауставимо. Оба најстарија преписа, Струшки и Призренски, имају тај члан краће, овако: И митрополитѣ и епископѣ, и игоумни по митоу да се не поставѣ; и отъ сада кто се наиде поставивѣ по митоу или митрополита, или епископа, или игоумна, да ѣсть проклетъ и он' зин кои га је поставилъ. Они који су, по нашем мишљењу, састављали чланке у групе и тим групама ударили натписе додали су томе тексту још и ово: И андема да боудеть, и ако се наиде кои любо по митоу ставъ, да извржета се оба от сана, и поставивин и постављенкини. Додатак овај налази се у свима рукописима Атонске групе заједно с осталим њиховим карактеристикама. Овим додатком, као што смо већ у II делу назначили, старинска претња и казна проклетства замењује се збацивањем са достојанства. Лако је увидети да је текст, сачуван у Призренском и Струшком препису, старији и приличнији за законодавство цара Стефана, пошто се познији додатак, због недостатка доказа, никада није могао у пракци извршивати.

II. При чл. 34 имамо да обратимо пажњу на ову разлику:

Пр. врешис

И што соу села мероп'шине царства ми по Загорин и индоуде, црковны людіе да не гредоу оу м'кроп'шине ни на с'кно итд.

Атонска група

И што соу села црковна и людіе црковныи да не гредоу оу меропшине царства ми на с'кно, итд.

Овде је очевидна исправка текста у Атонскоме. Назначење првога текста, у ком се крају налазе царска седа о којима се говори, што толико карактерише облик оновременог законодавства, потоњи су исправљачи изоставили, али су остали текст заиста стилстички поправили, давши му облик и крај и одређености.

III. При чл. 35, у ком се говори о власти игумана над манастирима, Атонска група има уз први текст после речи и о вѣсѣмъ да соу волъни (игумани) што љсть прилично по поутк и по правдѣ још и додатак и како пише хрисовуль светиѣхъ кти-торкк. чиме је очевидна празнина првога текста допуњена. Врло је карактеристично што онај који је први текст састављао није ни мислио да игумани могу помислити да им се с правима која се у томе члану Законика дају допушта ма шта противно осни-вачкоме закону (хрисовуљи).

IV. При чл. 37 имамо да обратимо пажњу на једну разлику. Текст Призренскога преписа почиње овим речима: И љк'сар'си козмици да несоу, да ихъ не послаю митрополитѣ по поповѣхъ, ни да воде конъ митрополит'скиихъ по поповѣхъ, птд. Последње реченице, штампане растављеним словима, нема међу преписима Атонске групе ниједан осим Раковачкога. Изгледа да је Душаново законодавство хтело да укне некакав данак што су га попови давали митрополитима у облику издржавања митрополитских коња, које су митрополитски људи, што су им доходак или њихову дацију купили, водили од попа до попа да се тако исхране — а да су познати прерађивачи ту Душанову забрану из Законика изоставили. Може се претпоставити да је то урађено по жељи или наредби оних у чију корист иде, а из те претпоставке може се извести и друга, по којој би владике и митрополити били управници прераде Законика која је ону забрану изоставила.

V. При чл. 44 види се нешто слично на ово што смо сад поменули. У томе члану Призренски препис почиње речима И отроке што имаю властѣле, да имъ соу оу вѣштиноу, птд. Атонска група, осим преписа Раковачкога, има тај почетак: И отроке што си кте имаю, да ихъ имаю оу вѣштиноу, птд. Не

знамо данас како је то у ствари било и како се онда, према животу самом, разумевао закон, али имамо да обратимо пажњу да је разлика текста могла имати великога значења. Може бити да је текст првашки (за који ми сматрамо Призренски) одобрио отроке само властели, а да се променом текста у Атонском препису ишло на раширење тога права и на остале (у првом реду, по свој прилици, на цркве и на достојанственике црквене).

VI. При чл. 49 почетне речи Призренскога текста *Властѣле краиштници, коѣ конска тоугга гредѣ* замењене су у преписима Атонске групе речима *Властѣле краиштници, коѣ конска оттогда минѣ* итд., где бисмо ми опет видели исправку, коју није са свим лако објаснити, пошто су нам непознате све оновремене прилике.

VII. При чл. 55 напред смо, при разгледању распореда, забележили премештање са његова места у Призренском препису. Овде имамо још и стилстичке разлике да забележимо.

Призр. текст

И ако себѣрь оп'соује властѣлина, да плати ·р· перперѣ; ако ли властелинѣ и властеличикѣ оп'соује себра, да плати ·р· перперѣ.

Атонска група

И ако властелинѣ или властеличикѣ опсоуе себра, да плати ·р· перперѣ; ако ли себѣрь опсоуе властелина или властеличикѣ, да плати ·р· перперѣ и да се осмоуди.

Очевидно је Призренски текст непотпун; разлика у казни међу себром и властелином у њему је изостала, и ако је самим распоредом стила спрењена и наглашена, јер ако је није било, цео текст тога члана морао би се склопити другојачије. Осим тога текст даје првенство себру, и ако се може схватити да је први стилиста полазно са гледишта да је у грешењу ред изокренут, те да прво место припада нижем а друго старцијему. Све је то у Атонскоме исправљено. Властелин и властеличић помњу се напред и у грешењу, па онда себар; разлика у казни, која је, по свој прилици, и у првобитном тексту постојала, па је у Призренском препису само изостављена, на свом је месту.

У свем је текст Атонски удеснији, и по томе мислимо да је и познији. За чудо је како се Раковачки текст *по месту овога члана* подудара са групом Атонском, а у стилу има првашињи склоп преписа Призренскога!

VIII. При чл. 58 препис Призренски има у другој половини тога члана реченице што се зло оучини топоу-зи селоу, вѣсоу тоу-зи злобоу да плати околина, а сви други преписи, па и Струшки, имају при крају прве реченице још речи *пожегомь или инимь чинь любо*. Мислимо да ово не треба гледати као разлику међу Струшко-Призренском и Атонском групом, пошто се оне речи у Струшком налазе, већ треба сматрати да су те речи у Призренскоме просто изостављене.

IX. При чл. 61 Атонска група цела показује неке сптне исправке. Показаћемо их поставивши оба текста упоредо.

Призренски

Къди принде властѣлиникъ съ вонске домоу, или кон любо воинникъ; ако га кто позыва на соудъ, да боуде дома г. недеље, тоу-зи да греде на соудъ.

Атонска група

Къди принде властелиникъ с вонске домоу или кон любо воинникъ, ако га кто позове на соудъ, да прѣвоуде дома г. недеље, по томъ да греде на соудъ.

Ма да су разлике незнатне, ми бисмо у њима опет гледали веће савршенство стила и услед тога и позније стилисање.

X. При чл. 62 зватан је случај што се ту разликују Струшки и Призренски, па су преписи Атонске групе пошли за Струшким. Ево те разлике:

Призренски

Властелиникъ велии да се не позыва безъ кнѣге соудине, а прочинь печать.

Струшки

Властелинъ вели да се позываю съ кнѣгомъ соудиномъ, а прочи с печатиом.

Сви се преписи Атонске групе слажу са Струшким. Нама се текст Призренски и овде чини блаже првобитноме и мање савршен, али још не бисмо смели тврдити да је Струшки млађи

од Призренскога, а писмо ради да нагађамо којим је начином постала ова чудновата двострукост текста.

XI. При члану 65, који се само у Призренскоме налази а у Струшкоме није сачуван, имамо опет једну од карактеристичних исправака Атонске групе. Изнећемо почетак тога члана у једном и у другом списању упоредо:

Призренски

Попъ кои не има свога стаса,
да моу се даде ꙗко нивъ зако-
ните, и попъ кои је годѣ отъ
свога господара да не греде
никако шд.

Атонска група

Попъ кои годѣ отъ свога
господара никако да не отхо-
ди шд.

Мисао о праву на трп њиве, којом је у Призренскоме овај чланак почет, у ствари се у Призренскоме ту помпше по други пут, јер је она већ напред казана, у члану 31. Списак Атонске групе уградно је двоје: он је прво члан 65 оставио са тога места у старцијем тексту, па га метнуо после чл. 31, који о истој предмети говори, и онда је почетну мисао члана 65 просто изоставио, као што је то природно следовало из самог примцања та два члана. Мало је чланага у којима се наша теорија о еволуционом положају разних преписа Душанова Законика овако јасно потврђује као што је то овде случај. Сви су остали преписи усвојили исправку Атонскога.

XII. При чл. 78 очевидно је у Атонскоме препису позније списачичко глађење и дотеривање, а у Призренском је лако смотрити првашњи мање углађен текст. Члан тај гласи:

Призренски

О земли и о людехъ црков-
ныхъ што имаю съ нимъ
соудъ црковныи, а кто из-
несе милостноу книгоу а или
рече: милостника имаъ, оу
тоо-зи книзе и оу томен ми-
лостникоу ништа да икътъ;
развѣ да се соудѣ по законуу

Атонска група

О земли и о людѣхъ црков-
ныхъ што имаю с кимъ соудъ
цркви, ако кто изнесе ми-
лостноу книгоу или рече: мил-
остника имаъ, оу тои-зи книзѣ
и оу томъ-зи милостникоу ни-
шта да икътъ, развѣ да се соудѣ
по законуу црковномъ

царства ми; нъ виноу да
оупросе царство мѣн.

и царьскомъ, нъ да оупросе
царя.

Од ових поправака ону соудъ цркви м. соудъ црковныи
и ону ако кто м. ако има и Струшкии препис; остале све при-
падају само преписима групе Атонске.

XIII. При чл. 85 долази опет једна од оваких поправака
текста. Члан тај гласи:

Призренски

Кто рече бабуѣнскоу речк; ако
боудѣк властелинк да плати ·р·
перперь; ако ли не боудѣ
властелинк, да плати ·ви·
перперь и да се виѣ стапѣн.

Атонска група

И кто рече бабуѣнскоу рѣчк,
ако боуде властелинк, да плати
·р· перперь; аште ли боуде
себрь, да плати ·ви· перперь
и да се виѣ стапи.

Карактеристично је да у овој разлци, у којој на страни
Атонске групе видимо згодније и прецизније стилсање, Стру-
шкии иде са Призренским, а сви су остали преписи упоредо са
Атонским.

XIV. При чл. 91 и опет су такве природе исправке које
се могу видети само из текстова упоредо постављених. Члан
тај гласи:

Призренски

Къди се принта два, ако рече
единь отъ нѣю: имамь при-
става овѣдѣ-зи на двороу ца-
ревоу, ако ли на соудѣнноу, да
га даа. Къ да поиште он ден
и не обрѣште га оу дворѣ,
тѣ часъ да принде на соудѣ и
рече: не нандоухь пристава; ако
ѣсть на обѣдоу, да моу ѣсть
рокъ на вечерѣ, ако ли на ве-
черѣ, да ѣсть на обѣдоу
да га дастъ; ако ли га боудѣ
одъслалъ царь, ако ли соудѣ
на работоу, тога-зи приста-
ва, да нѣсть кривь он-зи

Атонска група

Къда се принта два, ако рече
ѣдинь отъ нѣхъ: имамь при-
става овде-зи на двороу царѣ-
воу или на соудѣнноу, да га
да. Къ да га поиште и не о-
брѣте га онде-зи на дво-
роу, тѣ часъ да принде на соудѣ
и да рече: не нандоухь пристава;
ако ѣсть на обѣдѣ, да моу ѣсть
рокъ на вечерѣ; ако ли ѣсть
на вечерѣ, да га дастъ оу-
трѣ на обѣдѣ; ако ли га
боуде отслалъ царь или соудѣ
на работоу, да нѣсть он-зи
кривь кон-но га дае, да

кон-но га даје, да моу се постави рокъ, да кѣда он-зи приставъ приидѣ, да га даа прѣдъ соудіани.

моу постави рокъ докле он-зи приставъ приидѣ, да га да прѣдъ соудіани.

Бао што се види, у овоме члану су само стипстичке исправке, а мењано није ништа. Не може се спорити да су готово све исправке Атонске групе zgodнији и јаснији исказ и да неспретност исказа у Призренскоме очевидно сведочи и за већу старину тога преписа. Карактеристично је да се и у овоме дугачком члану Струшки слаже са Призренским баш у оним партијама, у којима је стипста Атонске групе главне поправке предузимао.

XV. При члану 95 још су занимљивије промене које је извршио стипста Атонске групе. Члан тај говори о два предмета, о увреди и о убиству, и у Призренскоме су оба предмета у једноме члану зато што се и увреда и убиство тичу епископа, калуђера или попа. Стипста Атонске групе, који је поглавито радио на бољем распореду чланака, смислио је да то поделити, па да половину о увреди смести напред у групу *О писости* (одсек XIII, где су му се већ налазила два слична члана, 50 и 55) а половину о убиству да смести у групу *О љубиству* (одсек XXXIV, где је већ пометао сродне чланке, 87, 86, 94 и 96). У самоме члану није имао шта да дира, а како је поделу извршио види се из овога упоређења.

Призренски

Кто опсоуе светителя, калоуџера, или попа, да плати ·р· перперъ; и кто се нанде оубивъ светителя, или калоуџера, или попа, да се тѣ-зи оубиє и обѣси.

Атонска група

Иште кто опсоуе светителя или калоуџера или попа, да плати ·р· перъперъ.

Кто се обрѣте оубивъ светителя, или калоуџера, или попа, да се тѣ-зи оубиє и обѣси.

Карактеристично је да се и овде Призренски и Струшки слажу скоро од слова до слова. У растављању пак на два члана иду сви остали, само што премештај прве половине напред у одсек XIII нису сви извршили, пошто се распоред Атонскога

преписа није био свуда усвојено. Тако Ходошки има обе половине на месту чл. 95; Раковачки је такође обе половине оставио на месту чл. 95, само их је исписао обрнутим редом, прву напред, а другу за њом.

XVI. При чл. 99 имамо посла с редакцијом са свим другојачијом. Текст тога члана гласи:

Призренски

Кто ли се нанде оужежъ коу-
кы, или гоумно, или сламоу, или
сено, да то-зи село да пожежъ-
цоу; ако ли га не дасть, да
плати оно-зи село што би по-
жежъца платилъ и платилъ.

Атонска група

Кто ли се нагие оужежъ коу-
кю, или гоумно, или сламоу, или
сѣно по пизмѣ комоу, да
се пожежъца тѣ-зи иж-
деже на огни; ако се не
нагие, да то-зи село дасть по-
жежъцоу; ако ли га не дасть,
да плати онои село што би по-
жежъца платилъ.

Уметнуте су знатне промене на средини, а скраћен је свршетак. О значењу ових разлика говорено је већ при објашњавању овога 99-ог члана у другом делу на стр. 204, те оно писмо ради овде понављати. Карактеристично је да се при овом члану остали преписи не слажу у речима толико колико при другим члановима, али се опет, што се смисла члана тиче, Струшки и Призренски држе заједно, а познѣја група држи с Атонским.

XVII. При чл. 101 имамо опет читав додатак, који ће се најбоље уочити кад се обадва текста упоредо изнесу. Члан тај гласи:

Призренски

Силе да несть никому ни-
што оу земли царства ми;
ако ли кога окрѣте наезда или
сила похвалнаа, они-зи кони
наезны вѣси да се оузмоу, по-
ловина царствоу ми а поло-
вина ономоу-зи кога-но соу
нашахалин.

Атонска група

Силѣ да несть никому ни
за јединѣ дѣлѣ оу земли
царьскои; ако ли кога окрѣ-
те наезда, или сила похвална,
они-зи кони наездни вѣси да
се оузмоу. половина цароу а
половина ономоу-зи на кога
соу нашахали, и чловѣци наша-

ХАЛЦИ ДА ПРИМОУТЬ КА-
ЗНЬ КАКО ПИШЕ ОУ ЗАКОН-
НИКОУ СВЕТИХЪ ОТЬЦЬ ОУ
ГРАДСЦИНХЪ ГРАНАХЪ, ДА
МОУЧИТЬ СЕ ЯКО И ВОЛНЫИ
ОУБЫЦА.

Разлике ове две редакције, које су нарочито знатне на крају, објашњене су при том члану у другом делу ове књиге, на стр. 206. Преписи су и овде подељени на две јасно одређене гомиле: Струшки се са свим слаже с Призренским, а остали сви следују Атонскоме.

XVIII. При чл. 104 можемо се са две три речи зауставити само при свршетку. Члан наређује да се жена не зове на суд кад мужа дома нема, али се позив жени само саопштава, и одговорност на мужа не пада све докле позив или поруку судску не добије. Призренски препис исказује ову последњу мисао завршетним реченицама *оу томъ-зи мѹжь нѣсть кривъ, догда мѹ даде гласъ*. Атонскога преписа стилиста исказао је то исто овако: *оу томъ-зи мѹжь да нѣсть кривъ, докле мѹжоу не даде гласа*.

XIX. У чл. 107 виде се знатне разлике међу Струшко-Призренским и Атонским при речи *сокалникъ*. Место *сокал'никъ* Призренскога Струшки текст има *соколаникъ*. Атонска версија заменила је ту реч, без сумње већ непознату редактору те версије, речју *посланикъ*, која се у целоме Законику ту једини пут спомиње. Обраћамо пажњу на оно што смо о томе предмету написали у другоме делу, на стр. 111 ове књиге.

XX. При чл. 113 имамо знатнијих разлика, јербо је цела редакција мењана. Члан тај гласи:

Призренски

Кон се соужнь дръжи оу двороу царства ми, тере оутече на дворъ патриар'шъ, да њестъ свовод'нь; и такожде на дворъ царевъ, да њестъ своводъ.

Атонска група

Кон се соужнь дръжи оу двороу цр'ковномъ, тере оутече оу царевому полатому, да њестъ своводнь; такожде и кон соужнь оутече на дворъ патриарховъ, да њестъ своводнь.

Разлике у значењу нема, али су познице стилсте изокренуле ред, истакавши по прибежишту на прво место царев, а на друго место патријархов двор. У Струшкоме овај члан није сачуван, те се не зна како је гласио; иначе стоји са својом редакцијом, као и у осталим напред наведеним случајима, Призренски препис сам, а сви други преписи следеју тексту преписа Атонскога.

XXI. При чл. 115 има промена при свршетку. У томе члану говори се о случајима кад би неко био примио као бегунца или примамно туђега радника (човека). Где би за такав пријем било наредбе царске која га је одобравала, он се није могао реметити, и Законик Призренскога преписа свршава тај члан речима *Яко даа книгоу милостноу цареву, да се не потвори; ако ли не дасть милости, да моу се врати.* Атонска група пак има те реченице овако: *Яко да книгоу милостноу цареву, да се не потвори; ако ли не дасть милости, да моу га врати чин боудеть.* Осећало се да прва редакција није довољно јасна, па се променом завршетка тражило да се исказом потпуније изнесе првашња мисао. Та је мисао: да без одобрења владалачког нико није био властан туђега радника држати, и морао је или то одобрење показати, или човека издати ономе члј је био.

XXII. При чл. 116 покушане су такође у Атонском препису промене и исправке, које ће се најбоље изнети кад упоредо поставимо обе редакције. Члан тај гласи:

Призренски

Кто што нанде оу царевѣ земли, да не оузме тере да не рече „вратитиу ако кто позна“; ако ли похвати или оузме, да плати што татъ или гоусарь; а што нанде оу тоугон земли, на вонцѣ, да вѣде и несе прѣдъ цара и воеводоу.

Атонска група

Кто што нагие оу царевѣ земли, да не оузме тере рече „вратити кю ако кто позна“, тере похвати или оузме, да плати како татъ и гоусарь; а што нагие оу тоугон земли на вонцѣ, да веде и несе прѣдъ цара и воеводе.

Како ми разумемо текст Призренски, покажати смо преводом тога члана у другоме делу. Тешко је увидети шта је хтео да

поправи стилиста Атонске групе, и могло би се мислити да су његове разлике проста квареж преписача. Али нас од ове последње оцене одбија што видимо да главне разлике Атонскога, овде као и другде, имају и остали преписи те групе, Бистрички и Ходошки.

XXIII. При члану 117 казано је у другом делу да је непотпун стил друге тачке, управо завршетка тога члана. Како ми разумемо оно што се чита у тексту Призренском казали смо у другом делу на стр. 216. Из Атонске групе баш Атонски препис тога члана нема, али га имају Бистрички и Раковачки, макар да се међу собом не слажу, јер Раковачки следује Призренском. Завршетак у Призренском и Бистричком гласи:

Призренски

...Ако коудѣ прѣшло по прѣти господина цара, то-зи да се не иште, рекше „кѣда је било размирије а нѣсть била земля и градове царевин.“

Бистрички

Аште прѣшло по принети господина цара, то-зи да се иште.

У целини тај текст по препису Бистричкоме гласи овако: *Што јест кому прешло у цареву земљу от града или от жупе што је до пријетија господина цара, докле нест било царево, на је било инога господара, от тога-зи времена што јест человек или ина правда да се не иште; аште (ли је) прешло по пријетији господина цара, то-зи да се иште.* Исправка текста Бистричкога оправдава са свим разумевање које смо изнели у другој делу на стр. 216. Штета је што се не зна јесу ли ту исправку имали и остали текстови Атонске групе, или она припада само Бистричкому препису.

XXIV. Знатне су разлике при члану 119, и ако изгледају малене. Тај члан гласи:

Призренски

Скрьлата и малѣ и велике роуке потребна трговцин

Атонска група

Скрьлата и мале и велике коупле потребьникъ трк-

да гредоу свободно бе-за-
 бавѣ по земли царства ми
 да продаю и коупоую и тръ-
 гоую како комоу тръгѣ до-
 носи.

говци да гредоу безъ заба-
 ве по земли царевѣ, да про-
 даю и коупоую како моу тръгѣ
 доноси.

Значење једне и друге версије скроз је различно. Као што је већ на стр. 218 у другом делу казано, текст је првобитни Душанов, ради некакве нарочите потребе, хтео да учини олакшице за трговину са скрлатом. Познији исправљачи, не познајући ту мисао цареву, чудили су се, ваљада, зашто се то чинило само за скрлат, па су, заменивши реч *руке* речју *куиље*, целоме томе члану дали са свим други смисао. Тај је смисао, међу тим, непотребан, пошто је он исказан другим начином у другим члановима о осигурању трговине. Нама се чини, да ова мала исправка, коју имају сви преписи Атонске групе, најбоље показује како оригинални текст треба тражити у Струшкоме и Призренскоме препису и како стилите Атонске версије већ нису свуда тачно ни разумевале првашњу мисао и намеру законодавца.

XXV. При чл. 125 може се забележити само мала измена стилизације у почетку. Тај почетак гласи:

Призренски

Градовомѣ да нѣсть присе-
 лице; развѣ кон иде жоу-
 планинкѣ да ходи къ ста-
 наниноу итд.

Атонска група

Градовомѣ да нѣсть присе-
 лице, развѣ кто догје да
 доходи къ стананиноу итд.

Карактеристично је како је и овде избрисана старија реч *жуиљанин*, за коју се као и за реч *жушу* зна да је од друге половине XIV века почела пазити из обичаја. Стилиста Атонске групе у опште је брисао сваку индивидуалну белегу првога стилисте, па је замењивао општијим исказом, али ова овде поправка посредним начином утврђује да је Атонска версија заоста постала у почетку XV века, као што ће се то мало касније изложити.

XXVI. При чл. 131 има знатна разлика у завршетку, којој је данас тешко ухватити прави узрок. Тај члан гласи:

Призренски

На вонсѣѣ сваѣѣ да нѣсть; ако ли се свадита два, да се біѣта, а инѣ никто одѣ воинникѣ да инѣ не поможе; ако ли кто потече и поможе на порѣвнцоу, они-зи да се бію.

Атонска група

На вонсѣѣ сваѣѣ да нѣсть; ако ли се свадита два, да се біѣта, а инѣ никто одѣ воинникѣ да инѣ не поможе на порѣвнцоу; ако ли кто потече и поможе на порѣвнцоу, да се кажоуѣтъ: роуѣѣ да им се оуѣсѣкоуѣтъ.

У овоме, осим Раковачкога, сви се остали рукописи Атонске групе слажу, и она је пренесена и у познију прерађену најмлађу групу. Каква је смисла имало и је ли било оправдано тако и толико поштравање казне, тешко је данас пресудити, пошто поуздано не знамо је ли Атонска версија рађена у почетку XV века или још раније. И ова појединост може помоћи опредељавању времена постанка версије као и она горе под XXV наведена.

XXVII. При члану 146 Атонска се група, у томе сложна сваколика, до најмлађих рукописа који су по њој прерађивани, одликује једним простим додатком, унесеним на крају члана ради јасности. Износимо и опет оба текста упоредо, да би се додатак лепше уочио.

Призренски

Такожде кнезовѣ и прѣмникюріѣ, и владалѣци, и прѣдстаниници, и челници, кои се обрѣктаю сели и катоуни обладајуште, ты-зи вѣси да се кажоу образомъ выше писанымъ.

Атонска група

Такожде и кнезовѣ и прѣмникюріѣ и владалѣци и прѣдстаниници и челници, кои се обрѣктаю сели и катоуни обладајуште, ты-зи вѣси да се кажоу образомъ вышеписаннимъ, аште се наиде оу нихъ татъ или гоуѣсаръ.

Као што је напред већ на стр. 114 наговештено, тај је додатак излишан, јер се оно што се њиме казује види из везе с претходним члановима, али су уредници Атонске версије налазили да га ипак треба додати.

XXVIII. Много је знатнија допуна коју видимо при чл. 169; она је управо нов закон. Члан тај гласи:

Призренски

Аште ли се обрѣте златарь освѣтънъ градовъ и тръговъ царства ми оу коемъ селѣ, да се то-зи село распе и златарь иждеже.

Атонска група

Ако се обрѣте златарь оу градуу ковѣ динаре тайно, да се златарь иждеже и градъ да плати гловоу што рече царь.

Ако се обрѣте оу селѣ, да се то-зи село распе, а златарь да се иждеже.

Пред члан 169, како је он редпгован у Призренском тексту, уметнут је са свим нов закон за случаје који су без сумње из практике извађени, а Призренски се текст томе закону додаје скраћен. Нама се чини да нас овај закон упућује на оно време растуренога царства, када су многа властела почела новце ковати и када су се и злоупотребе ковања новца умножиле. Или у том, или може бити још у познијем после-косовском времену треба тражити и време постања ових измена.

XXIX. У чл. 176, којим се становницима градова даје право да се могу судити *пред владалцем градским* (или *пред владалци градским*) или пред свештенством, уредници су Атонске версије заменили реч *владалци* речју *властели*. Замена та може бити и да је лишена каквога јачег значења, али је потребно обратити пажњу да *владалци* значи управника који је постављен од централне власти, а *властелин* је самосталан господар. Наши су извори о ономе времену недовољни да пресудимо како је у ком времену старе српске историје с влашћу у градовима стајало и да ли она замена има или нема дубљег значења.

XXX. При чл. 181 уредници су Атонске версије имали срећну руку да опазе и да побришу један дупликат. Члан тај гласи:

Призренски

Повелѣва царство ми судѣиашъ: аште се обрѣте ве

Атонска група

Повелѣниѣ царьско судѣиашъ: ако се обрѣте велико

лико дѣло. а не оузногочу рас-
соудити и расправити, кои лю-
бо соудъ великъ боудѣтъ. да
греде отъ соудѣн единъ съ обѣ-
ма онема-зѣн пѣрѣца прѣдъ
царство ми. и што хоте
соудити комоу соудѣе.
въсакы соудъ да оупи-
соую, како да не боудѣ
потвора, и да се исправи
закон'но царства ми.

дѣло и не оузногочу рассоудити
и расправити. кои любо соудъ
великъ боудѣтъ. да греде отъ
соудѣн единъ съ обѣма онѣма-
зѣн пѣрѣца прѣдъ цара.

Друга половина чл. 181 у Призренскоме тексту казана је
већ једанпут довољно јасно и разговетно чланом 163. С тога
су уредници Атонске версије могли избрисати другу половину
овога члана као прави дупликат.

* * *

Горе је казано да се из Атонске групе рукописа у ра-
спореду и у другим особинама неки одвајају извесним поје-
диностима, и ако по свима главним знацима тој групи несум-
њиво припадају. Још док смо израђивали први део опазили
смо извесна стална разликовања у језику која тај препис по-
казује изван свих осталих. При опису рукописа Шишатовачкога
назначено је, по речима оних који су сам рукопис имали у
рукама, да је Шишатовачки препис или рађен по самоме пре-
пису Ходошком или по ономе истом оригиналу по коме и пре-
пис Ходошки. Све, дакле, особине преписа Ходошкога нису
само у томе рукопису, него их има и препис Шишатовачки.
Из поређења које је у претходноме одељку овога члана изведено
међу преписима Струшко-Призренским и преписима Атонске вер-
сије, види се јасно да међу версијом Струшко-Призренском и
Атонском нема скоро никаквих великих разлика у језику, него
да се те две версије разликују поглавито редом чланака и че-
сто значајним разликама стила, којим се није тежило на про-
мене језика већ на промене значења. Ходошки текст, међу тим,
слаже се с осталим преписима Атонске групе у свем томе, али
се од њих одваја баш језиком. Најбоље је да се те разлике

овде најпре иставе једним низом примера, па да се онда потражи шта оне значе и откуда су дошле.

<i>Призренски</i>	<i>Ходошки</i>
Наипрѣво	наипрѣжде
очисти	очистити
да се не жене	да не женеть се
свадѣба	бракъ
да се разлоуче	да разлоучеть се
ако ли се кто обрѣте	аште ли кто обрѣштеть се
волоомъ	волюю
проклинаю	проклинають
да ако не чюю	и аште не послушаетъ
не име чюти	не послушаетъ
оусхокиє	вѣсхоштеть
опеть	вѣспеть
годѣ	хоткнїе
да се каже	да кажетъ се
да дастъ нмъ	да нмъ даа
коукиє	коушти
отъ коукиє	отъ вѣсего нмкнїа
да се храни	да питаеть се
оу своиухъ коукаухъ	вѣ своиухъ домоухъ
нмъ сѣди дома	нмъ ожидаеть вѣ домоу

Ово би се могло наставити још више, али је довољно да замолимо читаоце да баце око напред при ма коме члану првога дела у одељак Ходошки, где ће опазити да тај препис следствено меће место свакога оу — вѣ; место свакога оузъ — вѣзъ; да свакоме 3-ем лицу једнине и множине у глаголима следствено повраћа тѣ које су други рукописи пзбацили и у опште да у језику текста брше оно што је народно, замењујући га књижевним и старо-словенским и тиме даје тексту са свим другом, књижевнога а не обичног, говорнога, језика боју. Бад смо ми први пут 1870 издали рукопис Призренски, пок. Ђ. Даничић објављујући то издање у Radu Jugoslav. Akademije стараше се да доказује како је тај нови Призренски текст не само „бољи на многим мјестима него без сваке сумње и старе, рцпн тако да се сада показује према њему да је текст самога

„ходошкога рукописа, о ком се за Шафариков мисли да је пи- сан око године 1390, управо искварен у позније вријеме, „од прилике по науци Константина Философа¹²¹.“ Онда, кад је ово пок. Ђ. Даничић писао, нису били познати остали руко- писи Законика, и како је међу познатима Ходошки имао об- лике најближе старини, П. Ј. Шафарик је њега устакао као први и најстарији. Боље познавање рукописа онда непознатих променило је са свим оновремено мишљење, и препису Ходо- шком ми смо сад у нашем распореду могли да дамо тек *седмо место*.

Као што смо већ горе при описивању рукописа назначили, Ходошкоме се даје место у преписима Атонске групе, али због језика даје му се место одвојено. Пок. Ђ. Даничић је вешто и згодно помислио на школу Константина Философа, јер разлике које се налазе у препису Ходошкоме нису ништа друго него примена познатих стилистичких начела те школе. Могло би се с много разлога чак даље ићи, па мислити да би осим Кон- стантина Философа сама мучно ико други могао и предузети ова- кав посао, јер је очевидно да се много ценио није, пошто је Ходошка версија са својим догођењем природнога говорног језика на књижевни калул релативно усамљена, јербо је с њоме

¹²¹ Rad XV, 181, 182. Ђ. Даничић на томе месту и сам наводи примере, које ћу поновити:

<i>Призренски</i>	<i>Ходошки</i>
Зговарате се съ старци.	Съвѣтъ намѣште съ старци.
Ннеднина свадьба да се не оучини без вѣнъ- чаніа.	Ннедннь бракъ да не бываеть безъ вѣнъ- чаніа.
Да рече шномоу-зи.	Да възвѣститъ шномоуџи.
Да га обличити.	Да обличитъ его.

Иако је појмити да је ближе истини мислити да је законодавац Душанов писао онако како се види у Призренскоме него онако како се види у Ходошкоме. И на то је већ онда, године 1871, упућивао Ђ. Даничић. К свему томе може се додати још један ванредно јак разлог. Из XIV века остала су осим Законика још три опширнија законска списа са већим бројем чланака: то су краља Милутина Светостеланска, краља Стефана Дечанског Дечапска и цара Стефана Душана Арханђеловска хрисовуља. Ти су споменици сачували сваки у једном једином ексем- плару који је оригинални и једини ексемплар. Кад се стигло и језик тих споменика упореди са стилем и језиком Ходошкога и осталих преписа Душанова Законика, наћи ће се да се он не слаже с Ходошким него највише са Струшким и Призрен- ским. И по томе се види који је текст бивши оригиналу.

у друштву само рукопис Шишатовачки. Што се тиче хронолошког поретка или следовања разних ових мена у тексту Душанова Законика, лако је разумети да је Ходошко договење на књижевни језик млађе од рада уредника Атонске версије, јер је то чиста последица претпоставке да је Призренска версија старија од Ходошке. Чим допустимо да версије тако стоје; чим узмемо као тврдо да је уредник Ходошке версије ту своју версију радио по већ готовој Атонској версији, јасно је да би време постања Ходошке версије казало нам посредно у које је, од прилике, време могла постати очевидно од ње старија Атонска версија. Да покушамо са тим домишљањем.

Не бисмо могли ни тако далеко да тврдимо да Костантинова наука није имала у Србији последица, јер се већ по правопису Костантинову сада јасно двоје рукописа XV и познијих и XIV и ранијих векова, али да су горе поменуте промене у Законнику могле настати само по налогу Костантинову или по налогу његова заштитника деспота Стефана (а може бити по савету његову), о томе сумње тешко бити може. На томе основу ми смо слободни да тврдимо да је Ходошка версија посао Ресавских Преводника, за које се зна да су у своме реду бројали и Костантина Философа и да им је он управо душа био. Погледајмо, дакле, изближе кад је управо радио Костантин Философ и у које су време радили Ресавски Преводници.

Поузданије податке о Костантину Философу имамо у расправи пок. Ђ. Данчића ка Костантинову граматичном делу у Starinama I и у предговору В. Јагића ка Костантинову историчком делу о деспоту Стефану у Гласнику XLII.¹²² Ресавски преводници, које ми узимамо као Костантинову књижевну школу, нису старији и не могу бити старији од манастира Ресаве (Манасије), јер су у њој радили, и по њој су се прозвали. Ресава је пропојала око 1407. Дела која у Гласнику XLII В. Јагић њима приписује носе белешке 1416, 1418. На истоме месту В. Јагић је добро истакао једно место из Костантинова граматичког дела, по коме се види да је Костантин био у Бугарској још

¹²² Упореди и што смо ми писали о раду тога времена у прилогу „Чланци хронографа тројадика о Србима и Бугарима“, штампаном у Starinama X, 44—60.

и после освојења турскога и да га је негде деспот Стефан спасао од некакве беде. То је најлакше могло случити се приликом ратовања и тумарања по Балканском Полуострву међу 1402—1413. Ваља узети на ум да је Константин писао биографију о деспоту Стефану 1431, четпри године после смрти деспотове. Очеvidно је, дакле, да је сав рад Константинов у Србији тек у XV веку. Ако би се примила претпоставка да се постање версије Ходошке стави у време деспота Стефана и овога његовог књижевног главног последника и саветодавца, онда би се постање Ходошке версије могло ставити међу 1405 и 1427. И онда би Атонска версија или припадала у то исто време, онда када се деспот Стефан унутрашњим земаљским уредбама бавио, или би била нешто старија.¹²³ Лако може бити да је иста тога времена и Атонска версија постала тога ради, што је, може бити, баш тим поводом могао Константин или неко његов мислити и предлагати да се и језик дотера, зато што је неко други распоред и законе дотеривао према тадашњој потреби. Један и други посао могу бити у са свим блиској вези, и по времену и по постању, јер је посао Атонске версије у то исто време могао изгледати недовољан, пошто се, очевидно, прегао било да се језику, књижевном стилу и правопису нека тврда правила пропишу.

* * *

Сад је на реду да обележимо и објаснимо значење последње, најпозније групе преписа Душанова Законика која је у поређењу текстова заступљена преписима Текелџиним и Софијским.

¹²³ Значајне су речи самога Константина Философа о раду деспота Стефана на унутрашњим уређењима. Тај посао Константин ставља у време после боја на Грачаници 1402 године и говори: И вѣсакѣ нечѣстивѣ поплранѣ вѣсть и ѡуѣстрашнѣ се, роуцѣкѣ ѡуко ѡтѣскѣкоше се неправѣдѣствоу юштнѣхѣ и вѣлѣкѣ простирѣвѣмѣ, правѣдѣ же процвѣташи и плодѣ носѣвѣши. Не изгонѣаше скорѣ кѣснѣштаго, ни же богатын ѡукогаго, ни же прѣкѣвѣзнамаше прѣкѣвѣзѣмагѣен прѣдѣлы вѣнѣжнѣннѣхѣ, ни же нехѣждаше мѣчѣ вѣзѣможнѣннѣхѣ ни же правѣднѣннѣхѣ крѣвь пролѣвѣаше се, ни же зѣлѣсѣловнѣ ни вѣдѣвѣнѣ прѣкѣвѣваѣхѣчѣ итд. Ове речи свакојачко обухватају рад на законима и пошто ми познајемо рад Атонске версије, а не знамо му времена, шта је годније него да га овоме времену припишемо?

Кад смо упоредно израђивали текстове првога дела члан по члан, па кад смо рукописе један с другим поредили и из текста Призренскога, Атонскога и осталих старијих приступали текстовима Текелијином и Софијском, имали смо исто осећање које се има кад се из читања старих житија XIII и XIV века уђе у читање Житија цара Уроша од патријарха Пајсија. Ми смо ради били да и ту наставимо свој раније започети начин поређења текстова реченицу по реченицу и реч по реч, који се са свима старијим рукописима врши лако и природно, зато што им је свима основица један исти текст, али смо се брзо уверили да при овима млађим преписима то није могућно, јер је у Текелијином и Софијском препису напуштена она основица, и текст је понајвише прерада или превод старијега текста. С тога смо ретко где могли да разлике Текелијинога и Софијског текста обележимо онако као што смо то чинили с разликама осталих преписа, него смо поједине чланке истицали у целини њиховој. При описима Раванничког и Текелијиног рукописа напред је изложен суд првога критичног издавача закона Душанових, пок. П. Ј. Шафарика. Ни данас се не може ништа боље ни повољније у опште казати.

Главна карактеристика поменуте прераде (јер то преписи нису) управо је у томе, како је већ и П. Ј. Шафарик обележио, што је њу радио човек који од старе терминологије законодавства и живота није више ништа разумевао. Први и најближи узрок томе морао је бити у времену у коме је он радио и у коме су се и припадке и језик тако биле промениле, да је из практичнога живота ишчезло било све што је у Душаново време било другојачије него што је у наше време. Тим се већ само собом каже да прерада припада више нашем него ли Душановом времену. Онда кад су израђиване прераде Раванничка и Текелијина, Законик се Душанов већ није разумевао (као што се увек разумевају сувремена дела); све данас најкарактеристичније ствари тога споменика биле су прерађивачу тамне, а поређења и изучавања, којим смо ми повратили разумевање тих ствари, у прерађивача није било. С тога је он прибегао *изостављању* онога што није разумевао, или се у пре-

ради својој служби *нагађањем*, па је метао оно што му се од прилике чинило да ће значити реч коју није разумевао. И једно и друго имало је врло јаког утицаја на састав самог посла и утиснуло је оштру општу карактеристику целоме томе раду.

Примера ради истаћи ћемо оне чланове које су прерађивачи Раванпчког и Текелџиног текста *изоставили*.

Изостављени су, дакле, члан 59 о *иронији*; чл. 60 о *дизању цара*; чл. 63 о *ћефалијском дохотку*; чл. 64 о *сироти куделници*; чл. 72 о задовољењу које се даје сваком невољном кад на царев двор дође; чл. 75 о *жупиској пошани*; чл. 78 где се помиње *милосник* и *царска књига*, где милосник значи извршиоца некога царева дара или милости; чл. 82 о реду ноћивања за владе и арбанасе; чл. 84 о поступку с онима који су се правдали котлом; чл. 91 о парцима и о њиховој употреби пристава; чл. 102 о *уздању*; чл. 103 о суду *отроцима*; чл. 106 о *властеоским дворанима*; чл. 117 о поступку у освојеним и старим земљама; чл. 121 о слободи бирања трга за поданике; чл. 123 о *Сасима*; чл. 124 о повластицама грчких градова; чл. 127 о *зидану града*; чл. 128 о помоћи која се чини цару кад има крштење или женидбу сина; чл. 129 о власти војвода на војсци; чл. 135 о реду ноћивања војске; чл. 137 о фалсификовању хрисовуља; чл. 141 о градовима и трговима кад би примили туђе људе (последнике); чл. 153 и 154 о *иороти*; чл. 155—156 о *приселици*; чл. 157 и 158 о чувању путова; чл. 165 о кажњавању варалица; чл. 172 о наредби судијама да се држе само закона; чл. 173 о дужности властеле да одговарају за разбојника или крадљивца ако би га у царски двор довели; чл. 174 о правима на земљу властеоских посленика; чл. 175 о дворском судији и о његовом делокругу; чл. 176 о суду грађана и жупљана; чл. 177 о дворанима царским да су под судијом дворским, ако би кошта од њих потраживао; чл. 178 о дужности која се прописује управницима да врше судске наредбе; чл. 179 о дужности судија да своје подручје обилазе; чл. 180 о ухваћеној краденој и отетој ствари и о своду; чл. 181 о наредби да се с тешким судбеним предметима иде пред цара; чл. 182 о на-

редби да свак парничара пред свога судију зове; чл. 183 о наредби за суд пастирима — станицима, чл. 184 и 185 о тамницама и управи њиховој. Не може се рећи да прерађивач све ове чланове није разумео. Али је подједнако карактеристично што их је изоставио, било да је то учинио зато што их није разумео, било зато што га нису интересовали и што његово време није за њих већ ни потребу радозналости имало. Осим тога, у наведеним се изоставкама налази најлепши и најзанимљивији део Законика баш зато што се у њима говори о установама које су ишчезле.

У осталим члановима пуно је места која показују да прерађивач није разумео ни предмет ни текст, него да га је прерађивао по нагађању.

Тако нпр. ма да је прерађивач знао, као што се види из потоњих чланова, да *светитељ* значи *архијереја* или *владику*, он је опет у чл. 5 у својој преради реч *светитељ* заменио речју *свештеник*.

При чл. 16 можемо, ради боље јасности, поставити оба текста :

Призренски

И на тисоуштоу коуку да се храни оу манастирѣху и калоугѣрѣху.

ТС.

И надѣ тисоуштоу домова да е стронтељ, а оу манастироу по и калоугѣра.

Старо је правило, које је Закон поставио или потврдио да се по манастирима на 1000 кућа имања издржава 50 калуђера; позни прерађивач не исказује јасно то мисао, већ као да хоће да каже да манастир управља над 1000 кућа!

У чл. 20 види се опет како прерађивач није знао шта је *вражда*. Оригинални стари текст има у том члану: село које то-зи и оучини, да плати враждоу, а наш прерађивач ставио је место тога то место или село да платитъ тоу злобоу и да предасть соудниамъ творештеѣ таковоѣ злоѣ дѣло.

Реч *катун*, која у народном говору живи још, такође није била позната писцу, јер у чл. 22 прерађивач је заменио реч *катун* речју *баитином*, а у чл. 94 (ако оубиѣ властелиннѣ себра

оу градоу или оу жоупкѣ или оу катоуноу) прерађивач је ту реч са свим изоставио.

Члан 23, у ком се помиње *понос*, није писац разумео никако, јер није знао шта је *понос*, а по томе му је тешко било разумети и шта је *дивати*. Ево оба та текста упоредо.

Призренски

Црквамаъ поноса да нкѣтъ,
развѣкъ кѣдѣ греде како царь,
тѣдѣн да га дижоу.

ТС.

Црквамаъ да не чинетъ се до-
саде ни отъ кога, развѣма кѣдѣ
ниа доѣи тамо царь, тада да
чкѣтно его приемлютъ.

Тако исто и у чл. 31 није разумео шта значи реченица да *есть* поповска капа *свободна*, јербо ју је изоставио са свим, направиши место ње у тај члан друге ствари о којима се у староме оригиналу ништа и не помиње.

Колико се у време кад је та прерада извршивана био заборавао стари живот и колико су већ били потиснути из језика и обичаја сви његови називи, види се и по томе што прерађивач није умео да види разлику између *мероша* и *отрока*, и знајући шта је био *мероша* (јер се и сама реч у преради у чл. 68 помиње) није знао шта је *мерошиина*. Тако нпр. у чл. 34 имамо

Призренски

И што соу села мероп'шине
царства ми по Загорѣи и иноу-
де, црковны людѣ да не гредоу
оу м'кроп'шине ни на сѣно итд.

ТС.

И села што соу црковна и
людѣ што соу црковни да не
ходетъ оу другоу цркве, не
свои цркви да слоужетъ, другоу-
гимъ же црквамаъ да не ходетъ
ни на сѣно итд.

Незнањем ствари у овоме је члану прерађивач сав смисао закона својом прерадом оштетио и потро. Иначе би се још могло којекако опростити што је реч *мероша* замењивао речју *посадник*, згоднијом и разумљивијом за његово време. Далеко је веће незнање онога што је значила реч *отрок*. Тога ради изнећемо упоредо чл. 44 у једној и у другој версији.

Призренски

И отроке што имаю властѣ-
ле, да имь соу оу баштиноу, и
нѣхъ дѣце оу баштиноу вѣч'-
ноу, нѣ отрокъ оу прикыне да
се не дае никѣда.

ТС.

И посадници што соу по ба-
штинахъ, да соу оу баштиноу
вечноу, нѣ посадникоу прикы-
да да се не дасть никоегда.

У овом члану већ прерада није стварно значење ориги-
налног члана нп из далека дохватила; помешавши *отроке* и
мерошхе, прерађивач је све збркао и опет конач изгубно. Да
није знао шта су *отроци*, види се и из чл. 46, где је реч
отроци заменно речју *људије*. У чл. 67 речи Призренскога
текста *Отроци* и *меропси* кои сѣде заедно оу едноиъ сѣлѣ
заменно је наш прерађивач речима *Посадници* и *баштинци* које
сѣде оу едноиъ сѣлоу, где је опет *мерошхе* с *баштинцима* по-
мешао, што је још значајније по његово незнање него мешање
мерошаха и *отрока*.

Крајишник је такође реч, која још и сад живи у говор-
номе народном језику. Али је и она била или непозната или
на сметњи нашем прерађивачу, јер је у чл. 49, који се по-
чиње речима *Властѣле крајшници*, помен *крајишника* из свога
текста са свим изоставно.

Неразумевање уредаба старог живота види се особито
при чл. 53, где се прерађивач мучно са финим средњеveковним
разликама средњеveковнога казног права. Изнећемо версије
тога чл. 53 упоредо по Призренском и уједно и по Раванч-
ком и Текелџином препису, да јасније покажемо разлику.

Призренски

И кои властелинъ оузме вла-
дыкоу по силѣ, да моу се обѣ
роуке отсѣкоу, и носъ оуреже;
ако ли севарь оузме по силѣ
владикоу, да се обѣси; ако ли
свою другоу оузме по силѣ,
да моу се обѣ роуке отсѣкоу
и носъ оуреже.

Раванчки

Аште кои властелинъ оузме
женоу на женоу, да моу се обе
роуце отсѣкоу и носъ да се
оуреже; аште ли жена влаудь
сѣтвори сѣ своиъ чловѣкомъ,
да имь се обѣна роуце отсѣкоу
и носъ да се оуреже.

ТС.

Иште кон властелинъ оузьме
женоу посиленъ, да моу се обк
две роуке отсекоутъ в носъ об-
режетъ.

Као што се јасно види, и овде су са свим изборсани из тога знатног члана сви трагови старине и карактеристичног казненог разлковања.

Горе је назначено како је изостављен чл. 59 у коме се говори о *пронији*. У чл. 68, који није изостављен, говори се о дужностима мѣропахъ ка *пронијару*. У томе члану наш је прерађивач реч *пронијар* заменно речју *господар*. Речју *господар* прерађивач се често служио и за замену речи *властелин*, и изгледа да је значење и те речи било тачно прерађивачу. И као год што се не разликује *мѣропах* и *отрок*, тако се не разликују ни *пронијар*, *властелин*, *властелиничъ*: за све троје прерађивачу је било довољно *господар*. У чл. 107 и 159 долази наместо владальца — владельца, где се види да прерађивачу није била јасна разлика ни између те две речи и да није видео да владальца значи управо заповедника или управника (који не мора бити и властелин).

У чл. 85 где се помиње *бабунска реч*, која нам ни данас са свим јасна није, прерађивачи су се лакше помагали. Раванчанин је прерађивач место *бабунска реч* једанпут ставио неприкладна рѣчь а други пут безъчестна рѣчь. ТС. има непоштена рѣчь!

У чл. 88 говори се о старинском поступку, и при извесном свршетку спора наређује се јемство. Члан тај у оригиналу и у ТС-преради гласи:

Призренски

Къди се проу властѣли, кто
се оу што оупри, да дава емѣце

ТС.

О емѣстве. Када се оуспроу
кои отъ властелинъ, тко се што
оуспри, да два емѣца даде.

С овим треба упоредити што је написано при томе члану у другом делу, где смо Призренски текст исказали данашњим

језиком овако: *Када су властела у спору, ко изгуби, ваља да осигура јемцима ономе који је добио.*

У чл. 93 видимо и опет пример где прерађивач није разумео реч која је и данас у говорноме језику позната. Дакле га да самосед'маго у староме тексту значи *дужан му је дати седморицу на место*. А у једном препису прераде читамо да га предае предь седми члов'чки!

Приселица је прошла као и сви остали карактеристични називи обичаја и правних уредаба старогa жьвота. У чл. 125 и Раванчкн и Текелџин-Софијски текст имају место приселица — *пришльцьк!*

Најзанимљивије је што прерађивачи нису никако знали шта је порота. Као што је напред напоменуто, о *пороти* су неки чланци изостављени. Има чланака о пороти и који су задржани, и ови, а то су 152 и 161, јасно показују да прерађивач није имао појма о установи пороте. У чл. 152 стари текст наређује на крају и да *н'ксть оу поротк* родина ни пизм'ника. Место тога Раванчкн прерађивач има: *да н'ксть оу властеле* нареченъ ни сьродникъ, ни прихатель, ни пизматоръ!

Из овога је свега са свим разговетно да је ова прерада постала у позно доба. Целим својим склопом, жељом да нешто ради што се и у старини радило а у исто време крајњим непознавањем те старине, нас овај посао опомиње на ону епоху наше старе књижевне радљивости, у којој је постао патријарха Пајсија Жьвот цара Уроша, за тим Трношки Летописец, и Прича о боју на Косову. Очеvidно је да је у то време неко имао жељу или потребу да својим савременицима покаже и Душанов Законик и да га учини разумљивијим; није чудо што је та потреба била у толико живља што је више осећао да онај стари текст ни он сам не разуме. Очеvidно је, и горе је то и стварним доказима утврђено, да је те прераде било две, пошто је једној спомен остао у препису Раванчком, а другу видимо у читавој гомилн преписа Текелџине версије, која је по Раванчкој версији рађена. За Раванчку версију ми имамо једну летописну белешку у самоме томе рукопису, која нас, помињући годину 1687, упућује да време постања те версије

негде равније тражило.¹²⁴ То можемо чинити, али не даље од граница XVII века, који нам се показује као век у ком су већ биле збирани сви спомени о староме животу и о његовим друштвеним и државним уређењима. У то време долази и најстарији од књижевних споменика за који смо горе поменули да нас по својој типу и карактеру опомиње на посао и на посленике ове прераде. Пајсијев Живот цара Уроша не зна се које је баш године писан, али је он постао у време 1614—1648, када је патријарх Пајсије српском црквом управљао.

Немамо никаква доказа, али нам се при целом овом послу непрестано врзла по памети мисао да постање ових прерада Законика треба тражити баш у самом времену Пајсијевој, ни пре ни после. У целом низу патријарха који су радиле на престолу Српске Патријаршије од обновљења Патријаршије у XVI веку па до краја, Пајсије се истиче нарочитом ревношћу да оживи старе успомене и да поврати некадашњи ред у народном животу. Он је разбарао за старе књиге, тражио их и читао где је год стигао, доспевши да о свем томе раду и спомене остави. Треба имати на уму да је Црква Патријаршијска, по реду Турскога Царства, имала као верска установа и један део суђења у рукама својим. Многи спорови изнотени су непрестано пред свештенике, и у њима су, по старом обичају, гледани и тражени представници свеколикога искуства и науке. Није ли у томе стању ствари била потреба начинити онакав скраћен, прерађен, Законик као што је онај који видимо у препису Раваничком и у преписима Текелџине групе који су тако многобројни? Ову претпоставку само истичемо, не хотећи је даље развијати.

Сама вредност тих преписа није за данашњи посао критичког истраживања старог текста Душанова Законика ни од какве користи. Сва та гомила преписа, од Раваничкога па на ниже, није *преписивала* него је *прерађивала* текст Душанов. За наш посао могу бити од потребе и од користи *преписи*, јер је у њима тежња и намера да се стари текст сачува, и

¹²⁴ Летопис у Софијскоме препису зауставља се на години 1649. Да ли и то не помаже к утврђењу времена у које треба ставити постање ове прераде?

ми можемо наћи начина да погрешку или незгодну исправку познајемо; *прераде* су за нас са свим бескорисне, јер је њихова намера другојачија. У нашем поређењу напред, у првome делу, ми смо морали понајвише истицати текст прераде као паралелу која једино може да покаже шта се у позније доба чинило с текстом Душанова Законика, али која, као што се види, познавању Законика већ ништа више не приноси!

* * *

Приспевши, ето, на крај овога истраживања о вези који рукописи по своје постању међу собом имају, повратићемо се опет на преглед те везе који смо горе покушали и изложићемо га овде у коначном облику. Ово би, дакле, био коначни последак свеколикога нашег истраживања.

Оригинални текст Душанова Законика, по коме бисмо спурно знали облик и садржину његову, није сачуван.

Струшки и Призренски препис теку из тога оригинала и њему су најближи.

Касније, по свој прилици негде између 1402—1427, под владом деспота Стефана, предузето је извесно пречишћање и преуређивање Душанова Законика, врло пажљиво и смотрено, начином горе обележеним. Овако из прве четвртине XV века преуређен Законик показују нам преписи Атонски и Бистрички. Како се у то време налазило још и оригиналних текстова Законика, нису сви примали то преуређење у целини, и нека одступања видимо у преписима Хиландарском, Студеничком, Ходошком, Шишатовачком и Раковачком. Али је опет зато то преуређење постало свуда меродавно.

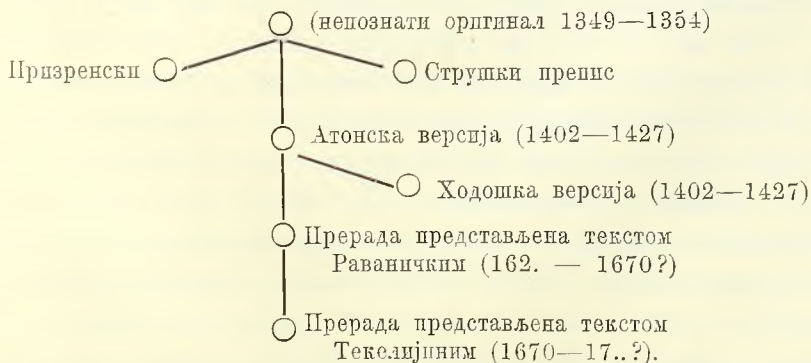
У то исто време, 1402—1427, неко је ову версију, коју ми по препису Атонском називамо Атонском, дотеривао још и у језику, замењујући књижевно-словенским народно-говорним начином исказивања. То предругојачење изгледа да је остало усамљено. Оно се види добро у преписима Ходошком и Шишатовачком.

Истом касније, у првој половини или око средине XVII века, неко се опет прихватио да по Атонској, у првој четвртини XV века преуређеној, версији на ново преради Законик. Овај прерађивач већ Законика није разумевао. Тога ради је велики број чланака, понајзначајнијих за познавање старинскога живота, изоставио; остале пак није преписивао, него их је на ново излагао оновременим књижевно-говорним језиком, изопачавајући у том новом излагању, из неразумевања, све што је старије и знатније у тексту. Тај посао се најбоље види у препису Раваничком.

Сигурно још касније, може бити негде при крају XVII века (а може бити и у почетку XVIII века) неко је узео текст једнога преписа Раваничке версије, па је још даље терао са прерађивањем. Та версија, заступљена у врло многим преписима, најбоље нам је представљена у преписима Текелијиним и Софијском.

Ни Раваничка ни Текелијина версија нису управо *преписи* него су врло онакажене прераде текста Душанова и компилације осталих старинских законских Зборника по знању и потребама XVII века. Из њих се, по начелу већ, не може ништа узети ни да исправи ни да поцупи стари текст. Само преписи прве и друге версије, преписи Струшко-Призренски и Атонска група, могу бити употребљени за тај посао.

Вега, дакле, међу рукописима стоји овако:

VI

О овом издању.

О издању самом говоримо што мање, пошто је књига ту, и њено је да покаже издавачев посао.

Главни део тога посла оснивао се на поређењу, и тога ради смо прво морали утврдити јаку основицу поређењу. Да се то добије, морао се обратити један препис. Цео приступ напред правдаће нас што смо за тај посао изабрали препис Призренски. Чланцима преписа Призренскога дати су бројеви за обележје, и тим се бројем онај члан бележи ма у ком се препису налазио, а по томе се броју врше сва поређења.

Као што смо у једноликком и постојаном бројном обележју чланова по Призренском препису тражили тврд ослонац за поређење места и распореда који чланови у разним преписима заузимају или не заузимају, тако смо исто у правопису извршили извесна незначајна једначења, да би се једнакости и разлике текста што боље уочиле. Тако смо у самоме Призренском препису исписивали δ увек са $o\gamma$; wt — са ot ; w — са o а $ц$ — са $шт$. И тим смо начином исписивали и све остало што нам је требало наводити из текстова које су други штампали. Осим те измене, која само смањује спољно шаренило, а никаква значења нема, не само да ништа друго мењали нисмо, него смо још у препису Призренском, који смо на ново с оригинала преписивали, задржали и интерпункцију оригинала, која је прилично следствена. У тој интерпункцији оригинала налазе се знаци ; , . Онај први је најчешћи. По томе Призренски се препис, осим горе поменутих правописних измена, овде штампан у свем верно оригиналу.

Поставивши Призренски препис за основицу, поређење је свих других преписа вршено према њему. Где год није назначено да је другојачије, онако је као у Призренскоме. Само ситне разлике правописне и разлике изговора, које су с истима једне вредности, остављане су на страну и нису у поређењу у рачун узимане. На све разлике текста и на разлике језика и стила пазило се свуда што се могло више.

Тим начином ми смо поредили члан по члан у свима преписима који су нам сачувани, осим оних Текелдијине врсте, од којих смо опет у посао узели оба наштампана најбоља преписа. Поређење ово, које у целини показује први део књиге — *Текст и поређење преписа* — дало је све оне резултате које смо у претходном одељку приступа изложили. Оно је напред у целини пред очима читаоца, који се и сам, по тој грађи, може уверити како смо се у томе послу корак по корак кретали.

Тим поређењем и Струшки и Призренски препис сјајно издржавају искушење за своје првенство, а остале се групе одвајају саме. Оно што се по другим преписима у Призренскоме показало недостатчно или погрешно, уносили смо у текст, али под обележјем. Свуда су заградама и звездицама означени у тексту ти наши уметци или исправке, и свуда је, на завршетку поређења, при свакоме члану, казано шта је учињено, макар да се види и из онога ситнијег текста, у коме су разлике осталих преписа изложене. Текст крупним словима штампан показује најстарју и најисправнију версију како је сачувана и износи под обележјем све исправке и допуне које је старина сачувала.

Оштро узимљући, исправке Атонске версије не би могле ући у сам првобитни и оригинални текст Душанова Законика, јер оне, по своје постању, припадају по свој прилици тек почетку XV века; али пошто би то разликовање предалеко терало, јер је прави живот Законика време од 1349 па до пропасти државне, мислили смо да уметке Атонске версије изостављати не треба, у толико пре што се оне у сваком члану јасно виде, и нису с првобитним текстом без обележја помешане. Тим начином је пред читаоцем целокупна законодавна радња овога

облика из времена Стефана Душана и из времена једнога његових последника у држави српској, по свој прилици деспота Стефана. У толико смо пре могли тако да поступимо, што су поменуте познице измене, учињене Атонском версијом, маленога значаја, и нису баш многобројне.

Међу тим сви чланци грчких црквених закона што су их само познице прераде XVII—XVIII века у текст Законика унеле, изостављени су из текста, пошто не припадају Душанову Законнику и никакав их старији рукопис у ту целину унео није. Тога ради је у овоме нашем издању број чланака мањи него што је био у ономе од 1870 године. Као саставни део Душанова текста ваљало би, у најтежњем смислу, узимати само оно што се налази у два најстарија преписа, Струшком и Призренском. Али пошто су, по несрећи, оба та преписа дошла до нас непотпуна, Струшки у одломцима а Призренски без свршетка, то се Атонска версија у њеним најбољим преписима може слободно узети у попуну онога што је до нас од Закона старе српске државе сачувано. Напоменути ипак морамо да су у овом нашем тексту најнепоузданији они чланови који су сачувани у најпознијем препису Атонске версије, у препису Раковачком. То се види при објашњавању на свршетку другог дела.

Пошто је од великог значаја у колико је преписа који члан сачуван, назначено је у првоме делу при свакоме члану у којим се преписима налази. Сва група TC узима се у томе послу као један препис. У почетку трећег дела штампан је и нарочит преглед чланова по садржини с назначењем рукописа у којима је сачуван. Какав је узрок што се неки чланови налазе у овом а не налазе у оном препису могло би се само нагађати. Неке чланове је, очевидно, Атонска версија из своје редакције изоставила што су јој се чинили сувишни. То је напред на своме месту казано. Што је при неким члановима назначавано како их тај и тај препис *нема*, значи двоје: или да их тај препис заиста није ни имао, или да их је имао, па су изгубљени заједно с листовима или деловима рукописа где би се налазили.

Други део ове књиге — *Читање текста и објашњења* — одвојен је од првога с нарочитом намером, да посебице од

онога што је сачувала старина покаже оно што смо ми могли или умели да кажемо о разним предметима Законика. Овим читаоцима који су с овим пословима мање познати, ми смо ту, данашњим правописом, изнели и како налазимо да треба читати стари текст, како су га, управо, читали наши стари, и какву мислимо да му треба дати интерпункцију, посао за тумачење и разумевање закона од великога значења, и како мислимо да треба разумети било поједине поборавање и тамније речи, било установе, било целпну члана. На много смо места нашла за потребно да цео члан искажемо сувременим књижевним језиком, мислећи да ћемо тиме како учинити услугу оним многостручним читаоцима који се за овај знаменити споменик интересовати могу, а тако још најсигурније показати свакоме коме би то требало, како ми тај члан разумемо, и зашто га тако разумемо.

На крају дела израђен је речник и регистар који ће потраживаоцима олакшати употребу ове књиге.

Нарочиту захвалност имамо да забележимо г. Никодиму Ј. Васићу за зналачку и савесну коректорску помоћ при штампању ове књиге.

Луна Ћеловић
БЕОГРАД

Luka Čelović
BEOGRAD

ДЕО ПРВИ

ТЕКСТ И ПОРЕЂЕЊЕ ПРЕПИСА

ЦАРА СТЕФАНА НАРЕДБА О ЗАКОНОДАВНОЈ РАДЊИ

ОКО 1346.

Из преписа Раковачког.

Тѣмъ-же и азъ, вѣноуць и сынъ ихъ, и отрасль благаго корене ихъ, светыхъ благоповеднѣихъ родитель и прѣродитель моихъ, нарешти се ракъ Христоу Стефанъ, въ Христа Бога благовѣрны царь всѣмъ Сръблемъ и Гръкомъ и странамъ болгарскимъ, и всемоу дисоу, Поморію, Фроуги же и Яраванитомъ, милостію и помощію Божію съмодржавни царь, и оубо въсе истиноу изрекоу житіа моего дѣло, ниже отъ юности моее.

Сіа вѣса не съдръжештоу ми прѣжде въ области мои, не прѣбываюштоу ми прѣжде въ любвіи велицѣ родителя моего, богоспросветеннаго краля Оуроша Третіаго, самодръжца всєи земли сръбскєе и поморскєе, и тако господствоуштоу ми съ родителемъ своимъ въ земли отъчєствіа нашего, живоушти тихо и благоговѣнно и мирно, и ни отъ кого-жъ окрєстныи(хъ) царь и господствоуштоути дръзнути на нихъ, не паче благоговѣнне и радостне веселити се намъ, о всѣмъ Бога славесте. А позавидєвъ злонавиствникъ діаволь нашему благомоу житію и злонаравіємъ въздвиже на насъ царєвъ въ лѣтѣ 7541., пѣсеца іоуніа 41. днь, рекоу-жъ и цара грчаскаго, Михаила и брата его Белоура, и Алексєндра цара Българомъ, и Басарабоу Иванка, таста Алексєндра цара, соумєгъ живоуштихъ чръныихъ Татарь, и господство ташко и прочіимъ съш-нимъ господа. Сіимъ всѣмъ пришѣдшимъ на насъ, хотєшти, по неразоумію своему, іако нѣчто слатко, пожрѣти насъ, и землю отъчєствіа нашего раздєлѣти себє, въ рабство нима предати. Но не вєсхотє милосрдіє Божіє по мисли ихъ тако сътворити, и сіимъ всѣмъ пришѣдшимъ въ землю нашу, рекомое место Бел'воуждъ, іако и до п. тисоуштъ, и многа зла сътворшнимъ краине тон, и оуслишавшимъ намъ іако вындоше въ землю съ многою яростію, и събравшимъ намъ воє землє отъчєствіа нашего,

ниже на брань оуготовани мною, яко до ·еі· тысоушть, и все-срьдъчно въздѣвшимъ на небо роуце наши къ всехъ погоуштому Богу, и пришдшимъ намъ помоштію Христовою и молитвами светынхъ отць нашихъ, мѣсеца іюліа ·кз· днь въ соуботу въ часъ ·з·, и тако нашдшимъ на нѣ, и милостію Божіею поразихомъ к'сехъ побѣдою великою, въ оудив'леніе всемъ окрѣстнимъ царемъ и господамъ, и Миханлоу, цароу болгарскомуу, мьчель главоу отіехъ, емоуже и до нынѣ гробъ его въ зем'ли нашей, и многа именіа господара тѣхъ възехъ, зем'лю нашу испльнихомъ, якоже во Израил'тѣнномъ дастъ се въсе достоиніе егуптское, и скроушь въсѣхъ воинство фараоне и колеснице ихъ и коніе, нам-же, помоштію Божіею, сътворшимъ побѣдоу великою на нихъ и възвращьшимъ се съ радостію въ землю нашу о всемъ Бога славесте и благодарствне живоуштинъ намъ.

Нъ, оле, злое и несправленое оружіе бѣсовское благомоу и тихомоу животоу нашему не възхоте, нъ всепавъ, яко отъ испрьва злоначѣльникъ и ненавистникъ доброу діаволь, шьдъ, раз'вѣн лоукаваа слова своа бѣсовска по срьдѣ люди отьчѣства нашегъ. Скрьбна сътворише о мнѣ родителя моего, и тако наоустише его на мѣ, яко въс'ма да не боудеть имени моего ни живота, якоже во дрѣв'лѣе окаянныхъ діаволь възвѣснвыи братію сыновъ іакованхъ на прѣкраснаго Іосифа, брата ихъ, продати его хотеште въ иніи страни, яко да не боудеть наслѣд'никъ зем'ли оца своего, нъ Іакова Божіа благость не остави тако, ни оуирьтви, якоже они мнѣхоу, иже и о мнѣ, раве своемъ, того неизреченнаа моудрость, и помилова мѣ отъ толкихъ ненавистін, нъ паче оукрѣпи мѣ и моштна мѣ сътвори, и постави мѣ господина и съдръжителя въсон земли отьчѣства моего. И царствова(хъ) лѣтъ ·сі·, и по томъ волшею честію отъ вишніаго всехъдръжителя десницею оукрѣпленъ быхъ, яко-ж' во и прѣкраснаго Іосифа цѣломоудрїемъ оукрѣпи и сътвори его цара многымъ языкомъ и всемоу стежанію Фараоновоу и всемоу Егуптоу. Тѣм-же ообразомъ, по того милости, и мене прѣложи отъ кралів'ства на православ'ное царство, и всехъ дастъ ми въ роуцѣ, якоже и великому Кон'стан'тиноу цароу, зем'ле и всехъ страны и поморіа и велике градове царства грѣчскаго. Іако-же и прѣжде рѣхомъ, и Богомъ дарованымъ вѣн'цемъ царскимъ вѣнчанъ быхъ на царство въ лѣто ·ѡ·Шнд. мѣсеца априль ·дї· днь въ велики и много-свѣтан и радостны праздникъ Бѣскрѣсеніа Христова, благословенїемъ роукою прѣосвѣщеннаго патріарха Іоанникіа и всеми архіерен събора сръвскаго; того-жде благословенїемъ и роукою прѣосвѣщеннаго патріарха болгарскаго кр-Симеона и всеми архіерен събора болгарскаго, и молитвами же и благослове-

нїемъ вѣсечетнаго лика Светыѣ Гори Явона, протомъ-же и вѣсеми
їгоумени и всеми старци събора скетогорскаго, паче же и отъ ар-
хіереа прѣстола грѣчьскаго и вѣсего събора иже изволише о мнѣ
царетвovati. Сими-же вѣсемъ кивѣшимъ не моимъ изволенїемъ ни
некою силою, нѣ по Божїю изволенїю и инихъ¹ благословенїемъ
поставише цара въ всакоу православноу вѣроу, Троицоу едно-
соуштноу славити и въ вѣки аминь.

Сего и азъ вѣсехъ истинныи рабъ владыки цюего Христа.
Богомъ вѣнчанныи и благовѣрїи царь Стефанъ, царское скиптро
съ вѣроу дръжа(хъ) въ роукоу и съ вѣслюбинимъ сыномъ царства
ми, краемъ Оурошемъ, и вогодарованїною царицею кур-Еленю
кѣзыскахъ нѣкаа добродѣтелиа и все-истиннїе и православнїе вѣры
закони поставити якоже подобаетъ имети и пособити по светки
и вѣсехъ съборнїки и апостольсцки цркви Господа Бога и Спаса
Іс. Христа, по земляхъ-же и градовехъ, яко да не оумножить се
въ дръжавѣ царствїа нашего некои злоба и злое оумуштренїе и
лоукавое ненавидѣнїе, нѣ паче да поживемъ въ вѣсакон тихост
и безмльвнїемъ житїю и въ православики вѣры житїи съ вѣсеми
людїи царства нашего, палны-же и великимъ, и полоучимъ цар-
ство небесно въ воудоуште онемъ вѣцѣ, аминь.

¹ Овако је ово место исписао и г. Шоливка у Прагу. Не знам како треба читати та слова.

ЗАКОНЪ БЛАГОВѢРНАГО ЦАРА СТЕФАНА

ВЪ ЛѢТО ЖСѢИЗ. ИНДИКТИОНА В. ВЪ ПРАЗНИКЪ ВЪЗНЕСЕНІЯ ГОСПОДНИ
МЪСЦА МАІА КЯ. ДНЬ.

Син-же законькъ поставляемь отъ православнаго събора нашего, прѣосвѣщеннымъ патріархомъ кур-Іоаникѣемъ и всѣмъ ар'хіереи и црковники, малими и великими, и мною, благовѣрнымъ царемъ Стефаномъ, и всѣми властели царства ми, малими же и великими, закономъ же силъ сложеніа выше. *Призренски.*

Струшки препис нема почетка, и по томе се не зна како је у њем гласно овај приступ.

Атонски има напред натпис Законъ благовѣрнаго цара Стефана. По том има индиктион м. индиктиона; поставляемо м. поставляемъ: съ прѣосвѣщеннымъ м. прѣосвѣщеннымъ.

Вистрички се у свем слаже са Призренским, само што има у почетку син-же законъ.

Ходошки има натпис као и Атонски; по том индиктионъ м. индиктиона; съ прѣосвѣщеннымъ м. прѣосвѣщеннымъ.

Раковачки нема натписа; по том: индиктионъ м. индиктиона; съи м. син-же; съ прѣосвѣщеннымъ м. прѣосвѣщеннымъ; властители м. властели царства ми; выше правін соудъ м. выше.

Раванлчки предругојачава и натпис, и пети му гласи: Благочестиваго и вѣрнаго и христіолюбиваго македонскаго цара Стефана законъ поставленьи въ лѣто ЖСѢИЗ индиктионъ В. въ празникъ възнесенія господна мѣсца маиа ка. днѣ; по том: законъ м. законькъ, поставленни м. поставляемъ; праведнаго м. православнаго; съ прѣосвѣщеннымъ м. прѣосвѣщеннымъ; всѣми црковники малими и великими. мѣ-

тropolити и епископи м. въскрѣны ар'хіереи и црковники, малыи и великыи; законно сложена быше м. закономъ же симъ сложеніа быше.

Текелијин-Софјски (у Флоринскога стр. 75; у Ј. Борђевића, Срб. Летопис 1859, I. књ. 99 факсимиле и стр. 26) је заглавље предругојачио још даје овако: Благочестиваго и христолюбиваго македон'скаго цара Стефана, србскаго, вьлгарскаго, оугарскаго, далматскаго, арбан'скаго, оугровлахискаго, и инимъ многимъ прѣделомъ и землямъ самодрж'ца, соуштаго иноустию вишнаго Бога Іу. Христа законъ и оуставъ постављени въ лето 7571, индиктионъ к. въ празникъ възнесеніа Господа нашего Іу. Христа, мѣсеца мая к. (днь). — Сен же оуставъ и законъ постављени правдимъ и чистимъ съворомъ нашего смѣреніа съ прѣосвѣщеннымъ господиномъ отцемъ нашимъ патриархомъ Соаникіемъ и всими доуховниими стронтели црковниими малыми и великими, съ митрополити и съ епископи и иною смѣреннымъ царемъ Стефаномъ, съ кнезы и съ всими властели царства нашего малыми и великими, устави и закони потвърждени быше тогда.

Глава .а. О христіанствѣ.

1. *Призренски.* Наипрѣво за христіан'ство. Сім-зін образомъ да се очисти христіан'ство.

У Струшкомъ тај члан није сачуван.

Атонски и Бистрички показују исти овакав текст.

Ходошки има наипрѣжде м. наипрѣво; симъ м. сім-зін; очиститъ м. очисти.

Раковачки има симъ м. сім-зін.

Раванички има наипрѣвее м. наипрѣво; очистит м. очисти.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 1; у Ј. Борђевића, Летопис 99, стр. 26, бр. 1) има тај члан предругојачен и раширен овако: Наипрѣвее за христіан'ство, како подобаеть промышлати о христіан'ствоу и о светихъ црквахъ и о свѣщенници.

Глава .в. О женигвѣ.

2. *Призренски.* Властѣле и прочіи люди да се не жене, не благословив'ше се оу своего ар'хіереа, али оу тех'-зін да се благослове, кои соу избрали доуховники ар'хіереи.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има *люде* м. *людін*; или м. али. Последња реченица му гласи: *које соу поставили изъбравъши доуховнике архіереніе.*

Бистрички се слаже с Атонским; само има *людне* м. *людін*, а у последњој реченици има *изъбравше доуховники* м. *изъбравъши доуховнике.*

Ходошки има *людіе* м. *людін*; да не женеть се м. да се не жене; или м. али. Последња реченица иза али у том рукопису гласи: *оу доуховникъ да благословеть се архіерен поставленныи.*

Раговачки има натпис *О брацк*; по том: *безъ благословенніа своего архіереа* м. *не благословивше се оу своего архіереа*; или м. али; *оу ти* м. *оу техъ-зін*; *коє* м. *кон*; *архіереніе* м. *архіерен.*

Раванички има целу другу половину овако: или *оу отца доуховнаго поставленнаго от архіереа.*

Тевелдјин-Софјјски (у Флоринскога 2; у Ј. Борђевића 2) слаже се с Раваничким.

Очевидна је у познијем тексту исправка која се најбоље види у тексту Атонском и Бистричком. *Избрали духовники*, и у познијем варијанту *које су оставили избравше духовники архијереије* постају јасније кад се пред *духовники* замисли једно за.

·г· *О свад'вѣ.*

3. *Призренски.* И ниједина свад'ба да се не оучини безъ вѣнчанія; ако ли се оучини безъ благословенія и оупрошенія цркве, таковы да се разлоуче.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има текст са свим једнак с горе наведеним.

Бистрички има само *разлоучеть* м. *разлоуче.*

Ходошки има *кракъ* м. *свад'ба*; да не кываетъ м. да се не оучини; да *разлоучеть* се м. да се *разлоуче.*

Раговачки има *вѣнчанія* м. *благословенія*; *цркве* и *безъ благословенія* м. *цркве.*

Раванички се подудара с Ходошким, само што реч *свад'ба* није заменно речју *бракъ.*

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 2; у Ј. Борђевића 3) има текст предругојачен који гласи: **И** ннедина свадѣба да се не оучинитъ безъ венъчаніа и безъ заклананіа: аште ли се оучинитъ безъ благословеніа и безъ оупрошеніа црккве, такови да се разлоучитъ, и да се всадитъ въ тамъниѡу дондѣже глобоу дастъ.

·д· **О доуховномъ законѣ.**

4. Призренски. **И** за доуховни дългъ всаки чловѣкъ да иматъ повиновѣніе и послушаніе къ своему ар'хіерею; ако ли се кто обрѣте сзгрѣшивъ црккви, или прѣстоупивъ что любо отъ сіега законика воломъ или нехотѣніемъ, да се повине и исправи се црккви; ако ли прѣчюе и оудръжи се отъ црккви, [и] не вѣсхоште исправити повелѣніа црккви, по томъ да се отлоучи отъ црккви.

У Струшком тај члан ипје сачуван.

Атонски има натпис **О** доуховномъ дългоу; по том: да се повине и исправи м. да се повине и исправи се; от црккве м. отъ црккви оба пута; и не вѣсхоштеть м. не вѣсхоште.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што има још воломъ и нехотѣніемъ м. воломъ или нехотѣніемъ.

У Ходошком је натпис као и у Атонском; по том има аште ли кто обрѣштеть се м. ако ли се кто обрѣте; сега закона м. сіега законика; волею м. воломъ; да повинеть се м. да се повине; аште ли прѣслоушати и оудръжитъ се м. ако ли прѣчюе и оудръжи се; не вѣсхоштеть м. не вѣсхоште; да се отлоучитъ м. да се отлоучи.

Раковачки има натпис **О** доуховномъ; по том: повинованіе м. повиновѣніе; нагје кон чловѣкъ м. кто обрѣте; прѣстоупи м. прѣстоупивъ; сіега закона м. сіега законика; неволею м. нехотѣніемъ; исправи м. исправи се; прѣслоуша и оудръжитъ се м. прѣчюе и оудръжи се; црккве м. црккви; и не хогје м. не вѣсхоште; да отлоучитъ се м. по томъ да се отлоучи.

Раванички има само прве речи тога члана.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 3; у Ј. Борђевића 4) има цео тај члан предругојаченим стилем овако: **В**саки чловѣкъ да има повинованіе и послушаніе обште къ всѣмъ свештеникомъ и къ своему отьцоу доуховномуу; аште ли

се кто обрешеть сьгрѣшивъ цркви или свештенникомъ или престоупитъ что люко отъ иновѣраць волею и нехотѣніемъ, да се покоритъ и исправи цркви светои; ако ли сіе прѣслоушаетъ и оудржитъ се отъ цркви и не всхощетъ покорити се и исправити се (Т. цркви. да се отлоучитъ отъ цркви) и да се глобитъ.

Из поређења текстова очевидно је да у претпоследњој реченици треба пред речима не всхощете само додати једно и, што је, по Атонском рукопису, у заградџ и учињено.

•Е. О прокляти христіанскомъ.

5. *Призренски*. И свегителіе да не проклинаю христіанъ за сьгрѣшеніе доуховно; [нѣ] да пошлю двашти или тришти къ ономоу-зѣи да га обличїи; да ако не чюе и не оусхокие исправити [се] заповѣдїю доуховною, по томъ да отлоучитъ се.

Струшки (у коме се налази овај члан осим почетних шест речи) има нѣ да пошле двашти и тришти м. да пошлю двашти или тришти; акїе не слоуша м. ако не чюе; исправити се м. исправити.

Атонски се готово са свим слаже са Призренским, само што има и ако не чюе м. да ако не чюе.

Вистричен се у свем слаже с Атонским, само има на крају да се отлоучи м. да отлоучитъ се.

Ходошки има проклинають м. проклинаю; посилаеть м. пошлю; къ сьгрѣшившомоу да обличитъ его м. къ ономоу-зѣи да га обличїи; и аште не послоушаетъ м. да ако не чюе; всхощетъ м. оусхокие; исправити се м. исправити.

Раковачки има натпис О анатеме правило; по том: пошле м. пошлю; ономоу чловѣкоу м. ономоу-зѣи; послоуша м. чюе; не хокие м. не оусхокие; исправити се м. исправити.

Раванички нема овога члана.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 3; у Ј. Борѣвића 5) има као и другде исту мисао исказану другојачије: И свештеници да не проклинають христіанъ за сьгрѣшенїа нхъ, нѣ доуховно да призивають нхъ, тнхо и кротько, да нхъ поучеть двашти или тришти; аште ли тако не послоушаетъ, да отлоучеть се отъ цркви.

Текст Призренски показује се са свим исправан и потребује највише додатак две речце, што су по Атонском у заградама уметнуте.

•5. О ереси латинској.

6. *Призренски*. И за ересь латинскоу; што [се] соу (о)вратили христіане въ азимство; да се възверате опетъ въ христіанство; ако ли се кто обрѣте прѣчювъ и не възвративъ се въ христіанство, да се каже како пише оу законикоу светинхъ отьць.

Струшеи има обратили м. братили; акје м. ако; прѣслоушавъ м. прѣчювъ; законѣ м. законикоу.

Атонски има што се соу обратили м. што соу братили; остало је све као у Призренском.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што има ересь латинскоу м. ересь латинскоу.

Ходоски има кои се соу прѣварили м. што соу братили; въспетъ м. опетъ; аште ли кто обрѣштеть се м. ако ли се кто обрѣте; прѣслоушавъ м. прѣчювъ; да кажетъ се м. да се каже; по законуу светыхъ отьць м. како пише оу законикоу светинхъ отьць.

У Раковачкоме је тај члан у издању Ђ. Магарашевића, Летопис 1828, III, 45 избрисала угарска ценсура (Летопис 1828, IV, 55). У том рукопису натпис је О ересехъ латинскихъ; по том латинскоу м. латинскоу; азимство м. азимство; обрате м. възверате; законуу м. законикоу.

Раванички тога члана нема.

Текелџин-Софијски (у Флоринскога 4; у Ј. Борђевића 6) има тај члан рашпрен овако: Иже обраштають православные христіане въ латинство, патриархъ и митрополити съ епископи съ повелѣніемъ царскимъ да иыають ихъ оучити оученіемъ и светымъ писаніемъ и да ихъ пакы възвратеть къ православию нашему въри, истинномуу христіанствоу; аште ли ко не покоритъ се и не въсхоштеть възвратити се въ православіе, казанъ да пріимитъ, како се пишеть оу законуу светихъ отьць и царь благочестивыхъ въсакою ересь да имать изгонити отъ своихъ предѣлъ, и кои се не хотеть обратити, да имъ се възметъ въсе именіе и да се подаеть онимъ кои се покореть православию въри и иновѣрске попове еретичаске кои

отвраштають люди отъ православіа, да се всхитеть и да се послають въ лютіе роуди и заточенія, а цркви еретичаске да се освештають и да се дадоуть православнымъ свештенникомъ и да оучеть паки заблудивъшее обрaштати се къ истинней нашей вѣри.

У Призренски текст унета је само мала исправка у почетку по рукопису Атонском.

·3· О ереси латинскои.

7. *Призренски*. И да постави црковь великаа протопопѣ по вѣсѣхъ [градовѣхъ и] тръговѣхъ да възврате христіане отъ ереси латинскыне, кои се соу обратили въ вѣроу латинскоу; и да имъ даде заповѣдь доуховноу; и да се вѣсаки врати въ христіанство.

Струшки има тај члан непотпуно сачуван. Изедена су нева места, па и последње три речп. Иначе има градовѣхъ и тръговѣхъ м. тръговѣхъ; латинске м. латинскыне.

Атонски има цркви м. црковы; дадоу м. даде; врати всаки м. вѣсаки врати.

Вистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има поставити цркви великаа м. постави црковы велика; възвратеть м. възврате; кои се боудоуть прѣвратили м. кои се соу обратили; латинскою м. латинскоу; даюште имъ заповѣди доуховныне м. да имъ даде заповѣдь доуховноу; и да възвратити се вѣсаки м. да се вѣсаки врати.

Раковачки Магарашевићева издања тога члана нема из узрока наведенога при 6-ом члану. Иначе има велик м. велика; и да обрaте м. да възврате; кои соу се м. кои се соу; дадоу м. даде; врати вѣсаки м. вѣсаки врати.

Раванчкии овога члана нема.

Текелпјли-Софијски (у Флоринскога 5; у Ј. Борђевића 7) има тај члан овако: И да поставити цркви великаа протопопѣ и по вaсeхъ градехъ и местехъ и селехъ, да възвратеть христіане отъ ереси латинские гдѣ ѣсть кои откратил се; да имъ дадоу заповѣдь доуховною и да ихъ оучеть въ вѣсакою неделю въ цркви, и да се обратити всаки христіанинъ въ православнихъ и истиннѣи законъ, заповѣданин отъ апостолю и отъ светихъ отьць.

И ако се помен градова налази само у рукопису Струшкоме, ја сам га опет, потпуности ради, унео у текст Призренски.

•и. О латинског попѣ.

8. *Призренски*. И попѣ латински, ако се наиде обротивѣ христјанина въ вѣроу латинскоу, да се каже по закону светлихъ отъцѣ.

У Струшком рукопису изедено је првих седам речи; остало је све као у Призренском.

Атонски п Бистрички потпуно се слажу са Струшким и Призренским.

Ходошки пма аште обрѣштеть се м. ако се наиде; прѣкративѣ м. обротивѣ; кажетъ м. каже; законникоу м. законуу.

Раковачки Магарашевићева издања тога члана нема из узрока наведенога при 6-ом члану. Иначе пма нагѣ м. наиде; све је остало као и у Призренском.

Раванчки тога члана нема.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 6; у Ј. Ђорђевића 8) пма наѣ м. наиде; отвративѣ м. обротивѣ; латинскоу м. латинскоу; казнитъ м. каже.

•о. О полоу вѣрѣцѣ.

9. *Призренски*. И ако се наиде полоу вѣрѣцѣ оузькмѣ христјаниноу; ако оузлюбѣ, да се крѣсти оу христјанство; ако ли се не крѣсти, да моу се оузлѣ жена и дѣца; и да имѣ даа дѣлѣ отъ коукиѣ; а онѣ да се иждене.

Струшки пма нагѣ м. наиде; да имѣ се даде м. да имѣ даа; отжене м. иждене.

Атонски пма христјанкоу м. христјаниноу; отжене м. иждене.

Бистрички се потпуно слаже с Атонским.

Ходошки пма обрѣштеть се м. се наиде; вѣзкмѣ м. оузькмѣ; вѣсхоштеть м. оузлюбѣ; да крѣститъ се м. да се крѣсти; въ м. оу; аште ли не крѣститъ се м. ако ли се не крѣсти; вѣзметъ м. оузѣ; да дасть имѣ м. да имѣ даа; отъ вѣсего имѣнѣ м. отъ коукиѣ; да отженеть се м. да се иждене.

Раковачки Магарашевићева издања ни овога члана нема из узрока наведенога при 6-ом члану. Иначе пма нагѣ м. наиде;

възьмъ м. оузьмъ; христіанкоу м. христіаницоу; въ м. оу; да имъ се м. да имъ; д'ко м. д'къ; отжене м. иждене.

Раванички има обр'кте м. нанде; казамъ м. оузьмъ; рещи ако оузлюби изостављене су; отжене м. иждене.

Тевелпјин-Софијски (у Флоринскога 6; у Ј. Ђорђевића 9) има тај члан овако: И ако се нанде полоувераць да оузме христіанкоу, ако е крадомъ, да се има покръстити оу христіанство; ако ли се не покръсти, да моу се оузме жена и д'ца и въсь домъ, и онъ да се заточить.

·1· О еретице.

10. *Призренски*. И кто се обр'кте еретигъ живѣ въ христіанѣхъ; да се жеже по образоу и да се прожене; кто ли га име танти, и тѣ-зы да се жеже.

Струшки има потпуно једнак текет.

Атонски има оу христіанѣхъ м. въ христіанѣхъ, иначе се слаже са Струшким и Призренским.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има съ христіаны м. въ христіанѣхъ; жежеть м. жеже; и проженеть се м. да се прожене; начнеть м. име; и тѣ да жежеть се м. и тѣ-зы да се жеже.

Радовачки има нагје м. обр'кте; еретикъ м. еретигъ; имене танино м. име танти; и тѣн м. и тѣ-зы.

Раванички има живоуштихъ м. живѣ; жежде м. жеже; по томъ да се прожене м. да се прожене; и кто би га потаних оу коући м. кто ли га име танти; и тани да се прожене такоже и онъ м. и тѣ-зы да се жеже.

Тевелпјин-Софијски (у Флоринскога 7; у Ј. Ђорђевића 10) има тај члан овако: И ако се обр'кштеть кто еретигъ, а живеть съ христіани, да се по образоу пожеже и по томъ да се проженеть, и кто га имать потанти, и тани да имать трѣпкѣ таковоу казанъ.

Карактеристични облик првобитне редакције кто ли га име танти (ко ли би га тајно) доводно је у забуну познѣје преписиваче којима се тај облик чинио необичан.

·11· О свѣтителѣхъ доуховникѣхъ.

11. *Призренски*. И свѣтителѣше да поставе доуховники по вѣскѣхъ иноріахъ; по градовѣхъ и по селѣхъ;

и ти-зы доуховныци да соу [кои соу благословени отъ светителя и доуховно* везати и рѣшити,* и да ихъ слоуша въсакы по закону црковномуу; и они-ци доуховныци, коихъ несоу поставили доуховныци (Р. архіерей), да се ижденоу; да ихъ вѣдѣвѣса црква по законуу.

У Струшкѡмъ је сачуван почетаѣ натписа О доуховномъ, али је остаѡо пзедено; по томъ има иноріахъ и градовѣхъ и селѣхъ м. иноріахъ, по градовѣхъ и по селѣхъ; и ти-зы доуховныци.... кои соу благословени отъ светителя и доуховномъ. и ти-зы доуховныци да соу; ижденоутъ м. ижденоу.

Атовскѡмъ има натписъ О доуховницѣхъ; по томъ: доуховнике м. доуховныкы; иноріа ихъ м. иноріахъ; после доуховныци да соу има уметаѣ иже соу примили благословеніе на доуховничество везати и рѣшити отъ своихъ имъ архіерей; црковномуу м. црковномуу; а они-зи м. они-ци; доуховнике м. доуховныци.

Вистричѡмъ се у свемъ слаже с Атовскѡмъ, само што има иноріахъ ихъ м. иноріахъ.

Ходошки има натписъ О доуховницѣхъ; по томъ: поставѣтъ м. поставѣ; доуховнике м. доуховныкы; соутъ м. соу; после доуховныци да соу има уметаѣ иже соутъ пріели благословеніе на доуховничество везати и рѣшити отъ своихъ имъ архіерей; слоушаѣтъ ихъ м. ихъ слоуша: въсакъ м. въсакы; оныи м. они-ци; несоутъ м. несоу; доуховнике м. доуховныци; ижденоутъ се м. се ижденоу.

У Раковачкомѡмъ је цео тај чланъ ближе Призренскомѡмъ, безъ уметка осталихъ рукописа, и гласи овако: И светителѡмъ да поставѣ доуховнике по всехъ ноуриахъ ихъ, и по градовихъ и по селихъ. И ты доуховныци да и слоуша въсакъ чловѣкъ по законуу црковномуу, а они доуховныци кои несоу поставлени, да се ижденоутъ по законуу црковномуу.

Раваничѡмъ има архіерейнѡе м. светителѡнѡе; поставѣтъ м. поставѣ; ноуриахъ м. иноріахъ; тѡмъ м. ти-зы; доуховныци иже примоутъ благословеніе на доуховно твореніе везати и рѣшити чловѣкомъ сгрѣшеніа м. доуховныци да соу; по-добаѣтъ да ихъ слоуша м. и да ихъ слоуша; въсакъ чловѣкъ м. въсакы. Свршетаѣ је после речи по законуу црковномуу овакавъ: И иже несоутъ поставлени отъ архіереа на вѣштъ доуховноу, тѡмъ да не доуховуютъ.

Текедијин-Софјјски (у Флоринскога 8; у Ј. Борђевића 11) има као обично текст с јачим стилетичким променама, који гласи: *Архиерен да поставеть свештеньнике оученне по всѣхъ ноуриахъ, по градовихъ и по селѣхъ; исповедници кон люде исповѣдають пръвее да прїнмоуть благословеніе отъ свѣтаго патріарха власть доуховноую везати и раздрешити чловѣкомъ съгрѣшеніа, и подобаетъ да ихъ слоушаеть всаки чловѣкъ по законуу црковнономуу, а они кон нисоу поставлени отъ архиереа на съвѣсть доуховноую, тизимъ не подобаетъ на то дръзати, не всаки бо томоу естъ искоусань, нь тѣмъ иже доврѣ разоумѣють свѣтаа писаніа и имають всакоу добродѣтель въ себѣ.*

У овоме члану извесно треба исправака. Кад не би било преписа Струшкога, ја бих био склоњен да на основу Призренскога и Раговачкога задржим препис Призренски, задовољивши се да, с наслоном на препис Раванички, у реченици конхъ нисоу поставили доуховниции заменим реч доуховниции речју светителіне. Али подударност преписа Струшкога, Атонскога, Бистричкога и Ходошкога склања ме да из њих попуним препис Призренски, и тако су међу угластом заградом и првом звездцом унесене речи преписа Струшкога, а међу првом и другом звездцом речи су преписа Атонскога и Бистричкога. Покрај очевидно погрешне речи доуховниции ставно сам по смелу исправнију реч Раваничкога преписа архиерен. С тим променама уједначен и пречишћен текст гласио би у целци.

И светителіне да поставе доуховники по всѣхъ ииориахъ ихъ, по градовѣхъ и по селѣхъ; и ти-зи доуховници да соу кон соу благословени отъ светителі и доуховно везати и рѣшити, и да ихъ слоуша всаки по законуу црковнономуу. И они-зи доуховници, конхъ нисоу поставили светителіне, да се ижденоу; да ихъ вѣдѣвса црква по законуу.

•vi• О доуховномъ дѣгоу.

12. *Призренски.* И доуховномоу дѣгоу козмици да не соудѣ; кто ли се наидѣ отъ козмикъ соудивъ црковномоу дѣгоу; да плати .т. перкперъ; тѣк'мо црковъ да соудѣи.

Струшки има такав исти текст.

Атонски има натпис **О соудѣ**; иначе се у свем слаже с Призренским. Вистрички се слаже с Атонским.

Студенички има натпис **О соудѣ** козмикъ, по том: тко м. кто; нагје м. наидѣ.

Ходошки има натпис као и Атонски; по том: соудеть м. соудѣ; аште ли кто обрѣштеть се м. кто ли се наиде; платитъ м. плати; соудитъ м. соудѣи.

Раковачки има непостављени м. козмикъ или вѣльць; иначе је сачувао старински текст.

Раванички има длагоу црковномуу м. и доуховномуу длагоу; вѣльци м. козмици; вѣлаць м. козмикъ; соудивн м. соудивъ; нь тъкио м. тъкъмо; соудн грѣхн чловѣкомъ м. соудѣи.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 9; у Ј. Борђевића 12) има тај члан овако: **О доуховномъ соудѣ**. Доуховнои вѣшти да не соудеть вѣльци; аште ли се тъко нафеть отъ вѣлаць соудивн доуховнои вѣшти, да платитъ т. перперъ, тъкъмо црква да соудитъ о грѣсѣхъ и о вѣсакомъ дѣлоу црковномуу.

•гг. **О соудоу митрополит'скомъ.**

13. Призренски. И митрополитѣ, [и] епископѣ [и] игоумани по митоу да се не поставѣ; и отъ съда кто се наиде поставивъ по митоу *или* митрополита, или епископа, или игоумна, да негъ проклетъ и он'-зи кои га не поставивъ.

Струшки има још и пред епископѣ; ставе м. поставѣ; отъ съда у почетку друге реченице нема.

Атонски има натпис **О епископѣхъ**; по том: кто постави м. кто се наиде поставивъ; или митрополита м. митрополита; после проклетъ следује овако: и анадема да воудеть, и ако се наиде кои любо по митоу ставъ, да извржета се оба от сана, и поставивѣи и постављенинѣи.

Вистрички се слаже с Атонским; само има по митоу оу-ставъ м. по митоу ставъ у додатку Атонском.

Ходошки има натпис као и Атонски, по том: да не постављють се м. да се не поставѣ; отселе м. отъ съда; кто поставитъ м. кто ли се наиде поставивъ; или митрополита м. митрополита; речи по митоу долазе на крају ређања, после игоумна. Завршетак је као у Атонском.

Раковачки има натпис **О светителехъ**; по том: епископи м. епископѣ; игоумени м. игоумни; кон се нагѣ м. кто се наиде; игоумена м. игоумна; онан м. он'-зін; поставно м. поставилъ. Раковачки препис има још и један дубликат овога члана, број 152. У томе је дубликату унесен и члан 24 Призренски о црквеном чпловнику који узме мито, ма да се тај члан и у самом Раковачком налази напред на свом месту, упоредо с Призренским под бр. 22. Дубликат гласи: **И светителѣ и игоумени да не оузимаю на свонхъ людехъ мита ни на комъ. Ако ли се нагѣ оузьмъ, да се изврѣже сана. Ако ли се нагѣ владалецъ црѣковни оузьмъ митъ, да се распе; ако ли калоугеръ кон оузме митъ, да се бие и прожене.**

Раванички се подудара с Ходошким, и с њиме ћу га и поредити. Тако Раванички има да се по митоу не постављають место Ход. по митоу да не постављають се; ако се обрѣте кон м. аште обрѣтеть се кон любо; ставитъ м. ставъ; после речи отъ сана Раванички има још објашњење сиречь отъ престола.

Текељјин-Софјјски (у Флоринскога 10; у Ј. Борђевића 13) има натпис **О митрополитѣ и о епископе**, а по том овако: **Епископи и митрополити и игоумени да се по митоу не постављають; аште ли кто поставитъ митрополита или епископа или игоумена по митоу, да естъ проклетъ и анаѣмисанъ. нъ всѣмъ съборомъ да се постављають.** Али тај рукопис има тај текст још једанпут (у Флоринскога 34; у Ј. Борђевића 38) овако: **Митрополити і епископи да се по митоу не постављаю; ако ли се наѣтѣ кон любо по митоу ставленъ, да изврѣоутъ се оба отъ сана, сиречь отъ престола: и кон е поставленъ и тѣко га е поставіо.**

По овоме се члану види да су законик после преписивали највише духовници. Стари се првобитни текст види добро по преписима Струмском и Призренском. Тешко је данас расправити јесу ли доцуне преписа Атонског, Бистричког, Ходошког и Раваничкога законодавним путем ушле, или су другојачије некако унесене. Потпун текст из свију варијаната гласио би:

И митрополитиѣ и епископиѣ и игоумни по митоу да се не поставе, и отъ съда кто се наиде поставивъ по митоу или митрополита, или епископа, или игоумна, да естъ проклетъ *и анаѣма да боудеть, и ако се наиде кон любо по митоу ставъ, да изврѣжета се оба отъ сана, и поставивин и поставленънин.*

Међу звездицама је текст Атонскога и Бистричкога преписа.

•дј. О поставленіи игоумена.

14. *Призренски*. Игоумны да се не поставляю безъ дела отъ цркъве; игоумни по манастирѣхъ да се ставѣ добріи чловѣци, кои те цркъвь стожи[ти] домъ божіи.

Струшки има само прву реченицу, и то са свим једнако с Призренским; остало је изгубљено.

Атонски има натпис О игоуменехъ; по том изставляю м. поставляю; манастирохъ м. манастирѣхъ; стожити м. цркъвь стожи. Атонскоме су две реченице два различита члана.

Студенички има натпис О игоуменехъ; по том: игоумень да се не изстала м. игоумны да се не поставляю; игоумени м. игоумни; кои те стожити домъ божіи м. кои те цркъвь стожи домъ божіи.

Бистрички се слаже са Студеничким, само што у почетку има игоумѣни да се не изставляю.

Ходошки има натпис О игоуменѣхъ; по том: да не изставляють се м. да се не поставляю; добри чловѣци и некоусни м. добріи чловѣци; кои хотеть быти стронтелие домоу божію м. кои те цркъвь стожи домъ божіи. И Ходошкоме су као и Атонскоме две реченице два члана.

Рававачки има изставляю м. поставляю; поставе м. ставѣ; кои гѣ стежати домъ божіи м. кои те цркъвь стожи домъ божіи.

Раванички има исповѣдають м. поставляю; избирають м. ставѣ; чловѣци моудріи и блази м. добріи чловѣци; кои ќе стронти домъ божіи м. кои те цркъвь стожи домъ божіи.

Текелиџин-Софјјски (у Флорјанскога 35; у Ј. Ђорђевића 39) има тај текст овако: И игоумени да се не изметають отъ престола безъ велике кривце. И игоумени по манастирѣхъ да се избирають, и да ихъ ставляють вси съборно калоугери и чловѣци моудри и блазы, кои ќе стронти домъ божіи.

У тексту самом има само да се допуни непотпуни инфинитив стожити. Реч цркъвь могла би се као дупликат изоставити.

•еј. О житіи киновиискомъ.

15. *Призренски*. Игоумни да живоу оу киновиахъ по законуу, зговарае се [съ] старции.

Струшки има пред речју старции—съ; остало је све једнако с Призренским.

Атонски се потпуно слаже са Струшким.

Студенички има игоумени м. игоумни; съ старци м. старцин. Бистрички тако исто; само што има по киновиѣхъ м. оу киновіахъ.

Ходошки има живоуѣть въ м. живоу оу; съвѣтъ имоуште м. зговарае се.

Раковачки има све као Струшки и Атонски, осим речи по законуу, које су изостављене.

Раванички има живоуѣть м. живоу; келіахъ м. киновіахъ; договараюште се съ старци монастыра того м. зговарае се старцин.

Текелијин-Софијски има (у Флоринскога 35; а у Ј. Борђевића под 39) тај члан овако: Да живоуѣть въ своихъ келіахъ договараюшти се о всемъ съ старци монастыра того. Подмет игоумни у претходној је реченици, пошто је овај члан стољбен с претходним.

Очевидно је да првобитном тексту има да се дода само съ пред речју старцин, као што је горе и учињено.

·51· О жити лнишьскомъ.

16. *Призренски.* И на тисоуштоу коукъ да се храни оу манастирѣхъ .н. калоуѣрь.

Струшки има тавав истп текст.

Атонски има коушть м. коукъ; калоуѣрь м. калоуѣрь.

Студенички има текст једнак са Призревским. Бистрички тако исто; само има оу монастырихъ м. оу манастирѣхъ.

Ходошки има да питаеть се м. да се храни; въ монастырихъ м. оу манастирѣхъ; калоуѣрь м. калоуѣрь.

Раковачки има кратко: И оу монастыроу да се храни .н. калоуѣрь.

Раванички има коуѣ м. коукъ; да ееть хранитель м. да се храни; оу монастыроу м. оу манастирѣхъ.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога под 35; а у Ј. Борђевића под 39): И надъ тисоуштоу домовъ да е стрентель, а оу монастыроу по .н. калоуѣра.

·31· О постризе лнишьскомъ.

17. *Призренски.* И калоуѣрини и калоуѣрице коуе се постризаю, тере живоу оу своихъ коукыхъ; да се ижденоу и да живоу по манастирѣхъ.

Струшки има кон м. које, иначе се у свем слаже с Призренским.

Атонски има текст у свему сличан с Призренским, само што се чита калогѣрије п калогѣрице м. калоуѣрије п калоуѣрице и што члан тај у Атонском не долази по реду на истом месту. Али ће се о томе говорити на другом месту.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има постризають м. постризаю; да живоуть м. да живоу.

Ходошки има натпис О калогѣрѣхъ; по том има калогѣрије п калогѣрице; постризають м. постризаю; та живоуть м. тере живоу; въ своихъ домохъ м. оу своихъ коукахъ; да изганають се м. да се иждену; живоуть м. живоу.

Раковачки има подновљен текст: И калоуѣри кои се постригао пакы иде оу свои домъ, да се иждене из дома и да иде оу монастырь.

Раванчки има овај члан на реду као п Атонски. Натпис му је О людехъ црковънихъ законъ. Знатно је и то што се у њему не помињу калуѣрице. Иначе осим мале разлике у језиковним облицима текст је истоветан.

Текелѣјин-Софијски (у Флоринскога под 37; а у Ј. Ђорђевића под 41) има тај члан овако: Законъ царьски о людехъ црковънихъ и о калоуѣрихъ. Калоуѣри кои се постризаю а живоу по своихъ коукахъ, да се ижденоу и да живоу ва монастыри.

·и· О мнишьскомъ постризе.

18. *Призренски*. И калоуѣрије, кои се соу постригати топици изъ метоуше које цркъве, да не живоу оу те-зи цркъве; нъ да гредоу оу ине монастырь; и да имъ се дава храна.

Струшки има те-зи м. које; а у последњој реченици нема и којим се почиње реченица.

Атонски се у свем слаже с Призренским.

Студенички има те-зи цркъве м. које цркъве; да имъ се даје м. и да имъ се дава.

Бистрички се слаже са Студеничким, само што има да имъ се да храна м. и да имъ се дава храна.

Ходошки (по реду једнак са Струшким и Призренским) има калогѣрије м. калоуѣрије; те-зи м. које; живоуть въ м. живоу

оу; монастыри м. те-зіи цркви; ндоуць м. гредоу; въ м. оу; да имь се давать діаконіа м. и да имь се дава хрѧна. За тим долази додатак који гласи: Сего ради сице рече се о нихъ, живоуште бо въ монастыри, мнозе злобѣ повинни соуць, не могуць бо вси оудржати ествство, яко не дати что любо кому отъ сьродникъ и знаемыихъ, паче бо и съблзнь въ братіахъ веліа, наричють бо иныхъ въ монастыри гости и пришльце; сего ради сице вьсть: аште ли кто отъ нихъ и боудеть въ монастыри, нь ни въ чесомъ да боудеть обладаемъ, отъ ихже хоштеть възнь даати иможе хоштеть.

Раковачки има соу се м. се соу; те м. које; стоє м. живоу; тон м. те-зіи; ндоу м. гредоу; ине је изостављено; у последњој реченици нема и којим се почиње реченица.

Раванички има баштинници от те цркви м. топици изъ метохује које цркви; тон м. те-зіи; цркви м. цркви; ндоуць м. гредоу; да имь м. и да имь.

Текелпјин-Софјски (у Флоринскога под 37; а у Ј. Борђевића под 41) у свему се слаже с Раванпчким, само што пред последњом реченицом нема и.

Главна је разлика међу текстовима што се последња реченица у једних почиње са и, којег у других нема, а значење је те реченице и овако и онако нејасно. Ходошко објашњење, којег у закову није било, даје мислити да је та реченица значила да такви калуђери не могу у томе домаћем манастиру добити никакво старешинско место, а да могу иначе, као по неком изузетку у манастиру живети као прости калуђери. Тиме је прво значење закона ублажавано.

••• О свръженіи расахъ.

19. *Призренски*. И калоугнерь кон свръже расе, да се држе оу тьмници; докла се обрати опеть оу послушаніе, и да се педепса.

Струшки нема почетнога и; има држи м. држе; докле м. докла; последњих седам речи изгризено је у том рукопису.

Атонски се слаже у свем са Струшким, а у последњих седам речи не показује никакве разлике од Призренскога.

У Бистричкоме друга половина гласи: докле се обрати оу послушаніе опеть, и да се педепса.

Ходошки нема почетнога и; има пак свъръжеть м. свръже; дръжитъ м. дръже; дондеже м. докла; обратитъ се м. се обрати; на покааніе и послушаніе м. оу послушаніе; да педепсать се м. да се педеп'са.

Раковачки се слаже у свем са Струшким и Атонским; има педепше м. педеп'са.

Раванички, слажући се у поретку с Атонским иначе нема почетнога и; има докле м. докла; обратитъ м. обрати; биє м. педеп'са.

Текедѣин-Софијски (у Флоринскога 37 а у Ј. Ђорђевића 42) такође нема почетнога и; има метне — въметнеть м. дръже; дондеже м. докла; обратитъ м. обрати; въ м. оу. Последња је реченица са свим једнака са старим текстом.

Призренски текст потребује малу исправку, и имао би гласити: Калоугиєрь, кои свръже расе, да се дръжи оу тьмьници докле се обрати опеть оу послушаниє, и да се педепса.

·к· О гробѣхъ.

20. *Призренски.* И людѣи конє съ вѣхъов'стволю оу-зимлю изъ гробовъ, тере ихъ съжижоу; село конє то-зи оучини, да плати враждоу; ако ли боудѣ попь на то-зи дошьль, да моч се оузме попов'ство.

У Струшкоме овај члан није сачуван.

Атонски има натпис О ресницѣхъ кои тѣлеса мрътвиныхъ жегоутъ. Иначе Атонски има изимлю м. оузимлю; то-зи село да плати враждоу кое тон оучини м. село кое то-зи оучини, да плати враждоу; и ако м. ако ли.

Бистрички има натпис О еретницѣхъ кои телеса мрътвиныхъ жегоутъ; иначе се слаже с Атонским, само што погрешно има на том-зи дошьль м. на то-зи дошьль.

Студенички има людѣи м. и людѣи; изимляють м. оузимлю; съжижоутъ м. съжижоу; то-зи село кое то-зи м. село кое то-зи; изъшьль м. дошьль.

Ходошки има изимляють м. оузимлю; та м. тере; съжижоутъ м. съжижоу; то-зи село итд. као и у Атонском; и аште боудеть м. ако ли боудѣ; пришьль м. дошьль; вьзметъ м. оузме.

Раковачки има натпис О людехъ кон съжизають; по том има: кон м. кое; изимляють м. оузимлю; те и съжизають м.

тере ихъ съжижоу; то село кон то чини м. село које то-зін оучини; на то изишао м. на то-зи дошълъ.

Раванички има тај члан овако: О еретизѣхъ кон тѣла мртвнхъ скжиздають съ влѣховствомъ изимають изъ гробовъ те ихъ скжжкоуть, то село враждоу да платить оу коем се то обрештеть, и ако се тоу попу обрештеть, да изврѣжень боудеть отъ поповства.

Тевелијин-Софијски (Флор. 38; Ј. Борђевић 43) има тај члан овако: О еретизехъ жегоуштинхъ тѣлеса мртвнхъ. Соутъ такови еретици иже изимають изъ гробовъ мртва тѣлеса и по томъ ихъ скжжгають; ндеже сіе обрештеть се, то мѣсто или село да плататъ тоу злобоу и да предасть соудннмъ творештее таковое злое дѣло. И аште попу на то приндетъ, да лишень боудеть свештенства и заточеніе да трпнть до свое смръкти въ роудахъ

·ка· О проданіи христіанскомъ.

21. *Призренски*. И кто прода христіанина оу иноу невѣрноу вѣроу, да [моу] се [роука] осече и языкъ оуреже.

У Струшком тај члав није сачуван.

Атонски има иноу вѣрноу м. иноу невѣрноу.

Студенички има продасть м. прода; иноу вѣрноу м. иноу невѣрноу; да моу се оурѣже м. оуреже.

Бистрички се у свем слаже с Атонскимъ.

Ходошен има въ иноу вѣрноу м. оу иноу невѣрноу; нм се роука отсече м. да се осече; отрѣже м. оуреже.

Раковачки има натпис О чловѣкопродавцѣ; по том: невѣрноу м. невѣрноу; да моу се м. да се; да моу се оуреже м. оуреже.

Раванички има иноу м. иноу невѣрноу; да моу се роука отсече м. да се осече.

Тевелијин-Софијски (Флорински 39; Ј. Борђевић 44) има тај текст овако: Иште кто продасть христіанина въ иноу вѣрство, да моу се отсечеть роука и языкъ да моу се оурежеть.

Очевидно је да се у староме тексту друга реченица има попунити, као што је горе већ учињено.

О црковникхъ людехъ

22. *Призренски*. И людіе властѣлци, кон еде по црковникхъ селѣхъ и по католникхъ, да походи вѣсакъ къ своему господароу.

У Призренскоме је овај текст састављен са 21 у један члан. Пошто за то никаква разлога нема, а сви га други рукописи имају посебице, ми смо га одвојили.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има натпис **О црковныхъ людехъ**, који је горе међу звездицама изнесен; по том нема почетнога и; иначе се у свем слаже с Призренским.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има такође натпис **О црковныхъ людехъ**; по том нема почетнога и; има **сѣдетъ** м. **сѣде**; у свему се осталом слаже с Призренским.

Раковачки има натпис **О людехъ** властителейъ; има властителейъ м. властѣл'ции; нема и по катоун'хъ; има иде м. походи.

Раванички има натпис као и Атонски и Ходошки; нема почетнога и; има **ваштинахъ** м. **катоун'хъ**; **приходитъ** м. походи.

Текелијин-Софијски (Флорински 40; Ј. Борђевић 44) слаже се у свему с Раваничким, само што место походи Софијски има **походитъ**, а Текелијин **проходитъ**.

·кв· **О поносѣ црковнѣмъ.**

23. Призренски. Црквамаъ поноса да нѣстѣ, развѣ **къдѣ** гредѣ камо царь, **тѣдѣ** да га днжоу.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има **къда** м. **къдѣ**; **тѣда-зи** м. **тѣдѣ**.

Бистрички има **къда** м. **къдѣ**; **тѣга-зи** м. **тѣдѣ**.

Ходошки има **къда гредетъ** м. **къдѣ гредѣ**; **тѣда-зи** м. **тѣдѣ**; **днжоутъ** м. **днжоу**.

Раковачки има тако м. **тѣдѣ**.

Раванички има **егда идетъ** м. **къдѣ гредѣ**; **тамо** м. **камо**; **тогда** м. **тѣдѣ**.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 41; у Ј. Борђевића 44) има подновљени текст који гласи: **Црквамаъ да не чинетъ се досаде ни отъ кога, развѣма кадѣ има добѣ тамо царь, тада да чѣстѣно его приемлютъ.**

·кг· —

24. Призренски. И ако се наиде владал'ць црковни оузъмъ митъ, да се расне. (*Раковачки.* Ако ли калочгеръ кон оузме митъ, да се вие и прожене).

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има кон владальць м. владальць.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има **аште обрѣштеть се** м. ако се **наиде**; кон владальць м. владальць; **възьмь** м. оузьмь; **расплеть** м. распе.

Раковачки има **наге** м. **наиде**. Али тај исти рукопис још саставља овај члан са чланом 13 (који пореди), па га има и на месту члана 24, и с додатком 13-ог члана на ново па брају под 152, где се чита: **И светителіе и нгоумени да не оузимаю на своихъ людехъ мита ни на комь; ако ли се наге оузьмь, да се изврже сана. Яко ли се наге владальць црковни оузьмь мить, да се распе; ако ли калоугерь кон оузме мить, да се вие и прожени.**

Раванички има **обрѣте** м. **наиде**; **владатель** м. владальць; **узьмши** м. оузьмь; **мито комоу любо соудеште, да моу се възме въсе имение** м. мито, да се распе.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 41; у Ј. Борђевића 46) следује Раваничкому и има **И ако се наиде** (Т. обрете) кон властелинкъ црковни оузамши (Т. да оузима) мито, да моу се **въсе имение възме**.

Последња реченица Раковачкога не налази се нигде, и зато сам је додао к тексту овога члана.

·кд· **Обладаніи црковнѣмь.**

25. Призренски. Црквами да овлада господинь царь и патриар'ха и логофеть, а инь никто.

У Струшком није тај члан сачуван.

Атонски има патриархъ м. патриар'ха; иначе је све као у Призренском.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што има **логодеть** м. **логофеть**.

Ходошки има **овладаеть** м. овлада; патриархъ м. патриар'ха; **логодеть** м. **логофеть**.

Раковачки се такође слаже у том члану с Раваничким и Ходошким, само што има **логоветь** м. **логофеть**.

Раванички се у свем слаже с Ходошким, само што м. **логодеть** још има **логодеть царевъ** а **никтоже** м. **никто**.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 42; у Ј. Борђевића 46) има подновљен текст који гласи: **Црквами да овладаеть тькьмо самь единь свѣтъльн царь и светын господинь отьць патриархъ и логофеть, а инь нитько.**

·ке· О ослобогненіи црѣковнѣмъ.

26. *Призренски.* Црѣкви вѣсе што се обрѣтаю по земли царства ми освободи царство ми отъ вѣсѣхъ ра-
ботъ малыхъ и великихъ.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има текст потпуно једнак с овим Призренским.
Бистрички тако исто.

Ходошки има обрѣтають м. обрѣтаю, а све је остало једнако.

Раковачки има цркве что се вѣсе м. цркви вѣсе што се;
по земли м. по земли царства ми; царство мое м. царство ми.

Раванички има обретаюштен се м. што се обрѣтаю; осво-
боди ихъ м. освободи.

Теведијин-Софијски (у Флоринскога 42; у Ј. Борђевића 46)
има обретають м. обрѣтаю; подъ нашимъ царствомъ м. по
земли царства ми; освободи ихъ царство мое м. освободи
царство ми; отъ малыхъ м. малыхъ.

27. *Призренски.* И црѣкви царскине да се не под-
ла(га)ю подъ црѣкви веліе.

Призренски текст има овај члан састављен са ·ке· Одво-
јили смо га пошто је и по смислу одвојен, а одвојено га пока-
зују и остали рукописи.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски и Бистрички у свем се слажу с горњим текстом
осим што немају почетнога и.

Ходошки има да не подлагають се м. да се не подлагаю.

Раковачки се у свем слаже с горњим текстом.

Раванички има да не подлагають м. да се не подлагаю.

Теведијин-Софијски (у Флоринскога 42; у Ј. Борђевића 47)
слаже се са свим с Раваничким.

·кз· О хране оубогиамъ.

28. *Призренски.* И по вѣсѣхъ црѣквахъ да се хране
оубози како негъ оуписано отъ ктигоръ; кто ли *ихъ*
не оухрани одъ митрополитъ и отъ епископъ или отъ
игоумень; да се отаоучи сана.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има или отъ епископъ м. и отъ епископъ; отъ сана м. сана.

Бистриччи има све као Атонски, и још: кто ли ихъ не оухрани м. кто ли не оухрани.

Ходошки има да хранеть се м. да се хране; записано м. оуписано; хтиторъ м. ктиторъ; кто ли ихъ м. кто ли; не оузыхранить м. не оухрани; нема речи и отъ епископъ; отъ сана м. сана.

Раковаччи има оубоги м. оубоги; не хране м. не оухрани; или епископъ м. и отъ епископъ.

Раваниччи има само први део до кто, а од те речи унапред нема.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 43; у Ј. Борђевића 47) има подновљен текст који гласи: И по всѣхъ црквахъ да се хранеть оубогихъ како естъ оуписано отъ прввухъ ктиторъ; о томъ да промышляють митрополити і епископи, они да савакоупляють маломоштыніе къ црквамъ, да ихъ крметъ.

Из Бистричкога преписа уметнута је међу звездицама реч ихъ.

·кз· О калогѣрскомъ житіи.

29. *Призренски.* И калогѣри да не живоу извънь монастыра.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има калогѣри м. калогѣриѣ.

Бистрички се са свим слаже с Атонским.

Студевиччи има живоу м. живоу.

Ходошки има живоу м. живоу.

Раковаччи се слаже с Призренским и Атонским.

Раванички има живоу м. живоу и има после горе наведеног текста још ово: разже поустиніе, аште кто Бога любитъ и вселитъ се въ поустиню.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 37; у Ј. Борђевића 42) има тај члан овако: И калогѣри да не живоу около (Т. изванъ) монастыра, разже поустинници, аште Бога кто любитъ и вселитъ се въ поустиню.

·ки· О оурваніи црковнаго чловѣка.

30. *Призренски.* Отсѣк да не оурвѣк ниедина власть калогѣра или црковнаго чловѣка; и кто потвори сіе

при животѣ и по смърти царства ми, да нѣсть благословень; ако ли *нѣтъ* кто комоу кривъ, да га иште соудомъ и правдомъ по законоу; ако ли оур'вѣ безъ соуда, или комоу забави, да плати самосед'мо.

У Струшком овај члан пије сачуван.

Атонски има и отсели м. отселѣ; ниједна м. ниједина; калогѣра м. калоуѣра; чловѣка црковна м. црковнаго чловѣка; ако нѣсть кто комоу м. ако ли кто комоу; да иште м. да га иште; ако ли га оур'ве м. ако ли оур'вѣ.

Студениччи има и отъ сѣда м. отселѣ; чловѣка црковно-нога м. црковнаго чловѣка; ако нѣсть м. ако ли; да иште м. да га иште; ако ли га оур'ве м. ако ли оур'вѣ.

Вистрички се слаже с Атонским и Студеничким само што отселѣ има подједнако с Призренским.

Ходошки има и отселѣ м. отселѣ; не оур'ветъ м. не оур'вѣ; калогѣра м. калоуѣра; потворитъ м. потвора; нѣ аште е кто комоу кривъ м. ако ли кто комоу кривъ; да иштеть м. да га иште; забавитъ м. забави.

Раковаччи има тај члан овако: И тко оур'ве калоуѣра от властель или чловѣка црковнога, и кто потвори сѣ сътворити, да нѣсть благословень, да нѣсть проклетъ. Ако е комоу доужанъ што или кривъ, да иште соудомъ по законоу, ако ли га оур'ва безъ соуда, или комоу забави, да плати седморицею.

Раванички овога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

•к.о. О ваштине поповомъ.

31. *Призренски*. И поповѣ ваштини да си имаю свою землю ваштиноу и да соу свободни; а иши поповѣ кои не имаю ваштине, да имъ се даде три нивѣ законитѣ; и да етъ поповска капа свободна; ако ли веки оузме отъ те-зи земле, да работа црквкамъ тѣ по законоу.

У Струшком овај члан пије сачуван.

Атонски има патис О поповѣхъ; по том има ваштинници м. ваштини; ваштинноу землю м. землю ваштиноу; дадоу м. даде; поповскаа м. поповска; црквкамъ тѣ м. црквкамъ.

Вистрички се слаже у свем с Атонским, само у почетку има да соу м. и да соу.

Студенячи има натпис **О поповехъ**; по том: попове м. и поповѣ; баштинноу свою землю м. свою землю баштиноу; дадоу м. даде; капа поповска м. попов'ска капа; по законуу м. тѣ по законуу.

Ходошеп има баштинници м. баштини; имають м. имаю; баштиноу землю м. землю баштиноу; дадоу м. даде; капа поповска м. попов'ска капа; аште ли м. ако ли.

Раковачи има прву реченицу другојачије, и она му гласи: **И попови баштиноу свою кон имаю да соу свободни своен баштинни;** по том има закономъ м. законитѣ; те м. те-зи; црквама м. црквама тѣ.

Раванички има натпис **О заповедахъ и поповехъ законъ царски**; по том: попови кон соу баштинници м. и поповѣ баштини; да им'кю свою баштиноу и землю м. да си имаю свою землю баштиноу и; оне м. ини; не имають своје баштине не соу оу баштини црковнон м. не имаю баштине; дадоу м. даде. После речи три нивѣ законитѣ следује ово: да иде цркви доходакъ по законуу, и баштиноу црковноу никтоже продати ни коупити можетъ, кроме променити близъ цркве. Преписач или исправљач није ни смисао првобитнога текста разумео.

Текелијин-Софјски (у Флорискога 11; у Ј. Борђевића 14) има тај члан слично с Раваничким овако: **Попови кон соу баштинници да имають свою баштиноу и землю и да соу свободни, а они попови кон не имаю баштиноу и кон соу оу црковнон баштини, да имъ се дадоу г. ниве законите и да иде цркви доходакъ по законуу и баштиноу црковноу нитко да не може ни коупити ни продати кромѣ замече близъ цркве.**

а. **О людѣхъ црковныхъ.**

32. Призренски. Людје црковныхъ, кои дрѣже црковна села и земли црковне; а прогнали соутъ мероп'хе црковне, или влахе; они-зи кон-но соу раз'гнали людѣи, да се свежоу и да имъ се оузме земли и людѣи; и да ихъ дрѣжи црква до-где скоупе людѣи кое соу раз'гнали.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има земли м. земли; соу м. соутъ; кон м. кон-но; докле м. до-где.

Студенички има земље црковне м. земли црковне; соу м. соуць; кон м. кон-но; людін м. людіе; докле м. до-где.

Бистрички има натпис као и Призренски, а иначе се у свем слаже са Студеничким.

Ходошки има дрѣжеть м. дрѣже; землю црковноу м. земли црковне; люди м. мероп'хе; кон м. кон-но; възметь м. оузме; люде м. людіе; докле м. до-где.

Раковачев има земле м. земли; соу м. соуць; они м. они-зін; люди м. людіе; докле м. до-где.

Раванички има соу посадники м. соуць мероп'хе; ониі люди кон соу разгнали м. они-зін кон-но соу разгнали людін; люде м. людіе; докле м. до-где.

Теведијин-Софијски (у Флоринскога 43; у Ј. Борђевића 48) има подновљен текст: Людіе црковьніи кон дрѣжеть села црковьна и црковьне земле а прогнали соу посаднике црковьне, они кон соу прогнали црковне люде да се свежоу и да имь се оузме земля нхь, да възметь цркка посаднике, доколе скоупе посаднике кое соу разгнали.

•ла. О соудѣ людін црковныхь.

33. Призренски. Црковнии людіе о възакон правдѣ да се соудѣ прѣдъ своими митрополити и прѣдъ епископы и игоумни; кои ста чловѣка оба едне цркве, да се соудита прѣдъ своомь црквомь; или отъ двою црквоу воудѣта два чловѣка, кои се принта, да имь соуде овѣ цркви.

У Струшком није тај члан сачуван.

Атонски има игоумени м. игоумни; и кои ста оба чловѣка м. кои ста чловѣка оба; соуде м. соудита; ако ли м. или; двѣю м. двою.

Бистрички се слаже у свем с Атонским.

Студенички има натпис О соудѣ; по том: люде м. людіе; игоумени м. игоумни; кои чловѣка воудета м. кои ста чловѣка; ако ли м. или; они чловѣка м. два чловѣка.³

Ходошки има да соудеть се м. да се соудѣ; игоумени м. игоумни; и кои соуць оба чловѣка м. кои ста чловѣка оба; да соудеть се прѣдъ своєю црквию м. да се соудита прѣдъ своомь црквомь; аште ли м. или; двѣю м. двою; соуде м. принта; соудеть м. соуде; цркве м. цркви.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има о вѣкмъ м. и о вѣсѣкмъ; по поути и правдѣ м. по поути и по правдѣ; а по том додате још речи: и како пише хрисовоуль светихъ ктиторъ.

Бистрички има све као Атонски, само у додатеу има хрисовоуль м. хрисовоуль.

Ходошки има цркви м. цркви; обладають вѣсѣкмъ имѣніемъ монастырскимъ м. да обладаю вѣсомъ коукомъ; нема реч кобилами; има о вѣсѣкмъ м. и о вѣсѣкмъ; има такође додатеу Атонскога: и како пише хрисовоуль светихъ ктиторъ.

Раковачки тога члана нема.

Раванички има овај члан на истом месту као и Атонски. Што се тиче текста има обладають м. обладаю; коньми и воли и овьцами м. кобилами, и коньми и овьцами, па по том завршује краће: и вѣсѣмъ что естъ прилично и како оуспіше свети хрисовоуль светихъ ктиторъ.

Тевелијин-Софјски (у Флоринскога 35, а у Ј. Борђевића 39) има тај текст подновљен овако: И предаде царство мое ігоуменовъ цркви да обладають ими и држеють коне, волове, овьце и вѣсѣми что естъ ими прилично и како оуспіше светихъ хрисовоуль светихъ ктиторъ.

Очевидно је да је у Призренскоме првобитни текст; да је позније опажена празнина за ктиторске хрисовуље и да је то повод додату Атонскога и осталих, који сам додатак, тога ради, и ја у текст на своје место уврстно.

·лд. О црковномъ законѣ.

36. *Призренски.* И да оуставѣ по црквахъ законъ кѣновинскии калогіеромъ оу монастырѣхъ, противоу како несть *кон* монастырь.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има калогіеромъ м. калогіеромъ; монастыринъ м. монастырѣхъ, и пред последњом речју монастырь још и заменицу кон.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има оуставѣ м. оуставѣ; калогіеромъ м. калогіеромъ; въ м. оу, и заменицу кон пред завршном речју монастырь.

Раковачки тога члана нема.

Раванички се слаже с Атонским.

Текелејин-Софијски (у Флоринскога 35, а у Ј. Ђорђевића 39) има скраћену другу половину, и текст му гласи: И да поставеъ по црквахъ оуставъ кѣновыски, а калоугере оу монастыроу како е кон монастырь.

•ле. О исправленіи митрополитомъ.

37. *Призренски*. И ек'сар'си козмици да не соуъ, да ихъ не послаю митрополитіе по поповѣхъ; ни да воде конь митрополит'скихихъ по поповѣхъ; развѣ да посла митрополитъ калоугера самодроугаго по поповѣхъ да исправе доуховно; и доходькъ доуховны да оузме отъ поповъ, кон есть отъ баштине.

У Струшѣом тај члан није сачуван.

Атонски има поповѣхъ м. по поповѣхъ; реченице ни да воде конь митрополит'скихихъ нема; послаю митрополитіе м. посла митрополитъ; калогѣра м. калоугѣра; поповѣхъ м. по поповѣхъ; исправи м. исправе; доходькъ црковни м. доходькъ доуховны.

Бистрички има све као Атонски; само што има калогѣра самодроугаго м. калоугѣра самодроугаго.

Ходошки има не соуъ м. не соуъ; послають м. послаю; ни он нема горе наведена реченице што се не налази у Атонском; калогѣра м. калоугѣра; исправитъ м. исправе; възметъ м. оузме.

Раковачки има повварен текст који се не да поредити и гласи: И ексархе козмици да не послаю митрополити по поповехъ, ни да воде коніе митрополитскы по поповехъ: развѣ да пошле митрополитъ калоугѣра самога за поповехъ, да исправи доуховно и доходькъ цркви да оузме отъ поповъ, кон есть отъ баштине.

Раванички има текст подновљен овако: И архиренски бѣльци да ихъ не послають по поповехъ, развѣ да послаетъ митрополитъ калоугѣра самодроуга по поповехъ, да исправе доуховно и доуховники црковни да възметъ отъ поповъ кон есть отъ баштине.

Текелејин-Софијски (у Флоринскога 36; у Ј. Ђорђевића 40) има: И архирен бѣльце да не послають поповихъ; ни да послають калоугѣра самодроугаго поповихъ за исправе доуховне, и доуховники црковни да възметъ отъ поповъ, што есть отъ баштине.

·аз· О хране конемь.

38. *Призренски*. И отъ съда и напрѣда ждревѣци и кони царства ми да се не даваю цркъвамь, ни по цркъвныхъ селѣхъ оу храноу.

У Струшом тај члан није сачуван.

Атовски, Бистричѣп, Ходошки, Раванички овога члана немају.

Раковачки има садъ напрѣдъ м. съда и напрѣда; нема царства ми; има цркъвахъ м. цркъвамь.

Текедијин-Софијски такође нема овога члана.

·аз· О властелѣхъ и властеличичкѣхъ.

39. *Призренски*. Властѣле и властѣличичкыи. иже се обрѣтаю оу дрѣжавѣ царства ми, Орблане и Гръции, што естъ комоу дало царство ми оу ваштиноу и оу хрисоволии, и дрѣже до снега-зи съвора, ваштине да соу тврѣдѣ.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски, Бистрички, Ходошки, Раванички овога члана немају.

Раковачки има натпис томе члану овакав: О ваштинахъ коемоу властелиноу да господникъ царь. По том има властелиничници м. властѣличичкыи; мои м. царства ми; дато никъ прѣ дрѣжаве мои м. дало царство ми оу ваштиноу; до даньскъ до сѣга м. до снега-зи; те ваштине м. ваштине.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

·ли· О хрисоволихъ.

40. *Призренски*. И вѣси хрисоволие и простагъме, што естъ комоу оучинило царство ми, и што ке комоу оучинити, и те-зии ваштине да соу тврѣдѣ, како-но и прѣвныхъ правобѣрныхъ царь; да соу волны ными и подѣ цркъовь дати, или за доушоу одати, или иномоу продати комоу люво.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има хрисовоули м. хрисоволие; прѣвныхъ м. прѣвныхъ; или подѣ м. и подѣ; или продати м. или иномоу продати.

Бистричѣи се у свем слаже с Атонским, само што у почетку има и што љсть м. што љсть.

Ходошеи има хрисовоули м. хрисоволиѣ; сѣтворио м. оучинило; што въсхоштеть комоу сѣтворити м. што ке комоу оучинити; или продати м. иномоу продати.

Раковачеи има хрисовоуле м. хрисоволиѣ; дато царско повелѣніе м. оучинило царство ми; дати м. оучинити; и ваштине м. и те-зѣи ваштине; како м. како-но; нима м. нымн; или црѣкви м. и подѣ црѣковѣ; или продати комоу любо да ѣ свобода м. или иномоу продати комоу любо.

Раванички има овакав текст: И вѣси хрисоволи и записаніа што комоу оучини тиѣ ваштине царство ми, да соу тврѣда како-но и преждѣнихъ правокрѣнихъ царей, и да соу вольни илі подѣ црѣквоу дати илі за доушоу дати илі комоу любо продати.

Текедѣин-Софијски (у Флоринскога 11; у Ј. Борђевића 16) има Раваничкоме сличан текст, воји гласи: И вѣси роусоволи и записаніа, што љсть комоу оставило царство мое и што комоу оставилъ (Т. оставилъ), ваштине и записаніа да соу тврѣда како и прочѣихъ прѣвихъ православнихъ царей, колни нима или подѣ црѣкве дати или за доушоу, или продати любо комоу; царскимъ писаніемъ вѣсегда да вероует се.

•л.ѳ. О ваштине властѣоскои.

41. *Призренски*. Кои властѣлинь не и оузима дѣце, али пакы оузима дѣцоу, тере оумрѣ, по еговѣ сдѣрѣти ваштина поуѣта *останѣ* до-где се обрѣте отъ егова рода, до третѣга братоучеда; тѣ-зѣи да има еговоу ваштиноу.

У Струшвом овај члан није сачуван.

Атонски има натпис О властѣлѣхъ оуцрѣшихъ; по том има прву реченицу овако: Кои властѣлинь оузыма дѣтцоу а или пакы и не оузыма дѣтцоу тере оумреть; по том има и по неговѣ м. по еговѣ; поуѣта останѣ м. поуѣта; где м. до-где; негова м. егова; иматъ м. нма.

Бистричѣи има све као Атонски: уз то — до третѣга м. до третѣга; неговоу ваштиноу м. еговоу ваштиноу.

Ходошки има натпис као и Атонски; по томе има прву реченицу овако: Кои властѣлинь иматъ дѣтцоу или не иматъ и оумреть; по том има и по негове сирѣти м. по еговѣ

сѣмрѣти; поуста останеть м. поуста; аште се обрѣштеть отъ негова м. до-где се обрѣте; тѣ м. тѣ-зѣи; иматъ м. има.

Раковачки има натпис О властелехъ оумиракуштихъ и о баштинахъ; по том има не иматъ м. не и оузима; дѣцоу м. дѣце; или иматъ и оумрѣтъ м. али пакы оузима дѣцоу, тере оумрѣ; и по неговон сѣмрѣти баштина поуста остане м. по еговѣ сѣмрѣти баштина поуста; где се наге м. до-где се обрѣте; неговаго м. егова; тѣ м. тѣ-зѣи; имоу оузети нѣговоу м. има еговоу, и после последѣе речи још: ако не боуде ближнѣишаго.

Раванички има натпис О властелехъ, па по том овако: Кон властелинъ има дѣцоу, или пакъ не има, те оумреть и по неговон сѣмрѣти где се обрете него баштина поуста, и от негова рода до третѣаго братоучеда, тон да имеет неговоу баштиноу.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 13; у Ј. Борђевића 17) има тај члан овако: Кон властелинъ иматъ дѣвицоу, а пакъ не ималъ боудеть чедъ и оумреть, по неговон сѣмрѣти баштина поуста, где се обрештеть отъ негова рода до третѣаго братоучеда, тан да има неговоу баштиноу.

Мени се чини да је овај члан најбоље сачуван у тексту Призренском, и ако нејасан, а остали сви да га, ради те нејасности, ни разумели нису. Тексту Призренском имао сам да додам само глагол остане после поуста. Смисао би постао јасан кад би се још оумрѣ поправило и довело у везу са дѣца, којему једино може бити прирок.

·м. О баштине свободне.

42. *Призренски.* И баштине вѣсе да соу свободне отъ вѣсѣхъ работъ и поданькѣ царства ми, развѣ да даю сокѣ, и воискоу да воюю по законуу.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има све м. вѣсе; давають м. даю; воєвають м. воюю.

Бистрички има давають м. даю; воєвають м. воюю.

Ходошки има соутъ м. соу; конѣ м. сокѣ.

Раковачки нема и поданькѣ; има десето м. сокѣ.

Раванички има властелске м. вѣсе; свободнѣи м. свободне; данакъ м. работъ и поданькѣ; дають десеткѣ м. даю сокѣ; коюють м. воюю.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 13; у Ј. Борђевића 17) има тај члан овако: **¶** властельске баштине да соу сво-
бодне отъ всѣхъ данакъ царства нашего, разьма да да-
доуть десетиноу и воискоу да воюють съ мною по законуу.

·ла· О баштине по силѣ.

43. Призренски. Да нѣсть вол'нь господинь царь,
ни краљ, ни госпожда царица никомоу оузети баштине
по силѣ, ни коупити, ни заменити, развѣ ако си кто
самъ полюбыи.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има и да м. да; или краљ или госпожда м. ни
краљ ни госпожда.

Бистрички има све као Атонски, само што још има и любви
м. полюбыи.

Ходошки има и да м. да; или краљ или госпожда м. ни
краљ ни госпожда; аште м. ако.

Раковачки има размѣнити м. заменити; ако м. ако си;
хоте м. полюбыи.

Раванички има и да м. да; нема реч вол'нь; царица
ни прочаа господа м. госпожда царица; никомоу силом ба-
штиноу не имают променити, ни коупити, ни оузети силомъ,
тѣкмо аште есть комоу вола м. свега што је горе после
речи царица.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 13; у Ј. Борђевића 17)
има тај члан овако: **И** да нѣсть свѣтльи господинь царь
ни краљ ни царица ни прочи господари никомоу баштиноу
слободань силомъ оузети, тѣкмо аште вола боудеть томоу
самомоу.

·ла· О отроцѣхъ властѣоскыихъ.

44. Призренски. И отроке што имаю властѣле, да
имъ соу оу баштиноу, и ныхъ дѣце оу баштиноу
вѣч'ноу, нѣ отрокъ оу прикыне да се не дае никѣда.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има што си кто имаю м. што имаю властѣле;
да ихъ имаю м. да имъ соу; нема и ныхъ дѣце оу баштиноу
вѣч'ноу; по том има прикиоу м. прикыне.

Бистричкоме почетак члана гласи: И отрокѣ што соу кто имаю, да ихъ имаю оу баштиноу, и ихъ дѣтцоу оу баштиноу вѣчноу.

Ходошки тога члана нема.

Равовачки има овај члан с натписом О отроцѣхъ; по том: вѣчноу да соу м. вѣчноу; а м. нѣ: практию м. прикыѣ; да м. даѣ; никогда м. никѣда.

Раванчки има текст подновљен воји гласи: И посадници што соутъ на баштини, да соутъ оу баштини вѣчно, нѣ оу перѣкю посадникъ да не да нигда.

Текелѣјин-Софијски (у Флоренскога 13, а у Ј. Борѣвиѣа 18) има слично Раванчком тексту, но са умноженом бесмислицом: И посадници што соу по баштинахъ. да соу у баштиноу вѣчноу, нѣ посадникоу прикѣ да се не дасть никогда.

·лг· О баштине вол'нои.

45. *Призренски*. И властѣле, и инши людѣ кои имаю цркви баштинне оу своихъ баштинахъ; да нѣсть вол'нъ господинъ царь, ни патриархъ, ни инъ светитель те-зи цркве подъ велю подложити црковъ; развѣ да сѣ е вол'нъ баштинникъ да си стави свога калогѣра; и да га довѣде къ светителю, да га благослови светитель оу чиеи воудѣ иноурѣи; и да овлада светитель оу тоо-зи цркви доуховнымъ дѣломъ.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има црквоу м. црковъ; постави м. стави; калогѣра м. калогѣра; чиеи м. чиеи; тои-зи м. тоо-зи.

Ходошки има имають м. имаю; баштинные м. баштинне; въ м. оу; поставитъ м. стави; свога калогѣра м. свога калогѣра; приведе м. довѣде; благословитъ м. благослови; иноурѣи м. иноурѣи; тои-зи м. тоо-зи.

Равовачки има натпис О баштинахъ властелинихъ и црковнихъ; по том има не има м. нѣсть вол'нъ; инъ кои м. инъ; те м. те-зи; постави м. си стави; ноурѣи м. иноурѣи.

Раванчки има инѣ м. инши; нѣкю м. илаю; цркви м. цркви баштинне; да ихъ м. да; ни инъ светитель кои любо подъ великоу црквоу подложити м. ни инъ светитель те-зи цркве подъ велю подложити црковъ; нѣ да естъ м. развѣ да сѣ е; баштинникъ оу тои свои цркви поставити свога

калоуѣра и да га приведе къ архіерею светитель дѣломъ доуховнимъ м. баштинникъ итд. до краја.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 13; у Ј. Ђорђевића 17) има тај члан овако: Властелин и нини людіе кои имають цркви оу своихъ баштинахъ, да ихъ свѣтъльн царь и патриархъ не подгонє ни подлажоу подь великоу црквиоу, нь да єсть волань баштинникъ теи цркве поставити и да дрѣжи своего калоуѣра, да га доведе къ архіерею да га благословить и да моу дасть власть доуховноу.

•мд. О отроцѣхъ.

46. *Призренски*. И отроке што си кто имаю, да ихъ имаю оу ваштиноу; тѣкмо што кє властѣлинь простити, а или моу жена, а или сынъ, то-зѣи да єсть свободно, а ино ништо.

У Струшкоме тај члан није сачуван.

Атонски има и еште отроке м. и отроке; властеле м. кто; да имъ соу м. да ихъ имаю; или м. а или оба пута; сынъ њего м. сынъ.

Бистрички има почетак овога члана овако: И єште отроке што си имаю властеле, да имъ соу оу ваштиноу. Остадо је као у Атонском.

Ходошки препис тога члана нема.

Раковачки има что имаю властели м. што си кто имаю; ако прости ємоу властелинь м. тѣкмо што кє властѣлинь простити; или жена єго, или сынъ єго м. а или моу жена, а или сынъ; то м. то-зѣи.

Раванчки има текст који гласи: Людіе кое имєють властеле по баштинахъ, да имъ соу оу ваштиноу, тѣкмо а што ќе имъ прости властелинь или моужь или сынъ, то да єсть свободно, а ино ничтоже.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 14, а у Ј. Ђорђевића 18) има текст са свим сличан Раванчкome; само што је реч властелинь замењена речју господарь.

•мз. О цркви.

47. *Призренски*. И властѣлинь кои се обрѣте подложивъ свою црквиоу подь друтоу црквиоу, векиє томъ-зи црквиомъ да не овлада.

Чланка *·ме·* (45) који би био по броју пред овим Призренски нема, а нема се по чему изнаћи да ли је то само погрешка у броју или је доиста што прескочено.

Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има *нагѣ м. обрѣте; дроугоу м. дроугоу; да не има област м. да не облада.*

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има *обрѣштеть м. обрѣте; дроугоу м. дроугоу; веке да не обладаеть црковю тоу м. веке томъ-зи црковомъ да не облада.*

Раковачки има *властелинь и всаки м. и властѣлинь; цркъвъ свою м. свою црковъ; дроугоу м. дроугоу; томъ м. томъ-зи; метѣхаа м. облада.*

Раванпчеки има *дроугоу црквоу м. дроугоу црковъ; да томъ црковомъ нѣке коланъ м. веке итд.*

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 13, а у Ј. Борђевића 17) има тај члан овако: *И властелинь кон се нађе подложиви свою црквоу подъ велноу црквоу, да онъ томъ црковомъ нее воланъ.*

·мз. О властѣлиноу и о коны.

48. Призренски. *Кѣда оумрѣ властѣлинь, конъ добри и оружие да се дае цароу; а свѣта велика висерна и злати поны да има сынъ моу и да моу царь не оузме; ако ли не оузима сына, нѣ има дѣштерь, да несть *тѣм'-зи* вол'на дѣштѣн и продати или одати свободно.*

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има *велна м. велнка; сынъ њего м. сынъ моу; тем-зи м. тѣм'-зин.*

Бистрички има натпис *О властелехъ оумиришнихъ; иначе се у свем слаже с Атонским.*

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис *И еште о оумираюштѣнихъ властелехъ; по том — кѣде м. кѣда; да м. дае; да оузме м. да има; не има м. не оузима; да има дѣшти оузети, или продати, или отдати свободно м. да несть тѣм'-зин итд.*

Раванпчеки има нарочито у првој половини подновљен текст који гласи: *Егда оумрет властелинь кон богат, то оружие њего да несть цароу, а свѣте и висери и златѣн поны и ино стежанне сыновомъ њего; аште ли не имать сына, а имать*

дъштере, да соуѣтъ волни съ тимъ дъштере или продати или комоу отдати свободно да естъ.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 13, а у Ј. Борђевића 19) има тај текст подновљен овако: **Кадъ се прѣстави кои добарь властелинь, оружіа его да коудоуѣ царю, и свите и вксеріе и злато и срѣбро и каменіе и златни пояси и ино именіе сыновомъ его, аште ли не иматъ сына а имаетъ кѣрь, да естъ вольна въскъмъ тнемъ дашти та или продати или отдати комоу хоштеть, свободна естъ.**

Нашао сам да реч томъ-зиѣ Призренскога текста треба заменити речју **ткмъ-зиѣ** текста Атонскога, пошто ова последња боље одговара потреби.

·ли· О краиштникоу властелиноу.

49. Призренски. **Властѣле краиштници, кои воиска тоуги гредѣ и плени землю цареву, тере прѣидѣ опетъ презъ нихъ землю, ти-зиѣ властѣле въсе да платѣ прѣзъ коиъ прѣидѣ дрѣжавоу.**

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има коѣ воиска оттоуда мине м. коѣ воиска тоуги гредѣ.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Раковачки има пред тим чланом натпис **О властелѣхъ кои дрѣже краиште земли и гласи му: Властеліе, кои краишта дрѣже, кои воиска отъ тоудоу мине и плени землю цареву, пакы приде опетъ на нихъ землю, ты властели въсе да платѣ прѣко коѣ дрѣжаве прѣидѣ.**

Раванички има тај члан подновљен и гласи му овако: **Властеле, кои воиска откоудъ міне сиреч проиѣ и плени землю цареву и пакы съ тимъ плѣномъ прѣидѣ преко нихъниѣ земли, тиѣ властелі да платѣ въсоу тоую штетоу преко коиъ дрѣжаве прѣидоу.**

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 18; у Ј. Борђевића 23) има тај члан овако: **Властели коѣ воиска откоудѣ мине и пленитъ землю, тере прѣидѣ опетъ презъ нихъ землю, ты-зе властеле въсе то да платѣ, преко ихъ во прѣидѣ дрѣжавоу.**

·м.о· О оп'сованіи властѣличики.

50. Призренски. **Властѣлинь кои оп'соуѣ и осрамоти властѣличики, да плати ·р· перперь; и властѣличикъ ако**

он' соуѣ властѣлина, да плати ·р· перперь и да се вѣстапн.

У Струшѣом тај члан није сачуван.

Атонски има тај члан са свим као и Призренски, само што је натпис **О** псоети.

Вистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има натпис **О** псованн, а иначе се у свем слаже с Призренским.

Ходошки има натпис **О** псоети као и Атонски; иначе има властеличишта м. властѣличики; властеличиштѣ м. властѣличикъ; ште опсоуѣтъ м. ако оп'соуѣ; да платитъ м. да плати; да се вѣтъ м. да се вѣ.

Раковачки има натпис **О** опсованн властема или кнеза; по том: властелина, сирѣчь кнеза или болгарина м. властѣлина; вѣю стопи њего м. вѣстапн.

Раванички има подновљен текст овако: Ште властелинк кои обезчѣтит и осрамотит властелинчиѣа, да платит ·р· перперь, и властелинчиѣ ако обезчѣтитъ властелина да платит ·р· перперь и да естъ виенъ.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 15; у Ј. Борђевића 20) следује Раваничком тексту, само има властелина м. властелинчиѣа; да се вѣтъ м. да естъ виенъ.

·н· **О** прѣдан'нии сына оу' дворь.

51. *Призренски*. И кто прѣда сына [или брата] оу' дворь; и оупроси га царь: вѣровати ли га кю; и рече: вѣрочи колико и мене, ако кое зло оучини, да плати он'зи кои га не прѣдалъ; ако ли га такои име дворити како-но дворе оу' полатѣ царевѣ, што стгрѣши да плати самъ.

У Струшѣом тај члан није сачуван.

Атонски и Ходошки тога члана немају.

Вистрички има сына или брата м. сына; колико мене м. колико и мене; акю м. ако; ако ли м. ако ли га.

Студенички има натпис **О** прѣданн; по том: сына или брата м. сына; колико мене м. колико и мене.

Раковачки има тај члан с натписом **О** дворанехъ. По том има сына или брата м. сына; е ли вѣркнъ м. вѣровати ли га кю; и рече тѣи м. и рече; колико мене м. колико и мене; да

платиць и кои самъ га дао м. да плати он-зѣн кои га је прѣ-
даль; ако ли м. ако ли га; творити м. дворити.

Раванички тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

Очевидно је, нарочито по добро сачуваном Студеничком препису, да речи или брата треба дометнути у препис При-
зренски.

·на· За невѣроу.

52. *Призренски*. За невѣроу вѣсакоу сѣгрѣшеніе братъ
за брата, и отьць за сына, родимъ за родима, кто соу
одел'ни одь онога-зѣн оу своихъ коукиахъ, кто не сѣгрѣ-
шилъ, гѣ-зѣн да не плати ништа; развѣ он'-зѣн кои не
сѣгрѣшилъ; тогова и коуки да плати.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има натпис О невѣрѣ; по том за невѣроу за
вѣсако м. за невѣроу вѣсакоу; соутъ м. соу; кои м. кто.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има натпис О невѣрѣ; по том: за невѣроу за
вѣсако сѣгрѣшеніе м. за невѣроу вѣсакоу сѣгрѣшеніе; родинъ
за родина м. родимъ за родима; кои је м. кто је; кои је сѣгрѣ-
шио м. кои је сѣгрѣшилъ.

Ходошеи има натпис О невѣрѣ као и Атонски. По том
има за вѣсако м. вѣсакоу; или отьць м. и отьць; соутъ м. соу;
оного м. онога-зѣн; домоухъ м. коукиахъ; кои јестъ м. кто је; тѣ
м. тѣ-зѣн; онъ м. он'-зѣн; тоговъ и домъ м. тогова и коуки.

Рабовачки има за вѣсако м. вѣсакоу; родъ за родъ м.
родимъ за родима; оть онога дома м. одь онога-зѣн оу своихъ
коукиахъ; кои м. кто; сѣгрѣшио м. сѣгрѣшилъ; она м. он'-зѣн;
сѣгрѣшио м. сѣгрѣшилъ; того домъ м. тогова и коуки.

Раванички има за вѣсако м. вѣсакоу; соутъ м. соу; от-
дѣленіи м. одел'ни; единъ от друга и м. одь онога-зѣн; кои
м. кто је; не имать платити м. не плати; онихъ кои соутъ
сѣгрѣшили м. он'-зѣн кои је сѣгрѣшилъ; того коуѣа да пла-
титъ штетоу м. тогова и коуки да плати.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 19; у Ј. Ђорђевића 24)
има тај члан у подновљеном тексту овако: Се же о невѣрк-
ствію. За невѣроу за вѣсію (Т. вѣсоу) проштеніе братоу за
брата и отьць за сына, родимъ за родима, кто соутъ отде-

лени отъ оногѣ оу своихъ доми; кои нѣсть съгрѣшили, таи да не има платити ништа, разма оне-зи кои соу съгрѣшили, тогова коуѣ да платитъ.

·нв· О осилію владыке.

53. *Призренски*. И кои властѣлинъ оузме владыкоу по силѣ, да моу се овѣ роуке отсѣкоу, и носъ оуреже; ако ли себрь оузме по силѣ владыкоу, да се овѣси; ако ли свою другоу оузмѣ по силѣ, да моу се овѣ роуке отсѣкоу, и носъ оуреже.

У Струшкоу тај члан није сачуван.

Атонски има натпис О наслованіи, па по том: аште м. и; роуцѣ м. роуке; отсѣкоутъ м. отсѣкоу; аште ли м. ако ли на оба места; роуцѣ м. роуке.

Бистрички се слаже с Атонским, само што први пут има отсѣкоутъ м. отсѣкоу и први пут роуцѣ а други пут роуке.

Студенички има натпис О насиліи; по том: роуке м. овѣ роуке; роуцѣ м. роуке (у последњој реченици).

Ходошки има такође натпис О наслованіи, иначе има аште м. и; възметъ м. оузме на сва три места; роуцѣ м. роуке оба пута; отсѣкоутъ м. отсѣкоу оба пута; отрѣжетъ м. оуреже; аште ли м. ако ли на оба места; овѣситъ м. овѣси; оурежетъ м. оуреже.

Раковачки има натпис О наслованіи законъ. Што се тиче текста има роуцѣ м. роуке; женоу м. другоу.

Раванички има тај текст као два члана и у подновљеном облику који гласи: Иште кои властѣлинъ оузме женоу на женоу, да моу се обе роуце отсѣкоу и носъ да се оуреже; аште ли жена блѣудъ сътвори съ своимъ чловѣкомъ, да имъ се овѣма роуце отсѣкоу и носъ да се оуреже.

Текедијин-Софјиски (у Флоринскога 17; у Ј. Борѣвића 22) има, такође, подновљен и сбраћен текст који гласи: Иште кои властѣлинъ оузме женоу посліемъ, да моу се овѣ две роуке отсѣкоутъ и носъ обрежетъ.

·нг· О блѣудѣ владыке.

54. *Призренски*. Ако ли владыка блѣудъ оучини *съ* своимъ чловѣкомъ, да имъ се *овѣма* роуцѣ отсѣкоу, и носъ оуреже.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има лште м. ако; съ свонмь м. свонмь; обѣма м. обѣ; роуцѣ оуѣскоу м. роуцѣ отѣскоу.

Бистрички има лште м. ако; сѣтвори м. оучини; съ свонмь м. свонмь; обѣма м. обѣ.

Студенички има обѣма м. обѣ.

Ходошки тога члапа нема.

Раковачки има кон владика м. владыка; носови оурежоу соудомь м. нось оуреже.

Раванички има жена м. владыка; съ свонмь м. свонмь; обѣма м. обѣ; роуце м. роуцѣ; нось да се м. нось.

Текелџин-Софијски (у Флоринскога 17; у Ј. Борђевића 22) саставио је овај члан са 53. Друга половина тога члана иде овамо и гласи: *Лште ли жена блудь сѣтворить съ свонмь чловѣкомь, да нмь се обема нось и оуши обрежоуть.*

Призренски препис нема съ пред свонмь и нема обѣма него обѣ. Исправке су узете из Атонскога преписа.

·нд· О оп'сованіи властѣоскомь.

55. Призренски. И ако себрь оп'соуѣ властѣлини, да плати ·р· перперь *и да се осмоуди*; ако ли властелинъ *или* властѣличикъ оп'соуѣ себра, да плати ·р· перперь.

У Струшком није тај члан сачуван.

Атонски има тај члан са свим другојачије, и то овако: И ако властелинъ или властеличикъ опсоуѣ себра, да плати ·р· перперь; ако ли себрь опсоуѣ властелина или властеличика, да плати ·р· перперь и да се осмоуди.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има властелинъ или м. властелинъ; на завршету има још реченицу: *Прѣстон властелиноу ·с· воловь, а то се налази у члану за овим, тако на крају.*

Ходошки има тај текст слично с Атонским, само је лште м. ако; властеличнштъ м. властеличникъ; властеличншта м. властеличника.

Раковачки се и ту примиче Призренскоме и има опсоуѣ себрь м. себрь оп'соуѣ; властелинъ или властеличикъ м. властелинъ и властѣличикъ.

Раванички понавља горе наведени текст Атонски, само што има властеличнштъ м. властеличникъ; обезъчкстит м. опсоуѣ; властелиннчнштъ м. властеличника; осмоудитъ м. осмоуди.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 15; у Ј. Борђевића 20) следује такође тексту Атонском само што има платити м. плати; и ако м. ако ли; обезчастити м. опсоуе; осмоудити м. осмоуди.

Очевидно је да тексту Призренском треба додати *и да се осмоуди* по Атонском и осталима, а исто тако и заменити међу речима властелинк и властѣлничк — и са или. Обоје је учињено међу звездацама. Не знам шта значи додатак Студеничкога Прѣстон властелиноу ·s· воловь.

·не· О позовоу властѣлскому.

56. *Призренски*. Властѣлник на вечерин да се не позива; развѣ да се позива прѣгне обѣда; и да моу се прѣгне приповѣда; и кто боудѣ позванъ прѣгне обѣда съ приставомъ и не приде на обѣдъ. да негъ кривъ и прѣстон властѣлиноу ·s· воловь.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има да моу се м. и да моу се.

Вистрички има текст једнак с Призренским.

Ходошки има вечеръ м. на вечерин; да не позиваетъ се м. да се не позива; да позиваетъ се м. да се позива; прѣжде м. прѣгне сва три пута; да моу се м. и да моу се; боудеть м. боудѣ; придетъ м. приде.

Раковачки нема целе средње од и да моу до приставомъ закључно; после кривъ има уметак нь да се разсоуди поутъшества.

Раванчки има текст тога члана подновљен и гласи му: Властелинъ да се не зове никоудъ егда естъ на обѣдоу или на вечери, разве да се позивале прежде обѣда с приставомъ и не приде на обѣдъ да је кривъ.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 20; у Ј. Борђевића 25) има такође подновљен текст сличан Раванчком који гласи: Властелинъ да е не позванъ на обѣдоу или на вѣчери, разма да се позыва прежде съ приставомъ (Т. оуставомъ), и не приде на обѣдъ. да е кривъ.

·нз· О прѣселице.

57. *Призренски*. Кои је властѣлник на прѣселице; комоу пизмомъ коио зло оучини земан пленомъ, *или* коу-

КЕ ПОЖЕЖЕ, *или* КОЕ ЛЮБО ЗЛО ОУЧНИИ; ТАКО-ЗИ ТА-ЗИ ДРЪЖАВА ДА МОУ СЕ ОУЗМЕ, А ИНА ДА НЕ ДАСТЪ.

У Струшком тај члан нје сачуван.

Атонски има тај члан мало позпје с натписом О злобѣ. Што се тиче текста има кон м. кон ње; или коукиѣ м. и коукиѣ; или коѣ м. коѣ; такон м. тако-зи; да моу се та-зи дрѣжава оузме а ина не дастъ м. та-зи итд. до краја.

Бистричѣи се у свем слаже с Атонским.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О прѣселеніи властелин; по том има коіомъ пизмомъ м. пизмомъ; или коукиѣ м. коукиѣ; или коѣ зло сѣтвори м. коѣ люво зло оучини; да моу се та дрѣжава оузме а ина не дастъ м. тако-зи и осталога до краја.

Раванчѣи има кон м. кон ње; властелинъ комоу на прѣселѣици м. властѣлинъ на прѣселѣице комоу; оучинитъ м. оучини; коѣ иноѣ м. коѣ люво; оучинитъ м. оучини; томоу м. тако-зи; нема та-зи; да се м. да моу се; ина да моу м. ина да.

Текелѣјин-Софијски (у Флоринскога 22; у Ј. Борђевића 28) има тај текст готово као Раванчѣи, само што има домн м. коуѣ; люво коѣ м. коѣ иноѣ; таковомоу м. томоу.

Очевидно је да је текст Призренски требало попунити уметнутим или како према Атонском тако и према Раковачком препису.

•НЗ. О селоу кто оумрѣ.

58. Призренски. Кто ли оумрѣ а има едино село оужоупе, или мегю жоупами; што се зло оучини томоу-зи селоу *пожегомъ или инимъ чимъ люво,* вѣсоу тоу-зи зловоу да плати околнаа.

Струшки има натпис О оумрѣни властель, по том има кон властелинъ м. кто ли; да има м. а има; једно м. едино; оучини зло м. зло оучини;... инимъ чимъ люво што показује неки уметак, али је у рукопису то место рђаво сачувано.

Атонски попуѣа Струшки; у њега после томоу-зи селоу следује још: пожегомъ или чимъ люво, ономоу-зи селоу вѣсоу тоу-зи зловоу да плати околина.

Бистричѣи се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има аште кто оумрѣтъ м. кто ли оумрѣ; имать м. има; междоу м. мегю; пожегомъ или чимъ люво, ономоу-зи селоу вѣсоу м. вѣсоу.

Равовачки има междоу м. мегю; томоу м. томоу-зи; пожегомъ или чимъ конь или дѣломъ, ономоу селоу вьсоу м. вѣсоу тоу-зи.

Раваничкы има междоу м. мегю; кое се годѣ м. што се; томоу селоу оучини пожеженнем или чимъ любо, ономоу селоу м. зло оучини томоу-зи селоу; тоу м. тоу-зи; платить м. плати.

Тевелијин Софијски (у Флоринскога 23; у Ј. Борђевца 29) има подновљен текст овако: Яште кто оумреть а има едно сѣло оу жоупи или мекоу жоупами, что се зло оучинить оу томоу сѣлоу (Т. још и уметак: у томоу селоу пожегомъ или чимъ инимъ, ономоу селоу) вьсоу тоу зловоу да плати околина.

Призренски је текст попуњен по Струшкоче и Атонском као што је горе међу звездама означено.

•ни. О прониі.

59. *Призренски.* Пронию да нѣсть вол'нь никто продати ни коупити кто не има баштиноу; отъ прониар'ске земле да нѣсть вол'нь никто подложити подъ црковь; ако ли подложи, да нѣсть тврѣдо.

Струшки има баштине м. баштиноу; цркви м. цркови; иначе се у свем слаже с Призренским.

Атонски има баштине м. баштиноу; иначе се у свем слаже с Призренским.

Бистрички има баштине м. баштиноу; волнь кто м. вол'нь никто.

Ходошки има не имать баштине м. не има баштиноу; аште ли подложитъ м. ако ли подложи.

Равовачки има други део отъ прониар'ске итд., а први му део има натпис О сиротахъ и само реченпу Кто сироме не има баштине. Први део као да је паведен десетину чланака рашје с натписом О проданіа чоужди и с текстом: Да нѣсть волань никто продати чоужде ни коупити.

Раваничкы тога члана нема.

Тевелијин-Софијски овога члана нема.

•н.о. О царскомъ дичен'нии.

60. *Призренски.* Цара вьсакъ да диче коуде како греде; градъ вьсакы до жоупѣ, и жоупа до жоупѣ; и пакы жоупа до града.

Струшки има царя м. цара; всакн м. вѣсакъ; градъ м. градъ вѣсакъ.

Атопски има натпис О цари; по том има всакын м. вѣсакъ; изостављене су речн: до жоупѣ и пакы жоупа.

Бистрички се слаже с Атонским, само што место коудѣ камо има кѣде камо.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има вѣсакы м. вѣсакъ; прати м. диже; понде м. гредѣ; пакн м. и пакы.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

•ѡ. О пошѣстѣи вонске.

61. *Призренски.* Къди принде властѣлинъ съ вонске домоу, или кои люво воиникъ; ако га кто позыва на соудъ; да боудѣ дома -г- недеи, тоу-зи да гредѣ на соудъ.

Струшки нема тога члана.

Атонски има позовѣ м. позыва; прѣбоудѣ м. боудѣ; по томъ м. тоу-зи.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има приндегъ м. принде; въ домъ м. домоу; аште га кто позоветъ м. ако га кто позыва; прѣбоудѣгъ въ домоу м. боудѣ дома; по томъ м. тоу-зи.

Раковачки има въ домъ м. домоу; кои чловѣкы съ вонске принде м. или кои люво воиникъ; зовѣ м. позыва; не иде отъ м. боудѣ; до -г- недеи м. -г- недеи; по томъ м. тоу-зи.

Раванички има егда м. къди; дома м. домоу; од ако на даѣе гласи овако: да га не има никто позивати на соудъ докле почине -г- недеи. по томъ да иде на соудъ.

Текелијин-Софијски (у Флорискога 21; у Ј. Борѣвѣћа 26) има дома м. домоу; друга половина је као у Раваничком.

•ѡа. О позовоу властеоскомъ.

62. *Призренски.* Властелинъ велии да се не позыва безъ книге соудине, а прочимъ печатъ.

Струшки има цео члан мало другојачије: Властелинъ велии да се позываю съ книгомъ соудиномъ, а прочи с печатном.

Атонски и Бистрички слажу се са Струшким.

Ходошки има такође Струшки текст, само што има велициѣ м. велии; да позивають се м. да се позиваю; печатию м. печатномъ.

Раковачки има исто тако Струшки текст, само што има велики м. велии; зовоу м. позиваю; на соудъ м. съ книгомъ соудинномъ; съ печатомъ м. с печатномъ.

Раванички има такође Струшки текст, само што има властелинкъ великин да се позиваетъ м. дотичних речи горе.

Тевелдјин-Софијски (у Флоринскога 21; у Ј. Борђевића 27) има такође Струшки текст само што има не позиваю м. позиваю.

•ѡв. О доход' коу.

63. *Призренски*. Кепалие што соу по градовѣхъ, да оузымаю свои доходькъ закономъ; и да имъ се продаваю жита и вина и меса за динарь што иномоу за два; нъ граганинкъ то-зи да моу продава, а инъ никто.

Струшки има кѣфалие м. кепалие; продаѣ м. продаваю; продаѣ м. продава.

Атонски има натпис О кѣфалиахъ; по том кѣфалие м. кепалие; продава м. продаваю.

Бистрички има кепалиахъ, кѣпалие — иначе се слаже с Атонским.

Ходошки се слаже у натпису с Атонским; по том има кѣфалие м. кепалие; градовоухъ м. градовѣхъ; оузимають м. оузымаю; продаватъ м. продаваю; жито и вино и месо м. жита и вина и меса; грагданинкъ м. граганинкъ.

Раковачки тога члана нема.

Раванички тога члана нема.

Тевелдјин-Софијски тога члана нема.

•ѡг. О сиротѣ.

64. *Призренски*. Сирота коудѣлница да несть свободна, такожде како и попъ.

Струшки има такав исти текст без речи такожде, або се иста реч вије надала пред да, пошто је обележена мала празпина.

Атонски и Бистрички имају како м. како, а исто тако и Ходошки.

Раковачки има какожъ и попъ м. такожде како и попъ.

Раванички тога члана нема.

Тевелдјин-Софијски тога члана нема.

·эд· О попѣ.

65. *Призренски*. Попъ кои не има свога стаса; да моу се даде ·г· нивѣ законите; и попъ кои не годѣ отъ свога господара да не греде никамо; ако ли га господарь не име хранити по законуу, да донде къ своемуу архіерею, и архіерен да рече ономоу-зи властелиноу да храни попу по законуу; да ако он-зи господарь не име чюти, да несть попъ свободнь коудѣ моу годѣ; ако ли боудѣ попъ ваштин'ныкъ, да га несть вол'нь отгнати, тьк'мо да несть свобод'нь.

Струшки тога члана нема.

Атонски нема прве две реченице, и она је и у Призренскоме излишна, пошто је мисао тих реченица исказана у члану 31. Што се тиче текста, почињући од треће реченице има попъ кои годѣ м. и попъ кои не годѣ; никамо да не отходи м. да не греде никамо; догѣ м. донде; ономоуи м. ономоу-зи; хот'кнїе м. годѣ.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички такође нема прве две реченице и почиње овај члан речима Попъ кои годѣ; по том има: отъ свога села никамо да не походи м. отъ свога господара да не греде никамо; догѣ м. донде; речеть м. рече; аште м. ако; слоушати м. чюти; хот'кнїе м. годѣ; аште ли м. ако ли; да е свобод' м. да несть свобод'нь.

Ходошки има текст сличан Атонскоме — попъ кои годѣ м. и попъ кои не годѣ; никамо да не отходитъ м. да не греде никамо; аште м. ако; не иметь м. не име; испов'ксть м. донде къ; възв'кститъ м. рече; ономоуи м. ономоу-зи; хранитъ м. храни; аште м. ако; не послоушаеть епископа м. не име чюти; хотенїе м. годѣ; аште м. ако; боудеть м. боудѣ.

Раковачки што се тиче почетка следује Атонскоме; иначе има никамо да не иде м. да не греде никамо; не име чимъ м. не име хранити; иде м. донде; речеть ономоу м. рече ономоу-зи; нема реченице да храни попу по законуу; онан м. он-зи; хотенїе м. годѣ; да не м. да га несть.

Раванички следује тексту Атонскоме што се тиче почетка; иначе има никоудѣ да не отходи м. да не греде никамо; въсхоштеть м. не име; приде м. донде; повелитъ властелиноу м.

рече ономоу-зи властелиноу; хранить м. храни; а они господарь не послушаеть того м. да ако он'-зи господарь не имее чюти; хотение м. годѣ; да несть волань господинь одагнати его м. да га нѣсть волань отгнати; нь да м. тьк'мо.

Тевелдѣин-Софѣјски (у Флоринскога 11; у Ј. Ђорђевића 15) има тај текст овако: Попъ всаки отъ своего господара никамо да не отходи, ако ли га господарь не може хранити по законуу, да доидоу къ своему архiereю, и архiereи да речеть томоу господиноу да хранити попа по законуу, и ако таи господинь не хошететь послушати, да есть тки попъ свободань како моу есть хотѣнїе; ако ли е попъ ваштиникъ, да га нѣсть волань отгнати, нь тькмо да есть свободань.

•ѣе. О братѣн'цѣхъ.

66. *Призренски.* Братен'ци кон соу заедно, оу единой коуки, кѣдї ихъ кто позовѣ на домоу кон одь нихъ прїнде, тѣ-зи да отпира; ако ли га обрѣте на двороу царевоу, али соудиноу, да прїнде и рече: дати кю брата стареега на соудь; да моу даа силе да моу не отпирати.

Струшки има једнон м. единой; кѣда м. кѣдї; прїнде от нихъ м. одь нихъ прїнде; или м. али; а силе м. силе; нѣсть м. не.

Атонски има натпис О прѣнїи соуда, по том: једнон коуки м. единой коуки; кѣда м. кѣдї; прїнде отъ нихъ м. одь нихъ прїнде; или м. али; да га да а силе м. да моу даа силе; нѣсть м. не.

Вистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има коуки м. коуки; кѣда м. кѣдї; прїнде отъ нихъ м. одь нихъ прїнде; или м. али; да га да, а силе да моу несть отпирати м. да моу даа и остадога до краја.

Ходошки има натпис као и Атонски, а по том: оу једнон коушти м. оу единой коуки; аште м. кѣдї; прїндеть отъ нихъ м. одь нихъ прїнде; аште м. ако; царевоу двороу или м. двороу царевоу али; прїндеть и речеть м. прїнде и рече; да га дасть м. да моу даа; нѣсть м. не.

Раковачки има оу једномоу домоу м. оу единой коуки; ако м. кѣдї; изъ дома м. на домоу; прїнде отъ нихъ м. одь нихъ прїнде; тѣ да отпира се м. тѣ-зи да отпира; оу соудїе м. соудиноу; и речеть м. да прїнде и рече; стареега м. ста-

реега; да га да м. да моу даа; а силѣ да моу нѣсть м. силе да моу не.

Раванчѣи тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

•ѧѧ. О отроце и о мѣроп'се.

67. Призренски. Отроци и мероп'си кои сѣде заедно оу единомѣ сѣлѣ, всака плаки кои приходи, да плакию вси заедно; на людин како платоу плакию и работоу работоу, тако-зи и землю да дрѣже.

Струшѣи има натпис О отроцѣх и мерѣпсехъ, по том: мерѣпсеи м. мероп'си; селоу м. сѣлѣ; плата м. плаки.

Атонски има натпис као и Струшѣи; иначе има плата м. плаки.

Бистричѣи има натпис О отроцѣхъ и нерѣпсѣхъ, и у тексту нерѣп'си место мероп'си. У свем се осталом слаже с Призренским.

Ходошѣи има натпис О отроцѣхъ и нерѣпсѣхъ; по том: нерѣпси м. мероп'си; селоу м. сѣлѣ; плата м. плаки; дрѣжеть м. дрѣже.

Раковачѣи има натпис О плата чловекоу ко е комоу доуж'нь; по том: селоу м. сѣлѣ; плата м. плаки; принде м. приходи; даю м. плакию; тако м. тако-зи.

Раваничѣи има подповѣен текст који гласи: О посадницѣх и вашт'ницѣх. Посадници и вашт'ници које сѣде оу единомѣ селоу, всака плата која приходить, да плабают заедно; како землю дрѣже, тако и да плабают платоу.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 26; у Ј. Ђорђевића 31) разликује се од Раваничѣога тиме што место платоу има данакъ.

•ѧѧ. О мероп'хоу.

68. Призренски. Мероп'хомѣ законѣ по всои земли оу неделе да работоу два дѣни проп'ароу; и да моу дава оу године перѣпероу царевоу; и заманицомѣ да моу сена коси дѣнь единый и винограде дѣнь единый; а кто не има винограде, а оны да моу работоу ине работѣ дѣнь; и што оу работа мерѣпсѣхъ, то-зи все да стежин; а ино прѣ-з-аконѣ ништо да моу се не оузме.

Струшеви има вѣсен м. вѣсон; даѣ м. дава; годишти м. године; косе сѣна м. сена коси; винограда м. виноградаѣ оба пута; дѣнь єдинь м. дѣнь; прѣзь законь м. прѣ-з-аконь.

Атонски има натпис О законуѣ; по том — всен м. вѣсон; рабѣтають м. рабѣтаю; годиштоу м. године; коси сѣна м. сена коси; винограда м. виноградаѣ оба пута.

Бистрички има патпис О законуѣ; по том: оу недели м. оу неделе; годиштоу м. године; косе сѣна м. сена коси; винограда м. виноградаѣ; работа м. оуракота; ништа м. ништо.

Ходошки има неропѣхомь м. меропѣхомь; годиштоу м. године; коси сѣна м. сена коси; винограда м. виноградаѣ оба пута; иматъ м. има; неропѣхь м. меропѣхь; стежить м. стежѣи.

Раковачки има натпис О меропсеухь законом; по том: вѣсен м. вѣсон; недели м. неделе; два дѣны да рабѣтаю м. да рабѣтаю два дѣни; даваю м. дава; години м. године; коси сѣно єднь дѣнь м. сена коси дѣнь єдинь а нема заманицомь; виноград да копаю м. виноградаѣ; ако м. а кто; єдинь дѣнь м. дѣнь; бѣ-з-акона м. прѣ-з-аконь; не оучини ни оузме м. не оузме.

Раванчки има вѣсен м. вѣсон; господароу м. прѣнѣроу; даю м. дава; години м. године; да моу коси сѣна -а- дѣнь м. да моу сена коси дѣнь єдинь; и работа оу виноградаоу -а- дѣнь м. и виноградаѣ дѣнь єдинь; винограда м. виноградаѣ; да моу работа ино что єдинь дѣнь место свега што долази после речѣ виноградаѣ.

Текелѣин-Софѣјски (у Флоринскога 27; у Ј. Борѣвѣвѣа 33) има текст према Раванчком још више подновљен, којѣ гласи: Меропѣхомь оуставь и законь по вѣсен земан: оу недели да рабѣтають два дни своемоу господароу, и да моу даю оу години перпероу царероу, и да моу коси -а- дѣнь сѣно, и да моу работа оу виноградаоу -а- дѣнь, а тко не има виноградаѣ, ино что да моу рабѣтаеть -а- дѣнь.

·ѣи· О сѣврѣ.

69. *Призренски*. Сѣврова сѣвора да нѣсть; кто ли се сѣврѣте сѣворѣникь, да моу се оуши оурежоу и да се осмоуде новодѣше.

Струшки има звѣра и звѣрник м. сѣвора и сѣворѣникь; оурѣжеть м. оурежоу.

Атонски и Бистрички имају натпис О сѣвороу сѣвровоу; иначе се ни у чем не разликују од Призренскога.

Студенички има нагѣ м. обрѣте.

Ходошеп има такође натпис као Атонски; по том: обрѣштеть м. обрѣте; оурѣжита м. оурежоу; осмоудеть подвочіе м. осмоуде поводичіе. Шишатовачки, по запису г. дра К. Ј. Јиречка има подвочіе м. поводичіе.

Раковачки има текст раван горѣем; и он има зборникъ м. съборникъ.

Раванчки има натпис О съворе севрове; по том: събора севрова м. севрова събора; оу съворе того м. съборникъ; обрѣжоу м. оурежоу; осмоуди м. осмоуде поводичіе.

Тевелѣиш-Софијски (у Флоринскога 29; у Ј. Борѣвића 35) има текст као што је у Раванчком; само што има оу съвороу севровоу м. оу съворе.

•ѣ.о. Кто соу оу единомѣ коуке.

70. *Призренски.* И кто се обрѣте оу единомѣ коуки или братенѣи, или отьць оть синовь, или инь кто одельнь хѣволю и иманіемь; и ако боудѣ на единомѣ огништѣи; а темь-зи одѣлень, да работа яко инѣи малѣи людіе.

Струшки нема и у почетку; по том има: ѣдномѣ коукин м. единомѣ коукие; отьць синовѣи м. отьць оть синовь; отдѣлень м. одельнь; ѣдномѣ м. единомѣ; отдѣленѣи м. одѣлень; и инѣи м. инѣи малѣи.

Атонски има коуки м. коукие; отдѣлень м. одельнь; ако м. и ако.

Бистрички има ѣдномѣ коуки м. единомѣ коукие; отдѣлень м. одельнь; ако м. и ако.

Ходошеп има коушти м. коукие; отдѣлень м. одельнь; аште м. и ако.

Раковачки има натпис О работехъ; по том: обрѣтаю м. обрѣте; коуки м. коукие; отдѣленѣи м. одельнь; иманіемь м. иманіемь; боудоуть м. боудѣ; ѣдномѣ м. единомѣ; тимь м. темь-зи; работають м. работа. Међу малѣи и людіе има у загради уметае кои соу оу единомѣ домоу.

Раванчки има аште м. кто; обрѣтет м. обрѣте; коуѣи м. коукие; илѣ отьць оть синовь, или братенѣи илѣ инѣи родинѣи м. или братенѣи, или отьць оть синовь; отдѣлень м. одельнь; нема а темь-зи одѣлень; кои соу оу единомѣ коуѣи и все да платеть господароу м. малѣи людіе.

Текелѣјин-Софијски (у Флоринскога 28; у Ј. Борђевића 34) има тај текст овако: **Иште се обрете въ единомъ домоу или братенци или отаць отъ синовъ оделенъ, или инъ кто хлѣбомъ и именіемъ оделенъ, ако боуде на едномъ огништи, а отъ те-зе оделенъ, да работаютъ редомъ онако ка-но и они кон соу самі оу свонхъ домехъ, и касе да плабають господароу.**

•о• **О вратинѣ зловѣ.**

71. Призренски. И кто зло оучини вратъ или сынъ или *родимъ* кон соу оу единой коуке, вѣсе да плати господарь коуке; или да дасть кон не зло оучинио.

Струшки има родимъ м. родомъ; еднои м. единой; коукин м. коуке; коукин м. коуке; кто не м. кон не; оучиниак м. оучинио.

Атонски има родимъ м. родомъ; једной коуки м. единой коуке; коуки м. коуке; оучиниак м. оучинио.

Бистричеп се у свем слаже с Атонским.

Студенички има или родимъ м. или; еднои коуки м. единой коуке; господарь коуки м. господарь коуке.

Ходошки има оучинитъ м. оучини; родимъ м. родомъ; коушти м. коуке; коуштын м. коуке; оучиниак м. оучинио.

Раковачки има родъ м. родомъ; едноме домоу м. единой коуке; домоу м. коуке; подасть м. дасть.

Раванички тога члана нема.

Текелѣјин-Софијски тога члана нема.

Призренскога преписа очевидна погрешка родомъ замењена је правильним родимъ из других рукописа.

•оа• **О невол'немъ.**

72. Призренски. И кто невольнъ доиде на дворъ царевъ, да се вѣсакомоу оучини правда, освѣнъ отрока властѣоскога.

Струшки има догје м. донде; властѣоскога м. властѣоскога.

Атонски и Бистричеп овога члана немају.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има овај члан прикључен једноме одломку растуренога (у томе препису) члана 59, и гласи му: **Ко донде на**

дворъ царевъ, да се свакомоу оучини правда, развѣ онога чне воуде.

Раванички тога члана нема.

Текелдѣн-Софијски тога члана нема.

ов. О сиротѣ.

73. Призренски. Сирота кои нѣсть ика прѣти или отпирати, да дае пѣр'ца кои ке отпирати.

Струшки има нѣ м. нѣсть; за ню прѣти м. отпирати.

Атонски има кои се кѣ за ню прети м. кои ке отпирати.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само има прѣти за ню м. за ню прети.

Студеничкомо су издеране прве три речи; по том има: даеъ м. дае; за ню прѣти м. отпирати.

Ходошки има на крају отпирати за ню м. отпирати.

Раковачки има не(мо)же се м. нѣсть ика; отговорити м. отпирати; кои ће се за нѣга прѣти м. кои ке отпирати.

Раванички има нѣ м. нѣсть; иакостна м. ика; нема или отпирати; стави за себе м. дае; ће за ню прѣти м. кои ке отпирати.

Текелдѣн-Софијски (у Флоринскога 30; у Ј. Борђевића 35) има још више подновљен текст који гласи: Сирота кои се не ика прети, да стави парѣца за себе кои би се прео (Т. како) и за себѣ.

ог. О паши селоу.

74. Призренски. Село [сѣ] селомъ да пасе; коудѣ едно село, тоудѣ и друго; развѣ забѣль законитыхъ и ливадъ законитыхъ никто да не пасе.

Струшки има натпис О паши; по том: сѣ селомъ м. селомъ; коуда м. коудѣ; ливадоу м. ливадъ законитыхъ.

Атонски има натпис као и Струшки; по том има: ливадъ м. ливадъ законитыхъ; да не пасе никто м. никто да не пасе.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има сѣ селомъ м. селомъ; и ливадъ да не пасе никто м. и ливадъ законитыхъ никто да не пасе.

Ходошки има сѣ селомъ м. селомъ; да не пасеть никто м. законитыхъ итд. до краја.

Раковачки има натпис **О** попаши и пажити; по том: съ селомъ м. селомъ; развѣ жита и ливада да не пасе нитко м. развѣ и осталого до браја.

Раванички има текст још већма предругојачен, воји гласи: **О** попашахъ селнихъ. Кога соу села близъ селоу, да пасоу ова села, коудъ једно тоудъ и друго; развѣ нишанов законнх и ливаде и жоупе нитко да не пасе.

Тевелјин-Софијски (у Флоринскога 31; у Ј. Борђевића 36) има текст сличан Раваничком, овако: **О** пашахъ сельнихъ. Кога соу села близоу съ сѣли, да пасоу коуде једино село тоуде и друго, разъма забель (Т. гаєви) законни и ливаде да не пасе нитко; жоупа жоупе да не пасоу.

Уметнут је само предлог съ у почетку.

·од· **О** жоупѣ и о попаши.

75. Призренски. Жоупа жоупѣ да не попаса довит'-комъ ништа; ако ли се нанде једно село оу то-зи жоупѣ, оу кога любо властѣанна, или њетъ царства ми, или њетъ црковно село, или властѣанники; ономоу-зи селоу никто да не забрани пасти; да пасе коудѣ и жоупа.

Струшки има пасе м. попаса; обрѣте м. нанде; оном-зи м. то-зи; ономъ-зи м. ономоу-зи.

Атопски има попасе м. попаса; обрѣте м. нанде; ном-зѣ м. то-зи.

Бистрички има попасѣ м. попаса; обрѣте м. нанде; оном-зи м. то-зи; нитко м. никто.

Студенчки има попасѣ м. попаса; аште ли се обрѣте м. ако ли се нанде; оном-зи жоупе м. то-зи жоупѣ.

Ходошки има попасетъ м. попаса; ништо м. ништа; аште м. ако; обрѣштетъ м. нанде; једино м. једно; оном-зи м. то-зи; годе м. любо; властѣанништа м. властѣанники; забранитъ м. забрани.

Раковачки има пред тим чланом натпис законъ; по том: съ жоупомъ м. жоупѣ; попасе м. попаса; обрѣте м. нанде; оном м. то-зи; кога властителю или цареву или м. кога любо властѣанна, или њетъ царства ми, или њетъ; ономоу м. ономоу-зи; да не забрани нитко м. никто да не забрани; коуда њетъ м. коудѣ и.

Раванички тога члана нема.

Тевелјин-Софијски тога члана нема.

·оє· О попаши.

76. *Призренски*. За попашоу; ако кто попасе жито или виноградь, или ливадоу грѣхомъ; † то-зи попашоу † тоу-зи попашоу да плати што рекоу доушевници кон цѣне; ако ли нахвалицомъ попасе; да плати попашоу (и) ·s· воловь.

Струшки има натпис За попашоу; по том: а кто м. ако кто; доушъници м. доушевници.

Атопски има натпис као и Струшки; по том: аште м. ако; доушъници м. доушевници.

Бистрички има све као и Атопски, и на врају попашоу и м. попашоу.

Студенички има аште м. ако; рекоутъ м. рекоу; доушници м. доушевници: попашоу и ·s· воловь м. попашоу ·s· воловь.

Ходошки има натпис као и Струшки; по том: аште м. ако; рекоутъ м. рекоу; доушъници м. доушевници; платитъ м. плати.

Раковачки има исти натпис као и Струшки; по том: чие жито м. жито; нивоу м. ливадоу; конмъ грѣхомъ м. грѣхомъ; ты люди кон соу потрѣн да платеть м. тоу-зи попашоу да плати; рекоутъ доушници м. рекоу доушевници. Раковачки има даље под 89—146 (Шафарик у Кухарскога стр. 156) тај члан још једанпут у враће овако: И за попашоу, ако кто попасе чие жито, или ливадоу, или виноградь грѣхомъ, тоу попашоу да плати, што рекоу доушевници.

Раванички има натпис За потрицоу; по том: аште м. ако; аште то сѣтворит нехотением то м. грѣхомъ, тоу-зи попашоу; платитъ м. плати; поставлени м. цѣне; хотениемъ м. нахвалицомъ; то да платитъ попашоу ·тн· перперъ м. попасе да плати попашоу ·s· воловь.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 32; у Ј. Борђевића 37) има тај члан овако: Яште кто попасеть жито, или потреть виноградь, или ливадоу, аште то нехотениемъ сѣтворитъ, да платитъ што рекоутъ доушевници кон цене; ако ли навалице, да платитъ попашоу ·г· -штъ и ·н· перперъ, а изваннимъ жоупамъ ·р· перперъ.

По другим је рукописима очевидно да из Призренскога текста треба избрисати речи то-зи попашоу као дубликат уне-

сен погрешком пера. Оне су означене дугачким крстићима. Пред ·с· слово̑ уметнуто је и из Бистричкога и Студеничкога преписа, јер без тога текст не би имао смисла.

·ос· О пот'цѣ.

77. *Призренски*. Пот'ка мегю сел'ми ·н· перперь, а влахомь и арванасомь ·р· перперь, и те-зи́и пот'ке цароу половина, а господароу половина чіе воудѣ село.

Струшки има селомь м. сел'ми.

Атонски има натпис За потькоу; по том: селим м. сел'ми.

Бистрички и Студенички имају текст са свим једнак с Призренским.

Ходошки има натпис бао и Атонски; по том: междоу м. мегю.

Раковачки има натпис О поткахъ; оу чіе м. чіе.

Равашчки има предругојачен текст који гласи: Потакъ междоу сели ·н· перперь, а извънним жоупамь ·р· перперь, и те осоудвине цароу половина, а градоу или селоу чне е половина.

Теведпјин-Софјјски (у Флоринскога 32; у Ј. Борђевића 37) има исти члан овако: Потакъ (Т. потроу) междоу сели ·н· перперь, и те осоудине (Т. осоудвине) царю половина а градоу чне е или селоу половина.

— О земли црковнои.

78. *Призренски*. О земли и о людехъ црковныхъ, што имаю съ нимѣи соудъ црковныхъ; а кто изнесе милостноу книгоу; а или рече: милостника имамь; оу тоои-зи́и книзе и оу тоомен милостникоу ништа да нѣсть; развѣ да се соудѣ по законуу царства ми; нъ виноу да оупросе царство мѣи.

Струшки има снимь м. съ нимѣи; цркви м. црковныхъ; ако кто м. а кто; милостню м. милостноу; царства ми м. царство мѣи.

Атопски има с кімь м. съ нимѣи; цркви м. црковныхъ; ако кто м. а кто; или м. а или; том-зи́и м. тоомен; црковномь и царскомь м. царства ми; нъ да оупросе цара м. нъ виноу да оупросе царство мѣи.

Бистрички има натпис **О прѣнн соудѣ**; по том се у свем слаже с Атопским, само што има по законуу црковномуу и царьскомуу м. по законуу црковномъ и царьскомъ.

Ходошви има натпис **О прѣнн соудѣ** (који је и у Атопском натписе пред групом у којој је и овај члан), по том: с кимъ м. съ нимнн; цркви м. црковнын; аште кто м. а кто; изнесеъ м. изнесе; или м. а или; ништо м. ништа; црковномъ и царьскомъ м. царства ми; нъ да оупросеъ цара м. да оупросе царство мин.

Раковачки има тај члан овако: **О зѣмли и о людехъ црковныхъ**. Что имаю с кимъ соудѣ цркви, аште кто изнесе и милостноу книгоу, или рече милостника и имама, и тои книги и оу томоу милостныкоу ништа да нѣсть, развѣ да се соудѣ по законуу, нъ прежде да оупросе цара.

Раванчки тога члана нема.

Текелѣјин-Софѣјски тога члана нема.

Очевидно је да је Атонски текст познија поправка везана с премештајем члана напред на згодније место. Члан тај у Атонскоме гласп онако како би га требало, смисла ради, исправити, а то је овако:

О зѣмли и о людехъ црковныхъ. Што имаю с кимъ соудѣ цркви, ако кто изнесе милостноу книгоу или рече: Милостника имама — оу тои-зѣ книзѣ и оу тои-зи милостныкоу ништа да нѣсть, развѣ да се соудѣ по законуу црковномъ и царьскомъ, нъ да оупросе цара.

— **О мегнѣ и о зѣмли**.

79. Призренски. Я за мегнѣ и за зѣмлю што се потвораю села мегю совомъ; да ниште соудомъ отъ свѣгаго крали, кѣди се не прѣставиль; ако тко дастъ милость цареву, и рече: даль ми ѣсть господинъ царь, како ѣсть дрѣжалъ мои друтъ прѣгнѣ мене; ако дастъ милость цареву, да воудѣ тако-зи, да дрѣжи освѣнъ црковнаго.

Струшки има зѣмае м. и за зѣмлю; кто м. тко; даль ми м. даль ми ѣсть; милость царевѣ м. дастъ милость цареву; црковнаго м. црковнаго.

Атопски има патпис **О мегяхъ**; по том: зѣмли м. и за зѣмлю; ништоу м. ниште; нема села; соусѣдомъ м. соудомъ; кто м. тко; да си м. да; црковнаго м. црковнаго.

Бистрички се у свем слаже с Атонским, само што има кѣда м. кѣди, и нема ништоу м. ниште.

Студенички има мегіе земліе м. мегіе и за землію; кѣди се м. кѣди се іе; речеть м. рече; такон да си дрѣжи освеніе црѣковног м. да боуде тако-зи, да дрѣжи освѣнь црѣковнаго.

Ходошки има натпис О мѣгахъ; по том: земліи м. и за землію; междуу м. мегію; кѣда м. кѣди; аште м. ако; кто м. тко; прѣжде м. прѣгіе, аште м. ако; да си дрѣжитъ м. да дрѣжи.

Раковачки има натпис О мѣгахъ; по том: земліи м. и за землію; отъ цара када е прѣставио м. отъ светаго краля кѣди се іе прѣставиль; кто м. тко; дао м. даль; дрѣжао м. дрѣжалъ; тако и дрѣжи изванъ црѣковнаго м. да боуде и остадо до браја.

Раванички има текст нешто предругојачен: О мѣгахъ сѣлскихъ. Што се потвараю села мѣію собомъ, да ништоу соудомъ отъ светаго краля когда се естъ прѣставиль; ако кто дастъ писаніе цареву и речеть: дал ми естъ господин како іе дрѣжалъ мои другъ прежде мене, аште дастъ писаніе цареву, тако да се дрѣжи освенъ црѣковнаго.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 33; у Ј. Борѣвнића 38) има још више предругојачен текст тога члана овако: Законъ о мѣгахъ сѣлскихъ. Што се речькаю сѣла мѣіу собомъ, да ништоу соудомъ отъ пресвѣтлаго цара кады се е оутврдило и оуписанно, ако тько дастъ писаніе цареву и речеть: дал ми естъ царь, да боудеть тако.

•о.о. О мегіе сѣлскихи.

80. *Призренски*. За мегіе сѣлске, да дадоу обон кон ништоу свѣдоке, онъ половиноу, а онъ половиноу по законуу, да коудѣ рекоу сведоци, тогова-зи да естъ.

Струшки има даде м. дадоу; кон-но м. кон.

Атонски и Бистрички имају а за мегіе м. за мегіе; иначе се у свем слаже.

Ходошки има натпис За мегіе сѣлские; по том: а за мегіе сѣлские м. за мегіе сѣлске; дадоутъ м. дадоу; тако м. тогова-зи.

Студенички има даде м. дадоу.

Раковачки има сѣлянскіе м. сѣлске; даю м. дадоу; онан м. онъ други пут; коуде рекоутъ м. да коудѣ рекоу; того м. тогова-зи.

Раванички има што се постављајут села да дадоу м. да дадоу; едне м. онъ; друѣги м. онъ други пут: и коуде м. да коудѣ; тогова м. тогова-зи.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 45; у Ј. Борђевића 50) има тај текст овако: Земље сеоске што се постављајут сѣла, оба кон ништоу да дадоу свѣдоке. едни половиноу, а друѣги половиноу по закону, коуде рекоутъ свѣдоци, тогова естъ.

·па· О планинахъ.

81. *Призренски*. Планине што соу оу земли царства ми; што соу цареве планине да соу цароу, а црковне црквама, а властѣоске властѣломъ, *что юсть оу чнен држави* (Рак.).

Струшеи има соутъ м. соу; планине цареве м. цареве планине; властельске м. властѣоске.

Атонски и Бистрички имају натпис О планинахъ; по том: по земли м. оу земли; планине царевѣ м. цареве планине; властельске м. властѣоске.

Ходошеи има натпис као и Атонски; по том: по земли м. оу земли; планине цареве м. цареве планине; царевѣ м. цароу; властельске м. властѣоске.

Раковачки има натпис О планинахъ законъ; по том: по земли м. оу земли; цареве м. цареве планине; властельске м. властѣоске. У Раковачкоме се тај члан налази и други пут при крају (под 88), прикључен наредби о жиру (види чл. 190). На томе месту има додатак что юсть оу чнен држави.

Раванички има натпис За планине, а по том: по земли м. оу земли; нема што соу; властельске м. властѣоске.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 46; у Ј. Борђевића 51) има по земли м. оу земли; нашего царства м. царства ми; планине царске м. што соу цареве планине; властельске м. властѣоске.

·пв· О власехъ.

82. *Призренски*. Гдѣ прѣстон влахъ или арванасинъ на селѣ; на том'-зи селѣ да не прѣстон друѣги греде за нимин; ако ли по силѣ стане, да плати пот'коу, и што ю испасья.

Струшки има да не стане друґи за нѣмѣ грѣде м. да не прѣстон друґы грѣде за нѣмѣи.

Атонски и Бистричѣи имају натпис О власехъ и арканасехъ; по томъ: стане м. прѣстон; за нѣмѣ грѣде м. грѣде за нѣмѣи; ако м. ако ли.

Ходошки има исти натпис као и Атонски; по томъ: станеть друґы за нѣмѣ грѣде м. прѣстон друґы грѣде за нѣмѣи: аште ли м. ако ли; станеть м. стане; платить м. плати.

Рабовачки има на томъ селоу да не стане друґы за нѣмѣ грѣдъ; испаско м. испаскъ.

Раваничѣи тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·пг. О потеси землѣ.

83. Призренски. Гдѣ се изнесета двѣ книзѣ царевѣ за едноу ипотесь за землю; кто съда дръжи до сѣга-зи доба събор'наго, тогова да ѣсть а милость да се не потвори.

Струшки има съга м. съда; зборнаго м. събор'наго.

Атонски има натпис О книгахъ милостнихъ; по томъ: изнесете м. изнесета; съдръжи м. съда дръжи; съборнаго м. събор'наго.

Бистричѣи има натпис као и Атонски; по томъ: изнесете м. изнесета; съди м. съда; съборнаго м. събор'наго.

Ходошки тога члана нема.

Рабовачки има изнесоу м. изнесета; книге м. книзѣ; за-одно м. за едноу ипотесь; кто е съдръжао м. кто съда дръжи; сѣга м. сѣга-зи; того м. тогова.

Раваничѣи тај члан има овако: Гдѣ се изнесоу ·в· книге царевѣ и по техъ сведочбоу за едноу землю, тако да есть.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 47; у Ј. Борђевића 51) има тај члан овако: О земляхъ. За каквоу землю гдѣ се изнесоу двое царевѣ книге и посведоче се за едноу землю, тако да воудеть.

·пд. За оправѣ котлене.

84. Призренски. Соуд'бы [да] не за котль ни оправѣ никак'ве; кто се оправѣ, да не дава соудіамъ оправѣ; роукѣ на соудѣ да нѣсть, и опаданіа и оудавѣ; тѣкмо да се соудѣ по законоу.

Струшчи има да не м. не; никакое м. никак'ве; оправданіа м. опаданіа.

Атонски и Бистрички имају натпис **О** котъл'к; по том: соудбине м. соуд'бы; да не м. не; никою м. никак'ве; соудіа м. соудіамъ.

Ходошчи тога члана нема.

Рабоваччи има ине да несть м. не; никое м. никак'ве; соудоу м. соуд'к; не има м. н'ксть; опаденіа м. опаданіа; даве м. оудав'к.

Раваниччи тога члана нема.

Тевелѣјин-Софијски тога члана нема.

Јасност текста добија кад се уметне одмах после прве речи да, које остали рукописи имају.

•пе. **О** речин бабоун'скои.

85. Призренски. Кто рече бабоун'скоу речъ; ако боуд'к властелинъ да плати •р• перперъ; ако ли не боуд'к властелинъ, да плати •ві• перперъ и да се віе стапін.

Струшчи има и кто м. кто; ако ли боуде себрь м. ако ли не боуд'к властелинъ; стави м. стапін.

Атонски и Бистрички имају пред тим чланом натпис **О** бабоун'скои р'чи; по том: и кто м. кто; аште ли боуде себрь м. ако ли не боуд'к властелинъ.

Ходошчи има натпис као и Атонски; по том: и кто м. кто; боудеть м. боуд'к; платить м. плати; аште ли себрь м. ако ли не боуд'к властелинъ; віеть стапінемъ м. віе стапін.

Раковаччи има натпис као и Атонски; по том: и кто м. кто; ако ли боуде себрь м. ако ли не боуд'к властелинъ.

Раваниччи има поднавѣан текст, који гласи: За неприкладноу р'чъ. Иште кто комоу речет злоу и безъч'стноюу р'чъ, ако боуде властелинъ, да платить •р• перперъ; аште лі себрь, да платить •ві• перперъ и да се віе.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 48; у Ј. Борђевића 52) има у свему текст Раваниччи, само што има непоштеноу м. неприкладноу; нема комоу; ако є и м. ако боуде; аште ли боудеть себаръ м. аште лі себрь; віеть м. віе.

•пс. **О** оубинств'к.

86. Призренски. Гд'к се обр'те оубинство, он'-зи кои-но боуд'к зар'валъ, да несть кривъ ако се и оубіе.

Струшки има потпуно исти текст.

Атонски и Бистрички имају и где м. гдѣ; наиде м. обрѣте; зарѣвалъ вон м. зарѣвалъ.

Ходошки има и гдѣ се обрѣштеть м. гдѣ се обрѣте; кон боудеть м. кон-но боудѣ; зарѣвалъ вон м. зарѣвалъ; оубіе м. и оубіе.

Равовачки има наге м. обрѣте; по том: тыи чловѣкъ кон е оубіо да е кривъ, ако се и оубіе.

Раванички има тај члан прикључен члану о нахваличном убиству који ће следовати и гласи: Где боуде оубиство, кон боуде вон завъргла, да плати осоуденноу кривноу.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 49; у Ј. Борђевића 53) слаже се у свему с Раваничким, само што има започео м. завъргла.

·пз· О оубиствѣ нахвалицомъ.

87. *Призренски.* Кто нѣсть дошълъ нахвалицомъ по силѣ терѣ је оучинилъ оубиство, да плати ·т· перперъ; ако ли боудѣ пришълъ нахвалицомъ, да моу се обѣ роуцѣ отсѣкоу.

Струшки има текст са свим једнак.

Атонски и Бистрички имају натпис О оубиствѣ; по том им је текст са свим исти.

Ходошки има такође натпис О оубиствѣ; по том има: пришълъ м. дошълъ; сѣтворилъ м. оучинилъ; платитъ м. плати; аште ли боудеть м. ако ли боудѣ; отсѣкоуть м. отсѣкоу.

Равовачки има ние дошао м. нѣсть дошълъ; пакн м. терѣ; оучини м. оучинилъ; пришао м. пришълъ.

Раванички има такође у истом реду с јачим променама: Яште кто кого оубиеть не хотеште и не видеште метноутинемъ камена или ороужја, да платитъ ·т· перперъ, ако ли хотеннемъ, да моу се обе роуке отсѣкоу.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 49; у Ј. Борђевића 53) има текст сличан Раваничком, само што има нехотеніемъ м. не хотеште; нема не видеште; камена или дрѣва м. камена; не ведешти оударитъ, да платитъ м. да платитъ; ако ли боудѣть пришълъ м. ако ли; отсѣкоуть м. отсѣкоу.

·пи· О пріи властѣоскон.

88. *Призренски.* Вѣди се проу властѣлае, кто се оу што оупри да дава емѣце.

Струшеи има пре м. проу.

Атонски и Вистрички имају натпис **О емьствѣ**; по том: пре м. проу.

Ходошки има све као Атонски.

Раковачки има кѣде м. кѣди; пре м. проу; властелинъ м. властѣле; за што м. оу што; прѣ м. оупри; дае м. дава.

Раванички има натпис **О емстве**; по том: когда м. кѣди; оуспри м. оупри; да м. дава.

Тевелијин-Сојифски (у Флоринскога 53; у Ј. Ђорђевића 57) има тај текст предругојачен овако: **О емстве**. Када се оуспроу кон отъ властелинъ, тко се што оуспри, да два емьца даде.

•п.ѳ. **О позваніи крив'ца.**

89. Призренски. Кто позовѣ крив'ца прѣдъ соудіе, позвавъ и не поиде на соудъ, нъ сѣди дома; ов'-зи кои љеть позванъ, ако приде на рокъ прѣдъ соудіе и отетон се по законуу, тѣ-зи да љеть простъ отъ тога-зи дьлга за кои е бытъ позванъ, ере онъ позвавъ дома сѣди.

Струшеи има онъ-зи м. ок'-зи; за кои м. за кои е; былъ м. бытъ; онъ-зи позвавъ м. онъ позвавъ.

Атонски и Вистрички имају натпис **О позваніи**; по том имају он-зи м. ок'-зи; былъ м. бытъ; он-зи позвавъ м. онъ позвавъ.

Ходошки има натпис једнак с Атонским; по том: не поидеть м. не поиде; не ожидаеть въ домоу м. нъ сѣди дома; он-зи м. ок'-зи; придееть м. ако приде; тоган м. тога-зи; былъ м. бытъ; последње реченице ере итд. нема.

Раковачки има тај чдан с натписом **О позваніи на соудъ**; по том: крика чловѣка на соудъ м. крив'ца прѣдъ соудіе; онан м. ок'-зи; тѣ м. тѣ-зи; тога м. тога-зи; кіо м. бытъ.

Раванички има натпис као Атонски; по том: они-же позвани м. ок'-зи кои љеть позванъ; стонт се м. и отетон се; тѣ м. тѣ-зи; всега м. тога-зи; аште би и повиннъ былъ за кое је позванъ м. за кои е бытъ позванъ; кроме аште волезнь обдарьжитъ звавшого м. ере онъ позвавъ дома сѣди.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 54; у Ј. Ђорђевића 57) има: аште кто позоветъ м. кто позовѣ; позванъ м. позвавъ; поидеть м. поиде; седитъ м. сѣди; они м. ок'-зи; стон се по правди м. отетон се по законуу; тви м. тѣ-зи; тога доуга м. тога-зи дьлга; аште би кто винанъ (Г. и повинанъ) былъ,

зашто поззави дома седитъ, кромѣ аште болѣзньнъ съдрожитъ его м. за кон е бытъ поззванъ, ере онъ поззавъ дома сѣдин.

·с· О залозѣ.

90. *Призренски*. Залогѣ кондѣ се обрѣгаю да се откоупоую.

Струшки има такав исти текст.

Атонски и Бистрички имају натпис О залогахъ; текст је са свим једнак.

Ходошњи има натпис као и Атонски; по том: обрѣтають, откоупоують м. обрѣтаю, откоупоую.

Раковачки тога члана нема.

Раванички има тај члан овако: За залогѣ. Где се обрѣтають залогѣ, да се откоупоують.

Текедијин-Совијски (у Флоринскога 55; у Ј. Борѣвниѣ 58) има натпис О залогахъ; по том: нахѣде м. обрѣтаю; откоупоують м. откоупоую.

·са· О приставоу.

91. *Призренски*. Къдѣи се принѣга два, ако рече единъ отъ нѣю имамъ пристава ов'дѣ-зи на двороу царевѣу; ако ли на соудѣнноу да га даа къда поиште он'ден и не обрѣшите га оу дворѣ, тѣ часѣ да принѣга на соудѣ, и рече: не наидоухъ пристава; ако ѣсть на обѣдоу да моу ѣсть рокъ на вечерѣ; ако ли на вечерѣ да ѣсть на обѣдоу да га дасть; ако ли га боудѣ одѣслалъ царѣ; ако ли соудѣе на работѣу тога-зи пристава; да ѣсть кривъ он'-зи кон-но га даѣ, да моу се постави рокъ, да къда он'-зи пристава принѣга; да га даа прѣдѣ соудѣи.

Струшки има не обрѣте га онѣде-зи м. не обрѣшите га; на вечерѣ м. на вечерѣ; ако ли ѣсть на вечерѣ м. ако ли на вечерѣ; а или соудне м. ако ли соудѣе; догдѣ м. да къда.

Атонски има тај члан на другом месту у групи с натписом О прѣни соудѣ, раније; по том: къда м. къдѣи; нѣхъ м. нѣю; или на соудѣнноу м. ако ли на соудѣнноу; и не обрѣте га ондѣ-зи на двороу м. он'ден и не обрѣшите га оу дворѣ; на соудѣ и да рече м. на соудѣ и рече; на обѣдѣ м. на обѣдоу; на ве-

черн м. на вечерѣ; ако ли јестъ на вечери м. ако ли на вечерѣ; да га дасть оутрѣк на обѣдѣ м. да јестъ на обѣдоу да га дасть; или соудіе м. ако ли соудіе; нема речи тога-зін пристава; он-зи кривъ м. кривъ он'-зи: да моу постави м. да моу се постави; докле м. да къда.

Бистричѣш има натпис О прѣннн; по том: къда м. къдн; ниухъ м. нью; или м. ако ли; къда га понште и не обрѣте га ондѣ-зи на двороу м. къда понште он'ден и не обрѣште га оу дворѣ; прндѣ на соудѣ м. прндѣ на соудѣ; на обѣдѣ м. на обѣдоу; на вечери м. на вечерѣ; ако ли јестъ на вечери да га дасть ютрѣк на обѣдѣ м. ако ли на вечерѣ да јестъ на обѣдоу да га дасть; или соудіа м. ако ли соудіе; кон га дае м. кон-но га дае; да моу поставе рокъ м. да моу се постави рокъ; докле он-зи пристава прндѣ м. да къда он'-зін пристава прндѣ.

Ходошеи има тај члан с натписом О прѣннн; по том: аште м. къдн; аште речеть м. ако рече; ниухъ м. нью; здѣ м. обѣдѣ-зи; или м. ако ли; дасть м. даа; аште ли га не обрѣштеть м. къда понште он'ден и не обрѣште га; въ тѣ часѣ да прндеть м. тѣ часѣ да прндѣ; и да речеть м. и рече; обрѣтоухъ м. нандохъ; аште м. ако; обѣдѣ м. обѣдоу; вечери м. вечерѣ; да го дасть за ютра на обѣдѣ м. да јестъ на обѣдоу да га дасть; или соудіа м. ако ли соудіе; того пристава м. на работоу тога-зін пристава; даеть м. дае; поставитъ м. постави; докле м. да къда; прндеть м. прндѣ; дасть м. даа.

Раковачи има къде се проу м. къдн се прнта; два чловѣка м. два; еднн ономоу м. еднн отъ нью; оу цареву двороу или на соудиноу м. ондѣ-зи на двороу цареву ако ли на соудиноу; ако га м. къда; обрѣте м. обрѣште; двороу м. дворѣ; онъ и рече м. и рече; не обрѣто га м. не нандохъ; на вечерн м. вечерѣ; да га подасть на обѣдоу м. да јестъ на обѣдоу да га дасть; послао м. одьсалак; или соудіа м. ако ли соудіе; на кою работоу м. на работоу; таи чловѣкъ кон м. он'-зи кон-но; остави м. постави; докле доге пристава м. да къда он'-зін пристава прндѣ; соудію м. соудіамн.

Раванички овога члана нема.

Текелијин-Софдјски овога члана нема.

Очевидно је текст касније поправљан, и према осталима ми бисмо могли васпоставити, с најограниченијим променама овакав текст:

*Къди се принта два, ако рече єдинь отъ нихъ: „Имамъ пристава овьдѣ-зи на Двороу Царевоу или на Соудниноу“, да га дасть. Къда га поиште и не обрѣште га оньдѣ-зи на Двороу, ть часъ да принде на соудъ и да рече: „Не нандохъ пристава“; ако єсть на овѣдоу, да моу єсть рокъ на вечери; ако ли на вечери, да га дасть оутрѣ на овѣдѣ. Яко ли га боуде одьслалъ царь или соудни на работоу, тога-зи пристава, да нѣсть он-зи кривъ кои-но га дає, да моу се постави рокъ, да къда он-зи пристава принде, да га да прѣдъ соудинами.

·св· О поличномь скоте или коня или што годѣ.

92. *Призренски*. Яко кто позна лице подь човекомь, а боудѣ оу горѣ оу поуестошн; да га повѣде оу прѣ-првьнє село, и зарочнн селоу и позовѣ, да га дадѣ прѣдъ соудіамн; ако ли не да село прѣдъ соудіамн; што покаже соудъ, да платнн село то-зн.

Струшен има позовн м. позовѣ; даде прѣд соуднє м. да га дадѣ прѣдъ соудіамн; ако ли га м. ако ли; соуднє м. соудіамн.

Атонски има натпис О познанн лица; по том: аште м. ако; припрвьнє м. прѣпрвьнє; дадоу м. дадѣ; соудіє м. соудіамн; ако ли га м. ако ли; соудіє м. соудіамн.

Вистрички има све као Атонски; само што има првьнє м. прѣпрвьнє.

Ходошки има истп натпис; по том: аште кто познаеть м. ако кто позна; боудеть м. боудѣ; въ горѣ и въ м. оу горѣ оу; поведесть м. повѣде; въ припрвьнє м. оу прѣпрвьнє; позоветь м. позовѣ; дадоу прѣдъ соудіє м. дадѣ прѣдъ соудіамн; нема реченце ако ли не да село прѣдъ соудіамн; покажетъ м. покаже.

Раковачки има аште м. ако; гори м. горѣ; да иде ш нимь м. да га повѣде. Иначе су се у Раковачком од тога члана сачувале само прве две реченце.

Раванички има натпис О познанн; по том подновљен текст овабо: Яште кто познає своє оу кого оукрадено, ако боуде оу поуестои гори, и не боуде познави снажань того чловѣка привести прѣдъ соуднє, да идесть съ шним до села, да га зарочннть селоу докле отиде предъ соуднє, и ако га село не дасть, што покажетъ соудъ, да платнт то село.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 56; у Ј. Борђевића 59) има текст према Раваничком, воји гласи: **О** познаны. **И**ште тко што своје гдѣ или оу кога позна оукраденъно, ако би било гдѣ на полю и не боудѣ ики позвати тога чловѣка предъ соудіе, да идеть ш нимъ до села и да га зарочитъ сѣлоу, а ако га сѣло не дасть предъ соудіе, што покажетъ соудъ, то да платитъ то село.

·сг. **О** провоженіи чловѣка.

93. Призренски. Кто проводи дружниаго чловѣка оу тоуждоу земаю, да моу га даа самоседмаго.

Струшев има самоседмаго м. самоседмаго.

Атонски и Вистрички имају натпис **О** провоженіи чловѣка дружниаго; по том: дружниаго м. дружниаго; дасть м. даа; самоседмаго м. самоседмаго.

Ходошки има натпис **О** провоженіи чловѣка; по том: проводить м. проводи; дружниаго м. дружниаго; въ м. оу; дасть самоседмаго м. даа самоседмаго.

Раковачки има натпис **О** провожени тоуждега чловѣка; по том: аште кто препроводи м. кто проводи; дружниаго м. дружниаго; да га м. да моу га; самога седмаго м. самоседмаго.

Раванички има натпис **О** провоженіи чловѣка тоуждаго; по том: проводить чловѣка тоуждаго м. проводи дружниаго чловѣка; да га да когда занштоу самоседмаго м. да моу га и д.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 57; у Ј. Борђевића 60) има тај текст предругојачен овако: **О** провожени тоуждаго чловѣка. Тко кога проводи, чловѣка тоуждаго а оу тоуждоу земаю, да га предае предъ самомъ седнымъ (Т. предъ седми чловѣки, до коего люко места принде).

·сд. **О** властѣлехъ и о себроу.

94. Призренски. Ако оубіе властѣлинь себра оу градоу или оу жоуцѣ, или оу каточноу, да плати тысоуштоу перперь: ако ли себрь властѣлина оубіе; да моу се овѣ роуцѣ отсѣкоу; и да плати ·г· перперь.

Струшки има са свим исти текст.

Атонски има тај текст мало напред у групи **О** оубиствѣ; иначе је све с горе наведеним текстом једнако.

Вистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има властелина оубієть м. властѣнна оубіє; отсекоуць м. отсекоу.

Рабовачки има полю или шатороу м. оу катоуноу.

Раванччки има аште лі м. ако; нема или оу катоуноу; ако лі оубне себрь властелина м. ако ли себрь властѣнна оубіє.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 50; у Ј. Борђевића 54) има тај члан предругојачен овако: **Аште бієть властелинк себра оу градоу или оу жоупи, аште на смрть оумреть себерь, да платить властелинк жа перперь, ако ли бієть себарь властелина, да моу се роуке отсекоуць и да платить т. перперь.**

·се· О п'сости.

95. *Призренски*. Кто опсоуѣ светителя или калоугера, или попа, да плати ·р· перперь; и кто се наиде оубывь светителя, или калоугера, или попа, да се тѣ-зін оубіє и обѣси.

Струшки има кто м. и кто.

Атонски има тај члан подељен на два и смештен на два различна места, напред под 50 (атонскога реда) у групи О п'сости и под 90, у групи О оубниствк. Што се тиче текста има аште кто м. кто; калоугера м. калоугера; кто м. и кто; обрѣте м. наиде; оуби м. оубывь; калоугера м. калоугера.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што различито од истога има калоугера м. калоугера и оубивь м. оуби, што је, без сумње, и у Атонском погрешка.

Ходошки је, такође, разделно тај члан на два, али су један за другим (82 и 83). Што се тиче текста, има: опсоуѣ м. опсоуѣ; калоугера м. калоугера оба пута; кто м. и кто; обрѣте м. наиде; оубієть и обѣсити м. оубіє и обѣси.

Раковачкоме су то такође два члана, само му је други део напред, а први после. Што се тиче текста има аште м. кто; кто м. и кто; ти м. тѣ-зін.

Раванччки има само другу половину о убиству; што се тиче текста, има: кто м. и кто; тѣ оубница да се обѣси м. да се тѣ-зін оубіє и обѣси.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 51; у Ј. Борђевића 55) има тај текст предругојачен овако: **Аште кто оударити или оубієть архидера или калоугера, или попа, прквее да моу роуке отсекоуць, а по томь да се (Т. посечетъ или) повѣсити.**

·сз· О оубвнствоу.

96. *Призренски*. Кто се обрѣте оубывь отца или матерь, или брата, или чедо свое; да се ть-зін оубвнца иждеже на огны.

Струшки има тавав исти текст.

Атонски и Бистричви имају такође исти текст.

Ходошки има иждежетъ м. иждеже.

Раковачви има наге м. обрѣте; ть м. ть-зін; съжеже на огню м. иждеже на огны.

Раванички има оубвн м. оубывь; чедо м. чедо свое; ть оубвнца м. да се ть-зін оубвнца; да се съжедет м. иждеже.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 52; у Ј. Ђорђевића 56) има тај текст предругојачен овако: Иште кто оубвгьт своего отца, или матерь, или брата, или свое чедо, таи оубвнца да се съжежетъ въсь на огни.

·сз· О брадѣ властѣоскои.

97. *Призренски*. Кто се обрѣте искоубь брадоу властѣиноу или доброу чловѣкоу; да се томоу-зін обѣ роуцѣ отсѣкоу.

Струшки има искоубь м. искоубь.

Атонски и Бистричви имају натпис О скоубежи; по том: искоубь м. искоубь; роука отсѣче м. обѣ роуцѣ отсѣкоу.

Ходошки има натпис као и Атонски; по том: искоубь м. искоубь; да моу се роука отсѣчетъ м. да се томоу-зін обѣ роуцѣ отсѣкоу.

Раковачки има аште кто искоубе м. кто се обрѣте искоубь; да моу се м. да се томоу-зін.

Раваничви има искоубе м. обрѣте искоубь; да се томоу роука отсѣче м. да се томоу-зін и даје до краја.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 58; у Ј. Ђорђевића 61) има тај члан овако: Тко искоубе брадоу чловѣкоу властелиноу или иномоу добромоу чловѣкоу, да моу се роука отсѣчетъ.

·си· О скоубѣжоу севровоу.

98. *Призренски*. И ако се искоубѣга два севра; мекоскоубине ·s· перперь.

Струшки има да јестъ мѣхоскоубина м. мѣхоскоубине.

Атонски има тај члан с претходним чланом под заједничвим натписом **О** скоубежи; по том: ако ли се м. и ако се; да јестъ мѣхоскоубина м. мѣхоскоубине.

Бистрички има: ако се м. и ако се; да јестъ мѣхоскоубине м. мѣхоскоубине.

Ходошеи је што се тиче натписа једнак с Атонским; по том: оскоубоутъ м. оскоубѣкта; да естъ мѣхоскоубина м. мѣхоскоубине.

Раковачки има аште м. и ако; да јестъ мѣхоскоубина м. мѣхоскоубине.

Раванички има тај члан овако: Яко ли оскоубе два себра, да платит по ·ви· перьперь.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 58; у Ј. Борђевића 61) има тај члан овако: Яко ли се оскоубоутъ два себра, да платитъ ·ви· перьперь сваки.

·с.в. **О** опалиюшти коуки.

99. Призренски. Кто ли се нанде оужежъ коуки, или гоумно, или сламоу, или [сено]; да то-зи село даа пожеж'цоу; ако ли га нѣ дасть, да плати оно-зи село што бы пожеж'ца платилъ и платилъ.

Струшки има коукю м. коуки; сено м. село; платилъ м. патилъ и платилъ.

Атонски и Бистрички имају натпис **О** запаљени; по том текст знатно исправљен овако: Кто ли се нагје оужежъ коукю или гоумно или сламоу или сѣно по пизмѣ комоу, да се пожеж'ца ть-зи иждеже на огни; ако ли се не нагје, да то-зи село дасть по(же)ж'цоу; ако ли га не дасть да плати онои село што бы пожеж'ца платилъ.

Ходошеи следује више Атонскоме, има натпис **О** запаљени као и тамо, али текст прилично другојачији, чега ради га дајемо у целини: Иште кто оужежеть коукю или гоумно или сламоу или сѣно по пизме комоу, да съжегоутъ его огнемъ; аште ли се не нанде, да га дасть то-зи село; аште ли не дасть, да плати то-зи село што би пожеж'ца платилъ.

Раковачки има такође текст који се не да поредити, али се више слаже с Призренским и Струшким, и гласи заједно с натписом: **О** палежи законъ. Иште се кто набе кон пали коукю чю, или гоумно, или сламоу, или сено, то село из кога е ть

чловѣкъ кон ѣ оупалио, да га дадоу; ако ли га не дадоу, да плати то село што би дао пожежица.

Раванички има веома скраћен новији текст, који гласи: **О** пожежини. **К**то се обрѣте оужежк коуѣю или гоумно, или сламоу, или сено чниѣ по пизьме, да да пожегал, ако ли га онъ не дасть, да то село плати.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 59; у Ј. Ђорђевића 62) има исти члан овако: **Т**ко се наиде пожегаоць, да оупали или коуѣоу, или гоумно, или сѣно по пизьме, да се огнемь съжеже таи пожегалаць; ако ли га не дасть село, да платитѣ што би онъ платио кон ѣ то пожегао.

У овом су члану очевидне две редакције, једна старија а друга познија, у Атонском рукопису, и треба их обе упоредо на уму имати. У тексту смо исправили погрешну реч село речју сено.

•р. **О** гоумна оужизанюкы.

100. Призренски. Ако ли кто оужеже изъвьнь села гоумно или [сено], да плати околина, воли да да пожеж'цоу.

Струшки има сено м. село.

Атонски и Бистрички имају аште м. ако; или м. воли.

Ходошки има аште м. ако; сѣно м. село; или да дасть пожеж'шаго м. воли да да пожеж'цоу.

Раковачки има аште м. ако; сено м. село; или дадець м. воли да да.

Раванички има тај текст овако: **И**ште ли изванъ села пожеже, то да платитѣ околина или да дасть пожегаць.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 59; у Ј. Ђорђевића 62) има тај члан уједно с 99 овако: **И**ште ли изванъ сѣла тко пожеже, то да платитѣ околина или да дасть оу роуке пожегалаца.

Према свима осталим рукописима реч село Призренскога рукописа, замењена је речју сено.

•ра. **О** снаію.

101. Призренски. Биле да нѣсть никомоу ништо оу земли царства ми; ако ли кога обрѣте наезда или сила

похвал'наа; они-зи кони наезны вѣси да се оузмоу; половина царствоу ми, а половина ономоу-зи кога-но соу напхалин.

Струшки има ни зашто м. ништо.

Атонски има натпис О наездак, а по том цео члан овако: Силк да нѣсть никому ни за јединк дльгк оу земли царьскон; ако ли кога обрѣте наезда или сила похвальна, они-зи кони наездни вѣси да се оузмоу, половина цароу, а половина ономоу-зи на кога соу напхали, и чловѣци напхалци да приноуць казань како пише оу законникоу светиху отьць оу градсцинухъ гранахъ да моучить се яко и волныи оубыца.

Бистрички препис има све као Атонски; само има ако ли га м. ако ли кога; законоу м. законникоу.

Ходошеи са свим следује Атонскоме, почевши од натписа; иначе има аште ли кого м. ако ли кога; възмоуць м. оузмоу; ономоуи м. ономоу-зи; пишець м. пише; въ законк м. оу законникоу; градскихъ м. градсцинухъ.

Рабовачки има натпис О насилин; по том: ни за што м. ништо; царевон м. царства ми; они м. они-зи; царь м. царствоу ми; половина на кога м. половина ономоу-зи кога-но.

Раванички следује тексту Атонском; иначе има царьскон земли м. земли царьскон; наикѣ м. обрѣте; сила или наезда м. наезда или сила; они м. они-зи; вѣси нема; нема ономоу-зи; и тин насилници м. чловѣци напхалци; казань м. казань; се пише м. пише; оу градсцинухъ и даље до краја изостављено је у Раваничком.

Текелиџия-Софијски (у Флоринскога 60; у Ј. Борђевића 63) следује такође Атонском, и има тај члан овако: О насилю. Насилиа да нѣсть никому ни за едно доуговане оу царевон землн; ако ли се комоу оучини насилие или с коньми на кого напхавъши скоримъ ездомъ, тко би то оучинио, они кони вѣси да се оузмоу, половина царю, а половина ономоу на кога соу напхали, а ти насильници да приноуць казань како оуспише оу законоу светиху отьць.

И овде су пред нама две редакције; једна старија у Призренском и Струшком, а друга познија у Атонском и осталим рукописима.

·рв· О оузданиюмь.

102. *Призренски.* Оузданіа да нѣсть никому ништа никак'ва; кто ли се поузда за што, да плати самосед'мо.

Струшки има ништо м. ништа; тко м. кто.

Атонски и Бистрички имају натпис О оузданіи; по том: ни оу чесомь м. ништа никак'ва.

Студенчѣви има натпис О оузданіи; по том: нѣе м. нѣсть; никому ни за што м. никому ништа никак'ва.

Ходошѣи, у натпису као и у осталом, следује Атонском; има: никоме ни къ чесомь м. ништа; платитъ м. плати.

Раковачѣи има натпис О оузданіи; по том: ни за што м. ништа; што м. за што.

Раванчки тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рг· О соуду отроцьскомь.

103. *Призренски.* Яште соу отроци, да се соуде прѣдъ своимъ господарин како любѣ за свое дълговѣ; а за царевѣ да гредоуть прѣдъ соудіе, за крѣвь, за враждоу, за тати, за гоусарѣ, за прѣмь людьскимъ.

Струшки има а што м. аште; грѣдоу м. гредоуть.

Атонски има тај члан напред у групи О прѣдъ соудіа; што се тиче текста: и за прѣмь м. за прѣмь.

Бистрички има натпис О соудѣ; по том: а што м. аште; иначе се у свем слаже с Призренскимъ.

Ходошки има натпис О соудѣ; по том: соудеть м. соуде; любеть м. любѣ; хоусарѣ м. гоусарѣ; и за м. за.

Раковачѣи има натпис О соудехъ отрокомь; по том: што м. аште; крив'доу м. крѣвь; и за тата м. за тати; за гоусара м. за гоусарѣ; за то да идоу на соудіе м. за прѣмь людьскимъ.

Раваничѣи тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Изгледа да би боље било метнути Я што у почетку текста место Яште.

Овај је члан у вези са 183 и са 192.

рд. О приставоу безь моужа.

104. *Призренски*. И да се не навѣде приставъ на женоу кѣди нѣсть моужа дома; ни да се позива жена безь моужа; нѣ да си даа жена моужоу гласъ да гредѣ на соудъ; оу томъ-зи моужь нѣсть кривь, догда моу даде гласъ.

Струшки има моужь да нѣсть м. моужь нѣсть; догде м. догда.

Атонски има тај члан напред у групи О прѣни соуда; по том има: моужь да нѣсть м. моужь нѣсть; докле моужоу не даде гласа м. догда моу даде гласъ.

Бистрпчѣи има натпис О позваніи; по том: кѣди м. кѣди; дасть м. даа; моужь да нѣсть м. моужь нѣсть; докле моу не даде гласа м. догда моу даде гласъ.

Студенички има натпис О приставоу; по том да не кривь м. нѣсть кривь.

Ходошки има натпис О позваніи; по том: моужа ее въ доноу м. моужа дома; дасть м. даа; гредеть м. гредѣ; въ том-зи м. оу томъ-зи; докле моу не пріндесть гласъ м. догда моу даде гласъ.

Раковачки има натпис О женахъ; по том: покоу си м. навѣде; каде м. кѣди; ніе м. нѣсть; дома моужа м. моужа дома; безь м. безь; да да м. да си даа; иде м. гредѣ; оу томоу м. оу томъ-зи; ніе м. нѣсть; докле моу даде гласъ м. догда моу даде гласъ.

Раванички има тај члан оваво: Законъ царевь. Да се не послаеть посъланикъ соудинь на женоу, ни да се позива жена егда нѣе моужа дома, нѣ да оговорит моужа своего како несть кривь.

Тевелијин-Софијски тога члана нема.

ре. О потвороу книжномъ.

105. *Призренски*. Книге цареве које приносе прѣдъ соудіе за што любо, тере ихъ потвори законикъ царства ми, што съмь записаль кою любо книгоу; оне-зи [книге] које потвори соудъ, те-зи [книге] да оузмоу соудіе и да ихъ принесоу прѣдъ царство ми.

Струшви има кнѣге м. кнѣзе оба пута.

Атонски и Бѣстричѣи имају натписе **О кнѣгахъ царевѣхъ**; по томъ: потвара м. потвори; законникъ царевъ м. законникъ царства ми; што є записаль царь комоуъ любо кнѣгоу м. што сьмь записаль кою любо кнѣгоу; кнѣге м. кнѣзе оба пута; прѣдъ цара м. прѣдъ царство ми.

Ходошѣи има натписе као и Атонски; по томъ: кое се м. коє; та ихъ потвара м. тере ихъ потвори; царевъ м. царства ми; што є записаль царь комоуъ любо кнѣгоу м. што сьмь записаль кою любо кнѣгоу; кнѣзе м. кнѣге; потворить м. потвори; възмоутъ м. оузмоу; принесоутъ м. принесоу.

Раковачки има натписе **О кнѣга царскыхъ**; по томъ: ако ихъ м. тере ихъ; соудіа царевъ м. законникъ царства ми; што є записано оу кнѣги м. што сьмь записаль кою любо кнѣгоу; оне кнѣге кое соу потворене соудіамъ и те кнѣге да оузмоу соудіе и да принесоу прѣдъ цара м. оне-зін кнѣзе и д. до браја.

Раваничѣи има предрутојачен текст који гласи: **О кнѣгахъ царевихъ**. Кнѣге цареве што се находе и кое се предъ соудіне закономъ пріносе, потреба соудіне да сматрають, ако ихъ пресоуждоує прѣви законъ царевъ, што є записал господінь царь комоу, оне кнѣге коє повѣтора прѣви законъ, да ихъ оузмоу соудіне и прінесоу предъ цара.

Текедијин-Софїјски (у Флоринскога 61; у Ј. Борђевића 64) следује Раваничѣом тексту, само има царске м. цареве; што м. кое; износеть предъ соудію м. предъ соудіне закономъ пріносе; да имають соудіе сьматрати м. потреба соудіне да сматрають; оуставъ м. законъ; светли царь м. господінь царь; повѣтають оуставъ м. повѣтора прѣви законъ.

Призренски рукопис има у овом члану двапут кнѣзе м. кнѣге. Исправка је учињена по препису Струшком, у коме је текст исправан.

·рѣ· **О дворанѣхъ**.

106. Призренски. Дворанѣ властѣоскы, ако оучины коє зло кто отъ нихъ; кто воудѣ [проніаревикъ], да га оправѣ отчина дружина [поротомъ]; ако ли єсть себѣрь, да хыти оу котѣль.

Струшки има властѣосци м. властѣоскы; проніаревикъ м. приніаревикъ (како је, очевидном погрешѣом у Призренскомѣ); поротомъ м. потворомъ; хвати м. хыти.

Атонски овога члана нема.

Бистрички има натпис као и Призренски; по том: властельци м. властѣоскы; хвати м. хыти; иначе је све као у Призренском, тако како је исправљен из Струшкога.

Ходошки овога члана нема.

Раковачки има натпис О дворанехъ; по том: властельци м. властѣоскы; отъ ныхъ м. кто отъ нихъ; поротомъ м. потворомъ; хвати м. хыти.

Раванички тога члана нема.

Тевелијин-Софијски тога члана нема.

Призренски рукопис има погрешно принипаревнкъ м. прони-древникъ, и потворомъ м. поротомъ, што је, према оба остала, исправљено.

·рз· О оубиствоу сокалника.

107. *Призренски.* Кто се наиде [отбивъ] соудина сокалника, или пристава, да се плѣни, и да моу се вѣсе оузмѣ што има.

Струшки има одбивъ м. оубывъ; соколаника м. сокалника; да моу м. да моу се.

Атонски и Бистрички имају тај члан с натписом За отбон; по том: отбывъ м. оубывъ; посъланика м. сокалника; вѣсе да моу се м. и да моу се вѣсе.

Студенички има овај члан под натписом О приставоу (одмах после 104); по том: и кто се нагѣ м. кто се наиде; отбивъ м. оубывъ; посъланика м. сокалника.

Ходошки има обрѣте м. наиде; отбивъ м. оубывъ; посъланика м. сокалника; плѣнитъ м. плѣни; и вѣсе да моу се вѣзметъ м. и да моу се вѣсе оузмѣ.

Раковачки има натпис О приставоу; по том; нагѣ м. наиде; отбывъ м. оубывъ; посланика м. сокалника; оплѣни м. плѣни; да се оузме вѣсе што годъ има м. и да моу се вѣсе оузмѣ што има.

Раванички има тај текст предругојачен овако: Яште кто самоволянъ и сіланъ и обезчеститъ посланика, да платитъ ·р· перперъ, аште лі оударитъ, да моу се све оузме и оплени.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 61; у Ј. Борѣвића 65) следује Раваничѣоме, али предругојачава даље; тако има: силанъ и безобразанъ м. и сіланъ; посланика господьскаго м. посланика; оударитъ его таи насилъникъ м. оударитъ; вѣсего своего да лишитъ се м. да моу се све оузме и оплени.

Очевидно је да је у тексту погрешно оубивъ и да га треба исправити са отбивъ; што се тиче сокалника, које се налази у два најстарија рукописа, нема разлога да се замењује оним што показују познији преписи, пошто није јасно какав је то судски службеник био. Упореди, у осталом, шта је при овом члану написано у другом делу.

ри. О издавѣ.

108. *Призренски*. О издавѣ сико-зи да боудѣ; издава отъ землѣ приставоу .г. перпере отъ села; .г. перпере отъ млина; .г. перпере отъ жоупѣ отъ вѣсакога села .г. перпере; и одъ града конь и свита; одъ винограда .г. перпере; отъ коня перпероу; отъ кобилѣ .з. динари; отъ говедета .д. динари; *отъ брава* .в. динара.

Струшки има и о издавѣ м. о издавѣ; сико-си м. сико-зи; нема отъ млина .г. перпере отъ жоупѣ отъ вѣсакога села .г. перпере и; свитѣ м. свита; от коня перпера м. отъ коня перпероу; од праве м. оправѣ.

Атовски има и о издавѣ м. о издавѣ; сице м. сико-зи; боудеть м. боудѣ; от града м. и одъ града; свите м. свита; от коня перпера м. отъ коня перпероу; от брава м. оправѣ.

Вистрички има све као Атовски; само што има боуде м. боудеть.

Студенички има натпис О издавштинѣ; по том: сице м. сико-зи; всакога села м. вѣсакога села; отъ града м. и одъ града; свите м. свита; отъ винограда .з. перпер м. одъ винограда .г. перпере; отъ праве .в. динара м. оправѣ.

Ходошки има и о издаве м. о издавѣ; сице м. сико-зи; всакога м. вѣсакога; отъ града м. и одъ града; свитѣ м. свита; отъ коня перпера м. отъ коня перпероу; отъ брава м. оправѣ.

Раковачки има натпис О издавехъ; по том: отъ млена три перперѣ отъ жоупе и отъ всакога села .г. перперѣ м. отъ млина; .г. перпере отъ жоупѣ отъ вѣсакога села .г. перпере; отъ града м. и одъ града; перперѣ м. перпероу; говеда м. говедета; отъ краке м. оправѣ; и још: динарь .д. новца. По други пут се налази исти члан у Шафарикову издању у Кухар-

скога још на стр. 160 под бр. 159. Тај се други текст ничим знатним не разликује од овде упоређенога; само што на завршетку има отъ овце динарь. о праве динарь, и нема онога додатка динарь ·д· новца.

Раванички има тај члан предругојачен овако: О данкоу Посадникоу соудинноу подовает от земље оузети ·г· перперн, от села ·г·, от млина ·г· од винограда ·г·, от коня перперь, от града конь и світе, отъ кобилъ ·з· дінара, отъ говедчета ·д· дінара, от брава ·в· дінара.

Текелјин-Софијски (у Флоринскога 62; у Ј. Борђевића 66) следује тексту Раваничком, само што има отъ земље м. отъ земље оузети; отъ села ·г· перпере, отъ ксего ·г· перпере м. отъ села ·г·; халне м. світе.

Очевидно је да је у оба најстарија рукописа на крају таксе оно *о правѣ*, од *правѣ* погрешно; зато сам и ставио на то место по Атонском и Бистричком от *брав*. Раковачки варијанат от *краве* нисам могао узети зато што је *крав* обухваћена *говечетом*, а *брав* се овде тиче оваца, које би, допста, без тога, остале непоменуте. За чудо је ипак како таква погрешка да се увуче баш у два преписа који показују најстарији текст.

·р·в· О отровѣхъ.

109. Призренски. Нагинникъ и отровникъ кон се нанде обавично, да се каже по законуу светнихъ отъць.

Струшки има отравникъ м. отровникъ; наге м. нанде. Атонски и Бистрички тога члана немају.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има тај члан напред, после чланака о јеретцима; што се тиче текста, има наге м. нанде; скаже м. каже.

· Раванички тога члана нема.

Текелјин-Софијски тога члана нема.

·раг· О силію.

110. Призренски. Соудіе коудѣ гредоу по земан царства ми и своен области да нѣсть вол'нь оузети оврока по силѣ, ни ино што любо разевѣ поклоня; што моу кто поклони отъ свога хотѣніа.

Струшки има цареве м. царства ми; ли м. моу.

Атонски и Бистрички имају натпис О соудіахъ; по том: цареве м. царства ми; свога м. своего.

Ходошки има, такође, натпис О соудіахъ; по том: царевѣ м. царства ми; възети м. оузети; своего м. своего.

Раковачки има, такође, натпис О соудіахъ: по том: ндоу м. гредоу; царевон м. царства ми; и оу свонхъ селін м. и свои области; ни шта любо м. ни ино што любо; што ко м. што моу.

Раванички има пети натписе, а по том: когда ндоу м. коудѣ гредоу; царевон м. царства ми; развѣ кто моу што поклони м. развѣ поклона, што моу кто поклони.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 63; у Ј. Ђорђевића 67) следује Раваничвом, и има тај текст овако: Соудіе кон ндоу по царевон земан и по свои области, да иѣсть воланъ оузети оброка силомъ, ни ино што гедъ разма поклона што моу тько поклони отъ своего хотѣніа.

рви. О соудіинне срамоте.

III. *Призренски.* Кто се нанде соудію осрамотивъ; ако боудѣ властѣлинъ, да моу се вѣсе оузме; ако ли село, да се распѣ и плѣни.

Струшки нема тај члан потпуно сачуван; оно што је сачувано, слаже се с овим текстом.

Атонски има све оузме м. вѣсе оузме.

Бистрички се у свем слаже с Призренским.

Ходошки има аште се кто обрѣштеть м. кто се нанде; аште боудеть м. ако боудѣ; възметъ м. оузме; распеть и плѣнить м. распѣ и плѣни.

Раковачки има и кто м. кто; наге м. нанде; осрамотивъ соудію м. соудію осрамотивъ; ако лі е м. ако ли.

Раванички има текст, нешто предругојачен, овако: И кто се обрѣте соудію обезъчастивъ да моу се вѣзме и разаспе вѣсе имене њего, ако лі село, и то да се плени.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 63; у Ј. Ђорђевића 67) има, у истоме правцу, текст још већма предругојачен и раширен овако: Ако ли се тко нађе соудію обезъчастивъ, ако боуде властелинъ да моу се възметъ вѣсе достоиніе и да моу се вѣсе расточить; ако ли кое иѣсто или сѣло, да се поплѣнить, нь да моу се възде велнка почастъ чинити (Т. оучинить).

·ргі. О оутеченіи тьмничномъ.

112. *Призренски*. Кои чловѣкъ оутече изъ тьмнице, съ чимъ прїидѣ на дворъ царства ми; или юсть чловѣкъ царства ми, или црьковны, или властѣл'скы; съ тем' -зи да юсть свободьнъ; аште юсть оутѣк'ль, оу тога-зи чловѣка што боудѣ оставиль, ть-зи да има комоу боудѣ оутѣк'ль.

Струшки тога члана нема.

Атовски и Бистричви имају натпис О соужниухъ, а по том: соужньства м. тьмнице; прїидеть м. прїидѣ; царевъ м. царства ми; царевъ чловѣкъ м. чловѣкъ царства ми; а што юсть отѣгль оу тога-зи чловѣка комоу юсть оутек'ль, то-зи да юсть комоу юсть оутек'ль м. аште юсть оутѣк'ль п д. до краја.

Студеничви има прїидеть м. прїидѣ; властѣоски м. властѣл'скы; аште юсть отѣгль, оу тога-зи чловѣка комоу юсть оутѣк'ль. то-зи да юсть къ комоу юсть оутѣк'ль м. аште юсть оутѣк'ль п даље до краја.

Ходошки има натпис О соужниухъ; по том: соужньства м. тьмнице; прїидеть м. прїидѣ; царевъ м. царства ми оба пута; а што юсть отѣгль оу тоган чловѣка, комоу юсть оутек'ль, то-зи да юсть комоу юсть оутек'ль м. аште юсть оутѣк'ль п д. до краја.

Раковачки има натпис О соужниухъ кои оутече изъ тьмнице; по том: Аште кои м. кои; тьмнице м. тьмнице; царства моего чловѣкъ м. чловѣкъ царства ми; темже м. съ тем' -зи; одвегао м. оутѣк'ль; тога чловѣка комоу юсть оутекао, тога да юсть на комоу юсть оутекао м. оу тога-зи чловѣка и осталог до краја.

Раванчки има тај текст овако предругојачен: О соужнеухъ. Кои чловѣкъ оутече съ соужньства, съ чимъ люво и прїидеть въ дворъ царевъ, или юсть царевъ чловѣкъ или црьковьни, или властѣл'скїи, ть да юсть свободьнъ, аште ли отѣгль оубога чловѣка, тоговь пакн да боудеть.

Тевелѣјин-Софїјски (у Флоринскога 64; у Ј. Ђорђевића 68) има текст још већма предругојачен овако: Кои соужанъ, сїнречь робъ, избегнеть изъ робьства с чим, и прїидеть на дворъ царевъ или къ цареву чловѣкоу, или црьковьномуу или властѣл'скомоу, тѣи да юсть свободанъ, аште юсть отѣгаль отъ оубога чловѣка, комоу юсть оутекаль, то да юсть.

Рекао бих да би умесно било аште јесть оутѣкль замѣнити версијом а што итд. како се тај одсек у Атонском и Ходошском рукопису започиње.

·рді· О соужни.

113. *Призренски*. Кон се соужнь дръжин оу двороу царства ми, тере оутече на дворь патриаршь, да јесть свободнь; и такожде на дворь царевь, да јесть свободь.

Струшеи тога члана нема.

Атонски и Вистричѣи имају тај текст другојачије стилизован овако: Кон се соужнь дръжи оу двороу црковномь, тере оутече оу цареву полатоу, да јесть сво(во)днь, такожде и кон соужнь оутече на дворь патриарховь, да јесть свободнь.

Студенчѣи има онако као Атонски; осим што има патриаршь м. патриарховь.

Ходошки следује тексту Атонском, само што има дръжить м. дръжи; въ дворѣ м. оу двороу; та м. тере; та кон м. такожде и кон.

Раковачѣи има текст такође по Атонском само што има тоуцакь м. соужнь; паки м. тере; тоуцакь м. соужнь.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 64; у Ј. Борђевића 68) има тај члан скраћен и састављен са 112 овако: Кон се соужань дръжить оу двороу црковномуу, тере оутече оу цареву полатоу, да есть свободань.

·реі· О ем'ствоу.

114. *Призренски*. Людје кон се вракию изь тоужде земане оу земану царства ми; кто воудѣ повѣгавь оть ем'ства; они-зиі ем'ци кон соу по тога-зиі чловѣкка, ништа да не плакию.

Струшеи тога члана нема.

Атонски има натпис О людѣхь властѣльсѣхь; по том: тоугие м. тоужде; цареву м. царства ми; по томоуи чловѣкоу м. по тога-зиі чловѣкка; плакиють м. плакию.

Вистричѣи нема натписа као Атонски; иначе се с њиме слаже, само што има кон то соу по томоуи чловѣкоу м. кон соу то тога-зиі чловѣкка.

въспет, аште и много что та земля постраждеть. У том је рукопису додатак тај смештен као засебан, 93-ѝи, члан (у издању Флоринскога). Флорински, стр. 233, сматра тај додатак као unicum сачуван у Раваничџом рукопису. Ја мислим да је то произвољан додатак каквих имају пуно познји рукописи, и не бих га могао сматрати као unicum. Члан 115 Душанов бави се о унутрашњим стварима, и није веровати да се онда осећала потреба да се законом што прописује за иностранце или бегунце из страних држава.

Текедијин-Софјски (у Флоринскога 65; у Ј. Борђевића 69) следује Раваничџом, само што има тко е чнега м. кто; тоуђе м. тоужден; свего м. свога; повратитъ м. възвратитъ. Додатак Раваничџога налази се и овде.

Треба узети на ум исправку Атонскога и Ходошкога, пошто њоме текст постаје нешто прецизнији.

·рзг. О обрѣтели.

116. *Призренски*. Кто што наиде оу царевѣ земли; да не оузме тере да не рече вратикю, ако кто позна; ако ли похвати, или оузме, да плати што татъ или гоусарь; а што наиде оу тоугон земли на вонцѣк, да вѣде и несе прѣдъ цара и воеводу.

Струшки тога члана нема.

Атонски има натпис О обрѣтели; по том: нагје м. наиде; тере рече м. тере да не рече; вратити кю м. вратикю; тере м. ако ли; како м. што; нагје м. наиде; тоугиен м. тоугон; воеводе м. воеводу.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има нагје м. наиде; възметъ м. оузме; та речеть м. тере да не рече; вратити кю м. вратикю; аште м. ако; што позна м. позна; та м. ако ли; възме м. оузме; како м. што; аште м. а што; тоужден м. тоугон; воеводи м. воеводу.

Раковачки има натпис О обрѣтели; по том: что нагје ко оу царевон м. кто што наиде оу царевѣ; да не м. тере да не; вратити кю м. вратикю; ако не позна м. ако кто позна; и похвати м. ако ли похвати; татъ и гоусарь м. татъ или гоусарь; аште м. а што; тоуждон м. тоугон; вонцин м. вонцѣк; воеводе м. воеводу.

Раванички има тај текст предругојачен овако: **Иште** кто наиће близоу цареве земљае, да не оузме; ако ли оузме те рече: ако кто позна, възвращтоу њемоу, и тон, пришѣдъ, познает то и похватить и оузметъ, да се каже тако тѣтъ и хоусарь и да плати все. **Иште** ли же наиће оу тоуѣн земли на вонци, да носи предъ господара и воєводуу.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 66; у Ј. Ђорђевића 70) има налик на Раваничко, али краће предругојачење, овако: **Иште** кто наће близоу земли цареве, да не възметъ; **аште** речеть: възвратимъ **аште** кто познатъ, **аште** о томъ царю не възвѣститъ, да ѣсть тако татъ и гоусарь, да платить все; **аште** ли наиде оу тоуѣи земли на вонци, да има носити предъ своего капетана и предъ всеводуу.

Атонски и Ходошки показују покушај исправке, за боји не бих рекао да је за руком испао. И први текст и исправка остају с тамноћом и непотпуношћу.

•риг. О прѣшкствию.

117. Призренски. Што ѣсть комоу прѣшло оу цареву земљу или изъ града, или и-жоупѣ које до пріѣтіа господина цара, догдѣ нѣсть било цареве, нѣ ѣ било инога господара; отъ тога-зін врѣмене што ѣсть чловѣккь или ина правда да се не иште; ако боудѣ прѣшло по прѣти господина цара, то-зін да се не иште; рекше кѣда ѣ било размиріе; а нѣсть била земли и градове царевин.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Ходошки тога члана немају.

Бистрички има отъ града или отъ жоупѣ што ѣ м. изъ града или и-жоупѣ које; докле м. догдѣ; **аште** м. ако боудѣ; по пріѣти м. прѣти; то-зи да се иште м. то-зін да се не иште итд. до краја. Последње две реченице Бистрички нема.

Раковачки има дошло м. прѣшло; **аште** м. ако; дошло м. прѣшло; пріѣти м. прѣти; то м. то-зін; **иште** м. не иште.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

У тексту је Призренском завршетак с рђавом интерпункцијом. Ја бих читао овако: Яко коуде прѣшло по прѣјетни господина цара, то-зи да не иште рекыше „кѣда је било размирне и нѣсть вѣла земля и градове цареви.“ Али је Бистричким текстом то боље поправљено, јер тај текст закључује овај члан краће: Иште је прѣшло по принѣтии господина цара, то-зи да се иште.

·р.л. О тръгов'цѣхъ.

118. *Призренски.* Тръгов'ци кои гредоу по цареве земли, да нѣсть вол'нь никои властѣлинъ, или кои люво чловѣкъ забавити по силѣ; а или развити коуплю, а динаре моу силомъ наврѣштѣи; кто ли се нанде силомъ растоваривъ, или развалавъ, да плати ·е· сътъ перперъ.

Струшки тога члана нема.

Атонски има натпис О тръгоу; по том: забавитъ м. забавити; или заграбити м. а или развити коуплю; наврѣкы м. наврѣштѣи; нагѣ м. нанде; развалавъ м. развалавъ.

Бистрички има натпис О тръгоу; по том: не м. нѣсть; ни кои м. или кои; заграбити м. развити; наврѣкы м. наврѣштѣи; кто се нагѣ м. кто ли се нанде; развалавъ м. развалавъ.

Студенички има натпис О тръговцехъ; по том: не м. нѣсть; и ни м. или; заграбити м. развити; нагѣ м. нанде; развалавъ м. развалавъ.

Ходошки има натпис О тръгоу као и Атонски; по том: гредѣ м. гредоу; царевон м. цареве; ни кои люво м. или кои люво; или заграбити м. а или развити; наврѣкы м. наврѣштѣи; кто се обрѣте м. кто ли се нанде; развалавъ м. развалавъ; ·ф· перперъ м. ·е· сътъ перперъ.

Раковачки има натпис О тръговцѣхъ кои идоу по земли; по том: идоу м. гредоу; царевон м. цареве; или заграбити м. а или развити; ѣмоу дати силомъ м. моу силомъ наврѣштѣи; нагѣ м. нанде; разваликъ м. развалавъ.

Раванички има натпис О тръгоу; по том: ходе м. гредоу; царевон м. цареве; властѣлинъ нѣ ннединъ люво чловѣкъ м. никои властѣлинъ или кои люво чловѣкъ; заграбити м. а или развити; динаре м. динаре моу; наметноути м. наврѣштѣи; нагѣ м. нанде; силомъ товаръ растовариъ, плати ·ф· перпери м. силомъ растоваривъ и осталога до краја.

Тевеліјин-Софијски (у Флоринскога 67; у Ј. Ђорђевића 71) тај члан има овако: Трговци кои ходе по царевон зѣмљи, да нѣсть волань ни властелинъ ни инъ кои чловѣкъ забавити имъ ни посилицы (Т. по силѣ) задобити (Т. заграбити) коуплю, и новѣце силомъ наметьноути; тко ли се наѣе силоу имъ сѣтворилъ, или что разграбилъ, да платить ·ф· перперъ.

·рк· О тръговцѣхъ.

119. *Призренски*. Скрълата и малѣ и велике роуке потребна тръговци да гредоу свободно бе-забавѣ по земли царства ми, да продаю и коупою и тръгою како комоу тръгъ доноси.

Струшеи тога члана нема.

Атонски има коупле потрѣбнѣ м. роуке потребна; безъ забаве м. свободно бе-забавѣ; царевѣ м. царства ми; нема и тръгою; како моу м. како комоу.

Бистрички има цео тај члан овако: Скрълата и малѣ и велике коупле потребне тръговци да гредоу по землі царевѣ, да продаю и коупою како имъ тръгъ доноси.

Ходошки има текст у свем једнак с Атонским.

Раѣовачен има скерлетъ м. скрълата; коупле потребне м. роуке потребна; ндоу м. гредоу; безъ вѣсакого соумненіа м. свободно бе-забавѣ; царевон м. царства ми; да продаю и коупою како моу може роуке дати м. да продаю и остадога до краја.

Раванички има тај члан још више предругојачен овако: И тръговци маліи и великиѣ да носеть коуплю безъ забаве по земљи царевон, да продаю и да коупою по што имъ се оуз-моѣ боуде.

Тевеліјин-Софијски (у Флоринскога 67; у Ј. Ђорђевића 71) је на том путу отишао још даље, те има: Трговцима ље даньно и малѣ и велике коупле безъ забаве по царевон земли да продаю како моу тръгъ доноситъ и где моу љестъ воли коуповати. тоу да коупитъ, а где моу љ воли продавати, тоу да продаѣтъ.

·рка· О царин'цѣхъ.

120. *Призренски*. Цариникъ царевъ да нѣсть вол'нъ забавити, или задръжати кога чловѣка, да моу коуплю

продастъ оу безцѣннѣ; волно да проходи вѣсакы по
трьговѣхъ, и волемь да походы вѣсакы своомь коупломь.

Струшеи тога члана нема.

Атонски и Бистриччи имају трьговца м. кога чловѣка;
коуплю кою м. коуплю; да си м. да; съ своомь м. вѣсакы
своомь.

Студенички има забавить м. забавити; кога трьговца
м. кога чловѣка; коуплю кою м. коуплю; да си походы м.
да походы.

Ходошеи има трьговца м. кога чловѣка; коуплю кою м.
коуплю; колюю да си походить съ своєю коуплюю м. волемь
да походы и осталого до краја.

Раковаччи има трьговца м. кога чловѣка; коуплю кою
м. коуплю; вѣсакы по градovy и по трьговихъ съ своимь
трьгома м. вѣсакы по трьговѣхъ и осталого до краја.

Раванички има тај тевст овако: Цариникъ царевъ да несть
вольнъ забавити нлі задръжати трьговца да моу кою коу-
плю оузме оу безцѣннѣ, алі што силомь да моу наметъне, нъ
вольно естъ да проходи вѣсакъ трьговць по царевон земельи
без ѣдинога сочиненія.

Текелижин-Софијски (у Флоринскога 67; у Ј. Борѣвића 72)
има прву половину (свршетае безцѣннѣ) као Раваниччи, а остало
краће, овако: вольно да проходи сваки по трьговихъ и вольно
да трьгоуе съ своимь коупломь.

•ркв•.....

121. *Призренски*. Да нѣсть волнъ властѣинъ ни
малъ ни великъ; ни кѣто любо, задръжати и зарочити
свое людіи или ине трьговѣце да не гредоу на трьговѣ
царевѣ да греде вѣсакъ свободно.

Струшеи тога члана нема.

Атонски тога члана нема.

Бистрички има ни инъ кои любо м. ни кѣто любо; или
зарочити м. и зарочити.

Студенички има или зарочити м. и зарочити.

Ходошки тога члана нема.

Раковаччи има да приходе вѣсакы свободно по царевон
земли м. да не гредоу и осталого до краја.

Раваниччи тога члана нема.

Текелижин-Софијски тога члана нема.

·ркг· О тръговѣхъ.

122. *Призренски.* Ако ли кои властѣлинъ задръжи тръговѣца, да плати ·т· перперъ; ако ли га царинникъ задръжи, да плати ·т· перперъ.

Струшки има другу подовину тога члана са свим овако као у Призренском.

Атонски има оудръжи м. задръжи (само први пут).

Бистрички има властелинъ м. кои властѣлинъ; иначе се у свем слаже с Призренским.

Студенички има само прву подовину, а оне друге (о царинику) нема. У првој има властелинъ м. кои властѣлинъ.

Ходошки има аште м. ако; задръжитъ м. задръжи; платитъ м. плати; аште м. ако; задръжитъ м. задръжи.

Раковачки има ако ли м. ако ли кои; другу подовину, о царинику, нема.

Раванички има аште м. ако ли; другу подовину, о царинику, нема.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 67; у Ј. Борђевића 72) има аште м. ако ли; задръжитъ м. задръжи; платитъ м. плати; аште ли царинникъ м. ако ли га царинникъ задръжи; платитъ м. плати. Међу тим Софијски има као Раковачки и Раванички само прву подовину.

(·рkd·) О сасехъ (*Рак.*).

123. *Призренски.* О тръговѣхъ што соу коудѣ посекали Гаси горѣ до сјега-зѣи сзвора; тоу-зи земљу да си имаю; ако соу комоу властѣлиноу безъ правдѣ оузели земљу, да се соудѣ сз нимъ властѣле закономъ светаго краи; а отъ сзда напрѣда Гасинъ да нѣ сѣче; а што сече, онога-зѣи да не тежи, ни люди да не сагы; (*Рак.* ни властелинъ люди да не сели) тзкмо да стон поуста да расте гора; никто да не забрани Гасиноу горѣ, колико јестъ трѣбе тръгоу толико-зѣи да сѣче.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички тога члана немају.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има томе члану натпис *О Сасехъ*; по том: по м. о; сицеваго м. *сјега-зін*; тоу м. *тоу-зи*; имають м. *имаю*; коемоу м. *комоу*; законикомъ царевинь м. *закономъ светаго крааа*; съдь м. *съда*; напрѣдь м. *напрѣда*; посече м. *сече*; оноу землю м. *онога-зін*; сели, ни властелиннь люди да не сели м. *не сага*; вола м. *трѣве*; толико м. *толико-зін*.

Раванички тога члана нема.

Текелѣин-Софијски тога члана нема.

У Призренскоме је препису овај члан састављен са *ркк*, али пошто *ркд* нема, а после следује *рке* очевидно је да је погрешка. Раковачки га има у свему као засебан члан, и по њему би мислим требало и почетне речи *О тръговехъ* заменити бољима *По тръговѣхъ*.

рке. *О законѣ градовомъ*.

124. *Призренски*. Градовѣ гръчѣци коехъ естъ **пріель** господинь царь; што имъ естъ оучиниль, хрисовоуаѣ и простаг'ме; што си имаю гдѣ и дръже до *сјега-зін* събора, *то-зін* да си дръже и да имъ естъ тврѣдо, и да имъ се не оузме ништо.

Струшки тога члана нема.

Атонски тога члана нема.

Бистрички има натпис *О хрисоволѣхъ*; по том: коиъ м. коехъ; *пріель* м. *пріемъ*; што имъ записаль м. што имъ естъ оучиниль; што си имаю и дръже до *сјега-зін* събора; да имъ је м. и да имъ естъ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис тога члана *О гръцѣхъ*; по том: кого м. коехъ; *пріемъ* м. *пріемъ*; оучинио м. оучиниль; што имаю м. што си имаю; сицеваго м. *сјега-зін*; то да естъ тврѣдо м. *то-зін* да си дръже и да имъ естъ тврѣдо.

Раванички тога члана нема.

Текелѣин-Софијски тога члана нема.

У тексту стоји погрешно *пріемъ*, које је из Бистричкога преписа замењено речју *пріель*.

·ркѣ. О присѣлци градовомъ.

125. *Призренски*. Градовомъ да нѣсѣтъ присѣлци; развѣ кои иде жоупанинъ, да ходи къ стананиноу, или малъ или великъ, да моу прѣда конь и станъ вѣсь; да га съвлюдѣ стананинъ съ вѣсѣмъ; и къда си поиде он'-зѣи гость, да моу прѣда стананинъ вѣсе што моу боудѣ пріель; ако ли моу боуде што погыноуло, вѣсе да моу плати.

Струшки има кто м. кон; доходи м. ходи; великъ да грѣде къ стананиноу да моу м. великъ да моу; къга м. къда; прѣель м. пріель.

Атонски има натпис О приселницахъ; по том: кто догье да доходи м. кои иде жоупанинъ да ходи; погье м. поиде; ако моу м. ако ли моу.

Бистрички има као и Атонски; само што има поиде м. погье; што моу боуде прѣдалъ гость м. што моу боуде пріель; ако моу м. ако ли моу.

Ходошки има натпис као и у Атонском, по том: кто догье да доходи м. кои иде жоупанинъ да ходи; великъ да греде къ стананиноу да моу м. великъ да моу; аште моу м. ако ли моу; боудеть м. боуде.

Раковачки има натпис као и у Атонском; по том: ако ко иде да доходи къ граданиноу или малъ или великъ да приходи къ стананиноу да моу м. развѣ кои иде жоупанинъ, да ходи къ стананиноу или малъ или великъ да моу; прида м. прѣда; или ино что м. и станъ вѣсь; стананинъ м. стананинъ съ вѣсѣмъ; паки каде прінде онан гость м. и къда си поиде он'-зѣи гость; прѣдасть м. прѣда; что е пріель отъ госта м. што моу боудѣ пріель.

Раванички има текст предругојачеп, који гласи: О пришьальцехъ. Яште кто придетъ въ градъ или въ село и ако што има при себе, или свѣте, или новце, или ино что, мало велико, да предастъ господиноу домакиноу да предржи; егда же вѣсхоштеть тон пришьальць поѣти во свои си, и тон господинъ да предасть ѣмоу, аште ли моу што боуде погыноуло, да моу има вѣсе наплатити.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 68; у Ј. Борђевића 73) има тај текст у том правцу промѣнен, али другојачије, овако: О пришьальцехъ. Яште прінде въ градъ или въ село пришьальць,

што има съ собомъ да предасть гостникоу, или мало или велико, што годъ има, и гостника да съхранить емоу; пакъ онаи пришлъкъ кад хоће да моу вьсе гостьники предасть, ако моу боуде што погинуоло, да платить емоу вьсе гостинникъ.

·ркз· О градц'кои земли.

126. *Призренски*. Градца земли што је около града што се на нон гоуци или оукрадѣ; да плати то-зиѣ вьсе околина.

Струшѣи има все то-зи м. то-зиѣ вьсе.

Атонски и Бистричѣи имају ниѣи м. нон; све то-зиѣ м. то-зиѣ вьсе.

Ходошки има тај члан овако: Градська земля, што есть около, што се наге и хоуци или оукраде, да плати вьсе то-зи околина.

Раковачѣи има оубіе м. гоуци; вьсе то м. то-зиѣ вьсе.

Раваничѣи има а градська м. градца; и тоу ако се што оукраде м. што се на нон гоуци или оукрадѣ; све м. то-зиѣ вьсе.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 69; у Ј. Борђевића 73) има тај члан овако: Градска земля што е около града, што се набе оу гоуци или оукраде, то вьсе да платить та околина.

·рки· О зиданиѣ града.

127. *Призренски*. За града зиданиѣ; гдѣ се градъ обори или коула да га направѣ граждане тога-зиѣ града *и жоупа што есть прѣдѣлъ тога града.*

Струшки има градозиданиѣ м. града зиданиѣ; тога си м. тога-зиѣ, по том још и жоупа што есть тога си Могло би се попунити речју града.

Атонски има тај члан овако: О зиданиѣ града. И гдѣ се градъ обори или коула да га направѣ граждане тога-зиѣ града и жоупа што есть прѣдѣлъ тога-зиѣ града.

Бистричѣи се у свем слаже с Атонским; само што има: тога-зиѣ града м. прѣдѣлъ тога-зиѣ града.

Ходошки следује Атонскоме, само има оборить м. обори; граждане м. граждане; прѣдѣлъ тога града м. прѣдѣлъ тога-зиѣ града.

Раковачки има натпис **О** зидани града цароу; по том: да га праве градски люди тога града и вилаетъ что ѣсть тога града м. да га направѣ и даље до краја.

Раванички тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

Тешко је одлучити је ли уметак из Атонскога и осталих познија допуна, или је проста празнина у томе рукопису.

•рк.в. **О** помоки царскон.

128. Призренски. Господињъ царь кѣди име сына женити или кръштение; и боудѣ моу на потрѣбоу дворь чинити и голѣкѣ; да вѣсакъ поможе малъ и великъ.

При последњој речи и Призренски рукописе има у ноти додато и голѣмъ.

Струшки има малъ и голѣмъ м. малъ и великъ.

Атонски тога члана нема.

Бистрички има текст са свимъ једнак с Призренскимъ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис **О** царскон работѣ; по том: кѣде м. кѣди; кръстити м. кръштение; и боуде емоу дворь м. и боудѣ моу на потрѣбоу дворь; вѣсакъ да поможе м. да вѣсакъ поможе.

Раванички тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

•рл. **О**власти воеводамъ.

129. Призренски. На вонцѣ на вѣсакон да овладаю воеводѣ колико и царь; што рекоу да се чюне; ако ли ихъ кто прѣчюне оу чель; да ѣсть то-зи осоужденіе које и онемъ-зи кои бы цара прѣслоушали; и соудовѣ малы и голѣмы кои соу на вонцѣ да имъ соудѣ воеводѣ, а инъ никто.

Струшки има тај члан исто овако.

Атонски има натпис **О** вонскахъ; по том: на всакон вонцѣ м. на вонцѣ на вѣсакон; да имъ ѣсть м. да ѣсть.

Бистрички се у свемъ слаже с Атонскимъ; само што има још нитко м. никто.

Ходошки има натпис **О** вонсцѣхъ; по том: на вѣсакон вонсцѣ м. на вонсцѣ на вѣсакон; обладають м. обладаю; што повелѣвають да ихъ слоуша вѣсакъ м. што рекоу да се чюю; аште ли кто прѣслоуша м. ако ли ихъ кто прѣчюю оу чемъ; да имъ ѣсть м. да ѣсть; велици м. голѣмы.

Раковаччи има натпис **О** вонскахъ; по том: на вѣсакон вонсици м. на вонсцѣ на вѣсакон; обладаеть воевода м. обладаю воеводѣ; слоуша м. чюю; не послоуша м. прѣчюю оу чемъ; да моу ѣсть оно м. да ѣсть то-зи; кою би цара прѣслоушали м. кою и онеи'-зи кон би цара прѣслоушали; соудъ м. соудовѣ; никтоже м. никто.

Раванччи тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рла· **О** цркви.

130. *Призренски.* Црковъ кто обори на вонсцѣ, да се оубіе *или* обѣси.

Струшки има или м. и.

Атонски тога члана нема.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има да се оубіеть или обѣснеть м. да се оубіе и обѣси.

Раковачки има вонски м. вонсцѣ; или м. и.

Раванччи има или да се обѣси м. и обѣси.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 70; у Ј. Борџевића 74) има тај члан придодат спреда члану 131 и с њим спојен. Гласи му: Црковъ православноу тко обори на вонсици, да се оубіе или обѣснеть.

Налазим да смисао тражи да се у тексту и замени са или, као што су и сачували сви други осим Призренскога преписа.

·рлв· **О** свадѣ.

131. *Призренски.* На вонсцѣ свадѣ да иѣсть; ако ли се свадита два, да се віета, а имъ никто одъ воиникъ да имъ не поможе; ако ли кто потече и поможе на пор'вицоу, они-зи да се вію.

Струшки има онъ-зи да се оубію м. они-зи да се вію.

Атонски има натпис **О** свадѣ; по том: не поможе на порвицоу м. не поможе; да се кажоуть: роуцѣ да имъ се оуцѣкоуць м. они-зи да се вію.

Бистричкѣ се у свем слаже с Атонским, само што има свада м. свадѣ; роуцѣкъ нѣмъ се м. роуцѣкъ да нѣмъ се.

Ходошки има натпис О свадѣ; по том: аште м. ако; не поможеть на порѣвицоу м. не поможѣ; аште ли м. ако ли; поможеть м. поможѣ; да се кажоутъ, роуцѣкъ да нѣмъ се отсѣкоутъ м. они-зѣи да се вѣю.

Раковачкѣ има вонци м. вонцѣкъ; сваде м. свадита; никтожъ м. никто; онаи да се оубѣе м. они-зѣи да се вѣю.

Раваничкѣ има текст предругојачен овако: И на вонцѣкъ сваде да несть. Егда же два свадита и вѣиета, нѣмъ отъ воннѣ никтоже ни ѣдиномоу да поможеть; егда же кто коемоу поможеть, томоу роуке да се отсѣкоут. не треба помагати нѣ въбранати.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 70; у Ј. Ђорђевића 74) има на вонци и м. на вонцѣкъ; сваде м. свадита; два и вѣют се дроуги нѣтъко м. два, да се вѣиета, а нѣмъ никто; поможеть м. поможѣ на оба места; да моу се роуки отсѣкоутъ м. на порѣвицоу, они-зѣи да се вѣю.

Атонска измена припада познијем добу, ако не преписачима. Треба је, опет, имати на уму.

·раг· О пленоу.

132. *Призренски*. Што кто коупи отъ плена изъ тоугиѣ земли, што воудѣкъ пакнѣно, по царевѣкъ земли; да несть вол'нѣ коупити отъ тога-зѣи плена, колико [и] оу тоугон земли; ако ли га кто потвори говорѣ оно-зѣи ѣ мое, да га оправи порота по законоу; ере ѣ коупилъ оу тоуждон земли, а не моу ни татъ, ни провѣдѣчѣи, ни вѣстникъ, тако-зѣи да си га има како свое.

Струшки има коупитъ м. коупити; и оу тоугон м. оу тоугон.

Атонски има и оу тоугиѣн м. оу тоугон; тоугиѣн м. тоуждон; свѣстникъ м. вѣстникъ.

Бистричкѣ се слаже с Атонским, само што има оу тоугиѣн м. оу тоугон; ако ли кто потвори м. ако ли га кто потвори.

Студеничкѣ има натпис О коупни или продани; по том: и оу тоугиѣн м. оу тоугон; тоугиѣн м. тоуждон; свѣстникъ м. вѣстникъ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има тоужде м. тоугіе; царевон м. царевѣ; тога м. тога-зіи; и оу чоуждеи м. оу тоугон; и вели м. говорѣ; то м. оно-зі; предаваць м. проводьчіа; тако м. тако-зи; да има м. да си га има.

Раванички има тај текст предругојачен овако: Њште кто боудеть от чоужде земліе и коупитъ от некоіею плена што любо по царевон земли, да естъ воланъ коупити іакоже и инііе чловѣци; аште ли же кто што потворит и речет: оно је мое, да имъ имаю за то соудіе исправити по поутоу и по законуу и томоу да възране, коупиви же да иміе како своіе.

Текелејин-Софијски (у Флоринскога 71; у Ј. Борђевића 75) има тај текст овако: Што тко коупи отъ пакна ис тоуђе земліе и што боуде пленіено по царевѣ земліи да естъ воланъ коупити отъ тога пакна и они ис тоуђе земліе; ако ли тко потворитъ говорећи: оно є мое, да га оправеть чловѣцы съ писаніемъ по законуу, а они ништа да не іамаеть, а коупивии да га имать како своіе.

Обраћам пажњу на варијанат Студеничкога преписа свѣт-никъ м. вѣстникъ.

рад. О поклисароу.

133. Призренски. Поклисаръ што греде изъ тоугіе земліе кѣ цароу; а или одъ господина цара кѣ своемуу господиноу; гдѣ прідоу оу чіе любо село да моу се чини чьстѣ, да моу је вѣсега довол'но; нѣ да овѣдоује или вечера, а да греде напрѣда оу ина села.

Струшки има исти текст.

Атонски има натпис О поклисарѣхъ; по том: или м. а или; приходи м. прідоу; всего м. вѣсега.

Вистричеи има натпис О поклисарехъ; по том: поклисаръ м. поклисаръ; или м. а или; приходи м. прідоу; всего м. вѣсега.

Ходошки има натпис О поклисарѣхъ; по том: или м. а или; приходитъ м. прідоу; чинитъ м. чини; напрѣдъ м. напрѣда.

Раковачки има натпис О поклисарехъ; по том: кон иде м. што греде; тоужде м. тоугіе; господиноу цароу м. господиноу; оу чіе село м. оу чіе любо село; иде м. греде.

Раванички има тај текст предругојачен овако: За поклисаре. Њште кон поклисарь иде ис тоужден земље кь цароу или кь иномоу господароу и где годь приходить оу кон люво градь или оу село, да моу се да свега изобильно и да се прати от мѣста до мѣста и от села до села.

Текедлјин-Софијски (у Флоринскога 72; у Ј. Борђевића 76) има натпис О поклисарѣхъ кои идоуть кь царю; по том: идець м. гредє; тоуѣ м. тоугнє; или м. а или; нема одь господина цара; где годь м. гдѣ; приходить м. приндоу; годь место или оу село м. люво село; почасть м. чьсть; задоста м. доволно; да м. нъ да; пакі м. а да; иде м. гредє.

рле. О ваштине.

134. Призренски. И што записоуѣ царь ваштине; комоу запише село, да јесть логофетоу .л. перперь за хрисовоуль; а комоу жоупоу одь вѣсакога села .л. перперь, а діакоу за писаніе .с. перперь.

Струшки има исти текст.

Атопски има натпис О записаніи книгь; по том: запише господинь царь ваштиноу м. записоуѣ царь ваштине; село оу ваштиноу м. село; свакога м. вѣсакога; по .л. м. .л.

Студенички има натпис О -книгахъ милостныхъ; по том: господинь царь м. царь; села по .л. перпера м. села .л. перперь.

Бистричел има натпис бао и Атопски; по том: и што запише господинь царь книгоу за ваштиноу м. и што записоуѣ царь ваштине; село оу ваштиноу м. село; логофетоу м. логофетоу; всакога села м. вѣсакога села.

Ходошки има натпис О записаніи книгь; по том: запише господинь царь ваштиноу м. записоуѣ царь ваштине; село оу ваштиноу м. село; по .л. м. .л.

Раковачки има натпис О хрисовоулехъ царскихъ; по том: писароу м. логофетоу; запише жоупоу м. жоупоу. По том има додатак: И оу свакомоу перпероу по .и. новаца кь то време тако є ишло.

Раванички има предругојачен текст, који гласи: О записаніи ваштине. Њште комоу запише господинь царь ваштиноу и запише село оу ваштиноу, да се дає логофетоу за роусоволь .л. перперь и диакоу за писаніе .с. перперь.

Текедлјин-Софијски (у Флоринскога 73; у Ј. Борђевића 77) има тај члан овако: О ваштинахъ. Свѣтъли царь што комоу

запише баштиноу, и запише оу баштиноу, да дасть логофетоу ·л· перперь за роусоволь, а діакоу за писаніе ·с· перперь.

.... О вонцѣ.

135. Призренски. Вонска кои гредѣ по земан царевѣ, гдѣ падне оу ком'-зи селоу, дroupга кои по нон гредѣ, да не падне оу том'-зи селоу.

Струшки има оу конь м. оу ком'-зи; по нон гредоуки м. кои по нон гредѣ.

Атонски има патпис О вонцѣ; по том: коемь м. ком'-зи; по нон идоуки м. кои по нон гредѣ.

Бистриччи има све као Атонски; само што има по онои м. по нон.

Ходошки има коемь м. ком'-зи; по онои идоуки м. кои по нон гредѣ.

Раковаччи има иде м. гредѣ; царевои м. царекѣ; коь м. ком'-зи; пакн дroupга по нѣи иде м. дroupга кои по нон гредѣ; томь м. том'-зи.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Въ лѣто =SŪŷв. иньдіктонь ·з·

.....

136. Призренски. Книга царства ми да се не прѣслоуша гдѣ приходи; или кѣ госпожди царици, или кѣ краю, или кѣ властѣломь великымь и малымь и въсакомоу чловѣккоу; никто да не прѣчюне што пише книга царства ми; ако ли боудѣ такова-зи книга што не може он'-зи съврѣшити; воли не има да дасть тѣи чась, да гредѣ опетъ съ книгомь кѣ царствоу ми да оповѣ царствоу ми.

Струшки нема летописа и индикта. Иначе, што се тиче текста, има такова м. такова-зи; нема м. не има; царство ми м. царствоу ми.

Атонски понавѣ летопис и индикт; по том има: царева м. царства ми оба пута; такова м. такова-зи; кѣ цароу да оповѣда царствоу ми м. кѣ царствоу ми да оповѣ царствоу ми.

Бистричѣи понавља летопис и индикт, по том се у свем слаже с Атонским; само што има још: къ великимъ и малимъ м. великимъ и малимъ; никто да прѣчюю м. никто да не прѣчюю; ть часъ м. тѣи часъ; оповѣдаа цароу м. оповѣ царствоу ми.

Ходошки такође понавља летопис и индикт, по том што се тиче царство ми и царевъ следује у свему Атонскоме, а осим тога има преслоушати м. прѣчюю; пишеть м. пише; такова м. такова-зи; можетъ м. може; не имать м. не има; къ ть часъ м. тѣи часъ.

Раковачки понавља, такође, летопис и индикт; иначе следује Атонскоме, али има промена; тако: приде м. приходи; къ цароу или м. къ госпожди; кралю м. къ краљу; властеломъ м. къ властѣломъ; никтоже м. никто; прѣслоуша м. прѣчюю; въ книзѣ царевон м. книга царства ми; такон м. такова-зи; онан м. он'-зи; или м. вола; иде м. грѣде.

Раваничѣи нема летописа и индикта, а текст му гласи: **О** книгахъ царевихъ по земли. Книга царева где годъ приде, или къ госпожди царици, или къ краљу, или къ властелом великим или малимъ и въсакомоу чловѣкоу, никто да не преслоуша заповѣсть царевоу.

Текелијин Софијски (у Флоринсвога 74; у Ј. Борђевића 78) нема, такође, летописа и индикта; има још опет предругојачен текст, по нешто ближе к оригинаду. Тај текст гласи: **О** книгахъ царевихъ по земли. Царева книга въсака да се нигде не прѣслоушаеть, где годъ приходи, или къ свѣтлои царици, или къ краљу, или къ властелиноу великимъ и малимъ, и въсакомоу чловѣкоу, нитко да не прѣслоушаеть книге царева; ако ли боуде такова книга што не може оннзыхъ вола да дасть въ таи часъ.

·ран. **О** хрисовольхъ.

137. Призренски. Хрисоволи царства ми што соу оучинѣни градовомъ царства ми; што имъ пише, да имъ нѣсть во'нъ потворити ни господинъ царь, ни инъ кто; да соу хрисоволи тврѣды.

Струшки има овакав исти текст.

Атонски има натпис **О** хрисовоу'лхъ; по том: царски м. царства ми на оба места; тврѣди царьци м. тврѣды.

Бистрички има натпис О хрисоволѣхъ; по томъ: хрисовоули царевн м. хрисоволи царства ми; градовомъ царевемъ м. градовомъ царства ми; да соу хрисовоули тврѣди царьсци м. да соу хрисоволи тврѣды.

Ходошки има царевн м. царства ми; царевомъ м. царства ми; тврѣди царьсци м. тврѣды.

Раковачки има хрисовоули што соу оучинени градовомъ царскимъ м. хрисоволи царства ми што соу оучинени градовомъ царства ми; да нѣсть м. да имъ нѣсть; инъ никто м. инъ кто.

Раванички тога члана нема.

Тевелѣјин-Софијсви тога члана нема.

•рл.ѳ. О лъжи.

138. Призренски. Яко се обрѣте оу чіемъ хрисоволи слово лъжно приписано, и обрѣтоу се словеса прѣтворен'наа и рѣчи прѣтворене на ино него што є повелѣло царство ми. да се ти-зиѣ хрисовоули раздѣровъ, а он'-зиѣ векіє да не има баштине.

Струшки има хрисоволоу м. хрисоволи; прѣписанно м. приписано; обрѣтоу се м. и обрѣтоу се; прѣлагане м. прѣтворене; што не повелѣло м. него што є повелѣло; нема м. не има.

Атонски и Бистрички имају натпис О лъжномъ писаніи; по томъ: аште м. ако; хрисовоули м. хрисоволи; прѣписано м. приписано; и рѣчи прѣлаганнѣ м. и обрѣтоу се словеса прѣтворен'наа и рѣчи прѣтворене; на ино што нѣ повелѣлъ царь м. на ино него што є повелѣло царство ми.

Студенички има натпис О лъжномъ хрисоволи; по томъ: нагѣ м. обрѣте; прѣписано м. приписано; прѣлагане м. прѣтворене; на ино што не повелѣло царство ми м. на ино него што є повелѣло царство ми.

Ходошки има натпис као и Атонски; по томъ: аште м. ако; обрѣштеть м. обрѣте; хрисовоули м. хрисоволи; прѣписано м. приписано; обрѣштоутъ м. обрѣтоу; потворена м. прѣтворен'наа; прѣлаганнѣ м. прѣтворене; на ино што нѣсть повелѣлъ царь м. на ино него што є повелѣло царство ми; не имать м. не има.

Раковачки има аште м. ако; хрисовоули м. хрисоволи; прѣписано м. приписано; прѣлагане м. прѣтворене; на ино што

ніє повелѣніє царєво м. на ино него што є повелѣло царство ми; ти м. ти-зін; а они баштина да не имаю м. он'-зін вєкє да не има баштинє.

Раванички има тај члан овако: И дште се оу тои кнѣзи обрѣте єдина рѣчь прїписана или помрѣчена, ть кнѣга нїчтоже єсть, и кто боудє книгоу прєписаль и истїноу вьсоу и правьдоу да изгоубить.

Текєдлїин-Софїїски тога члана нема.

.....

139. *Призренски.* Шѣроп'холь вь земли царства ми да нѣсть вол'нь господарь оучинити прѣ-з-аконь ништа; развѣ што єсть царство ми записало оу законїце, то-зи да моч' работа и дава; ако ли моч' оучини што вє-з-акона, повелѣва царство ми, вьсаки мєроп'хь да єсть вольнь прѣти се своимь господаромь или сь царство-м-и, или сь госпождомь царицомь, или сь црѣквомь, или сь властѣли царства ми; и сь кымь люво да га нѣсть вол'нь нїкто дрѣжати оть соуда царства ми; развѣ да моч' соудїє соудѣ по правдѣ; и ако оупри мѣроп'хь господаря, да оуем'чи соудїа царства ми, како да плати господарь мѣроп'хоч' вьсе на рокь; и по томь да нѣсть вол'нь он'-зи господарь оучинити зло мѣроп'хоч'.

Струшки има нїєднє господарь м. господарь; нема оучинити; оу законїци м. оу законїце; мєро што м. што; вє-законо м. вє-з-акона; да єсть вольнь всаки мєроп'хь м. вь-саки мєроп'хь да єсть вольнь; господаремь м. господаромь; не вольнь м. нѣсть вол'нь; кто задрѣжати м. нїкто дрѣжати; да га оуем'чи м. да оуем'чи; вєсе мєроп'хоч' м. шѣроп'хоч' вьсе.

Атонски и Бєстрички имају натпис тога члана О мєроп'сѣхь; по том: царєвє м. царства ми; нїєднє господарь м. господарь; прѣзъ законь ништа оучинити м. оучинити прѣ-з-аконь ништа; царь записаль м. царство ми записало; вєзаконно м. вє-з-акона; господїнь царь (Бєстрички само царь) м. царство ми; да єсть вольнь всаки мєроп'хь м. вьсаки мєроп'хь да єсть вольнь; сь своимь м. своимь; господаремь м. господаромь; сь царемь м. сь царство-м-и; властѣли царєвєми

м. властѣли царства ми; нѣ вольнѣ м. нѣсть вол'нѣ; задржати отъ соудѣ царева м. држати отъ соудѣ царства ми; да га оуѣмѣчи м. да оуѣм'чи; царевѣ м. царства ми; вѣсе меропьхоу м. мѣроп'хоу вѣсе; никое зло оучинити меропьхоу м. оучинити зло мѣроп'хоу. Бистричкѣ још има у последњој реченици по томъ м. и по томъ.

Ходошѣи има натписе О неропсѣхъ, п по том свуда неропьхъ м. мероп'хъ осталих рукописа, у свима облицима. Иначе Ходошки у свему следује промене Атонскога текста, те их, тога ради пећемо понављати.

Раковачѣи има натписе Повелѣнїе царско; по том: меропьхъ въ земли царевон м. мѣроп'хоу въ земли царства ми; ниединь господарь м. господарь оучинити: царь записао м. царство ми записао; то м. то-зи; работаю и да даю м. работа и дава; да ѣсть волѣнѣ вѣсакы меробухъ м. повелѣва царство ми, вѣсакы мероп'хъ да ѣсть волѣнѣ; съ своимъ м. своимъ; царомъ м. царство-м-и; властителѣи царевн м. властѣли царства ми; конь годъ любо м. кымъ любо; да га никто не оудржи отъ соудѣ царева м. да га нѣсть вол'нѣ никто држати отъ соудѣ царства ми развѣ; сьпрѣ м. оупри, слоуга м. мѣроп'хъ; да га м. да; царевѣ м. царства ми; каде м. како; слоуги м. мѣроп'хоу; рокъ да оучини м. вѣсе на рокъ; господарь м. он'зи господарь; слоуги кое зло м. зло мѣроп'хоу.

У Раваничкоме тај члан гласи: За посадници царевн по землѣи. Посадникоу по землѣи царевон да несть волѣнѣ ниединь господинь никакьво зло преко закона оучинити разве того што поу є господинь царь оу законикоу заповедалѣ и записаѣ, и толико да поу работа и толико да моу да. Иште ли же ть господинь безаконно што сьтворитъ, повелеваѣтъ господинь царь, да вѣсакы делателъ волѣнѣ съ своимъ господинои или съ властеломъ, или любо съ цркъвом на соудоу се прѣти, да га никто несть волѣнѣ задржати отъ соудѣ царева, и соудне да не соуде по лицемѣрствоу нѣ по правди, и аште препрет делателъ господара, да га оуѣмѣчи соудѣи докле исплатитъ вѣсе господарь делателю на време, и по том да нѣетъ волѣнѣ господинь делателю никакьво зло оучинити.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 75; у Ј. Ђорђевића 79) има опет свој текст, који гласи: О посадницихъ по царевон землѣи. Посадникоу оустава по царевон землѣи, да нѣсть волѣнѣ ниединь господарь прѣко оустава ништа оучинити, разьма што є царь оучинилъ и записаѣ, да моу работаѣтъ оу недели в. дни; ако ли моу што оучинитъ преко оустава

царьскога, повелеваеъ светлыи царь да естъ въсаки дѣлатель волань съ своимъ господаромъ, или съ властелиномъ или съ цркъвомъ да се притъ кадъ моу е кои неправьда, да га нѣсть волань нитько задржати отъ соуда царева, разма да моу соудеть соудіе по правди, и ако препритъ дѣлатель господара, да га оуемьчить соудіа, тако да пьлатить господарь все дѣлателью на рокъ и по томъ да нѣсть волань кое зломоу оучинити.

·рма· О приемани чловѣка.

140. *Призренски*. Повелѣва царство ми; никто ничіега чловѣка да не прима; ни царство ми, ни госпожда царица, ни цркъва, ни властѣлинъ, ни прочіи любо кто чловѣкъ да не пріими ничіега чловѣка безъ книгѣ царства ми; (*Рж.* ако ли га кто прими) тако-зи да се каже кто любо како и невѣрныкъ.

Струшеи овога члана нема.

Атонски и Бистричел имају натпис О приети тоуждега чловѣка; по том: повелѣніе царьско м. повелѣва царство ми; ни царь м. ни царство ми; царица м. госпожда царица; кто любо чловѣкъ м. любо кто чловѣкъ; пріиме м. пріими; царева м. царства ми.

Студенички има натпис О еже не прееъ чоуждаго чловѣка; по том: пріими м. прима; кто любо м. любо кто; да не пріиме м. да не пріими.

Ходошеи следује у свему Атонскомѣ, само има тоуждааго м. тоуждега; пріиметь м. пріима; пріиметь м. пріими; како невѣрныкъ м. како и невѣрныкъ.

Раковачки има повелѣніе царево м. повелѣва царство ми; прими м. прима; ни царь м. ни царство ми; ни прочіи людіи и кнези м. ни прочіи любо кто чловѣкъ; пріиме м. пріими; книгѣ царева и соудиниѣ м. книгѣ царства ми. Завршна реченица гласи: ако ли га кто прими, да се каже како въсаки невѣрныкъ м. тако-зи да се каже и осталога до краја.

Раванчки има тај члан врло кратко, овако: Законъ царевъ. Повеленіе царево; никто ничіега чловѣка да не пріиметь к себе безъ книгѣ царева.

Текелијин-Софјјски (у Флоринскога 75; у Ј. Ђорђевића 80) има опет нешто другојачије, овако: Законъ царскы: Повелѣніе

царево. Нитко ничнега чловѣка да не прѣими, ни црква, ни властелинъ, ни чне безъ царева соудѣ, тако да боудеть тврѣдо царьско повѣленіе.

На завршетку сви су преписи осим Раковачкога непотпуни. С тога сам текст попуно уметком из Раковачкога.

·рмв· О трьгоу.

141. *Призренски*. Такожде и трьговѣ и кнезовѣ и по градовѣхъ чнега чловѣка примоу, такожде образомъ да се кажоу и одадоу.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају тѣмжде м. такожде.

Ходошки има примоутъ м. примоу; тѣмжде м. такожде; кажоутъ и отдадоутъ м. кажоу и одадоу.

Раковачки тога члана нема.

Раванччки тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

·рмг· О властѣличикѣхъ.

142. *Призренски*. Властѣлоу и властѣличикѣмъ конимъ ѣсть дало царство ми землю и градовѣ; ако се кто одъ ныхъ обрѣте опленивъ села и люди и затрѣвь прѣ-з-аконъ царства ми што ѣсть царство ми оузаконило на събороу; да моу се оузмиѣ дръжава; а он'-зи што боудѣ строуль да вѣсе плати отъ свое коу-кѣ, и да се каже како и прѣвѣгльць.

Струшки има села или люди м. села и люди; съборѣ м. събороу.

Атонски и Бистрички имају натпис О властѣлѣхъ кон затирають (Бистр. затираю) дръжавоу; по том: дала царь м. дало царство ми; прѣзь законъ царѣвъ што ѣсть оузакониль на съборѣ м. прѣ-з-аконъ царства ми што ѣсть царство ми оузаконило на събороу; и што боудѣ строуль м. а он'-зи што боудѣ строуль; да плати све м. да вѣсе плати; како прѣвѣгльць м. како и прѣвѣгльць.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис **О** властеле кон затираю државоу свою: по том: властеличикоу м. властѣличикюемъ; дао царь м. дадо царство ми; наге м. обрѣте; село или градъ или любо что кроме воле цареве что моу је царь дао на скороу м. села и людин и затрѣвъ прѣ-з-аконъ царства ми што естъ царство ми оузаконило на събороу; и таи кон е строникъ, да все плати отъ сѣвѣ и отъ свега доша и да се каже како прѣ-вѣгльць м. а он'-зиш што боудѣ строуль итд. до краја.

Раванички има тај члан и свраћен в предругојачен овако: **Закон** властелом и властелинчиѣем. Властелин или властелинчиѣ конимъ естъ даль господинъ царь землю, градове и села, тако се кон от них обрѣте пленикъ градове или села през законъ царевъ. да моу се оузме држава и што боуде пленикъ да плати.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 76; у Ј. Ђорђевића 81) има тај члан још опширније и с још већим променама овако: **Законъ** царскы о властелѣхъ. Што е копоу даль свѣтъли царь, комоу земляю и градове, ако се нађе отъ нихъ кон годъ оу коемоу продаиствоу и оу комоу невѣрѣствію и сѣтворитъ мало што соупротивъ цара, ако би пленіо земляю каквоу или сѣла или имѣніе преко царскаго повѣленіа, што е оузакониено на съборѣхъ, да моу се оузме држава, и да то все самъ наплатитъ, а самъ жикота да ишитъ се или да се заточитъ.

рмд. **О** гоусарѣ.

143. Призренски. I ако се обрѣте гоусарь ошѣдъ прѣзъ државоу краишгъника и плени гдѣ годѣ; и опеть се врати съ пленомъ, да плаки краишгъникъ самоседмо.

Струшки има пети текст.

Атонски и Бистрички имају натпис **О** гоусарѣхъ; иначе имају у свем пети текст.

Студенички има натпис као п Атонски; по том: наге м. обрѣте; пакномъ м. съ пленомъ.

Ходошки има натпис **О** хоусарѣхъ; по том: аште м. ако; обрѣштеть м. обрѣте; хоусарь м. гоусарь; вратить м. врати.

Раковачки има натпис **О** гоусарѣхъ законъ; по том: наге м. обрѣте; поредъ м. прѣзъ; поплѣни м. плени; пакы м. опеть; плати м. плаки; вѣ самоседмо м. самоседмо. Мало даље напред (Шафарик у Кухарскога стр. 158, чл. 150) понавља се с малом променом овај члан у Раковачком рукопису овако: **И** гоусарь кон ходи изъ тоуге земле, пакы что оузме оу царевон

земли, коими е поутенъ дошко тан гоусаръ и одкъшо пакъ-
нивши, тѣ дръжава и села да платѣ все, коудѣ коудѣ про-
шла гоусаръ.

Раваничѣи има мадо предругојачен текст овако: Иште се
обрѣте хоусаръ прѣкъди преко дръжави краиштника и ако
што пленилъ и пакѣ се с пленомъ натрагъ възвратилъ, то да
платитъ краиштникъ само седморіцею.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 76: у Ј. Борђевића 82)
има тај текст овако: Гдѣ се (Т. годъ) обрешетъ гоусаръ презъ
дръжавоу краишника, и пленитъ гдѣ што и опетъ се кратитъ
скъ пакномъ, то все да платитъ и краини самоседморомъ.

У Раковачком дупликуту тога члана има промена о јем-
ству. Место брашникова јемства — долази јемство села и
крајева. С осталим наредбама Душанова Законика о вршењу
дужности слаже се Призренски текст, који се налази у свима
осталим рукописима, па и у Раковачком. Дупликат Раковачки
могао би бити или домишљање некога од преписача или по-
знија измена.

рме. О повѣгльцоу.

144. *Призренски.* Яко се обрѣте властѣлинъ, или вла-
стѣличикъ повѣгльць, и инъ кто люво царѣства ми, тере
оустаноу на грабленіе окол'на села и жоупа на неговоу
коукю и на еговъ довитъкъ што воудѣ оставилъ; они-зи
кой то-зи оучине да се кажоу како невѣр'ниции царѣства ми.

Струшѣи има ако ли се м. ако се; окол'на м. окол'на;
еговоу м. неговоу.

Атонски и Бистричѣи имају натпис О повѣгльцѣхъ (Бис.
повѣгльцѣхъ); по том: ако ли се м. ако се; царевъ м. царѣства
ми; села или жоупа м. села и жоупа; неговъ м. еговъ; ца-
реви м. царѣства ми. Бистричѣи још има повѣгльць м. по-
вѣгльць.

Студеничѣи има натпис као и Атонски; по том: кто цар-
ства ми м. кто люво царѣства ми; аште м. тере; еговоу м.
неговоу.

Ходошки тога члана нема.

Раковачѣи има ако ли се м. ако се; или инъ м. и инъ; оу
царевон земли м. царѣства ми; села м. села и жоупа; неговоу

м. неговоу; естъ оставио м. боудѣ оставиль; ти люди м. они-зи; то м. то-зи; каже м. кажоу; цареви м. царства ми.

Раванички има текст другојачији овако: *Иште се обрѣте кон властелинѣ повѣггаць или инѣ либо чловѣкъ царевѣ, те оустане околина или жоупа на неговоу коуѣю и достојаниѣ и ако се обрѣте тако истиномъ сътворили, да се кажоу како невѣрнїи цареви.*

Текелѣјин-Софијски (у Флоринскога 77; у Ј. Борѣвића 83) има тај текст опет нешто другојачије по Раванички, овако: *Ико се наѣте властелинѣ или инѣ чловѣкъ побегалаць, а друугы тко либо царевѣ, те оустане околина или жоупа на неговоу жоупоу и на неговѣ домѣ, а и на негово достојаниѣ, тѣко то сътворить, да боудеть такоже и ины цареви невѣрнїици.*

·рмс. **О** гоусарѣ и татѣ.

145. *Призренски.* Повелѣва царство ми, по вѣсѣхъ земляхъ и по градовѣхъ и по жоупахъ, и по краиштехъ гоусара и тата да нѣсть ни оу чѣмѣ прѣдѣлоу; и силѣ-зи образомъ да се оукрати татѣва и гоусарство; оу коемъ се селе нагнѣ татѣ или гоусарѣ, то-зи село да се распе, а гоусарѣ да се обѣси стрѣмоглавѣ, а татѣ да се ослаѣпи; а господарѣ села того да се довѣде свезанѣ къ царствоу ми; и да плакнѣ вѣсе што ѣ чиниль гоусарѣ и татѣ оуѣ испрѣва, и пакнѣ да се каже како татѣ и гоусарѣ.

Струшки има краиштахъ м. краиштехъ; тата и гоусара м. гоусара и тата; прѣдѣлаѣ м. прѣдѣлоу; нагнѣ м. нагнѣ; распе м. распе; тога-зи м. того; да м. и да; оучиниль м. чиниль.

Атовски има натпис **О** татѣхъ и хоусарѣхъ; по том: повелѣнїѣ царѣско м. повелѣва царство ми; хоусара м. гоусара; и господарѣ м. а господарѣ; тоган м. того; цароу м. царствоу ми; да плакнѣ све што ѣ оучиниль м. и да плакнѣ вѣсе што ѣ чиниль; татѣ и гоусарѣ м. гоусарѣ и татѣ.

Вистрички се у свемъ слаже с Атовскимъ, само што има свуда гоусарѣ.

Студенички има натпис **О** гоусарѣхъ и о татѣхъ; по том: земляхъ монѣхъ м. земляхъ; оучинїи м. чиниль.

Ходошки има натпис **О татѣхъ и хоусарѣхъ**; по томъ: повелѣніе царьско м. повелѣва царство ми; да оумалитъ се м. да се оукрати; коимъ м. коемъ; обрѣштеть м. нагѣ; обѣситъ м. обѣси; ослапитъ м. ослапи; и господарь м. а господарь; доведеть м. довѣде; къ цароу м. къ царствоу ми; да плаки м. и да плаки; оучинилъ м. чинилъ; татъ и гоусарь м. гоусарь и татъ; кажетъ м. каже.

Раковачьи има натпис **О гоусарехъ и татехъ**; по томъ: повелѣніе цареве м. повелѣва царство ми; по вѣсен земли и по градовихъ и по жоупахъ и краишта м. по вѣскъхъ земляхъ и по градовѣхъ и по жоупахъ и по краиштехъ; симъ м. симъ-зи; оу коемоу се нагѣ селоу м. оу коемъ се селе нагѣ; то м. то-зи; села м. села того; прѣдъ цара м. къ царствоу ми; плати м. плаки; оучинію м. чинилъ; татъ и гоусарь м. гоусарь и татъ.

Раваничьи има тај члан прилично сачуван овако: **За хоусаре.** Повеление цареве по вѣсен земљи по градовехъ, по селехъ и жоупахъ и по краиннахъ. хоусара и тати да не има ні оу чиеи пределоу и силъ образомъ земля да се оукраси. Яште ли же се оу коемъ селоу обрештет татъ и хоусарь, то село да се плени и разаспе, а хоусарь и татъ да се обеси стрьмоглавь. и господарь того села да се доведе къ цароу свезанъ и да плати все што е попленилъ татъ и хоусарь.

Теведѣиин-Софѣјскѣи (у Флоринскога 78; у Ј. Ђорђевића 84) има тај текст овако: **Законъ и оуставъ царевъ за гоусаре.** Повелеваетъ благочастиви царь. По вѣскъхъ земляхъ и по градовихъ и по жоупахъ, и по краиннахъ гоусари и таати да се не наидоуть, и оу чиеи градъ лоубо где се (Т. оухвати) гоусарь или таатъ и где се чоуе да соу доходили оу кое мѣсто или оу кое сѣкло, то мѣсто или сѣкло да се попленитъ и да се росѣспа. а гоусари и таати да се обешають стрьмоглавь, и господарь сѣкла того да се доведе къ царевоу соудоу свезанъ и да платитъ все то што е оучинилъ таатъ и гоусарь.

•рмз. **О владал'цѣхъ.**

146. Призренски. Такожде кнезовѣ и прѣмликюріе, и владал'ци, и прѣдстаиници, и чел'ници, кои се обрѣтаю сели и катгоуни овладаюшгѣне, тѣ-зи вѣси да се кажоу образомъ выше писанымъ, *аште се наиде оу нихъ татъ или гоусарь.*

Струшки тога члана нема.

Атонски има прѣстонници м. прѣдстаниници; обладајуште м. обладаюштиє; и по том додатак: аште се нанде оу нихъ татъ или гоусарь.

Бистрички има све као Атонски, само што има прѣстаниници м. прѣдстаниници.

Студенички има и кнезы м. кнезовѣ; обладајуште м. обладаюштиє; ако се нагје оу нихъ прѣдѣлоу, и ти-зи вси да се кажоу образомъ више писанимъ м. ты-зи вѣси и даже до краја.

Ходоски има прѣмникіріє м. прѣмникюріє; обрѣтають м. обрѣтаю: обладајуште м. обладаюштиє; кажоутъ м. кажоу; по том додатак: аште се обрѣштеть оу нихъ татъ или хоусарь.

Раковачки има и кнезови м. кнезовѣ; начелници м. челници; по селѣ м. сели; ты м. ты-зи; и додатак: ако се нагје оу нихъ татъ или гоусарь.

Раванички има тај члан овако: Такожде и кнези и преміѣюри кон се обретаю владальци земље такожде да воудоутъ истезани, и аште се нанде оу нихъ татъ и хоусарь, подобни соутъ казни.

Текедијин-Софјјски (у Флоринскога 78; у Ј. Борѣвпѣа 84) има тај члан овако: Такожде и кнезы и старейшине и кон се обретають владальци земан, тако да биваетъ истезаніє, аште се набетъ оу нихъ таковое дѣло.

У првобитни текст додао сам што више има Атонски као и остали познији рукописи, и ако се то види из везе с претходним чланом.

•рми. О владальцехъ.

147. *Призренски.* Яко ли соу владальци оповѣдали господаремъ; *а господари се понеѣдали,* да се та-зи господа кажоу како гоусарь и татъ.

Струшки тога члана нема.

Атонски има после прве реченице још а господари се понеѣдали; по том: ти-зи господари м. та-зи господа.

Бистрички има све као Атонски; само што има понеѣдѣли м. понеѣдали и на крају татъ или гоусарь м. гоусарь и татъ.

Студенички има као и Призренски, само што је на крају татъ и гоусарь м. гоусарь и татъ.

Ходошки има аште м. ако; и он има уметак а господаріе се понеѣднали; ти-зи господаріе м. та-зи господа; кажоуць м. кажоу; хоусарь м. гоусарь.

Раковачки има казали м. оповѣдали; нема уметка; има по том: та м. та-зи.

Раванички има властелци м. владалци; казали м. оповѣдали; уметак му гласи: а ти се господари онехали; ти господари да се кажоу како тати м. да се та-зи и осталога до краја.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 73; у Ј. Ђорђевића 84) има тај текст овако: Яко соу казали властельци господаремь, а господари да принмоуць казань како и тааты.

У првобитни текст додао сам што има више Атонски као и још неки рукописи, и ако није неопходно.

•рлѣ. О соудіахъ.

148. *Призренски.* Соудіе које царство ми положи по земли соудити; ако пишоу за што любо за гоусара и тата, или за које любо оправданіе соудьбно; тере прѣслоуша книгоу *соудіе* царьства ми, или цркъовь, или властѣлинь, или кто любо чловѣкъ оу земли царства ми, ты-зи и вѣси да се осоуде яко и прѣслоушници царства ми.

Струшки има по земляхъ м. по земли; тати м. тата; книгоу соудіе м. книгоу соудіа.

Атонски и Бистрички имају које іесть царь положили м. које царство ми положи по земли; тати м. тата; тере и м. тере; соудіе царева м. соудіа царьства ми; цркъва м. цркъовь; оу земли царева м. оу земли царства ми; прѣслоушници царева м. царства ми.

Ходошки следује у свему текст Атонски, само што још има аште м. ако; пишоуць м. пишоу; хоусарь м. гоусара; та м. тере.

Раковачки има кон є царь поставіо м. које царство ми положи; паки м. тере; книгоу царевоу м. книгоу соудіа царьства ми; ти м. ты-зи; царевин м. царства ми.

Раванички има које постави господинь царь м. које царство ми положи; те ако оуспишоу м. ако пишоу; за хоусаре или за тати м. за гоусара и тата; те их м. тере; книгоу м. книгоу соудіа царьства ми; цркъва м. цркъовь; нема или кто

любо чловѣкъ; тѣм оубо чловѣци да естъ осоуждени яко преслоушници царевн м. ты-зѣи въси и осталога до краја.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 74; у Ј. Борђевића 85) има тај члан овако: О соудіахъ. Соудіе кое е поставилъ свѣтъли царь по земли соудити, ако комоу пишоу книгоу за што, или за гоусара или за таати, или за што годѣ, за кое годь оправданіе соудьско, те тько прѣслоуши книгоу соудіе царева, или црьква или властелинкъ, такови чловѣци да осоуждают се яко прѣслоушници (Т. царєві).

рна. О гоусари и татѣ.

149. *Призренски*. Гил'-зи образомъ да се каже гоусарь и татъ облични; и тако-зѣи [въ] обличеніе, ако се што годѣ лицемъ оухвати оу нухъ, или ако [ихъ] оухвате оу гоуси или оу крагѣ, или ихъ *прѣдадоу* жоупѣ, или селомъ или господаремъ, или властѣлноу кон ѣ надъ нымъ, како естъ выше оуписано, ты-зѣи гоусаріе и тати да се не помилуюю; [нхъ] да се ослапе и овѣсе.

Струшки има татъ и гоусарь м. гоусарь и татъ; въ обличеніе м. обличеніе; што гдѣ м. што годѣ; ако ихъ м. ако; оу гоусѣ или оу крагы м. оу гоуси или оу крагѣ; или ихъ прѣда жоупа, или села, или господари или властеліе кон соу надъ ними м. или ихъ прѣда жоупѣ, или селомъ или господаремъ, или властѣлноу кон ѣ надъ нымъ; нхъ да се м. да се.

Атонски има татъ и гоусарь м. гоусарь и татъ; въ обличеніе м. обличеніе; гдѣ м. годѣ; ако се м. ако; оу гоусе или оу краги м. оу гоуси или оу крагѣ; прѣдадоу м. прѣда; или господаріе или властеле м. или господаремъ или властѣлноу; нхъ да м. да.

Бистричѣи има натпис О татѣхъ и гоусарѣхъ; по томъ: въ обличеніе м. обличеніе; што гдѣ м. што годѣ; или ако се оухвати оу гоусѣ м. ако оухвате оу гоуси; или господаріе или властеліе м. или господаремъ или властѣлноу; кон соу м. кон ѣ; ними м. нымъ; нхъ да се ослапе м. да се ослапе.

Ходошки има кажетъ м. каже; татъ и гоусарь м. гоусарь и татъ; въ обличеніе м. обличеніе; аште м. ако; оухватитъ м. оухвати; аште се оухвати оу гоусѣ или оу крагі м. ако оухвате оу гоуси или оу крагѣ; прѣдадоу м. прѣда; или господаріе или властелѣ м. или господаремъ или властѣлноу;

кон соу надъ ними м. кон је надъ нымъ; хоусарије и татије м. гоусарије и тати; нь да м. да.

Раковачки има кажнје м. каже; тако въ обличеніе м. тако-зін обличеніе; и ако се что гдѣ м. ако се што годѣ; ако и оухвате оу гоусаре или оу крадби м. ако оухвате оу гоуси или оу крагје; предаде жоупа м. прѣда жоупѣ; властели кон соу надъ ними м. властѣлинноу кон је надъ нымъ; ти гоусари и тати м. ты-зін гоусарије и тати; нь да м. да.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Из Струшкога и Атонскога унео сам у Призренски исправке које су ми се чиниле потребне; једна разлика остаје о којој треба размислити још. Мени се чини, да она у ствари ништа не мења.

·рив· О тати.

150. Призренски. И ако кто поиште соудомъ гоусара и тата, а не боудѣ обличеніа, да иль іестъ оправданіе железо што є положило царство ми; да га оузимаю оу вратѣхъ црковныхъ отъ огни, и да га постави на светои трапезе.

Струшки има са свим исти текст.

Атонски има тати м. тата; положиць царь м. положило царство ми.

Бистрички се слаже с Атонским, само што тата има као и Призренски.

Ходошки има аште м. ако; хоусара м. гоусара; боудеть м. боудѣ; положиць царь м. положило царство ми; да го възимають м. да га оузимаю; поставить м. постави.

Раковачки има правда обличеніа м. обличеніа; повелѣніе царско м. положило царство ми; вратохъ м. вратѣхъ.

Раванички има аште м. ако; хоусара м. гоусара; боудеть м. боудѣ; положиць господинь царь м. положило царство ми; нема оузимаю; отъ врата м. оу вратѣхъ; на светоую трапезоу м. на светои трапезе.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 73; у Ј. Борѣвића 84) има тко м. кто; таата или гоусара м. гоусара и тата; боудеть м. боудѣ; бываеть м. іестъ; положиць светли царь м. положило царство ми; оузимають м. оузимаю; отъ вратъ црковни м. оу вратѣхъ црковныхъ; поставить на светоую трапезоу м. постави на светои трапезе.

·риг· О поротѣ.

151. *Призренски*. Повелѣва царство ми; отъ съда напрѣда да *ѣсть* порота и за много и за мало; за велико дѣло да ѣсть ·кд· поротници; а за помъны дългъ ·ви· поротникъ; а за мало дѣло ·s·; и ты-зи поротници да не соу волны никога оумирити, развѣк оправити, или окривити; и да ѣсть вѣсака порота оу црѣкве; и попь оу ризахъ да ихъ закънѣ; и оу поротѣ камо се веки къноу и кога веки оправе, ты-зи да соу вѣрованіи.

Струшеи има ю м. нѣсть; и за велко м. за велко; да соу м. да ѣсть; поротци м. поротници; ·ви· м. ·ви· поротникъ; ·s· поротыць м. ·s·; поротци м. поротници; развѣ да оправе или пакы да окриве м. развѣк оправити или окривити; къноуць м. къноу.

Атонски има повелѣніе царско м. повелѣва царство ми; ѣсть м. нѣсть; да соу м. да ѣсть; поротыци м. поротници оба пута; ·s· поротыць м. ·s·; поротыци м. поротници; да оправе или пакы да окриве м. оправити или окривити; црѣквы м. црѣкве.

Бистричи се у свем слаже с Атонским, само што има поротници, као и Призренски, уз поротыць као у Атонском.

Студенички има почетну реченицу овако: Повелѣва царство ми, да ѣсть порота и за мало и за велико; по том: поротци м. поротници; да соу ·кд· поротци м. да ѣсть ·кд· поротници; нема а за помъны дългъ ·ви· поротникъ; ·s· поротыць м. ·s·; поротци м. поротници; да оправе или пакы да окриве м. оправити или окривити.

Ходошки има повелѣніе царско м. повелѣва царство ми; нына м. съда; ѣсть м. нѣсть; да соу м. да ѣсть; поротыци м. поротници свуда; ·s· поротыць м. ·s·; оумирити никога м. никога оумирити; да оправе или да окриве м. оправити или окривити; въ црѣкви м. оу црѣкве; въ м. оу; закънѣть м. закънѣ.

Раковачки има натпис О соудіа како подоваеть соудъ правн имати; по том: повелѣніе царско отъ събора м. повелѣва царство ми; ѣсть соудіе м. нѣсть порота; да соу м. да ѣсть; после дѣло ·s· има уметаѣ: и да нѣсть оу нихъ

родима ни пизматара; те соудіе м. ты-зи поротници; волне никого м. волны никога; да оправде или пакы да окриве м. оправити или окривити; вьсакъ соудъ м. вьсака порота; вь цркви м. оу цркве; да облечеть се вь одежде м. оу ризахъ; оу соудіе м. оу поротѣ; кога кльнууть и кога оправде ты м. како се веки кльнуу и кога веки оправе, ты-зи.

Раваниччи даје нешто скраћен текст овако: **Како законъ повелевает. Повеление цареве. От садъ напредъ, да естъ оправданіе и залогъ за мало и за велико дело. За велико дело да соуде .кд. властеле, за помание .вг., а за малое .с.; и тин властеле, првие да идоу оу црквиоу и да се обоуче попъ оу одеждоу да ихъ закоуне да чине право.**

Теведијив-Софијски (у Флоринскога 74; у Ј. Ђорђевића 86) следује у главноме Раваничком, и има тај члан овако: **Повелѣваетъ свѣтан царь своимъ повеленіемъ: отъ сада да естъ напредъ оправданіе и залогъ, и за мало и за велико дѣло да соудъ .кд. властелина, и за помане .вг., а за малехно .г. и тин исти властели да идоуть оу црквиоу и свештеникоу соуштоу вь одежди да ихъ закоунеть, и када се закоуноу што годъ соудеть оправеть, да естъ вѣровано.**

Раковачки уметаъ вредно би, али пошто се налази и у Призренском рукопису у члану за овим, нисам га хтео уносити.

рид. **О законѣ.**

152. Призренски. Како јестъ виль законъ оу дѣда царства ми оу светаго крама; да соудъ велимъ властѣломъ вели *властѣле,* а среднимъ людемъ противоу ихъ дружина; а себрьдіамъ ихъ дружина да соудъ поротници, и да иѣтъ оу поротѣ родима, ни пизмѣника.

Струшки има властеле поротци м. властѣломъ; дружини м. дружина; поротци м. поротници.

Атонски и Бистрички имају царева м. царства ми; властеле поротци (Вис. поротници) м. властѣломъ; себрьдіамъ ихъ м. себрьдіамъ ихъ; поротци м. поротници; пизматора м. пизмѣника.

Студенички има властеле поротци м. властѣломъ; себрьдіамъ ихъ м. себрьдіамъ ихъ; поротци м. поротници; пизматара м. пизмѣника.

Ходошки има царева м. царства ми; властелѣ поротѣци м. властѣломъ; а прочіимъ ихъ дружина да соу поротѣци м. а себрѣдіамъ и остало до краја.

Раковачки има тај члан, прилично промеѣен овако: Како єсть законъ био оу царева дрѣвнихъ и оу краля Стефана, да соу, рече, великимъ властеломъ великы властеле соудіе, а срѣднимъ людемъ противоу ихъ дружина, а себрамъ дружина да соу соудіе.

Раваничѣи има тај члан овако: Како єсть законъ царева, да соутъ великимъ властеломъ великне властелине соудіе, а поманимъ човекомъ противоу ихъ, а себрамъ себри стареишние дружина ихъ, и да нѣсть оу властеле нареченъ ни сьродникъ ни приатељ, ни пизматоръ.

Текелѣјин-Софијски (у Флоринскога 74; у Ј. Борѣвића 86) има тај члан овако: Таковъ єсть оуставъ царскы: великимъ властѣломъ веќе власти, а соудіемъ помане, а инимъ чловѣкомъ противоу ихъ, а себромъ дружина; да нѣсть оу властелехъ нареченъ.

Очевидна погрешка властѣломъ замеѣена је, по другимъ преписима, правилнимъ властѣле.

•рне. О тръгов'цехъ.

153. *Призренски*. Иновѣр'цѣмъ и тръгов'цельмъ порот'ци половина Срѣблъ, а половина ныхъ дружинѣ, по законуу светаго краля.

Струшки има исти текст.

Атонски има напред Законъ; по томъ: христіанъ м. срѣблъ; дружина м. дружинѣ.

Бистрички има све као Атонски, али поротници м. порот'ци.

Студенчки има текст са свимъ једнак с Призренскимъ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има да соу поротци м. порот'ци; срѣбл м. срѣблъ; нина м. ныхъ; дружина м. дружинѣ; царевомоу м. светаго краля.

Раванички тога члана нема.

Текелѣјин-Софијски тога члана нема.

•рнз. О поротницѣхъ.

154. *Призренски*. Кои се поротници какноу и оправѣ енога-зи по законуу, и ако се по тоо-зи оправѣ поличје

обрѣте истинно оу онога-зи оправчїе кога-но је оправила порота; да оузме царство ми на теѣ-зи поротницѣхъ по тысоуштоу перперь; а веке по томъ да несоу ты-зи поротници вѣрованїи; ни да се кто отъ нихъ ни моужи ни женїи.

Струшки има поротци м. поротници; тон-зи м. тоо-зи; обрѣте полничїе м. полчїе обрѣте; онога си м. онога-зи; кои соу оправили поротци м. кога-но је оправила порота; поротцѣхъ м. поротницѣхъ; враждоу по тысоуштоу м. тысоуштоу; поротци м. поротници.

Атонски и Бистрички имају натпис Законъ, а по томъ: кои се поротци кои се м. кои се поротници (у Бис. само поротци м. поротници); тон-зи м. тоо-зи; обрѣте полничїе м. полчїе обрѣте; кога соу оправили м. кога-но је оправила порота (у Бис. кои соу оправили); царь м. царство ми; поротцѣхъ м. поротницѣхъ; враждоу по тысоушти м. по тысоуштоу; поротци м. поротници; — и ако се изнагїе, єре оузнаюѣ криво оправили или отдали или нѣкаа мита оузимали, плативше вышереченное и да се заточе оу иноу землю незнаемоу м. ни да се кто отъ нихъ ни моужи ни женїи. Бистричел још има у почетку друге реченице ако м. и ако.

Студенички има поротци м. поротници; обрѣте обличенїе истинно м. полчїе обрѣте истинно; кои соу оправили поротци м. кога-но је оправила порота; поротцѣхъ м. поротницѣхъ; и веке м. а веке; поротци м. поротници.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има соудїе кльноутъ м. поротници кльноу; онога м. онога-зи; по томъ оправе обрѣте обличенїе м. по тоо-зи оправк полчїе обрѣте; и онога кога соу оправили соудїе м. оу онога-зи кога-но је оправила порота; царь на тѣхъ соудїе враждоу по м. царство ми на теѣ-зи поротницѣхъ по; а по томъ м. а веке по томъ; те соудїе м. ты-зи поротници.

Раванички тога члана нема.

Текелѣјин-Софијски тога члана нема.

Треба узети на ум исправку Атонскога и Бистричкога, којом се завршетак члана мења. Налазим за потребно да тај члан наведем у целини с исправком по Бистричкомо препису, а с мојом интерпункцијом. Он гласи:

Законъ. Кон се поротци кляноу, и оправк онога-зи по законоу; ако се, по тон-зе оправе, обрете полнчїе истинно оу онога-зи. оправчїе кон соу оправили, рекше поротници, да оузме царь на ткх-зи поротницкхъ враждоу по тисоушти перперьк, а векїе по томъ да не соу ти-зи поротници вѣровани. И ако се изнагїе ере соу знаюкїе криво оправили, или отдали, или некака мита оузимали, плативше више реченноу, и да се заточе оу иноу землю незнаемоу.

·рнз· О приселници.

155. *Призренски*. Отъ села напрѣда присѣлице да нѣсть ни слѣда ништа; развѣ ако се слоучи велика властѣлина стегоноше оу жоупѣ; или по мала властелина кон *дръже* дръжавоу на се и не имаю оумѣсь ничїе мегїе совомь и мегю своомь дръжавомь, ты-зи да плакню.

Струшен има не имаю оумесе никое мегоу м. не имаю оумѣсь ничїе мегїе.

Атонски и Бистрички имају натпис О приселицахъ; по том: отьсди м. отъ села; дръже дръжавоу м. дръжавоу; не имаю оумесе никое мегю м. не имаю оумѣсь ничїе.

Ходошки тога члана нема.

Рабочачки има натпис О приселицахъ, а по том: и оть садк м. отъ села; да нѣсть приселнице м. присѣлице да нѣсть; жоупи м. жоупѣ; и по мала м. или по мала; не имаю оумесе никое междуу собою м. не имаю оумѣсь ничїе мегїе совомь; межоу м. мегю.

Раванчки тога члана нема.

Теведлїин-Софијски тога члана нема.

Текст је прилично нејасан; с тога се упућује на варијанте Атонскога и Бистричкога преписа, којима се уноси нешто јасности.

·рни· О присѣлицѣ.

156. *Призренски*. На земли царства ми, рекше на мѣропшинахъ, да не оузимаю властѣле присѣлице, ни иноу кою платоу; развѣ да плакню отъ коукїе.

Струшки има и рекше м. рекше; иноукю (ако не буде погрешка) м. иноу кою.

Атонски и Бистричѣи имају цареве м. царства ми.

Ходошки тога члана нема.

Раковачѣи има царевои м. царства ми; или иноу м. ни
иноу; платѣ м. плакѣю.

Раваничѣи тога члана нема.

Текелијин-Софјиски тога члана нема.

•рн.ѳ. О блюстипоуѣтѣ.

157. *Призренски*. Гдѣ се обрѣтаю жоупѣ смѣне села
црѣковна, или царства ми, или властѣл'ска, и воудоу
смѣна села, и не воудѣ на-том'-зи жоупомѣ еднога го-
сподара: нѣ ако воудѣ кѣфалиѣ и соудіѣ царства ми,
коиуѣ несть поставило царство ми, да поставѣ страже
по вѣсѣхуѣ поутѣхуѣ и кѣфалиамѣ да прѣдаде поутговѣ
да ихъ блюдоуѣ стражами; да ако *се кто* гоуси или
оукрадѣ, или које зло оучини, тѣ-зиѣ часѣ да гредоуѣ
кѣфалиамѣ, да имѣ плакѣю отъ свое коукиѣ; а кѣфалиѣ
страже да иштоуѣ и гоусаре и тати.

Струшки има воудѣ смѣна м. воудоу смѣна; воудоу
кѣфалиѣ м. воудѣ кѣфалиѣ. Иначе је текст тога члана у Стру-
шеоме непотпуно сачуван.

Атонски и Бистричѣи имају и царева м. или царства ми;
и властѣл'ска м. или властѣл'ска; нема и воудоу смѣна села;
јединога м. еднога; воудоу кѣфалиѣ м. воудѣ кѣфалиѣ (Бис.
кѣпалиѣ, и тако и ниже); цареви м. царства ми; поставилѣ
царѣ м. поставило царство ми; прѣдадоу м. прѣдаде; съ
стражами м. стражами; да ако се кто гоуси м. да ако гоуси;
или се које м. или које; тѣ м. тѣ-зиѣ; гредоутѣ м. гредоуѣ;
къ кѣфалиамѣ м. кѣфалиамѣ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О стражахуѣ; по том: или царева
м. или царства ми; нема и воудоу смѣна села; на том жоупи
м. на-том'-зи жоупомѣ; соудіѣ цареви м. соудіѣ царства ми;
нема коиуѣ несть поставило царство ми; пазѣ м. блюдоуѣ; да
кога гоусари не оубію, или га оукраде м. да ако гоуси или
оукрадѣ, или које зло оучини; тѣ часѣ да приде ко кѣфа-
лиамѣ м. тѣ-зиѣ часѣ да гредоуѣ кѣфалиамѣ; платѣ отъ своѣга
дома м. плакѣю отъ свое коукиѣ; иштоутѣ м. иштоуѣ.

Раванччки тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Из Атонскога унео сам две речи које попуњују празнину текста Призренскога.

·рѣ· О врьдѣ поуѣтѣ.

158. *Призренски*. Ако је врьдо поуѣто м'ѣгю жоу-пами, села окол'ни кои соу около тога-зи врьда, да блюдоу стражоу; ако ли не оуз'блюдоу стражоу, што се оучини оу том'-зи врьдоу оу поуѣтоши чгета, или гоуста, или крагы, или кое зло, да плакню окол'ни села конмь ѣстѣ *речено* блюсти поуѣть.

Струшки има междуу м. м'ѣгю; кои м. конмь.

Атонски и Бистрички имају натпис О стражахъ; по том: междуу м. м'ѣгю; речено м. речень.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има пред претходним чланом натпис О стражахъ; по том: междуу м. м'ѣгю; околна м. окол'на; тога м. тога-зи; томоу м. том'-зи; гоусарство м. гоуса; зло отъ такови м. зло; платѣ м. плакню; околна м. окол'на; речено да пазѣ поуѣть м. речень блюсти поуѣть.

Раванччки тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Реч речень из Призренскога текста замењена је правилнијим обликом речено из Атонскога и Бистричкога.

·рѣа· О коуп'цѣхъ.

159. *Призренски*. Коуп'ци кои приходе ношгю на ложиште, ако ихъ не припоусти владальцѣ, или господарѣ села тоган, да овакгоу оу селоу коуп'ци, по законехъ царства ми, како ѣстѣ оу закон'ницѣ, ако што изгоуби поуѣтникъ, он'-зи господарѣ или владальцѣ *и село* в'ѣсе да плати, ере ихъ несоу оу село оупоуѣстии.

Струшки има тога-зи м. тоган; и село в'ѣсе да платѣ м. в'ѣсе да плати.

Атонски има проходе м. приходе; ложиште гдѣ дого м. ложиште; того (Бистр. тога) м. тоган; царевоу м. царства ми; и владѣльць (Бистр. владальць) м. или владальць; село вѣсе м. вѣсе; поустили м. оупоустили. Бистрички још има и натпис **О** трьговцихъ.

Студенички има натпис **О** трьговцехъ кон приходе; по том: тога м. тоган; и владальць и село м. или владальць; платѣ м. плати; поустили м. оупоустили.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис **О** трьговцехъ; по том: ложиште м. ложиште; припостѣ м. припости; того м. тоган; царевоу м. царства ми; законикоу м. законниць; коупьць м. поутникъ; они м. онѣ-зи; и село все м. вѣсе; за што нисоу оу село поустили м. ере ихъ нисоу оу село оупоустили.

Раванички има члан тај, нешто предругојачен, овако: **О** коупцехъ. Коупьци, аште ил се прилоучить поутовати ноштїю и придоут оу село, и властелинъ или господарь села того не придоут их да облагоут оу селоу и въ тоу ноштѣ погинеть ил што любо, господарь села того све да наплатить.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 81; у Ј. Ђорђевића 88) има нешто ближе првобитноме тексту овако: **О** коупьцьхъ. Коупьци кон ходеть ноштїю, а кон не приниить властелинъ или господарь скла того, да облагоу оу склау по законуу царевоу, како естъ оу законици, аште што изгоувить тан поутникъ, господарь скла того вѣсе да моу наплатить, за што ихъ нисоу приватили въ доми.

Из Струшкога, Атонскога и Студеничкога уметнуте су две речи у Призренски текст, према је ближе смислу онако како је у првом тексту.

·рѣв· **О** гостѣхъ или поутницѣхъ.

160. *Призренски.* Яко се гдѣ слоучи комоу любо гостевн или трьговцоу или калоугиероу тере моу оузме што гоуста, или татѣ, или кои годѣ забава; да гредоу ты-зи вѣси къ царствоу ми, да ил плати царство ми што воудоу изгоувили; а царство ми да иште кнефалие и властѣле конилъ воудѣ поутѣ прѣданъ и страже прѣдане, и вѣсакы гостѣ, и трьговць, и ла-

тининь, да приходи къ прѣвѣнѣмъ стражамъ, съ вѣсѣмъ што има и носи да га стража страже прѣдава съ вѣсѣмъ; ако ли се з'годи тере што изгоуби, да ѣсть порота вѣровани чловѣци што рекоу доушомъ ер' соу изгоубили съ онем'-зи поротници то-зи да имъ плати кѣфалие и страже.

Струшѣи има изгоубили, и царство ми м. изгоубили, а царство ми; ходи м. приходи; стражѣмъ м. стражамъ; што има и носи м. съ вѣсѣмъ што има и носи; да га провагаю и стража стражи да га прѣдава м. да га стража страже прѣдава; изгоубѣ м. изгоуби; да имъ ѣсть м. да ѣсть; кѣфалиа м. кѣфалие.

Атонскѣи има натписе О гостѣхъ и гоусарѣхъ; по том: ко-юмоу м. комоу; калогіероу м. калоугіероу; къ цароу м. къ царствоу ми; царь м. царство ми; боудѣ изгоубилъ м. боудоу изгоубили; царь м. царство ми; да га провагаю и стража стражи да га прѣдаваю м. да га стража страже прѣдава; изгоубѣ м. изгоуби; нема съ онем'-зи поротници; стражи м. страже. Атонскѣи има у овоме два члана; први се свршава са страже, а други почише речима и вѣсакы.

Бистричѣи се у свем слаже с Атонскимъ; само што има доходи м. приходи; стража страже (бао у Призренском), и што свуда има кѣпаланіе.

Ходошѣи тога члана нема.

Раковачкѣи има а што се м. ако се; или гостоу м. любо гостѣи; ако м. тере; злоба м. забава; да идоу соудіамъ и кнеземъ или къ цароу м. да гредоу ты-зін вѣси къ царствоу ми; да имъ платесоудіе и кнезови или царь что боудѣ изгоубилъ м. да имъ плати царство ми что боудоу изгоубили; царь м. царство ми; дане м. прѣдане; да га прате и стража стражи прѣдае съ вѣсѣмъ м. да га стража страже прѣдава съ вѣсѣмъ; слоучи м. з'годи; что изгоубити м. тере што изгоуби; да имъ ѣсть м. да ѣсть; поротци м. поротници; то м. то-зи.

Раваничкѣи има, такође, два члана овако: О людѣхъ и о коупцѣхъ изване ходештихъ. Яко се гдѣ слоучи оу полю поутникоу или трьговцоу или калоугіероу или комоу любо, те имъ што оузмет тать или хоусарь или инь некто, да идоутъ тін къ цароу и царь да имъ платить штетоу, а царь да

ниште от владаюштинх том землом, а владаюштин да ништоут от страже. И всакъ поутникъ и трьговаць и властелинъ да приходеть къ првим стражам, и стража стражи да их предае, ако ли се имъ што оучини, да имъ исправе вѣрни чловѣци и да имъ то наплате.

Текелијин-Софѣјски (у Флоринскога 82; у Ј. Борѣвића 88) има исти текст овако: О дальнихъ поутницихъ и о коупцихъ. Ако се где слоучить комоу или поутникуу или трьговцоу или калоугероу или попоу, те моу оузьме гоусарь или таать што годь или какова годь находа, да идоутъ сѣи къ цароу да имъ платить што имъ боуде погнуоуло, а царь да ниште владавѣце те земље где е то погнуоуло, а владавѣци да ништоу страже и гоусаре. И всакъ поутникъ и трьговаць да иде къ поглаваромъ стражаньскимъ и што има и носитъ и да га проваде и да га предасть стража стражи; ако ли се згоди тере што изгоубе, да имъ се набоу верьни чловѣци и што рекоу доушомъ да соу изгоубили, то да имъ се платить.

·рѣг· О порогницѣхъ.

161. *Призренски*. На соудѣ кои се пьрци соудѣ и пре за свою причю; и онзи отъпърчѣа за што га прии, да нѣсть волнѣ отъпърчѣа глаголати потворнѣ на оногази пьрчю, ни за невѣроу, ни за ино дѣло; развѣ да моу отпира; а кздъ свьрши соудъ; ако што има по томъ да глаголе съ нимъ прѣдъ соудѣами царства ми; а да моу се не вѣроуе ни оу чемъ што глаголе догда моу се *не* исправѣи.

Струшки има тај члан врло непотпуно сачуван. Види се и кои се пре м. и пре; не м. нѣсть; ни оу чимъ м. ни оу чемъ; говори м. глаголе; догда моу се не исправи м. догда моу се исправѣи.

Атонски има натпис О пренѣи соуда; по том: соуде пьрци м. пьрци соудѣ; и кои се пре м. и пре; ине рѣчи говорити м. глаголати; пьрца м. пьрчю; говори м. глаголе; соудѣами царевими м. соудѣами царства ми; ни оу чимъ што говори м. ни оу чемъ што глаголе; докле моу се не исправи м. догда моу се исправѣи.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има натпис О соудоу и о пьрѣцѣхъ; по томъ: соудѣ пьрѣци м. пьрѣци соудѣ; и кон се пре м. и пре; ине речи говорити потворне м. глаголати потворнѣ; къда м. къдѣ; говори м. глаголюе оба пута; докле м. догда; не исправи м. исправн.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О соудоу и о парцѣхъ; по томъ: соудоу м. соудѣ; соудоу пьрѣци м. пьрѣци соудѣ; кон се пре м. и пре; парць м. онѣ-зи отьпърчѣа; ине рѣчи глаголати потворно м. глаголати потворнѣ; онога парца м. онога-зин пьрчѣю; каде м. а къдѣ; соудіами царевими м. соудіами царства ми; ништа, что вели докле се не исправи м. ни оу чемъ и даље до краја.

Раванички тога члана нема.

Тевелијин-Софнѣски (у Флорпнскога 83; у Ј. Ђорђевића 89) има тај члан укратко овако: На соудови кон се соудеть и парци кон се прѣизива сваки за свою потрекоу и они параць (Т. за што га притѣ да нѣ слободанъ параць) ине речи говорити потворене на онога парца.

У тексту је спрема свију осталих старијих преписа додано не у последњој реченици.

•рѣд. О приставѣхъ.

162. *Призренски*. Пристави безъ книгѣ соудѣине никамо да не гредоу, или безъ книгѣ царства ми; развѣ камо ихъ послаю соудіе, да имъ пишоу книги; и да *не оуз'ме* приставѣ инога развѣ што пише книга; а соудіе да дрѣже такегѣре книге какве-но соудали приставомъ, конѣхъ-но соуд послали да исправе по земли; да ако воудѣ потворѣ приставомъ, ере воудоу ино оучинили него што книга пише, или аште воудоу прѣписали книге на инѣ образѣ, да *имъ* ѣсть оправданіе да гредоу прѣдѣ соудіе; и аште се обрѣте ере соуд сзврѣшили како пише оу соудѣине книзѣ конѣ *соудіе* дрѣже, да соуд прави, аште ли се обрѣте ере соуд инако прѣтворили соудѣ, да имъ се роуцѣ отеккоу и езикѣ оуреже.

Струшки има коуде м. камо; не оучме м. оуз'ме; такоре м. такегѣре книге; дако м. да ако; ако м. аште сваки пут. У

Струшкоме је тај члан доста оштећен, те се поређење није могло извршити у потпуности.

Атонски има *цареве м. царства ми; коудѣ м. камо; да не име приставѣ ино чинити м. да оучме приставѣ инога; пишетѣ м. пише; такогере м. такегере; какове м. какве-но; конхѣ м. конх-но; ако м. аште; да имѣ е м. да ѣсть; идоу м. гредоу; аште соу сввршили м. аште се обрѣте ере соу; соудіе дрѣже м. дрѣже; ако ли се обрѣтоу м. аште ли се обрѣте; оусѣкоу м. отсѣкоу.*

Бистрички има све бао Атонски, само још има *пишоутѣ м. пишоу; ино што м. ино; дрѣжетѣ м. дрѣже; пише книга м. книга пише; или езыхъ оуреже м. и езыхъ оуреже.*

Студенички има натпис *О* приставе; по том: *соудине што осоуде м. соудине; нема речи или безѣ книгѣ царства ми; коудѣ м. камо; не оучме приставѣ м. приставѣ; инога м. инога; такожде м. такегере; конхѣ соу м. конх-но соу; нема да исправе по земли; него што пише книга м. него што книга пише; ако м. аште; и ако боудоу сввршили м. и аште се обрѣте ере соу сввршили; кое соудіе дрѣже м. кое дрѣже; ако ли се м. аште ли се.*

Ходошен тога члана нема.

Равовачки има натпис *О* испроставѣхъ; по том: *никоудѣ да не идоу м. никамо да не гредоу; цареве м. царства ми; коуде м. камо; да не оузме м. да оучме; такогере м. такегере; те м. ере; пише книга м. книга пише; али ако м. или аште; да имѣ ѣсть м. да ѣсть; идоу м. гредоу; и ако м. и аште; ере коудоу сввршили м. ере соу сввршили; соудини книга м. соудине книзѣ; соудіе дрѣже м. дрѣже; ако ли се м. аште ли се; те соу м. ере соу.*

Раванички има тај члан врло у кратко овако: *О* посланицѣх. Посланици соудини или цареви да не ходет никоудѣ безѣ книги цареве, нѣ с книгомъ по земљи, и да не имѣют ништа от свое воле оучинити разве што им книга пише.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 80, а у Ј. Борђевића 87) слаже се у главном с Раваничким и има тај члан овако: *О* посланицѣхъ. Посланици цареви или соудини да не ходетѣ никамо безѣ книгѣ цареве, разѣма къ домама ихъ къдѣ ихъ посилаетѣ камо соудіе да имѣ пишоутѣ книгѣ да не имають ино чинити разѣма што имѣ се пишеть оу книгахъ.

Као што се види члан је овај на три места са по једном речју попуњен из других рукописа. Карактеристично је што се

погрешка оу'ч'ме м. оу'з'ме понавља и у Струшком и у Студеничком рукопису.

Раковачки рукопис има свршетак тога члана још и у дуплику под 82 (издање Шафариково у Кухарскога 156 стр.).

·рѣе· О соудіахъ.

163. *Призренски*. Вѣсакѣ соудіе што соуде да оуписоую соудове и да дръже оу' себѣ, а дроугоу' книгоу' оуписав'ше да ю даде ономоу'-зін кон се воудѣ' оправиць на соуде. Соудіе да послаю приставе добрѣ, праве и достовѣр'не.

Струшки има само прве четри речн тога члана, и на њима се прекида.

Атонски и Бистрички имају: вѣсакы соудіа што соуди м. вѣсакѣ соудіе што соуде; оуписоује м. оуписоую; дръжи м. дръже; дроугоу' м. дроугоу' книгоу'; даје м. даде; послають м. послаю. Последња тачка у Атонскога се, уз то, рачуна као засебан члан. Бистрички још има ономоу' м. ономоу'-зін.

Ходошњи овога члана нема.

Раковачки има вѣсакы соудіа м. вѣсакѣ соудіе; соуди по земли м. соуде; записоую соудъ м. оуписоую соудове; дръжи оу' себѣ книгоу' м. дръже оу' себѣ; дроуге' книге м. дроугоу' книгоу'; дадоу' м. даде; оправно на соудъ м. оправиць на соуде.

Раванички има тај члан овако: Вѣсакъ соудіа, лште што комоу' соуди, да те соудове оуписоује и едне да дръжи при себи, а дроуго да дасть кон се оправиць на соуде. Соудие да послают по земли посланики добре, праве и достовѣр'не.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 84; у Ј. Ђорђевића 89) следује Раваничком, и тај му члан гласи: Вѣсакъ соудіа кон што соудитъ, да оуписоује соудове и да дръже оу' себе едне, а дроуге да дасть ономоу' кон се воудеть оправиць на соудѣ. Соудіе да послають посланике вѣр'не.

·рѣс· О пріетин людін.

164. *Призренски*. За людін кто воудѣ' чіега чловѣка пріель прѣжде сѣга сѣвора; да се ниште прѣвильмъ соудомъ, како пише оу' прѣвильмъ закон'никомъ.

Остали рукописи овога члана немају.

·рѣз· О потворе.

165. *Призренски*. Аште се обрѣте кон люво потворникъ, и иште кога потворомъ, лъжомъ и обезомъ; такovy да се каже како татъ и голгаръ.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис О потворницѣхъ; по том: ако м. аште; иште м. и иште; кого м. кога; и лъжомъ м. лъжомъ.

Студенччки има натпис О потворницѣ; по том: ако м. аште; иште м. и иште; с лъжомъ м. лъжомъ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О потворницѣхъ законъ; по том: ако м. аште; что є м. и иште; и лъжомъ м. лъжомъ.

Раванччки тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рѣи· О пианици.

166. *Призренски*. Пианица откоуда греде и зарѣве кога, или посѣче, или окрѣвави, а не дослърѣти; таковомоу пианици да моу се око изме, и роука отсѣче; аште ли пианъ задере, или капоучъ скине, или иноу срамотоу оучина, а не окрѣвави, да га био ·р· стапін; и да се врьже оу тълнициоу; и по томъ да се извѣде ис тълнице, и да се биє и поустити.

Струшки тога члана нема.

Атонски има натпис О пианицахъ; по том: откоудоу м. откоуда; пианицѣ м. пианици; ако ли м. аште ли; комоу скине м. скине; да се оудари стапы ·р· крати м. ·р· стапін; паку виє м. кіє.

Бистриччи има све као Атонски; само има да га био сто стапн, рекше ·р· кратн да се оудари стапн м. да га био ·р· стапн.

Студенччел има натпис као и Атонски; по том: ако ли м. аште ли.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има откоуде иде м. откоуда греде; роука да моу се м. роука; ако ли м. аште ли; папоуче м. капоучъ; по табани м. стапн.

Раванички има тај члан, нешто предругојачен, овако: О пианицахъ. Пианица егда се опије те комоу раноу наложи и окрвави га, таковомоу пианици око да моу се извади, и роука да моу се отсече, аште ли што от кога пианъ оузме халиноу или ороужие, либо ино что, или комоу кою срамотоу оучини, или кога оударн роуком или ногом, егда же се растрѣзнитъ, да моу се оударитъ ·р· штапи и да се оуврже оу тьмицоу за ·ви· дни, по том пакн да се изведе и да се бие и да моу се оузме ·ш· перперъ.

У том правцу је и Текелијин-Софијски (у Флоринскога 86: у Ј. Борђевића 90), а гласи: Пианице кои се скитають и нападноу гдѣ на кога или кои кога посече или окрвави, а не досмърти, таковомоу пианици да се око извади и роука да моу се отсече, ако ли кога пианъ здереть или комоу папоуче скине, или скине комоу капоу, или што и оузметъ, либо ороужја или што или кою срамотоу оучинитъ, и ако оударитъ роукомъ, а не окрвави, када се исктрѣзъвитъ отъ вина, да се оуватитъ, и да га бѣють штапи соугоубими сто поутаа, и да га држе оу тьмици ·ви· дни, и кады га изведе, опеть да га бѣють и да платитъ ·ш· перкперъ.

·рѣ.о· О пьр'цѣхъ.

167. *Призренски*. Пьр'ци кои исходе на соудъ царства ми, да кою речъ оуз'говоре оу прьвиноу, те-зѣн речи да соу в'кроване, и тем'-зѣн речемъ да се соудѣи, а послѣднимъ ништо.

Струшки тога члана нема.

Атонски има царевъ м. царства ми; правиноу м. прьвиноу; ништа м. ништо.

Бистрички има натпис О соудѣ, о пьрцѣхъ; по том: соудъ царевъ м. соудъ царства ми; ништа м. ништо.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има царевъ м. царства ми; изговоре м. оуз'говоре; и те м. те-зѣн; тымъ р'чма м. тем'-зѣн речемъ.

Раванички има царевъ соудъ м. соудъ царства ми; кою прьвоу р'чкь рекоут предъ соуднею м. да кою речъ оуз'говоре оу прьвиноу; та речъ да есть за верованне м. те-зѣн речи да соу в'кроване: а послѣднимъ да се не в'кроуе м. и тем'-зѣн и даље до краја.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 85; у Ј. Борђевића 89) остао је, ипак, нешто ближе оригиналу, и тај му члан гласи: И парьци кон исходеть на соудь царевь и кою речь боудоуть говорили наипре, тезымы речьма да се чинить соудь, а ис последнихъ ништа.

·ро· О златарѣхъ.

168. *Призренски*. Златгара оу жоупахъ и оу земли царства ми нигдѣ да нѣсть; развѣ оу трьговѣхъ, гдѣ нѣсть поставило царство ми динаре ковати.

Струшки тога члана нема.

Атонски има натпис О златарехъ; по том: по земли цареве м. и оу земли царства ми; поставилъ царь м. поставило царство ми.

Вистрички се у свем слаже с Атонским; само има и оу земли царевѣ м. оу земли царства ми.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има мало даље у једном члану све одредбе о златарима; овде има жоупи и оу земли царевон м. жоупахъ и оу земли царства ми; кароши м. трьговѣхъ; поставно царь м. поставило царство ми.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·роа· О златарѣхъ.

169. *Призренски*. Яште ли се обрѣте златарь освѣнкь градовь и трьговь царства ми оу коемь селѣ; да се то-зи село распе, и златарь иждеже.

Ако се обрѣте златарь оу градоу ковѣ динаре тainно, да се златарь иждеже и градъ да плати глобоу што рече царь.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Вистрички имају тај члан промењен и расклопљен у два члана овако: Ако се (Б. и ако се) обрѣте златарь оу градоу ковѣ динаре тainно, да се златарь иждеже и градъ да плати глобоу што рече царь; ако се (Б. ако ли се) обрѣте оу селѣ, да се то-зи село распе, а златарь да се иждеже.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има тај члан према Атонскоме овако: Ако ли се обрѣте златарь освиць града и вароши царевон, оу коемь селоу, да се то село распе и златарь съжеже огниемь: ако се наге златарь оу градоу кове динаре безь воле цареве, да се златарь иждеже, а градъ да плати глобоу что рече царь.

Раванички следује, такође, Атонскоме, само што има: оу коемь любо градоу м. оу градоу; ковн м. ковѣ; тьи златарь съждеже м. златарь иждеже; тои градъ м. градъ; царь рече м. рече царь; ли боуде м. се обрѣте; то м. то-зи; плени и разаспе м. распе; а ть златарь да се съждеже м. златарь да се иждеже.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 87; у Ј. Борђевића 91) има тај члан овако: Ако се обрештеть златарь оу градоу или где (Т. на ино место) да коуе новкце тайно. да се таи златарь съжеже и то мѣсто да платить глобоу колико рече царьскы соудъ; ако ли боуде оу склаоу, да се то склао поплени и распѣтъ, а златарь да се съжеже.

Допуна коју показују Атонски и Бистрички препис и коју понављају и остали рукописи унесена је на своме месту у текст.

·ров· О златарѣхъ.

170. *Призренски.* Оу градовѣхъ царства ми да стою златаріе и да ковоу и ине потрѣбе.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају царевѣхъ м. царства ми; ине м. и ине.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има градовнхъ царви м. градовѣхъ царства ми; стою м. стою; златарін м. златаріе.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рог· О законѣ.

171. *Призренски.* Еште повелѣва царство ми; аште пише книгоу царство ми, или по срѣчѣхъ, или по любви, или по милости за нѣкога, а она-зи книга разарл законникъ, не по правдѣ и по законоу како пише законникъ, соудіе тоу-зи книгоу да не вѣрочю, тѣк'мо да соуде и врше како је по правдѣ.

Струшеи тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис **О правдѣ**; по том: повелѣніе царьско м. еште повелѣва царство ми; ако м. аште; царь м. царство ми; разараєть м. разара; пише законь м. пише закон'никъ; вѣроують м. вѣроую; по правдѣ м. како ю по правдѣ.

Ходошеи тога члана нема.

Раковачки има натпис **О правде царево**; по том: и еште повелѣніе царево м. еште повелѣва царство ми; царь м. царство ми; срьцоу м. срьчѣк; она м. она-зи; разораєть м. разара; пише законь м. пише закон'никъ; тоу м. тоу-зи; вѣроують м. вѣроую; соуде сьврше м. соуде и врше; правди м. правдѣ.

Раванички тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

•род. **О соудіахъ.**

172. Призренски. Вѣсаке соудіе да соуде по закон'никоу право како пише оу закон'никоу, а да не соуде по страхоу царства ми.

Струшеи тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају законоу м. закон'никоу; про(?) м. право; царевоу м. царства ми.

Ходошеи тога члана нема.

Раковачки има вѣсаки соудіа м. вѣсаке соудіе; соудн м. соуде; царевоу м. царства ми.

Раванички тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

•рое. **О властѣлахъ.**

173. Призренски. Властѣлає и властѣланчики кон гредоу оу дворѣ царства ми, или грѣкь, или иѣмльць, или срьбинь, или властѣлань или инь кто люво, тере до вѣде совомя гоусара или тата, да се он'-зи господарь каже како татъ и гоусарь.

Струшеи тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис **О подьводѣхъ**; по том: царевь м. царства ми; властѣлань инь (В. инь) кон люво м. властѣлань, или инь кто люво; аште (Б. акѣ) м. тере. Бистрички још има сь совомя м. совомя.

Студенички има натпис **О** гоусарѣхъ и татехъ : по томъ : ако м. тере; тати м. тата.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има идоу м. гредоу; царевъ м. царства ми; или инъ м. властѣлинъ; и доведе са собою м. тере доведѣ собомъ; онаи м. он'-зи.

Раванччи тога члана нема.

Текелијин-Софјјски тога члана нема.

Раковачки показује поправљену редакцију изостављајући речн или властелинъ које изгледају излишне, али то не би било кад би се цела та реченица у заградн помислила. Види тај члан у другом делу.

·рос· **О** ваштинахъ.

174. *Призренски*. Людіе земляне кои имаю свою ваштиноу, землю и виноградѣ и коупаѣнице; да соу волны отъ своихъ виноградъ и отъ земље оу прикію отдати, или црккви подложити *или продати*, а виноу да јестъ работникъ на том-зи мѣстѣ; ономоу-зи господароу чіе воудѣ село; *аште ли не воудеть работника на оноу-зи мѣстоу ономоу господароу чіе воуде село* да јестъ волнъ оузети оне-зи виноградѣ *и нивіе.*

Струшки тога члана нема.

Атонски има натпис **О** ваштинахъ; по томъ: подложити или продати м. подложити; аште ли не воудеть работника на оноу-зи мѣстоу ономоу господароу чіе воуде село, да јестъ м. да јестъ; винограде и нивіе м. виноградѣ. Бистрички има све као Атонски само је свршетаѣ члана краће казан овако: ако ли не воуде работника на оноу-зи мѣстоу, да јестъ волнъ оузети винограде и нивіе.

Студенички има натпис **О** ваштинахъ людскихъ; по томъ: село; ако ли не воуде работника ономоу-зи господароу чіе воуде село да јестъ м. село да јестъ и даље до краја. Нивіе се не спомиње као у Атонском.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има овај члан уз чланаѣ 139 о меропсима; по томъ: некои м. земляне; землю м. ков; виноградъ м. виноградѣ; отъ земли ваштине м. отъ земље; правку м. прикію; ако ли

не боуде рабѣтника ономоу господароу чіе боуде село, да
ѣсть итд. м. да ѣсть; онан виноградаѣ м. оне-зін виноградаѣ.
Раванички тога члана нема.

Тевелијин-Софијски тога члана нема.

Призренски је ппсац очевидно прескочио целу једну ре-
ченицу. Она је по Атонском уметнута, и по том су истом ру-
копису учињене још две допуне.

·роз· О соудіахъ.

175. *Призренски*. Кои соудіа ѣсть оу дворе царства
ми; и оучини се зло, тѣм'-зи да се соудін; аште ли се
обрѣтета пѣрца намѣромъ на двоору царства ми, да
имъ расоуди соудіа дворскыи; а никто да се не по-
зива на дворъ царства ми мимо область соудін, коихъ
ѣсть поставило царство ми; тѣкмо да греде вѣсакы
прѣдъ свога соудію.

Струшеи тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају оу двоору царевоу м. оу
дворе царства ми; које зло м. зло; расоудін м. соудін; ако
м. аште; на дворѣ царевѣ м. на двоору царства ми; на дворѣ
царевѣ м. на дворѣ царства ми; кто ихъ ѣсть поставиль царь
м. коихъ ѣсть поставило царство ми.

Ходошки тога члана нема.

Раговачеи има натпис О дворском соудін; по том: оу
двороу царевоу м. оу дворе царства ми; кое зло м. зло; тан
соудіа да расоуди м. тѣм'-зи да се соудін; ако ли се обрѣте
два парца намѣромъ на двоору царевоу м. аште ли се обрѣ-
тета пѣрца намѣромъ на двоору царства ми; призива на
дворѣ царевѣ м. позива на дворѣ царства ми; царева соудіе
м. соудін; кога е поставило царь м. коихъ ѣсть поставило
царство ми; иде м. греде; своєга м. свога.

Раванички тога члана нема.

Тевелијин-Софијски тога члана нема.

·рои· О градовѣхъ.

176. *Призренски*. Градове вѣси по земли царства ми
да сол на законѣ о вѣсѣмъ како сол вили оу прѣвнѣхъ

царь; а за соудове што имаю легю собомь, да се соуде прѣдъ владалци градскими, и прѣдъ црковнымь клиросомь, а кто жоупаниинь при гражданина, да га при прѣдъ владалцель градскимь и прѣдъ црковомь и прѣдъ клиросомь по законуу.

Струшеи тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис О законѣ; по том: по земли цареве м. по земли царства ми; властели м. владалци; аште кто м. а кто; грагянина м. гражданина; клиросомь црковнымь м. клиросомь. Бистриччи још има на законѣ м. на законѣ о въскрь; за соудове м. а за соудове.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О градскомь законуу соудѣ; по том: градови м. градове; царевои м. царства ми; законехь м. законѣ; царин м. царь; соудѣ м. соудове; нема речи да се соуде; ако кто воуде изь жоупе при гражданина м. а кто жоупаниинь при гражданина; прѣдъ црковнымь клиросомь м. прѣдъ црковомь и прѣдъ клиросомь.

Раванчки тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·ро.џ. О прѣни дворскомь.

177. *Призренски.* Кон властѣле стоје оу коуки царства ми въсегда; ако ихь *кто* при, да ихь при прѣдъ соудиомь дворскимь, а инь никто да имь не соуди.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају пред тим чланом натпис О дворскомь соудуу; по том: цареве (Б. оу коуки цареве) м. царства ми; ако ихь кто при м. ако ихь при.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки тога члана нема.

Раванчки тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рп. О соудинѣк книзѣ.

178. *Призренски.* Соудје коуде послаю приставе и книге свое; аште кто прѣчиоуе и отвыне пристава; да пишоу соудје книгоу кефалиамь и властѣломь оу чини

воудоу дрѣжавѣ они-зѣи прѣслоушници да свѣрше за то-зи власти што пишоу соудіе; аште ли не свѣрше власти, да се кажоу како прѣслоушници.

Струшки тога члана нема.

Атонски тога члана нема.

Бистрички има кнѣге м. кнѣге своѣ; ако м. аште; кнѣге кепалиамъ м. кнѣгоу кепалиамъ; ако ли м. аште ли.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О соудіахъ законъ; по том: ако м. аште; оттера м. отвыне; воудеть дрѣжави м. воудоу дрѣжавѣ; они м. они-зѣи; за тога м. за то-зи; ако ли м. аште ли; кажню м. кажоу.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рпа· О соудіахъ.

179. *Призренски.* Соудіе да проходе по земляхъ коудѣ комоу іестъ область; да оглѣдаю и да исправляю оубогихъ и ништѣихъ.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају по земли м. по земляхъ; исправляю м. исправляю. Бистрички још има глѣдаю м. оглѣдаю.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има по земли м. по земляхъ; моу м. комоу.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рпв· О гоушени.

180. *Призренски.* Яште кто што оухвати гоушено, или крадено лицемъ, или силомъ оузето, вѣсакы о томъ да да сводъ; аште кто воудѣ коупилъ где люво, или оу земли царства ми, или оу инои земли (царства ми), виноу да да о томъ сводъ; аште ли не да свода, да плаки по законоу.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис О познаніи лица; по том: и ако м. аште; сводъ м. сводъ (али Б. има као и При-

зренски); ако боуде (Б. ако кто боуде) м. аште кто боудѣ; оу земли царевѣ или оу инои земли м. оу земли царства ми или оу инои земли царства ми; да дасть м. да да; сводь о том-зи м. о томъ сводь (Б. о том-зи сводь); ако ли не дасть (Б. не да) м. аште ли не да; плати м. плакы (а оваго је и у Бистричком).

Студенички има и ако м. аште; ако кто боуде м. аште кто боудѣ; или оу царства ми или оу инои земли м. или оу земли царства ми, или оу инои земли царства ми; да дасть м. да да; ако ли не дасть свода м. аште ли не да свода.

Ходошки тога члана нема.

Рабовачиш има и ако ли м. аште; оудављено или оукрадено м. гоушено или крадено; оузето боуде м. оузето; ако ли кто коупи м. аште кто боудѣ коупиль; оу земли царевон м. оу земли царства ми; земли м. земли царства ми; дасть сводь м. да да о томъ сводь; ако м. аште; плати м. плакы.

Раванички тога члана нема.

Тевелијин-Софијски тога члана нема.

Други пут царства ми очевидно је излишно у Призренском препису; зато сам га ставно у заграду.

Има везе са чланом 193.

•рпг. О пѣр'цѣ предѣ царемъ.

181. *Призренски*. Повелѣва царство ми соудіамъ; аште се обрѣте велико дѣло, а не оузмогол расоудити и расправити кои люво соудь великъ боудѣтъ; да греде отъ соудіи єдинъ съ обѣма онема-зи пѣр'цема прѣдъ царство ми; и што хоте соудити комоу соудіе, вѣсакы соудь да оуписолю; како да не боудѣ потвора; и да се исправи законно царства ми.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају повелѣніе царско м. повелѣва царство ми; ако м. аште; гредеть м. греде; прѣдъ цара м. прѣдъ царство ми. Оно што даље следује и што хоте итд. до краја нема у Атонском. То је, у осталом, у Призренском дуплика, пошто о томе говори раније нарочит члан.

Бистрички има и тај свршетак И што хоте. Иначе у томе члану Б. има: боуде м. боудѣтъ; отъ соудіе м. отъ соудіи;

прѣдъ цара м. прѣдъ царство ми (свуда); комоу соудити м. соудити комоу; да се исправля по законоу цареву м. и да се исправля законно царства ми.

Ходошѣи овога члана нема.

Раковачѣи овога члана нема.

Раваничѣи овога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

•рпд. О позовоу невол'нелъ.

182. *Призренски*. Кто ѣсть оу власти конхъ соудѣи, вѣсакъ чловѣкъ да нѣсть вол'нь позвати оу дворѣ царства ми; или камо инамо; тѣк'мо да гредѣ вѣсакъ прѣдъ свога соудѣи; оу чиеи воудѣ власти да се расоудѣи по законоу.

Струшки тога члана нема.

Атонски тога члана нема.

Бистричѣи има власти м. оу власти; всакы м. вѣсакъ; позвати м. позвати; дворѣ царевъ м. дворѣ царства ми.

Ходошѣи тога члана нема.

Раковачѣи има соудѣ м. соудѣи; вѣсакы м. вѣсакъ; царевъ м. царства ми; камо и онамо м. камо инамо; иде м. гредѣ; вѣсакы м. вѣсакъ; свога м. свога.

Раваничѣи тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Овај је члан у вези са 103 и са 192.

•рпе. О стганицѣк.

183. *Призренски*. Стганици вѣси царства ми да гредоу прѣдъ соудѣи што имаю соудѣ мегю собомъ; за враждоу, за гоусара, за тата (са стране татѣ), за прѣлемъ людѣи, за крѣвь, за землю.

Струшѣи тога члана нема.

Атонски и Бистричѣи имају: царѣи м. вѣси царства ми; гредоутѣ (Б. гредоу) м. гредоу; тати м. тата; людскыи м. людѣи.

Ходошки тога члана нема.

Раковачѣи има натпис О властелѣ законъ; по том: царѣи м. царства ми; идоу м. гредоу; междоу м. мегю; за

крывъ за приель людскін м. за прѣиль людін, за кривъ, за землю.

Раваннчѣи има тај члан овако: ꙗ што соу посадници да се соуде пред своим господаром како любо и за свое дльгове и за цркъве да идоу предь соудію за кривъ и за правьдоу и за хоусаре и за преоузимъ людскін.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

·рпз· О кѣфаліахъ.

184. *Призренски*. Властѣле и кѣфаліе царства ми кон дръже градовѣ и трьговѣ; никто оть ныхъ да не приме чіега чловѣка оу тълницоу безъ кнѣге царства ми; аште ли кто кога приме прѣ-з-аповѣдъ царства ми, да плати царствоу ми ·ф· перперь.

Струшки тога члана нема.

Атонски тога члана нема.

Бистричѣи има кѣпаліе цареви м. кѣфаліе царства ми; ни-чнѣга м. чіега; кнѣге цареви м. кнѣге царства ми; ако ли га кто приме прѣзъ заповѣдъ царевоу м. аште ли кто кога приме прѣ-з-аповѣдъ царства ми; да плати м. да плати царствоу ми.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има цареви м. царства ми; врши м. трьговѣ; прими м. приме; ни-чнѣга м. чіега; цареви м. царства ми; ако ли кто прими без воле цареви м. аште ли кто кога приме прѣ-з-аповѣдъ царства ми; цароу м. царствоу ми.

Раваннчѣи тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

·рпз· О тълнице.

185. *Призренски*. Тѣмъжде образомъ, кто дръже тълнице царства ми; да никого не приме ни-чнѣга чловѣка безъ кнѣге повелѣніа царства ми.

Струшки тога члана нема.

Атонски тога члана нема.

Бистричѣи има дръжи тълници цареви м. дръже тълнице царства ми; безъ повелѣніа царева м. безъ кнѣге повелѣніа царства ми.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има тај члан овако: Тѣмже образомъ кто дръжи тѣмницю оу царевои земли, да не прима ничега чловѣка безъ книги повелѣнїа царева.

Раванички тога члана нема.

Тевелїјин-Софїјски тога члана нема.

рпи. О соудѣ правѣ и кривѣ.

186. *Призренски*. Соудовѣ кон се ништоу и за право кон за криво, што се је оучинило прѣжде сїега закона, и што се сздѣ оучини, вѣсакъ соудѣ, кто гре.....

Ово је последњи члан Призренскога рукописа. Од других га рукописа ниједан нема.

187. *Атонски*. Соудѣ греде царь и царица или становѣ или кони цареви, оу комъ селѣ прѣлеже, по томъ нијединъ станкникъ да не прѣлежи оу томъ-зи селюу; ако ли се кто оврѣте и прѣлежи оу томъ-зи селюу, прѣзь законъ и повелѣнїе царево, он-зи кон старѣки прѣдѣ станови, да се да свѣзанъ ономоу-зи селюу, што воуде строчвено, вѣсе да плати само-седмо.

Бистрички има селюу м. селѣ; прѣлеже м. прѣлежи; оноуи м. ономоу-зи (сигурно погрешком м. ономоуи); да плати м. вѣсе да плати.

Остали рукописи овога члана немају.

О гловарѣхъ.

188. *Атонски*. Гловаріе кон стоје при соудѣлахъ, што осоуде соудїе и оуписавше дадоу гловаремъ, те-зи глобе да оузимаю гловаріе, а што не осоуде соудїе и не дадоу оуписавше гловаремъ, да нѣкоу вољни гловаріе ништа забавити никомоу.

Бистрички има овај члан исто овако.

Раковачки има члан тај такође. Натпис му је О гловарехъ законъ; по том има гловари м. гловаріе; даде м. дадоу; ты м. те-зи; аште м. а што; не даде м. не дадоу; гловари м. гловаріе; ни за што м. ништа; комоу м. никомоу.

Остали рукописи овога члана немају.

О конінухъ и псеуъ.

189. *Бистрички*. Коуде гредоу кони и пси и станове царевы, што имъ се пише оу книзе цареве, да имъ се то-зи дасть, а ино ништа. (*Раковачки*: И псаремъ, и со-коларомъ, и свинсаромъ, коуде идоу, да имъ се ништа не дае).

Овај члан се овако не налази ни у коме другом рукопису. С њим је у вези Раковачки варијанат који је горе додат у загради, пошто о истоме предмету говори.

О жиромъ.

190. *Раковачки*. И ако се оу жоупи жиръ роди, тога жира цароу половина, а томоу властелиноу чна е држава половина.

Остали рукописи овога члана немају.

191. *Раковачки*. И ако гоусаръ оукраде свинне цареве, да плати околина; ако ли се оукрадоу свинне, да се соудн свиннаръ съ жоупомъ, что рече соудъ.

Остали рукописи овога члана немају.

О соудоу правоу.

192. *Раковачки*. За три равоте, за невѣроу и за крвь и за развои владичьски да идоу прѣдъ цара.

Остали рукописи овога члана немају.

Везу имају с овим чланом још 103 и 183, који о истоме предмету, само с другојачије полазне тачке, говоре.

193. *Раковачки*. И сведъ конскыи и инын довытъкъ, или кон годѣ, правда. Что се гоуси или оукраде, томоу да даа сведника, да плати въсако самоседно. Яко ли рече „коупиу оу того земли“, да оправе доушевници отъ глобе; ако ли га не оправе доушевници, да плати въ глобомъ.

Остали рукописи овога члана немају.
Спореди са чланом 180.

Текст је непотпун. Мислим да би друга реченица имала да гласи: *Что се соуеси или оукраде, томоу да даа сводника и ли да плати вьсако самоседмо.*

О гловарехъ црковныхъ людіе законъ.

194. Раковачки. И глове на црковныхъ людіе законъ. *Что се соуде прѣдъ црковомъ и прѣдъ кіефаліемъ, и ти гловѣ что се осоуде да има вьсе црква како пише оу хрисоволихъ. Те глове да се оузимаю на црковныхъ людехъ како е поставио господинъ царь законъ по земли, и да се поставе црковныи людіе гловаріе кон ге съвирати те глове и прѣдавати цркви, а царь ни кіефаліе да не оузимаа ништа.*

Остали рукописи овога члана немају.

У вези је овај члан са чланом 188.

195. Раковачки. И жене да не облежоу оу цркви развѣк господни царица и кралица.

Остали рукописи овога члана немају.

О пострижени інокъ и инокине.

196. Раковачки. И безъ благословенія свѣтитель да се не постризаю ни моужь ни жене. *Вьсакомоу чловѣкоу законъ црковныи.*

Остали рукописи овога члана немају.

197. Раковачки. Коемоу властеинноу приде да зимоуе чловѣккь, да дава травниноу: *отъ 100 кобиля кобилоу, отъ овць овцоу съ аганцемъ и отъ 100 говедь говедо.*

Остали рукописи овога члана немају.

198. *Раковачки*. Доходькъ царскыи, сокъ и наметъ и арачь, да дава въсакъ чловѣкъ — къвѣль жита, половина чистаа а половина прѣпроста воли перперъ динарми, а рокъ тогоу житоу да се оусипа на Шитровъ дѣнь, а други рокъ на Рождѣство Христово. Ако ли сокъ властелинъ не да на те рокове, властелинъ тѣ да се свеже на царскомъ двороу и да се дрѣжи докле плати двоинномъ.

Остали рукописи овога члана немају.

199. *Раковачки*. И ако конь липше оу коль селоу, а не боуде га село оубило ни одгнало, нь оумрло отъ Бога, да не плате ништа.

Остали рукописи овога члана немају.

200. *Раковачки*. И где се наге чловѣкъ оу земли, комоу боуде конь оумрлаь, или вѣкъ изеде, или самъ оубилаь, а онъ приселицоу оузео за коня, и изнаге се истина, ако боуде тако, да моу плати господарь, чі е чловѣкъ, само-седмыи конь.

Остали рукописи овога члана немају.

201. *Раковачки*. Шеропъкъ ако повѣгне коуде отъ своего господара оу иноу земли или оу царевомъ, где га оверѣте господарь нѣговъ, да га ослоудѣи и носъ моу разпори и оуемчи да е опетъ еговъ, а ништо да моу не оузме.

Остали рукописи овога члана немају.

ЦАРА УРОША ПОТВРДА ЗАКОНОДАВНЕ РАДЪЕ ОЦА
МУ ЦАРА СТЕФАНА

10 априла 1357

(*Miklosich, Monumenta Serbica CXXI, стр. 155*).

Иже не-прва сицеваа любевъ божьствина и сладость неизреченниє слави твоєє! И кто доволенъ єсть изглаголати таковоу ю благодать, иже даровалъ єси, владико Христе, небесни цароу слави, своимъ рабомъ и православнимъ царемъ, пожившимъ благовѣриємъ и чистотою, прѣшъдъшимъ вса лѣта живота своєго, и въсприємъ-шимъ вѣнце почести вѣдъ всемогъштаго владика и шть роукии ангельске мьчъ побѣди, си-же въ царьствоу. . . . оулоучише обѣтованниа божина? Богоу же въсхотѣвшоу и сиѣ вса слоучившам се мнѣ съ милости Господа Бога, спаса моего Исоу-Христа, иже по того изволенію дарова мнѣ Стефану Оурошоу, цароу Сербь-лемь и Грькомъ, Поморию и Западнимъ, веселю се доушею и тѣломъ о божьствинѣмъ даровани, иже ми дасть владика Христосъ въсприєти ми вѣнць царьствина днадиною и прьвоє знаменіє царьскаго чрьтога, иже вса добрѣ оустраиоуштоу ми по законоу оуставленному всечьстнаго звора, иже отъ прѣжде господиномъ и родителемъ царьства ми свето-почившимъ царемъ, и иже оустави всакаѣ правила, та-зи вса оутверждаєтъ царьство ми, зговорив се съ господомъ и матерію царьства ми, благовѣрною царицею кура-Еленою и съ господиномъ и отьцемъ прѣосвѣштенникимъ патриархомъ курь-Савомъ и съ всѣми митрополити, игоумени и съ всѣми властели веле-възможниин подъ роукою царьства ми и съ всѣмъ зворомъ сьербьскимъ, иже записовати хрисовоуль и милости слова царьска, іако ничемоу же врѣжденноу бити.

По топоу же образоу царьскому изволи же и царьство ми и сиєма таковила достовѣрними и оугодними и любимими властелинома царьства ми, Басетоу Баринчелоу Биколничію и Три-

пегоу Миховику Боукику итд. (следује даровање отога Млета код Дубровника).

И снѣ извѣстное и всенастоюштие печатное слово царства ми записа се и оутверди.... всако оутверждение и достоиние царьско, иже се и записа знаменнѣмъ царьскимъ въ лѣто 7579. индиктионъ г. въ славномъ градоу Скопи царьскомъ, мѣсеца априла 1. днь.

† Стефанъ Оурошъ благовѣрни царь Сербленъ и Гръкъмъ.

ДЕО ДРУГИ

ЧИТАЊЕ ТЕКСТА И ОБЈАШЊЕЊА

ЗАКОН БЛАГОВЕРНАГО ЦАРА СТЕФАНА

Во лето 6857, индиктиона 2, во празник Вознесенија Господња, месеца маија 21 дан.

Си-же законик постављајем от православнаго Сабора нашего, преосвештеним патријархом кир-Јоаникијем и васеми архијереји и црковници, малими и великими, и мноју, благоверним царем Стефаном, и васеми властели царства ми, малими же и великими. Законом же сим сложенија бине.

То је натпис или заглавље Законика, прилично једнако у свима старијим рукописима. У последњој реченици *Законом же сим сложенија бине* треба узети да је законом dat. pl. и по томе би та последња реченица гласила: *Овим законима је састав*. Осим смисла утврђујемо се у оваком разумевању и речју *Законик*, која значи скуп или збор закона и којом се цео посао одмах у почетку назива. *Закоником* се зову и црквени зборници законски: из употребе те речи за Душанов Законик јасно је да се и он онда сматрао као нека врста зборника *домаћих закона*.

Члан 1. (у прв. издању 79). *Најпрво за христијанство. Осим-же образом да се очисти христијанство.*

Члан 2. (у прв. издању 79). *Властеле и прочи људи да се не жене не благословивше се у својега архијереји, али у тех-зи да се благослове које су избрали (за) духовници архијереји.*

Текст је неједнак у преписима, што гледај у првом делу. Први је члан натпис и приступ к већем броју чланака који следеју и у којима се говори о пословима вере. Чланом 2-им на-

ређује се да се ни властела ни други људи не жене без благо- слова или свога архијереја или духовника од њега постављеног. Задатак је тога законског члана био да се првеним властима и службеницима тачно утврди делокруг и да се истоме и од стране световних поштовање прибави. Ваља претпоставити да је било по народу више различитих духовника и да је закон хтео да вршење венчања обезбеди само онима који би за тај посао били одређени од архијереја, што значи да венчање ишје могао вршити какав било поп или духовник. Могућно је да су раније злоупотребе дале повода овој наредби.

Члан 3. (прв. изд. 80). *И ниједина свадба да се не учини без венчанија; ако ли се учини без благословенија и упрошенија цркве, такови да се разлуче.*

Текст је јасан; једино ваља напоменути да реч *упрошенија* значи *питања*. Што се тиче самога смисла, могао би се потпуно објаснити само кад би се знале ондашње друштвене околности које су могле овакав закон изазвати. Из византијске легенде о животу св. Василија Новог види се да су међу робовима или отроцима закључавани бракови без венчања и суделовања цркве, простом наредбом господара њихових. Није немогућно да се и на то мислило кад је овај члан у Законик унесен.¹

Члан 4. (прв. изд. 76). *И за духовни дуг васак човек да има повиновеније и послушаније ка својему архијереју. Ако ли се кто обрете сагрешив цркви, или преступив што љубо од сијега законика вољом или нехотенијем, да се повине и исправи се цркви; ако ли пречује и удржи се от цркве (и) не васхоште исправити повеленија цркви, по том да се отлучи от цркве.*

Дуг — дуг овде значи посао или кривица. Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *Што се тиче духовних послова, сваки човек да слуша свога архијереја и да му се покорава. Ако се деси да је ко сагрешио цркви, или да је преступио ма шта из овога законика, хотимице или нехотице, да се покори и поправи цркви; оглуши ли се, или се почне уклањати од цркве, те не хтедне учинити што заповеда црква — да се од цркве одлучи.*

¹ Споменик Српске Краљевске Академије. XXIX. стр. 73. бр. XXVI.

Члан 5. (прв. изд. 77). *И светитељије да не проклинају християн за сагрешеније духовно, (на) да пошаљу двасти или тристи ка оному-зи, да га обличи; да ако не чује и не усхоће исправити (се) заповедију духовноју, по том да отлучит се.*

Светитељ као и данас у грчком *ὁ ἅγιος* (*ὁ ἅγιος* *Φιλαδέλφιας* — епископ филаделџијски; *ὁ ἅγιος* *Πρακλείας* — владика правдијски) значи *епископа*. Овим се чланом епископи упућују да своју власт проклињања (анатеме) и искључења обазиру врше. Данашњим језиком казао би се цео члан овако: *Епископи да хришћане за погрешке духовне не проклињу, него да пошаљу по двапут и трипут, да прекоре онога који је сагрешео, па ако их не послуша и не жтдне се поправити по духовној заповести, онда да се одлучује.*

Члан 6. (прв. изд. 139). *И за јерес латинскују што (се) су обратили християни ва азимиство, да се вазврате ва християнство. Ако ли се кто обрете пречув и не вазвратив се ва християнство, да се каже како пише у законнику светих отаца.*

Азимиство (*азуміа*) обред је причешћивања пресним хлебом, који држи Западна Црква. Данашњим језиком тај би се цео члан казао овако: *А што се тиче латинске јереси, што су се хришћани обратили у азимиство, да се опет у хришћанство поврате. Ако ли се нађе когод те не послуша и не поврати се у хришћанство, да се казни како пише у законнику светих отаца.*

Члан 7. (прв. изд. 81). *И да постави црков велики протопопе по васех (градовех и) трговех, да вазврате християне от јереси латинскије, који се су обратили ва веру латинску, и да им даде заповед духовну, и да се сваки врати ва християнство.*

Данашњим језиком тај би се члан могао казати овако: *Велика Црква по свима градовима и трговима да постави протопопе који ће повратити хришћане што су се обратили у веру латинску, и да се изда заповест духовна, да се сваки врати у хришћанство. Види се да Забожник под хришћанима разумева*

само *православне*. Велика Црква ће значити, по примеру Цркве Цариградске — Цркву Патријаршијску. По томе би горе наведеним чланом Законика овај посао повраћања у православље био засебно и нарочито поверен патријарху за сву земљу и као што изгледа без обзира на митрополите и епископе.

Члан 8. (прв. изд. 138). *И пош латински ако се најде обратив христијанина ва веру латинску, да се каже по закону светих отац.*

Да се каже — данашњим је језиком да се казни.
Остало не потребује никаква објашњавања.

Члан 9. (прв. изд. 82). *И ако се најде полуверец узам христијаницу, ако узљуби, да се крсти у христијанство; ако ли се не крсти, да му се узме жена и деца и да им се да дел от куће, а он да се иждене.*

Реч *полуверец* долази само у овоме члану. Кад се овај члан упореди са чл. 10 видеће се да *полуверец* значи *јеретик*. Овим чланом се забрањују бракови мешовити, где би се догодило да би православна пошла за каква год јеретика. Данашњим језиком тај би члан гласио: *И ако се нађе јеретик који би се био оженио православном, може се, ако пристаје, крстити у православље; ако ли се не би покрстио, да му се узму жена и деца и да им се да део од куће, а он да се протера*. Не види се шта се чинило с оним другим делом куће, да ли је, то јест, остајало јеретику, или се с њиме што друго чинило.

Члан 10. (прв. изд. 140). *И кто се обрете јеретик, живе ва христијанех, да се жеже по образу и да се прожене; кто ли га име тајити, и та-зи да се жеже.*

Данашњим језиком овај би члан гласио: *И ако се деси да какав јеретик живи међу христијанима, да се жигоси по образу и да се протера, а ако би се нашао когод да га крије, и он да се жигоси*. Тешко је разумети како је овоме члану дато овако опште значење, пошто се зна да је јеретика било по свима знатнијим градовима и рударским местима у којима су уживали нарочите повластице трговачких уговора. Те повластице и Законик свуда признаје, и још при одредбама о пороти нарочито помње

иноверце (чл. 153). По томе ваља узети да се овај члан тиче јеретика који би били прави српски грађани; за њих Законик није допуштао другу веру осим православне.

Члан 11. (прв. изд. 75). *И светитељије да поставе духовници по васех иноријах, по градовех и по селех. И ти-зи духовници да су (који су благословени от свети-теља и духовно везати и решити), и да их слуша сваки, по закону црквеному. И они-зи духовници, којих несу поставили (архијереји), да се иждену; да их ведевса црква по закону.*

Ведевсати или *педепсати* је грчко *παιδεύειν*, *ἐλαίδευσα* што значи и *казнити* и *васпитати*. О разликама редакције овога члана у разним рукописима треба гледати на дотичном месту првога дела. Намера је овога члана да у црквеној служби утврди ред и старешинство. Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Епископи постављају духовнике по свима парохијама, по градовима и селима. Духовници могу бити они који имају од епископа благослов да везују и разрешавају духовно, и сваки да их слуша, по закону црквеном. А да се протерају и од цркве казне по закону духовници који од архијереја нису постављени.*

Члан 12. (прв. изд. 78). *И духовному длугу козмици да не суде; кто ли се најде от козмик судив духовному длугу, да плати 300 перпер; такомо црков да суди.*

Козмик је *κοσμικός*, *laicus*, световни — супрот црквеноме и духовном. *Длг* — *дуг* је *посао*, *предмет* или *кривича*. *Перпер*, грчко *πλέρωρον*, значи *златан новац*, *златицу* или *златник*. Обично је у дукат ишло два перпера, и по томе је вредност перпера мало већа од талира. По упоредним истраживањима Чибрарија, перпер је у половини XIV века имао вредности око 6 динара у металу а око 10 динара у житу по данашњем мерилу.² Данашњим језиком гласло би цео горе наведени члан овако: *Духовни предмет не могу судити световњаци; ако ли би се десило да је световњак судио црквени предмет, да плати 300 перпера; само ће црква судити* (разуме се: црквене предмете). И овим Законик утврђује права црквенога судства, које је у оно време на цр-

² Cibrario, Economie politique du moyen âge, II. Paris 1859, стр. 231.

квеним земљама и пначе било велико. Останци од оновременог раширењег судства налазе се и сад у повластицама православне цркве у Турском Царству.

Члан 13. (прв. изд. 187). *И митрополитије (и) јепископије (и) игумни по миту да се не поставе; и от сада кто се најде поставив по миту (или) митрополита, или епископа, или игумна, да јест проклет и он-зи који га је поставил.* Томе Призренском тексту Атонски додаје још ово: *И ако се најде који љубо по миту став, да извржета се оба от сана, и поставиви и постављени.*

Многе исправке и варијанти овога члана у преписима сведоче само како је позиција употреба Законика везана била у народу српском за цркве и њихов живот. Смисао је текста јасан. *Митрополитије, јепископије* старински је облик множине м. *митрополити, јепископи*. Позициј додатак наређује да се не само проклеше, како изгледа да је било у првом тексту законском, него и да се *из достојанства* (сана) изгони како онај који је по миту поставио црквенога чиновника, тако и онај који је тим начином постављен. О забрани мита у црквеној управи говори још и члан 24, који гледај.

Члан 14. (прв. изд. 66). *Игумни да се не постављају без дела от цркве; игумни по манастирех да се ставе добри чловеци, који ће црков стожи(ти), дом Божји.*

И ако позицији рукопис имају у овом члану *истављају* м. *постављају*, ја мислим да опет нема разлике у значењу међу Призренском и позицијим редакцијама. Највише — ако се речју *истављају* хтео дати неки синоним речи *избирају*, и ако се хтело, у прилог манастирске изборне аутономије, да одузме речју *постављају* и најмање аутократско значење, које би се од световних власти могло употребити против манастирске аутономије. Цео члан гласно би данашњим језиком: *Игумни се не могу постављати (истицати — бирати) без учешћа цркве. Ваља постављати за игумне по манастирима добре људе који ће цркву, дом Божји, кућити.* Да овако ваља разумевати овај члан Законика, може се потврдити другим аутентичним споменицима истога и позицијера времена. Арханђеловска хрисовуља Душанова на једном месту

наређује овако: *И да се стави игумн онде от киновије* (тј. општежитија) *кога избере патријарх и цар са зговором братије манастирске.*³ Исто се то чита и у потврди коју је патријарх Спирidon дао манастиру Ждрелу о ономе што је томе манастиру подарно кнез Лазар. У тој повељи пише међу осталим: *И да не буде от инуде игумен ва мeste том, такмо од калуђеров јегових који су се ту потрудили.*⁴ Из тога је јасно како треба разумети горе наведени члан Душанова Законаика.

Члан 15. (прв. изд. 65). *Игумини да живу у киновијих по закону, зговараје се (са) старици.*

Наређује се одржаваће општежитија (заједничке трпезе) и договарања са калуђерима, којом се последњом наредбом тежи да се у манастирима ради с договором а не искључивом вољом игумановом. *Киновија* је грчко *κοινόβιον* — живот у заједници, општежитије, како су наши стари преводници преводили.

Члан 16. (прв. изд. 63). *И на тисушту кућ да се храни у манастиру 50 калуђер.*

Наређује се да је манастир дужан издржавати по 50 калуђера на сваких 1000 кућа имања.

Члан 17. (прв. изд. 70). *И калуђерије и калуђерице, које се постризају тере живу у својих кућах, да се издену и да живу по манастирех.*

Наређује се да пострижени калуђер и калуђерице не могу живети по својим кућама него да их ваља из кућа истерати и присилити да живе у манастирима. А. Рамбо прича⁵ да је ова беда калуђера који беже од манастира беснела по Балканском Полуострву у XI веку, када су читаве гомиле калуђера ишле као неки религиозни хајдуци, оружани и на коњма, по Македонији и Мореји, нагонени јеретике или оне који им се свдесли нису да верују начину који је њима био по вољи. Царска власт их је гонила у манастире. Налик је на то, и ако је иначе раз-

³ Гласник XV. 306.

⁴ Miklosich, Monumenta serbica, 214. Истина се тај документ није сачувао у оригиналу, али нема разлога сумњају да је препис прошлога века, по коме тај документ данас познајемо, потекао из старијега достовернога оригинала.

⁵ Histoire générale, II. 814.

личит, и појав о ком се говори у овоме члану. С овим чланом је у вези члан 29.

Члан 18. (прв. изд. 68). *И калуђерије, који се су постригли топици из метохије које цркве, да не живу у те-зи цркве, на да греду у ине манастире и да им се дава храна.*

Данашњим језиком гласно би тај члан овако: *Калуђери који су родом из области цркве у којој су пострижени да у тој цркви не живе, већ да иду у друге манастире и да им се даје храна.* Какав је разлог изазвао ово наређење, види се из објашњења које уз тај члан има Ходошки препис, које види у првом делу. Објашњење то каже да мештани у манастиру не могу да уздрже природу, него хоће рођацима по нешто да даду и учине, а осим тога називљу духовнике с других страна гостима и дошљацима у манастиру. У истој објашњењу наводи се још и практика, по којој су, како изгледа, такви људи могли и остати у манастиру, ако им се ништа не би дало под управу, чим би могли злоупотребе чинити. Прва наредба као да је, међу тим, гласила да се мештанин по пострижењу одмах испраћао у другу цркву и да му се само храна на пут давала.

Члан 19. (прво изд. 188). *И калуђер који сврже расе, да се држе у тамници докда се обрати опет у послушаније, и да се педесет.*

Данашњим језиком тај би члан гласно: *Који би калуђер збацио калуђерске хаљине, да се држи у тамници докле се не поврати у послушност и да се казни. Педесати — у члану 11-ом ведевсати — реч је грчка и значи казнити.*

Члан 20. (прво изд. 142). *И људије које са влховством узимљу из гробов, тере их сажижу, село које то-зи учини, да плати вражду; ако ли буде поп на то-зи дошао, да му се узме поповство.*

Данашњим језиком гласно би тај члан овако: *Кад се деси да се мађионикством људи из гробова ваде те сажижу, оно село које би то учинило платиће вражду, а распопиће се поп који би дошао на то.*

Из бележака нашега времена о животу народноме може се посведочити да се овде наређују мере против једнога обичаја који је дотрајао све до сад. Вук Стеф. Караџић у Рјечнику под *Вукодлак* казује како се баткад пронесе глас да се неко повампирпо, и бива да се сви сељаци скупе с глоговим кољем, па раскопају гроб, и ако у њему нађу човека да се није распао, а они га избоду оним кољем, па га баце на ватру те изгорн. М. Ђ. Милићевић помиње други случај, опет из првих десетина овог века, где су сељаци, у Подпбру, на глас да се неко повампирпо, зовнуци свештеника, спремили оштро глогово и клеково коље, па почели раскопавати гроб. Свештеник је читао књигу *Громовник*, говорећи „Изиди, нечисти душе, изиди! Заклињем те триста седамдесет пута; иди, проклетн демоне, у бездан!“ Ђуди раскопају гроб, наложе ватру око гроба, па оним оштрим кољем пробију надувено тело умрлога, а неки гранама машу поврх ватре, да не би ђаво, који се био увукао у тело мртваца, излетео и утекао. Кад све то учине, загрну гроб земљом, и вампир, веле нема.⁶ Јоаким Вујић приповеда за једно откопавање вампире у околини Новог Пазара око 1826 године, на ком је пробадање вршио сам свештеник.⁷ У протоколу суђења архиве Суда Округа Пожаревачког од 1844 године види се да је те године суђено за два случаја ископавања мртваца. Дана 15 марта 1844 осуђене су на батине или камџије неки људи и жене из села Манастирце из Млаве што су гроб једне жене и „у гробу лежеће тело откопавали.“ Узрок је тога био „што су им овце мањкавале.“ Други је случај био у Крепољшну у Хомољу и суђен је 6 јуна 1844. Ту је откопан гроб једне бабе, баба је мртва бодена јатаганом, и на њу је избачен један пиштољ. И ту су сви осуђени на батине.⁸

Вражда, коју Душанов Законик одређује као казну за село које би овакав посао радило јесте казна за убиство или за убијена човека. Старија реч *вражда*, коју познају наши средњевековни споменици, замењена је позније негде речју *крв*, *крвнина* које види у Вукову Рјечнику. О целом том предмету *вражде* ја сам писао у *Селу* (Глас Српске Краљевске Академције XXIV) стр. 90—101. Ту је наведена и књижевност тога предмета.

⁶ М. Ђ. Милићевић, Живот Срба сељака. Етнографски Зборник Српске Краљевске Академије, Београд 1894, I, 326—327.

⁷ Путешествие по Србији. Будим 1828, стр. 181 и д.

⁸ Ст. Максимовић, Суђења у кнежевини Србији пре писаних законика. Из архиве Пожаревачког Магистрата. Пожаревац 1898, стр. 173, 174. Трећи сличан случај наводи се на стр. 176.

Члан 21. (прв. изд. 137). *Икто прода христијанина у ину неверну веру, да (му) се (рука) одсече и језик уреже.*

Ни текст ни речи овога члана не потребују никаква објашњавања.

Члан 22. (прв. изд. 53). *И људије властелци, који седе по црковних селех и по катунех, да походи васак ка својему господару.*

У средњевековној Србији земља је припадала или краљу (држави, државном поглавару) или властели (великим господарима), или црквама и другим господарима. Велика већина народа живела је по тим земљама са дужношћу да одређени део снаге и времена (који се у другим члановима закона у појединостима наводи) даје господару земље (краљу, властелину или цркви). Те су дужности биле наследне или за земљу везане. Поједина властела могла су имати по више села или читаве крајеве и жупе. Из црквених основних писама види се да су цркве могле имати, осим шума, вива, млинова и осталог имања, по 40—50 села. Села су у то време била *села* или *катуни*: она прва по питомијим местима, где се орати могло; ова друга по планинама, где се највише радило о стоци. Догађало се да су сељаци из тих села бежали од једнога господара к другом, мислећи да ће им онамо лакше бити. По овоме члану изгледа да су са властелинских земаља радо бежали на имања црквена, а то доказује да је на црквеним имањима лакше било живети — сад не знамо чега ради. Један од узрока могла је бити дужност војничка, јер су на многим местима црквени људи били од те дужности ослобођени. Горе наведеним чланом Законика наређује се да се властелински људи из црквених села и катуна седе на траг, сваки к своме господару.

Члан 23. (прв. изд. 10). *Црквал поноса да нест, разве кад греде камо цар, тади да га дижу.*

Данашњим језиком казан, тај би члан гласио: *Цркве нису дужне вршити понос (службу преноса) осим ако цар некуда иде; тада су пак дужне и цркве вршити ту службу (дизати цара како се вели старим језиком).* Ако се што носило за државу, за војску, за градове, за краљеву потребу, а може бити, по праву или по злоупотреби, и за властелу, сваки је морао, кад се год нареди,

вршити службу преноса — *понос* и *пѣп* с товарним коњма или воловима и колима на посао. Дужност је та била тешка, и владаоци су својим хрисовуљама од ње ослобођавали манастире, своје задужбине. Овим чланом Законик је све цркве опростио те дужности. Само према цару и његовим стварима, када он куда собом иде, није се то изузеће за цркве вршило. О тим дужностима према цару засебице се говори у члану 60.

Члан 24. (прво изд. 185—186). *И ако се најде владалац црквени узам мито, да се распе.* (У Раковачком препису још *Ако ли калуђер који узме мит, да се бије и прожене*).

Данашњим језиком гласно би тај члан овако: *И ако се нађе да прими мито какав чиновник црквени, да му се одузме све што има* (чему Раковачки препис додаје још и ово: *а ако то буде калуђер, да се бије и протера*). У овоме је наставак онога што се већ чита мало више у члану 13-ом. Реч *владалац* је у XIV веку значила у опште управника или чиновника. *Расути* је казна, која је за *села* значила да се раселе и да им се имање попали или одузме, а за поједине је значила одузеће свега што би имали. Пошто су чиновници на црквеним имањима и по црквеним селима, нарочито позније, често били калуђери, а на њих се, као на људе без имања, није могла применити означена казна, томе би оно што се налази само у Раковачком препису могло бити попуна, али ја сумњам да је та попуна заиста стара и аутентична, и мислим да је некакав уметак познијега времена.

Члан 25. (прв. изд. 56). *Црквама да облада господин цар и патријарха и логотет, а ин никто.*

У средњем веку се свуда тежило к аутономији и к изузећима, поглавито ради самовоље која је са необразованих административних чиновника сваку власт чинила тежом но што је могла бити у ствари. Члан овај изузима цркве од свачије друге власти осим власти царева и патријархове. Логотет — канцелар данашњег времена — долази сигурно као заступник на случај да би цар био спречен. *Логотет* се помиње још у члану 134, где је реч о давању баштина. Још у једноме од последњих државних писама помиње се изреком уза службу логотета власт над црквама. То је у писму краљевића босанског Стефана Томашевића, издатом 14 окт. 1458 српскоме деспотском логотету Степану Рат-

ковнѣу. Краљ у томе писму потврђује истоме логотету — *логотетство велико и власт над црквама*.⁹ Стефан Томашевић је на Сегединском Сабору 1458 одређен бпо за деспота Србије наместо Ђурђевог сина Стефана, којег су Маџари збацили. Ратковић је тада, октобра 1458, као изасланик деспотице Јелене, уговарао женидбу његову са ћерком деспота Лазара, и том је приликом издато то писмо.¹⁰

Члан 26. (прв. изд. 9). *Цркви све што се обретају по земљи царства ми ослободи царство ми од свих работ малих и великих.*

Обретају значи налазе се; остало је све разумљиво. *Работа*, грчком речју *ангарија*, турском — *кулук* могла је бити стална и периодична, као што су дужности сељачких насељеника — мерица — према господарима земаљским, или случајна, привремена, кад би је наређивао краљ или ко други, по његовој наредби или овлашћењу. Које су се работе звале *велике*, које ли *мале* не види се из споменика. Горе наведеним чланом законик изузима насељенике црвених земаља од свих тих работа; њихово је било, дакле, да раде само оно што су по закону цркви, као своме господару, дуговали. Из тога излази да је краљ имао права да тражи *работе* за своју потребу од свију осталих без разлике. И по томе они људи који су извесне работе дуговали своме господару или властелци морали су ићи те радити и краљу што би заповедно. Колико се из споменика види, то су биле понајвише сеоске работе: орање, косидба, вршидба, служба око коња, паса, соколова краљевских, оправљање и дизање градова итд. Можемо још забележити да су се те работе распоређивале према потреби двојако: *од куће*, понајвише при работама сталним и периодичним, и *бедбом*, *згоном* или *заманицом*, кад је свако морао поћи ко може радити. Овај други начин употребљавао се, на прилику, при косидби.¹¹

Члан 27. (прв. изд. 57). *И цркви царскије да се не подлагају под цркви велије.*

⁹ Писмо издао др. Фр. Рачки Rad, I, 156.

¹⁰ Види мој чланак „Служба логотета (или великог логотета) у старој српској држави. Београд 1886“ и чланак А. С. Јовановића о истом предмету у „Виделу“ за јула те године и у засебној књижици.

¹¹ Упореди још Б. Даничића Рјечник из књижевних старина српских под *работа*, и моју расправу Село у Гласу XXIV стр. 218—224.

Велија Црква је врховна државна црква — патријаршија, архиепископија или митрополија. У Душанову Царству биле су две признате велике цркве — Пећска и Охридска, јер се тачно не зна шта је цар Стефан наредно за епархије цариградске онда када му се држава и у тај круг раширила. *Цркве Царске*, грчки *лавре*, зову се они манастири, понајвише царске задужбине, којима је дана потпуно аутономна управа и наспрам самога патријарха или његових митрополита, нарочито у управном и економном смислу. Тога ради се игуманима оваквих манастира давало право да на Сабору седе на особитом за њих одређеном месту, о чем се може читати што треба у приступу, у дотичном одељку. Ове цркве су по самој својој уредби биле независне, али је закон овим и посебно хтео ту њихову независност још једном да осигура.

Члан 28. (прв. изд. 64). *И по свих црквах да се хране убози како јест уписано от ктитор; кто ли *их* не усхрани, од митрополит, или от епископ, или от игумен, да се отлучи сана.*

Данашњим језиком тај би члан гласио: *Сиромаси да се хране по свима црквама онако како су наредили основаоци. Ако ли их који митрополит, епископ или игумен не би хранио, да се с тога достојанства збаци.* Види се из тога члана да су митрополити и владице имали обичај да своје столице држе по појединим манастирима, што тврде и многи споменици и записи.

Члан 29. (прв. изд. 69). *И калуђерије да не живу изван манастира.*

Иста ова мисао већ је другим начином казана у члану 17-ом. На први поглед овај члан изгледа према томе чл. 17-ом као дуплицат, али ће бити неке разлике у начину који је с оновременим животом везан.

Члан 30. (прв. изд. 8). *Отселе да не урве ниједина власт калуђера или црковнаго човека. И кто потвори сије при животе и по смрти царства ми, да нест благословен. Ако ли *јест* кто кому крив, да га иште судом и правдом по закону; ако ли урве без суда или кому забави, да плати самоседмо.*

Урвати значи управо *одломити, закинути, повући*; овде значи ма шта путем власти неповољно учинити. *Правда* у овом члану значи *спор, парница*. Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Никаква власт од сада да не узнемирује калуђера или црквенога човека. И да није благословен ко би ово погазио ни док сам жив ја царј, ни по смрти мојој. Ако ли је ко коме крив, нека га тера судом и парницом по закону; ако ли би ко закинуо или узнемирио кога без суда, платиће самоседмо (тј. седам [пута онолико]).* Овим се нарочито давало калуђерима и црвеним људима (насељеницима по селима црвеним) јемство, које је, у осталом, припадало свима грађанима. Узрок овоме нарочитом зајемчавању општега реда и сигурности за калуђере и црвене људе могао је бити у томе, што су остала властела, као војници, често као основни људи, злоупотребљавали своју снагу наспрам суседних им црвених пмања или наспрам калуђера, који су, и поположају и по нарави, морали бити мирни људи, и није им могло поднети да се од силе силом бране.

Члан 31. (прв. изд. 72). *И попове баштини да си имају своју земљу баштину и да су слободни; а они попове који не имају баштине, да им се даде три њиве за коните, и да јест поповска капа слободна; ако ли веће узме, от те-зи земље да работа црквам та по закону.*

Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *Попови баштинници да и даље имају своју баштину и да су слободни, а поповима који не би били баштинници да се даду три њиве по закону, и да је поповска капа слободна; ако ли би поп више земље узео, дужан је црквама по закону работати.* Из тога би излазило да је свака црквена општина имала извесне њиве које би се поповима, по закону, давале на уживљење, ако свога пмања имали не би; поповима пак с пмањем очевинским нису се те њиве давале, но су се само ослобођавали од свију терета (малих и великих работа) које су за друге људе с баштином биле скопчане. Њиве црквене (носиле су такође са собом то исто ослобођење, које се поповској капи као таквој чинило. Није било закраћено попу, као што се из закључка види, да узме од црквене земље на обраду и више, али је за то тегло све работе као и други људи. Не претпоставља се да поп може узети на обраду и другу какву земљу осим црквене, по свој прилици зато што то није било у обичају, а може бити и зато што није имало рачуна, јер

су црквене земље биле са понајлакшим теретима. Овако би се разумевао овај члан сам по себи. Али кад се доведе у везу са чланом 65. који види, и с којим овај управо чини целину, онда излази да су често властела, као господари села и црква, излазила наместо овде замишљене црквене општине, те да су они вршили дужност општине према поповима. Најприближније ће бити истини, да је било и једних и других случајева.

Члан 32. (прв. изд. 183). *Људије црковни, који држе црковна села и земљи црковне, а прогнали сут меропхе црковне или влахе, они-зи који-но су разгнали људи, да се свежу и да им се узме земља и људије, и да их држи црква до-где скупе људи које су разгнали.*

Меропси су тежаци а власи — пастири: они први су становали по местима питомцијим или равнијим, која се могу орати и сејати; ови други су становали по планинама. Манастири су, за времена Душанова, имали раширена имања. По хрисовуљама које су сачуване Дечани су имали 40 села меропаха и осталих (бројећи засеоке у једно са селима) и 9 катуна влаха. Арханђеловски Душанов манастир код Призрена имао је 60 села меропаха и 17 катуна влаха и арбанаса. Манастир светостефански Бања, близу Звечана и Митровице, имао је 67 села, 4 засеока меропаха и 9 катуна влаха. Та су села обично била не сва у једном крају, него обично само једна већа гомила на једном крају, а остало по разним, често удаљеним крајевима (као што су Рашка и Зета). Управа је тих села, катуна и других имања била поверена разним људима, а пошто толика имања ништа не би вредила без посленика, меропси су и власи свима могућним начинима везивани за земљу. Много пута је неваљалство тих управника разгонило људе са тих имања и чинило штету цркви. На саборима су, на почасном месту, седели како духовници у опште, који су сви бринули се о интересима свога реда, тако и старешине великих манастира. Отуда ова оштра мера противу вређања црквених интереса од стране насилника и рђавих људи.

Члан 33. (прв. изд. 106). *Црковни људије о свакој правде да се суде пред својими митрополити и пред епископи и игумни. Која ста човека оба једне цркве, да се*

судита пред својом црквом; или от двоју цркву будета два човека која се прита, да им суде обе цркви.

Црквени људије у овом члану значи насељениге црквених имања; правда у овом члану значи спор или парницу; у глагола је сачувана двојина коју је данашњи језик изгубио. Цео члан данашњим језиком гласи би: *Насељеници црквених имања суде се пред својим митрополитима, или епископима и игумнима за све спорове. Ако су парничари насељеници једне цркве, они се суде пред својом црквом; ако ли буду од две цркве, суде им обе цркве.* Мора се претпоставити за ово *суде им обе цркве* или да су те две цркве састављале мешовит суд, или да су обе имале право суђења, а парничари да су могли ићи којој хоће. По овоме што су цркве на својим имањима имале и право судства (осим тежих кривичних предмета) најбоље се види колика је била њихова аутономија. За почетак овога века Вук Ст. Караџић бележи у Рјечнику под *Намастир* ово: „Намастирски је старјешина прџаворцима (тј. насељеницима на манастирском имању) и судно „за којекаке ситнице, а кашто их је и затворао и био.“ Тодико се, живим предањем, сачувао живот ове старинске уредбе све до наших дана.

Овове члану закона служи као допуна и објашњење и наредба једна Арханђеловске основне хрисовуђе, која гласи: *И кади се пре сами људије црквени (тј. насељеници црквени), да им никто не суди разве игуман, а што се пре са инеми људми за вражду, за земљу, за коњ, за провод, да иду пред цара, а за ине судове да иду пред митрополита и пред игумна. И котла Архангеловем људем да нест са инеми жуиљани, разве међу собом ва Архангеле. И где љубо буде суд, глоба да јест цркви.*¹² По овоме су сви међусобни спорови насељеника Арханђеловске Цркве судили се пред Арханђеловским игумном; спорови где су с људима Арханђеловим били помешани и други, а тицали су се убиства, спора око земље, коња, кривице провода (тј. кад се неком насељенику помаже да од свога господара утече) упућени су били цару; остали пак мешовити спорови упућивали су се митрополиту и игуману. Шта је *котао*, казаћемо овде пошто се на овом месту најпре спомиње. Вук Стеф. Караџић пише у Рјечнику под *мазија* ово: „У Србији су до скоро кашто *вадили мазију*, тј. кад „на каквога човјека реку да је што украо, а он се одговара да „није, онда узваре пун казан (или велики котао) воде, па у ону

¹² Гласник XV, 308.

„вреду воду метну комад врућа усјала гвожђа (или камен), а онај на кога веле да је украо, засуче рукаве, па објема рукама извади оно гвожђе из воде. Ако он не буде украо оно што на њега говоре, неће се ожећи нимало; ако ли буде украо, изгорјеће му руке.“ Овакав обичај имао је и других њему сличних и вршио се и по осталој германско-романској Европи. У ред тај иде *судбени двобој*, о коме се говори при члану 102, а по том и кључала вода и усцјано гвожђе (обоје заједно или посебице ношењем или хватањем усцјалог гвожђа и метањем руке до лакта у кључалу воду), пролажење кроз огањ или између неколико огњева, кроз девет усцјаних раоника¹³ итд. Закон салничких Фруга (VI—VII век) помиње изреком кључалу воду као начин правдања. У тај ред иде и поталање кривца у освештану воду. Мислило се да освештана вода не прима кривца због тога што је грешник. Од тога је без сумње траг и суђење вештицама, за које Вук у Рјечнику спомиње да се у Србији вршило још за Карађорђева времена. Вештицу су везивали и бацали у воду да виде „може ли потонути (јер кажу да вјештица не може потонути); ако жена потоне, а они је извуку на поље и пунте, ако ли не могаће потонути, а они је убију, јер је вјештица.“ Свеколико тражење правде и истине тим путем оснивало се на уверењу да је Бог одвише праведан да би могао бити на страни грешника.¹⁴

Горе поменута наредба Арханђеловске повеље гласи да Арханђелови људи нису дужни правдати се тим начином према коме другом из жупе, до само према коме од Арханђелових људи и у цркви Арханђелу. Најпосле оно осигуравање дохотка од суђења или глобе манастиру, ма на ком се месту суд вршио, видимо и у старијим манастирским хрисовуљама. У хрисовуљи дечанској чита се о томе овака наредба: „*И паки заклинају и заирештају, где љубо се пре људије пандократорови (тј. Дечанскога Манастира) или пред краљем, или пред архијепископом, или пред епископом, или о духовном, или о прочим судех, ни које глобе да не узима краљ ни архијепископа, ни јепископа, ни печати, ни руке, ни послуха, ни одбоја, на все да је игумну, а епископу духовно.*“¹⁵ Из овога се навода и опет види како је судство било подељено. *Печат* је такса која се плаћала за судски

¹³ Cibrario, Économie politique du moyen âge. Paris, 1859, I, 237.

¹⁴ М. А. von Bethmann-Hollweg, Der germanisch-romanische Civilprozess im Mittelalter, II, 1. Bonn 1871, 164—169; Fustel de Coulanges, La monarchie franque, Paris 1888, 453—459.

¹⁵ Милојевић С. М. Дечанске хрисовуље. Гласник 2-ог од. XII, стр. 64 и 135.

позив; *рука* је такса за јемство; о њој, у осталом, погледај још и оно што је писано при члану 84; *послух* је сведок и такса за сведока. Шта је управо *одбој* не зна се, али је могућно да значи глобу која се плаћала за непослушност државним, судским или црквеним чиновницима или за одбијање њихово.

Члан 34. (прв. изд. 45). *И што су села мeroшине царства ми по Загорији и инуде, цркoвни људије да не греду у мeroшине ни на (сено), ни на ораније, ни на винограде, ни на једину работу, ни на малу ни на велику: од всех работ освободи царство ми; такмо да работају цркви. Кто ли се најде изагнав метохију на мирошину и пречује закон царства ми, та-зи власник да се расте и накаже.*

Мерoшина је село господарско — краљевско, црквено, властeosко — у коме станују насељеници, названи *мерoси* или грчким називом *парик* — *парници* (*παροικος*), који су господару морали до смрти радити уговорене тежачке послове. Властeални и црква могли су те послове тражити само од својих људи. Овом наредбом и још неким наредбама законне установљава (упореди нпр. члан 42 који ову исту наредбу шпри на властeалу) да и цар то може тражити само од људи на селима која нису ни црквена ни властeosка баштина. Ја држим да се тиме само утврђује обичај који је већ и раније постојао. *Загорје* које се у овом члану помиње значи Полимље, а може бити још и Поморавље. Арханђеловска хрисовуља наређује за Арханђелова игумна да седи *на зборе на особне трапезе са игумни забрдским*.¹⁶ Од оних који се помињу напред у приступу на сабору за краља Милутина ово се име могло приписати игумнима студеничком, милешевском, бањском, градачком (један моравскога Градца — тј. чачански, а други јужнијега Градца у Ибру), рашком, кончулском, сопотском. То су манастири и игумни старих коренитих земаља српских.¹⁷ *Метохија* је грчко назвање за манастирско имање, а у нас се тим именом прозвао цео крај Старе Србије међу Призреном и Пећи, због тога што су многа села тога краја припадала манастирима. Цео горе наведени члан могао би се данашњим језиком казати

¹⁶ Гласник XV, 306.

¹⁷ У Загорју је по бeленици једнога летописца — Бихор, а Бихор је крај и град у Подимљу. Види о томе још мој чланак *Никољ-Пазар и Бихор град* у Годишњаци IV, 323—348. Загорје се мора тражити свагда према месту с кога се гледа или тражи. У овом случају правац даје Призрен.

овако: *А у села мѣрошине царске, по Загорју и по другим мѣстима, црквени насељеници да се не зову ни на сено, ни на орање, ни у винограде, нити на какву год работу малу или велику. Ја их цар опраштам свију тих работа, нека само цркви раде. Ко ли би се пак нашао да мѣтохију истера у село царску мѣрошину и не би послушао царски закон, томе власнику да се одузме све што има и да се казни.*

У имену села *Мѣрошине* Среза Добричког, Округа Топличког, Општине Жлтораџске сачувала се до данас као име места стара реч *мѣрошина*, која је значила господарско насељеничко село.

Члан 35. (прв. изд. 61). *И предаде царство ми игуменом цркви; да обладају всом кућом, кобилама и коњми, и овцама, и инем всем, и о всем да су вољни што јест прилично по путе и по правде *и како пише хрисовуљ светих ктитор.**

Што је међу звездицама, то је познија допуна Атонске врсте преписа. Цео члан могао би се данашњим језиком базати овако: *И предадох ја цар цркве игуманима, да располажу свеколиком кућом, и кобилама и коњма, и овцама и свачим другим, и да им је драго чинити све што им се учини прилично, уштито и правично *и како пише хрисовуљ светих ктитора** (основалаца).

Члан 36. (прв. изд. 62). *И да уставе по црквах закон киновијски калуђером у манастирех, противу како јест *који* манастир.*

Киновија је грчко *κοινόβιον* — *општежитије* манастирско. Законие овим чланом наређује игуманима да установе по манастирима заједничко живљење према стању дотичних манастира.

Члан 37. (прв. изд. 74). *И ексарци космоци да несу; да их не посилају митрополитије по поповех, ни да воде коњ митрополитских по поповех, разве да посила митрополит калуђера самодругаго по поповех, да исприве духовно и доходик духовни да узме от попов који јест от баштине.*

Ексарх овде пема обично значење великога црвевпога поглавице него значи изасланика или *опходника*, како је, објашњења ради, у преводу М. Властара на једном месту назначено. Та се грчка реч у смислу изасланика употребљује и данас у

раду и у писмима Васељенске Патријаршије у Цариграду; *космик*, као што је објашњено напред, значи световнога човека, који није духовник. Цео члан казао би се данашњим језиком овако: *Световни људи не могу бити изасланици духовне власти, и митрополити да их не шаљу поповима, нити да они воде коње митрополитске од попа до попа, него митрополит да пошаље два калуђера од попа до попа, да расправе црквене послове и да им положи попови духовни доходак који се од баштине узимао.*

Оновремени споменици помињу три духовна данга: *димину*, *врховину* и *бир*. *Димина* и *врховина* ишла је властима и митрополитима, а *бир* поповима. Нема ближих података о тим данцима. *Димина* се данас зове *димница* и може бити да је исто што и *врховина*, али доказа за то немамо. Властарова Синтагма у стихији X, глава 27 наводи да је поп био дужан давати властци *каноник* или *поповину*, а то је било за свако село од 40 димова: златну перперу, два сребрника (динара), овна, шест каблова јечма, шест мера вина, шест каблова брашна и 30 кокошака. Ово сам извадио из нашега превода Синтагме.

Члан 38. (прв. изд. 3). *И от сада и напреда ждрепци и коњи царства ми да се не давају црквима, ни по црквених селех у храну.*

У овоме члану, који је са свим разумљив, утврђују се непрестано, до појединости, автономна права црква и црквених имања и обезбеђују се од сваке мешавине световне власти, не изузимајући из тог реда ни саму власт краљевску. И црквени људи и њихова имања оглашују се читавим низом чланака као неприкосновени. По моме мишљењу значење тих чланова може бити да цркве догле нису имале толка изузећа, него да су, нарочито спрам краљевске власти, биле изједначене с осталима. А осталим је осим црквених имања, и после овог закона, као што изгледа, могао цар слати своје коње и ждрепце на храну или на чување. То је била повластица државнога поглавара. Царство је, овим законом, од тога хтело да изузме само цркве.

Осим тога овај члан закона као и члан 34 о меропштинама царским показује како се богатство српских владалаца још и у време царства састојало, осим осталог, још једнако и у правом сељачком газдовању и у непокретном имању.

Члан 39. (прв. изд. 40). *Властеле и властелинџи, иже се обретају у државне царства ми, Србље и Грци,*

што јест кому дао царство ми у баштину и у хрисовољи и држе до сијега-зи сабора, баштине да су тврде.

Обретају значн налазе се. Властеле и властеличићи су господари имања с потпуном слободом и с дужиошћу војевања наспрам државнога поглавара. Они су били дужни ићи на војску на коњу и вршили су посао старијих и млађих старешина војничких. По чему се разликовао *властелин* од *властеличића* данас не знамо. Члан 75 Законика показује да је властеличић, што се тиче имања, могао имати читаво село. Овим чланом закона потврђене су до тога времена издате баштине и хрисовуље српској и грчкој властелин. *Хрисовољ*, *хрисовуља* или *хрисовуљ* грчко је *χρυσόβουλλον* или *χρυσόβουλλος λόγος* — златопечатна реч, и значи управо оно што нама данас *закон* или *законска повластица*, јербо се на све одлуке тога реда морао ударати златан печат. О томе се говори напред у приступу.

Члан 40. (прв. изд. 88). *И сви хрисовољије и простагме што јест кому учинило царство ми и што ќе кому учинити, и те-зи баштине да су тврде како-но и првих правоверних цар; да су вољни њими, и под црквоу дати, или за душу одати, или иному продати кому љубо.*

Простагма је грчким језиком — повеља, царска највиша наредба.¹⁸ Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Да су тврде све хрисовуље и повеље што сам ја цар коме до сад учинио и што учинио будем, и те баштине, као год и од првих правоверних царева, да су тврде и да је слободно располагати њима по вољи, дати их цркви, или за душу, или продати другоме, коме било.* Овим се чланом базује на ново мисао казана претходним чланом, али се додају одредбе о слободи располагања таквим имањем, и мислим да је узрок понављања у томе.

Члан 41. (прв. изд. 101). *Који властелин не и уз-има деце, али пак и уз-има децу, тере умре, по јегове смрти баштина пусти *остане* догде се обрете от јегова рода до третијега братучеда; та-зи да има јегову баштину.*

Кад би се у овом члану још глагол *умре* довео у везу са речју *деца* као подметом, онда би се с уметнутом речју *остане* и још две заменице могао данашњим језиком овако казати: *Који*

¹⁸ Mortreuil Histoire du droit byzantin, III, 125.

властелин не имадне деце, или имадне деце, па му (иста) помру, баштина ће, по смрти његовој, остати пушта све докле се од рода му (когод) до трећега братучеда не нађе, и баштина ће томе припасти. Смисао је ипак нејасан зато, што је члан у вези са редом наследства властеоскога, за који нам је непознато какав је управо био. У другим европским државама гледало се да баштине властеоске наслеђује само мушко потомство; гдегде се ишло докле да су баштине наслеђивали само најстарији између мушких потомака. Али како је било у Србији не знамо. У делу „Села“ ја сам о овоме 41 (прв. изд. 101) члану Законака говорио на стр. 153 и 180, домишљајући се да може бити у вези са редом наследства који се везује само за мушко потомство, али сад морам додати да за такву претпоставку мало има непосредних доказа. Босански властеоски закон, стављен на хартију 1565 године на турском језику, одређује за властеоске насељенике који су имали своје насељеничке баштине, да кћи није могла наследити њихову баштину и да је отац могао оставити кћери само крчевину, као своју личну и особну тековину.¹⁹ То се исто понавља и у канону султана Селима II за баштине осталих турских земаља. Изгледа да као што треба разликовати баштину на са свим слободну или независну и оптерећену или зависну (властеоску и насељеничку), тако је и ред наследства у првој био самосталнији, према самосталности баштине, у другој пак ограниченији, везан само за мушкарце, према томе што је баштина дужностима рада била оптерећена. С овим су последњим у вези и одредбе о *одумртним земљама* које се на горе наведеном месту „Села“ помињу. Упореди с овим и члан 174 који се тиче оптерећених или зависних баштина.

У вези је с овим чланом и члан 48 где се казује шта има цар после смрти властелина, где се ћерка, кад би она сама била наследница, помиње без икаква изузетка, а сви закони о утврђењу баштинских независних права сведоче да Србија није познавала ограничење наследства у искључиву корист мушкараца или најстаријих.

Члан 42. (прв. изд. 39). *И баштине све да су слободне от всех работ и поданак царства ми, разве да дају собе и војску да војују по закону.*

¹⁹ Види Ст. Новаковића Српска баштина у старијим турским законима. Београд 1892, стр. 10 и 21.

С овим су у вези наредбе чл. 34, где се у главноме исто наређује за цркву. *Баштина* је по значењу *очевина*, имаће наследствено, а по том имаће од којег је ималац био потпуни господар и којим је могао по вољи располагати. То знатно право утврђује се нарочито у више чланова законика. *Баштине* су, штав, биле *независне* или *властeosке*, на којима није било никаквога терета, и *зависне* или *насељеничке*, које су на себи носиле терет господару села или земље. О овима било је говора при претходном члану.²⁰ Члан о коме говоримо тиче се независних баштина, и оне у царству Душановом нису теглиле никакве работе ни дације осим *што су давале соће и што су војску војевале по закону*. У давању *соћа* велика је разлика између властеле баштиника у Србији и на западу. *Соћ* или *соће* је у вези с латинским *sosa*, *soccus* плуг, и значило је данас на земљу, који се владоцу земаљском давао у име признања да је он земље господар. Ни ту дужност нису имала властела баштиники на западу спрам свога владоца, јер се зна да се тамо средишња државна власт, оличена у владоцу, јаче распала и ослабела него-ли у пределима Источнога Римског Царства, на Балканском Полуострву. Тај данас *соћ* или *соће* био је у житу, одређен по главама. О томе говори члан 197, сачуван само у познијем препису, и члан 68. Наредба овога закона о ослобођењу баштиника од свих терета, да би сносили терет војевања, држала се и после под Турцима, који су, дуго времена, оваке независне хришћанске баштине оптерећавали војничком коморцијском службом, ослобођавајући их иначе, као и војнике, од свију других работа и терета.²¹

Члан 43. (прв. изд. 7). *Да нест вољан господин цар, ни краљ, ни госпожда царица никому узети баштине по силе, ни кушити, ни заменити, разве ако си кто сам пољуби.*

И овај се члан тиче независних баштина и утврђења права која су с њима у вези. Данашњим језиком тај би члан гласио: *Није допуштено ни господину цару, ни краљу, ни госпођи царици да силом коме узме, куши или замени баштину, осим ако ко на то драговољно пристане.*

Краљ у овом члану значи престолонаследника.

²⁰ Види о баштинама шта је писано у „Селу“ (Глас Српске Краљевске Академије XXIV) стр. 154, 157. 166. 171, 196 и нарочито 197. 253 где је реч о баштини подчињеној и независној на западу Европе. Види још моје белешке „Српска баштина у старијим турским законима. Београд 1892.“

²¹ Види Ст. Новаковића Српска баштина у старијим турским законима. Београд 1892.

Члан 44. (прв. изд. 42). *И отроке што имају властеле, да им су у баштину, и њих деце у баштину вечну, на отрок у прикије да се не даје никада.*

У подели сталежа старе српске државе била су два сталежа с потпуним грађанским правима који су с краљем, одређеним начином, државну власт делили; то су били *властела*, независни баштинници и имаоци већих земаља, и *свештенство*. Свеколико остало грађанство чинило је врсту *себара*. *Себар* је значило онога ко није ни властелин ни свештеник. Сви су остали узимани за себре, и међу њима је било и са свим слободних, независних људи. Насељеници великих имања краљевских, црквених и властeosких, сељаци онога времена, онда звани *меропси* били су, такође, људи слободни, само што су, по некаком вечитом уговору, држали земље за које су дували господарску работу, ну које су ипак биле њихова својина, и које су они могли, с теретом господарске работе, и продавати. Али је била још једна врста људи који су лично били својина својих господара: то су — *отроци*. *Отрок* првим својим значењем значи *дете*, а по том *момка* или *роба*. Разлика је између *меропха* (насељеника) и *отрока* (роба) велика. При *меропху* господарева је земља; меропх је при свима правима која је и он лично као такав на земљу имао, ипак био везан за господареву земљу, и преко ње за господара, иначе је меропх у свем био слободан. И сам законик ујемчава меропху свако лично право наспрам господара, пошто би господару одужио работу која се сматрала као купица за земљу. При *отроку* пак земља нема никаква посла; отрок је сам лично, као каква ствар, својина господарева, и он је с њим могао располагати како је хтео и упућивати га на посао који му је био по вољи. Докле је ишла бесправност отрокова, види се по члану 72, у коме се наређује да се на двору цареву учини правда свакоме који дође *осим отрока властeosкога*. — *Прикија* је грчко *προικιον* дар или мпраз, и говори се и данас у значењу мпразца или особине у облику *прикија*. Према томе горе наведени члан може се овако данашњим језиком казати: *А што властела имају отроке (робове), нека су им у наследство и њиховој деци у наследство вечно; само се отрок (роб) у мпраз давати не може.*

Отрок у данашњем живом језику ништа не значи. Последњи траг староме значењу сачувао се у имену села и општине *Отроци* у Срезу Жичком, Округу Рудничком.

Члан 45. (прв. изд. 60). *И властеле и ини људије који имају цркви баштине у својих баштинах, да нест вољан господин цар, ни патријарх, ни ин светитељ те-зи цркве под велију подложити црков, разве да си је вољан баштиник да си стави свога калуђера и да га доведе к светитељу, да га благослови светитељ у чијеј буде инурији. И да облади светитељ у тој-зи цркви духовним делом.*

Данашњим језиком члан би се овај казао овако: Где је случај да властела или други људи имају на својим баштинама наследствене цркве, ни господин цар, ни патријарх, ни ти који други епископ не могу те цркве подвргавати под Велику (патријаршијску) Цркву. Наследствени господар (баштиник) властан је да у ту цркву постави свога калуђера и да га доведе к епископу, из чије је области, да га он благослови. Епископ том црквом влада само што се тиче духовних послова. Из овога члана видимо једну установу, да су имаоци великих имања уживали, уз повластице независних баштина о којима је више на своме месту говорено, још и ту повластицу да су могли имати своје домаће цркве, у којима су они сами по својој вољи бирали духовника. Тога од њих изабраног духовника дотични је епископ могао само благословити, а у избор се, види се, мешати није могао. Овоме данас трага нема, али је то, може бити, после пропасти државне прешло на околни народ за манастире. „Кад је у намастиру ком „умро старјешина, игуман или архимандрит — пише Вук у Рјечнику под Намастир — новог је избирао околни народ, а вла-„дика му је само читао оно што треба по закону.“ У Турској се и сад држи обичај да село или нурија себи попа бира и предлаже епископу. Не зна се ни од када је ни откуд је тај обичај. Наил је на ово што је претпоследњи пећски патријарх Васпије Јовановић Бркић (1763—1765) забележио да су у оно време међу Грцима и поједини људи имали обичај држати по кућама нарочите приватне попове.²²

Овај се члан наставља и попуња у члану 65, који говори о дужностима попова и господара једних спрам других. С њим има везе и чл. 47.

Члан 46. (прв. изд. 41). *И отроке што си кто имају, да их имају у баштину. Такмо што ће властелин простити,*

²² Српска Краљевска Академија, Споменик X 43—69.

а или му жена, а или син, то-зи да јест слободно, а ино ништо.

Овде се начелно притврђује наследственост и непоколебљивост ропскога стања отрова у ономе што је при члану 44 обежено. Власт ослобођења Законик даје само властелину самом, жени му или сину; а све друге из те власти искључује. Као и у другим члановима, закон је и овде радио само на утврђењу дотадањих властeosких и црквених права. Данашњим језиком члан 46 могао би се исказати овако: *У кога има робова (отрова), нека су му наследствени. Ослободити могу само властелин, жена му или син, а осим тога се ништа друго не може за свршено сматрати.*

Члан 47. (прв. изд. 59). *И властелин који се обрете подложив своју цркву под другују цркву, веће том-зи црквом да не облада.*

И ова се наредба тиче наредбе о баштинским приватним црквама, о којима је у члану 45 говорено. Претпоставља се да је властелин своју приватну цркву предао једанпут у област друге цркве, и претпоставља се, даље, да се он може предомислити пошто је то учинио, па тражити опет већ напуштенеу баштиничку власт у својој некадашњој цркви. Овим се законом утврђује да се тако једанпут свршени посао више реметици не може.

Члан 48. (прв. изд. 100). *Када умре властелин, коњ добри и оружје да се даје цару, а свита велика бисерна и злати појас да има син му и да му цар не узме; ако ли не уз-има сина, на има даштер, да јест *тем-зи* вољна дашти и продати или одати слободно.*

Даштер, дашти старци је облик за *кћер, кћи*; *на* је *ну* (или *но* по руском изговору); *свита* је *хаљина*; остало је све потпуно разумљиво.

Онде где се у Животима краљева и архиепископа српских описује предаја краљевске власти од стране краља Драгутина новоме краљу Милутину, приповеда се како је Драгутин Милутину уз многе лепе поклоне, злато и скупоцене златом ткане хаљине поклонно и *коња свога и оружје што га је сам на себи носио.*²³ Коњ и оружје у краља сматрало се, по томе, као знак

²³ Ђ. Даничић, Животи краљева и архиепископа српских. стр. 26.

краљевскога старешинства; коњ и оружје, по овоме члану, у властеле треба сматрати као знак онога војнога старешинства које су властела имали, и пошто се само коњ и оружје предају краљу, у томе је знак њихове подчињености краљу као врховном господару.

По питању наследственог реда у властеским породицама овај члан је у вези са чланом 41.

Члан 49. (прв. изд. 192). *Властеле крајиници, која војска туђа греде и плени земљу цареву, тере прејде ошет през њих земљу, ти-зи властеле све да плате през којих прејде државу.*

Крајиница су се у старо време звале граничне жуле, и као и реч *крајина*, која значи то исто, још се реч као име појединих места није заборавила, и где се год говори, онде обележава некакву стару граничну земљу. *Крајина* је једна на Дунаву, дапас спрам Румуније (а пређе спрам моравских српских области на западу и некадашњег Пашалука Београдскога); друга — у северозападној Босни спрам Хрватске; трећа — у Јадранском Приморју спрам Арбаније. *Крајинице* се и сад зове у Бугарској планински крај међу Густендлом, Радомиром, Трном и Врањом,²⁴ где се дуго времена у старој држави, као што је и сада, налазила бугарско-српска граница. *Крајиници* се данас у живоме језику говори и за становнике босанске горе поменуто крајине; реч значи управо *граничара*. *Држава* овде просто значи земљу што је неко држи, државину или управну област. Данашњим језиком могао би се горе поменути члан казати овако: *Ако се догоди да каква туђа војска пређе границу и пљачка земљу цареву, па се ошет врати истим путем, властела граничари, кроз којих област пређе, да све плате.*

Установа властеле пограничне имала је особите своје уредбе и у другим земљама. *Марк-граф* и *маркиз* није ништа друго него *властелин крајиници*. Како се и да ли се вршила оштра наредба одговорности коју читамо у овоме члану Законика немамо начина да дознамо.

О упадима разбојника или гусара из преко границе говори члан 143, јер су крајиница властела одговарала и за те упаде.

Члан 50. (прв. изд. 169). *Властелин који ошуде и осрамоти властелиника, да плати 100 перпер. И власте-*

²⁴ Жиречек, Cesty по Bulharsku, 426—427.

личнѣ ако опсује властелина, да плати 100 перпер и да се бије сташи.

Разлика сталежа или редова грађанских по правима и по властимама ширпа се и на казнено право. За једну пету увреду другојачије се казни властелин, а другојачије властеличнѣ, који је припадао најнижем реду властеле. Осим те напомене, у овоме се члану нема шта објашњавати.

Шта је *перпер* вредно, објашњено је горе при члану 12.

Члан 51. (прв. изд. 200). *И кто преда сина *или брата* у двор, и упроси га цар: „Веровати ли га ћу?“, и рече: „Веруј колико и мене“ — ако које зло учини, да плати он-зи који га је предал; ако ли га такој име дворити како-но дворе у полате цареве, што сагрешн, да плати сам.*

Данашњим језиком казао би се овај члан овако: *Кад неко преда у двор сина или брата, па га цар запита: „Да ли да му верујем?“, а он му одговори: „Веруј му колико и мени“, па кад се догоди да тај учини неко зло, плаћаће онај који га је предао. Ако ли би онај дворити као што у палати царској и други дворе, плаћаће сам, кад би што згрешн.* Мислим да је разлици одговорности основа у разлици рђавих поступака. Биће да је за праве кривице, које би бешчастиле, одговарао онај који је довео новог дворанина, а за дисциплинарне, службене кривице, које би нови дворанин сам у дворској служби учинио, одговарао је он сам. Али стил члана није толико јасан да би се ово тумачење могло схватити као несумњиво; истиче се, дакле, само као најближе логичноме смислу.

Карактеристика је члана у међусобном зајемчавању, које је у Законику у опште свуда раширено и проведено као један од главних основа оновременог општег реда.

Члан 52. (прв. изд. 197). *За неверу сваку, сагрешеније, брат за брата и отац за сина, родим за родима, кто су оделни од онога-зи у својих кућах, кто је не сагрешил, та-зи да не плати ништа, разве он-зи који је сгрешил, тогова и кућа да плати.*

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *За неверу и за сваку кривичу неће плаћати ништа ни брат за брата, ни отац за сина, ни рођак за рођака, који оделито у својим кућама живе, а скривили нису; плаћаће само онога кућа који је скривно.*

С овим је у вези члан 71, који га наставља и допуњује и гласи: *И ако зло учини брат, или син или рођак, који су у једној кући, све плаћа господар куће, или даје онога који је зло учинио.*

Као што је село најмања управна јединица у држави, тако је кућа најмања управна јединица у селу. На кућу се, у старо време, више полагало него на личност. Старе статистичке белешке броје куће (огњишта, димове, откуд се објашњава *димница*). Кућа је одговарала за све своје чланове као што ће се одмах видети, и зато су работе по властeosким селима разрезиване на куће. По томе је са свим природно, што система кривичног јемства, коју видимо тако добро развијену у Душановом Законику, почиње од куће или задруге, којој је опет кућа и средиште и представница. У народним обичајима та је уредба држала се до нашега века. М. Ђ. Милићевић је забележио: „Кутњи старешина одговарао је (ово у старије доба) за све што би учинили његови кућани, а за убиство су се намиривали побратимством или кумством. Кад се родбини убијенога понуди кумство или побратимство, она онда опрости паду крви и настане пријатељски живот између две закрвљене куће.“²⁵ Из другог једног још нештампаног рада М. Ђ. Милићевића видимо белешку која гласи да задруга одговара за сваку штету коју би другим људима задругар учинио. Ако је штеточница младић и ако у штети поред нехата има и његове кривице, њега казни кућни старешина. Наредба члана 52 иде на то, да систему те *кућне* одговорности одбрани од мешања са *родбином* (која је могла обухватати више кућа), да је ограничи само на *кућу* онога који је скривно. Тим јасним обележавањем одговорности у врло одређеним границама морала се постизавати крeпост и снага у вршењу, која је ова начела Душанова Законика одржала до јуче у народним обичајима.²⁶

Иста ова мисао исказује се још једанпут с друге стране, афирмативно, у чл. 66 и у горе наведеном члану 71. С овим су у вези и наредбе краља Милутина поводом уговора с Дубровчанима из првих година његове владе. Ту читамо: *И у кога се*

²⁵ Живот Срба сељака. 2-го изд. Београд 1894, стр. 12.

²⁶ Српска Краљевска Академија. Глас XXIV, Село 84—85. 111—112.

обрете луд отрок, тере што кому испакости, да у том господара не ишту, на да сншту (нађу) кривца; ако ли крв учини детић, да га пода господар; ако ли га не пода, да плати господар вражду како и Саси плаћају.

Члан 53. (прв. изд. 158). *И који властелин узме владику по силе, да му се обе руке одсеку и нос уреже. Ако ли себар узме по силе владику, да се обеси; ако ли своју другу узме по силе, да му се обе руке одсеку и нос уреже.*

Владика овде значи властеоску жену или властеоску девојку па удају. Реч се у томе старом значењу као и *властелин* и данас говори у Дубровнику.

Казне се и овде распоређују према положају сталешком. Упореди шта је о сталежима писано при члану 44.

Члан 54. (прв. изд. 159). *Ако ли владика блуд учини *са* својим човеком, да им се *обема* руке одсеку и нос уреже.*

Шта је *владика* објашњено је при члану 53. Остало и не потребује никаква објашњавања.

Члан 55. (прв. изд. 171). *И ако себар опсује властелина, да плати 100 перпер *и да се осмуди,* ако ли властелин *или* властеличић опсује себра, да плати 100 перпер.*

Осмудити је мање позната реч, али се и данас говори, и значи *ватром ожећи* или *опалити*.

Члан 56. (прв. изд. 113). *Властелин на вечери да се не позива, разве да се позива пређе обеда и да му се пређе приповеда. И кто буде позван пређе обеда са приставом, и не приде на обед, да јест крив, и престоји властелину 6 волов.*

Пристав је значило много којешта у староме језику, али је, по речи самој, увек било главно значење *помоћника* или од стране некога старијег одређеног *извршника* у неком послу. *При-*

става су, на прилику, узимали парничари, да их у парницама на суду заступа, а *пристава* је узимао п суд да му неки посао изван суда сврши, да пресуде судске изврши, итд. То се, осим осталог, види лепо и из овога места у писму цара Стефана о уступању Стоњског Рта Дубровчанцима: *И ако се најде који годе човек од земље краљевства ми разве оних-зи људи које застави у Стоњу и у Рту, кади га име искати краљевство ми или човек краљевства ми, да да кнез дубровачки и властеле дубровачки пристава мому човеку и да пођу у Стоњ и у Рт, да га иште с мојим човеком, и колико се људи најду од земље краљевства ми, да јест за све за то дълга опћина и град да их подаде човеку краљевства ми, кога годе пошаље краљевство ми.*²⁷ Реч је жива још и у данашњем језику. Она се говори у источној Србији и значи саугу, у животу сеоском, а говори се и у југозападним српским крајевима, од Метохије до Црне Горе, и значи тамо најамника код стопе. У овоме члану значи такође човека којим суд к себи позива властелина. Упореди још и шта се о приставу наводи при члану 91-ом.

Данашњим језиком горњи би се члан могао казати овако: *Властелин да се не позиви у вече него пре ручка, и да му се раније саопшти (за што се зове). А ко се пре ручка са приставом позове, па не дође до ручка, да је крив, и властелину се за то узимље шест волова.*

Члан 57. (прв. изд. 193). *Који је властелин на приселици, кому писмом које зло учини земљи пленом, *или* куће пожеже, *или* које љубо зло учини, тако-зи та-зи држава да му се узме, а ина да не даст.*

Приселица је право на стан и храну. У средњем веку, по осталој Европи као и по Србији, поједина властела и господа имала су право на стан и храну од народа где би год дошла или где би службом или послом упућена била. Горе наведени члан могао би се данашњим језиком казати овако: *Који је властелин на приселици, па неком учини писмом какво зло, оплени му земље, попали куће или ма шта напакости, узме му се та држава, а друга му се дати неће.* Може се претпоставити да су поједина властела послом државним или краљевим бавила се на неком крају државе, где куће и баштине имала нису. Њих је у том случају држао на стану и храни онај крај или она

²⁷ Miklosich, Monumenta serbica, 108.

област, докле је посао трајао. Законом се овим, како нам изгледа, осигурава од сваке њихове злоупотребе тај крај, којег су гостопримство они на тај начин уживали.

О истоме овом предмету говори се на пово с друге стране у члану 142, по том у чл. 155 и 156.

Члан 58. (прв. изд. 211). *Кто ли умре, а има једино село у жупе или међу жупама, што се зло учини тому-зи селу *пожогом или иным чим љубо,*^{*} сву ту-зи злобу да плати околина.*

Жупа се у старој држави звало оно што се у почетку овога века звало у Србији *кнежина* а што се данас зове *срез*. Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Ко би имао једино село у жупи или међу жупама, па би умро, и ономе би се селу пљевином или како било иначе начинила штета, сву ту пакост дужна је платити околина.* Пмања су била различита, или их је могло бити на више места, у већим или мањим комадићима. Овде се претпоставља да неко има једино своје село у жупи која осталим својим селима припада неком другом, или има једино село међу жупама које све припадају некоме другом. Претпоставља се да је то село одвојено од главног пмања, те не може уживати ни оног надзора ни оне одбране у случају потребе, која се могла организовати на главном пмању. Општим јемством околине, средством којим се Законик и иначе обилато служило, он се овде стара да и пмање тако одвојено, усамљено и изложено сачува на случај невоље, онда када би приликом смрти имаоца околни становници дошли у искушење да га пљачкају и развлаче.

Члан 59. (прв. изд. 95). *Пронију да нест вољан никто продати ни купити кто не има баштину. От пронијарске земље да нест вољан никто подложити под црков; ако ли подложи, да нест тврдо.*

Пронија, грчко *πρόνοια*, значи земљу дату на уживање за неку, понајвише војничку, сталну службу. Да би се предупредили случаји, где се овакав држалац, који на земљу дату му за издржање никаква права својине имао није, могао поумити да *пронијом* располаже као *баштином*, издат је овај закон, којим се правна природа пронице одржава и брани. И сагласно са тежњом, свуда иначе у Законнику истакнутом, да се црквена права штите,

овде се и првва нарочито помиње, да би се још боље утврдила неоснованост и бесправни значај таквих поступака.

Што се каже да *пронију* нико не може продати ни купити ко нема баштине, могло би значити да су права работе која су се процијару давала везана била за нечије баштине, да се, дакле, терет работа што су се имали вршити процијару, товарно на баштину, по свој прилици на подчињену баштину, којом је цар као својом личном или владалачком баштином располагао и која није припадала баштини властееској. Баштина властееска и царска или државна проција морају се искључивати, али је могућно да су велика властела могла имати својих процијара. По томе *пронија* по својој вредности значи оно што данашња *чиновничка плата* и давала се за извесне одређене услуге. Закон би, по томе, имао намеру да одржава процијаре као процијаре и да им не да претварати се у баштинике, и тога ради и није допуштао да они куповањем проције постају баштинници; напротив баштинници су могли куповати као сваку другу и ону баштину на којој је била проција, јер се таким куповином процијарски терет није слабио ни уништавао. Што процијар није смео продати, па ни цркви дати оно што није било његово, разуме се само по себи.

О разлици међу „Пронијарима и баштинницима“ има моја расправа у Гласу I Српске Краљевске Академције под натписом „Пронијари и баштинници (спахије и читауџ-сахибије). Прилог к историји непокретне имовине у Србији XIII—XIX века. Београд 1887.“

Члан 60. (прв. изд. 1). *Цара сваки да диже куде камо гредe; град сваки до жупе, и жупа до жупе, и паки жупа до града.*

Дизати овде значи *преносити*, помагати свачим у путовању, или још најбоље: намиривати путне потребе цареве. Та је дужност распоређена била по хатарима градова и жупа, тако да је цара у путовању његову *носио* сваки кроз своју земљу. Пошто је цар путовао с великом свитом те је, ради тога као и ради свога господства које је свуда требало показати, имао узга се и доста ствари, ова дужност није била тако лака. Споредни члан 23 у коме се говори како од ове дужности ни саме цркве нису биле изузете.

Занимљиво је да се реч *дићи* у смислу *селити*, *преносити* још говори у Дробњацима. Свет. Томић је забележио да *издићи* на *иланину* или *издићи* у *катуи* значи оставити село, кућу и рад-

нике, па са свом домаћом животњом селити се колпби камо иде планиња са чобаницама. *Здиже* се отуда под јесен натраг у село.

Члан 61. (прв. изд. 115). *Кади приде властелин с војске домом, или који љубо војник, ако га кто позива на суд, да буде дома три недеље, ту-зи да грене на суд.*

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Властелина или којег било војника, пошто се врати с војске кући, нико не може позивати на суд, док не проведе код куће три недеље. По том се може позивати.* Шта је било и како се у оно време вршило позивање на суд треба видети при члану 89.

Члан 62. (прв. изд. 114). *Властелин велији да се не позива без књиге судијине, а прочим печат.*

Књига значи овде писмо; по томе је судија писмом морао звати на суд великога властелина, ако је потреба била. За остале се слао само печат.

И овим и претходним чланом дају се извесне повластице и већој властели, као великим старешинама војничким, и војницима, у намери да се реду војничкоме већа вредност прибави.

Члан 63. (прв. изд. 30). *Кепалије што су по градовех да узимају свој доходак законом, и да им се продавају жита и вина и меса за динар што иному за два; на грађанин то-зи да му продава, а ин никто.*

Кепалије, кефалије или кефалије звали су се главари градовски; они су били старешине по градовима и по градској околини или области. Земља се, у оно време, делила на градове и жупе. Градови су били, понајвише, царевци, и у њима су царевци држали своје *кефалије* (познције калетане); жупе су биле испрва под жупанима, а после под кнезовима, те су се, по томе, кад је име жупа изашло из опште употребе, и прозвале *кнежиницама*, по имену старешина њихових. Кефалије су били као царски чиновници; за старешине жупске то се казати не може, и изгледа да је било мешовито, али је у жупама било и некакве наследствене власти која се држала у породицама што су онде највећи део имања у својим рукама држале.

Из овога члана види се лепо још и економна страна старе српске државе. Новац, у опште, није у оно време имао садашњи значај, а био је и ређи и скупљи; исплате услуга чиниле су се

у опште више примитивним начином. Из овога се члана види да је *хефалија* место плате имао свој *доходак*, за који му се само препоручује да га узима по закону, што ће рећи да не узима више. То значи да су подвласни грађани Хефалији дужни били давати нешто одређено, што нама сада није познато колико је било. Уз тај доходак, који је он имао права, на име свога издржавања, купити од грађана, долазило је као додатак што је *жито*, *вино* и *месо* имао право од грађана куповати у пола цене. Жупљани или сељаци градске околине нису то били дужни подносити, него само градски становници.²⁸ О Хефалији се још говори при члану 157.

Члан 64. (прв. изд. 34). *Сирота кудељница да јест свободна, такожде како и поп.*

Не знамо шта је *кудељница*, и можемо се домишљати да то значи сироту жену која се издржава предењем, а нема никаква имања. Наредба да *јест свободна такожде како и поп* везује овај члан за члан 31, при коме види шта је у објашњењу написано. Поп је за своју баштину или за првенеу земљу која му се по закону уступала био ослобођен од работа. То се исто овде изриче и за сироте које никог немају и које се предивом издржавају, и у томе је главно значење овога члана.

Члан 65. (прв. изд. 73). *Поп који не има свога стаса, да му се даде три њиве законите. И поп, који је годе, от свога господара да не грене никамо; ако ли га господар не име хранити по закону, да дојде ка својему архијереју, и архијереј да рече оному-зи властелину да храни попа по закону, да ако он-зи господар не име чути, да јест поп свободан куде му годе. Ако ли буде поп баштиник, да га нест вољан отгнати, такмо да јест свободан.*

Стас, грчко *στάσις* понајвише је значило сеоско имање у целини, што се у понеким споменцима назива *двор* или *наместије*. Иначе је овај члан у вези са чланом 31, и ако се може узети да се онај члан тиче попова који су били по селима где није било властелина као господара, а така су била многа царска села, овај би се овде члан тичао попова који су боравили по

²⁸ Види мој чланчић „Град, трг, варош“ у „Наставнику“ за 1892 годину.

селима господарским или властeosким. Према томе овде властела стају наместо цркве или црквене општине, која се може замислити по ономе члану. Данашњим језиком цео би се тај члан казао овако: *Који поп нема свога имања, да му се даду три законите њиве. И сваки поп, ко био да био, од свога господара да не иде никуд, а ако господар не би попа хранио по закону, поп ће се жалити своје архијереју, и архијереј ће рећи ономе властелину да попа храни по закону, па ако господар не би послушао, попу је слободно да иде куда му је воља. Ако ли би поп био баштиник, господар га није властан отерати, већ остаје слободан.*

Да се овде говори поглавито о поповима по властeosким и баштиничким црквама види се поглавито кад се у вези с овим чланом прочита члан 45.

Није јасно шта управо значе речи *да попа храни по закону*, и мисле ли се ту само поменути три њиве или још нешто више.

Баштине поповске које се овде помињу припадају врсти *подчињених баштина* и могу послужити као доказ за боље карактерисање те врсте баштина.

Члан 66. (прв. изд. 118). *Братенци који су заједно у јединој куће, када их кто позове на дому, који од њих приде, та-зи да отпире; ако ли га обрете на двору цареву или судијину, да приде и рече: „Дати ћу брата старејег на суд“, да му да; силе да му не отпирати.*

Ђ. Даничић је у „Рјечнику из књижевних старица“ посведочио да *братенац* значи брат; реч је и данас позната. и Вук ју је у свом Рјечнику тако исто протумачио. Касније ће се из других чланака Законика видети да се на цареву двору такође налазио суд, и видеће се и какав је делокруг томе суду одређен. Овај члан казао би се данашњим језиком овако: *Кад су браћа заједно у једној кући, па их на дому неко позове на суд, парничке се онај који се од њих суду јави; ако ли пак некога од њих случајно нађу на двору цареву или судијину, те он дође па каже „Даћу на суд старијег брата“, да му се то допусти и да се не нагони силом на суђење.*

Овај члан се наслања на члан 52. и другим начином, извесном повластицом и олакшицом, снажи заједницу куће и задруге која се онамо напред истиче као први круг међусобне одговорности.

Осим тога треба имати на уму да је у средњем веку излажење пред суд имало другојачија правила и да се вршило начином са свим другојачијим од данашњег. О томе сам у „Правнику“ за 1892 писао нарочиту расправу „Удава или самовласно апшење за дуг у староме српском законодавству и у народним обичајима. Прилог к познавању средњевековног парничног поступка у Србији. Београд 1892.“ Та је расправа штампана и засебно.

Члан 67. (прв. изд. 48). *Отроци и меропси који седе заједно у једном селу, свака плаћа која приходи, да плаћају сви заједно на људи; како плату плаћају и работу работају, тако-зи и земљу да држе.*

Шта су *отроци* (робови), а шта *меропси* (грчки парици, данашњим језиком насељеници) и каква је разлика између једних и других, казано је напред при члану 44. Из овог се види да се по селима, где је било једних и других, није гледало на разлику личних права њихових, него да се с њима при подели земље за рад и при подели новчаних терета поступало једнако. Мислим ипак да се ова једнакост није могла извести свуда, него нарочито онде где су меропси били без баштине, те је тога ради разлика права сводила се на голу разлику форме. Могла би се примити и друга претпоставка: да су се овако сматрали за једнаке меропси и отроци тек као држаоци властелске земље, пошто би се меропашка баштинска земља, као засебно лично имање, оставила на страну.

Члан 68. (прв. изд. 47). *Меропхом закон по свој земљи. У недеље да работају два дни промијару, и да му дава у године першеру цареву, и заманицом да му сена коси дан једин и виноград дан једин, а кто не има виноград, а они да му работају ине работе дан. И што уработа меропаш, то-зи све да стежи, а ино, през закон, ништо да му се не узме.*

Заманицом *косити* (или што друго заманицом радити) начин је работе који се по купљењу радника разликовао. Работе при којима није било хитње, радилан су радници који су се купили од куће: свака кућа је дужна била дати радника, и они су посао обављали. Работе пак при којима је била хитња радиле су се

заманицом тј. мобом, гомилом, где је на посао излазно и дужан био изаћи свако ко може носити косу, мотиву или срп, на радити док се посао не сврши.

Иначе овај члан даје лепу прилику да се упореди шта се радило проицјару (и по томе шта је управо значила проицја) с оним што се радило баштиннику. Законик сам не истиче какве је работе меропак дужан био своме господару баштиннику, већ само помиње какве су работе меропси дужни били проицјару. Али из манастирских повеља видимо шта се чинило баштиннику, и то баштиннику цркви, која је у тај мах допста обасипана била повластцама. Из Душанове хрисовуље манастиру св. Арханђела у Призрену наређује се да меропси работају *два дана у недељи* од сваке куће онога рада који старешина нареди, да ору кулуком за свако жито и да све то среде, привезу и саспу у житнице; да косе сена колико треба, да раде виноград онако како је наређено у Студеници (што нам је непознато), и по том да дају јагњетину и испорак и тридесет повесама лана. У Дечанској и у Грачачицкој хрисовуљи казана су те исте дужности другом мером, количином земље коју су меропси на име своје работе дужни били урадити, па колико времена утроше. Имамо разлога претпоставити да у мери работе није било велике разлике, ма да је она различитим начином за те три цркве казана. За хиландарске земље, којих је такође не мало било, вредно је закон: да свака кућа работа *два дана у недељи*, уз то да ради манастиру два дана јесењег и два дана пролетњег орања, дан сенокосе и два винограда, а све што се пооре и покоси, да се среди и смести.²⁹ Слична је томе, али мало тежа (може бити зато што је потање изведена и исписана) меропашка дужност у хрисовуљи Светостефанској.³⁰ Кад се узме на ум да у тим ратарским дужностима насељеника нигде у Европи није било једнакости, излази да су врло малене разлике међу прописом Законика Душанова за проицјаре и прописима хрисовуља XIV века за главне манастирске баштине, и да је пропис Законика за проицјаре морао вредити и за баштиннике. То већ и по томе, што се мора узети да је приход проицјарски најпре имао у својим рукама цар сам, па га је проицјару уступно као накнаду за службу коју је од њега тражио. О вези међу *проицјарима* и властелом треба погледати још и у објашњење при члану 106.

²⁹ Види о томе још Глас I Српске Краљ. Академије, Проицјари и баштинници 40 и д.

³⁰ Јагић В. Светостефански хрисовуљ Веч, 1890 стр. 23—25; Љ. Ковачевић, Споменик IV.

И кад се по томе потражи разлика међу процијарем и баштиником, изаћи ће да се иста није налазила у приходу који се са проције или са баштине купио, него да је била при баштини у праву потпуне својине и наследствености, које се процији свуда одрицало. Доходак је пак, по свему судећи, и од проције и од баштине био једнак.

С овим чланом треба упоредити члан 139 у коме се с друге стране мерапах од господара и од његове какве год самовоље обезбеђује.

Члан 69. (прв. изд. 19). *Себрова сабора да нест. Кто ли се обрете саборник, да му се уши урежу и да се осмуде поводчије.*

Шта је себар казано је горе при члану 44. Из једнога примера који наводи Миклошић у своје Старо-словенском Речнику види се ипак да се *отрок* — *роб*, као створење са свим бесправно, није сматрао за себра. Вук је забележио у Рјечнику да се *себар* у Дубровнику и данас говори у смислу тежака. *Сабор* је скупштина или збор за претрес и одлуке. Данашњим језиком гласио би тај члан овако: *На сабор се себри скупљати не могу. Ко би се нашао да их купи у сабор, одсећи ће му се уши и опален ће бити испод очију.*

Овом наредбом ујемчавале су се повластице и права властеле и свештенства, јер су се само они могли купити у сабор. У исти мах тај члан посредно показује да је и од тако званог трећега реда било или прохтева или покушаја да се за се користи договором и да помишља на повластице саборске. Против те новине законодавство је Душаново устало начином који се види у наведеном члану. На ком су пак месту ти прохтеви себара избијали на видик, да ли у варошима или гдегод по селима, нема начина да се дозна.

Члан 70. (прв. изд. 49). *И кто се обрете у јединој куће или братени, или отац от синов, или ин кто оделан хлебом и иманијем, и ако буде на једином огњишти, а тем-зи одељен, да работа јако ини мали људије.*

Мали људије значи од приланке то што и себри, сељаци, нарочито ови последњи који су насељеничке работе сносити дужни били. Том се разликом јасно и видљиво двоје два сталеза у народу, сталез поваашћени и сталез неповашћени.

Овим се чланом Закона претпоставља да у једној сеоској меропашкој (насељеничкој) кући могу становати браћа, или отац и синови, или какви други рођаци, одељени и хлебом и пмањем, ма да станују у једној кући. Пошто су се работе и терети распоређивали на куће, изгледа да су се људи делили у имању не делећи се кућом, еда би на њих падало мање терета и работе. Законик тежи да томе доскочи, и наређује да сви ти људи, пошто су одељени хлебом и пмањем, работају као и остали сељаци такога положаја, макар да су остали на једном огњишту.³¹

Члан 71. (прв. изд. 198). *И кто зло учини, брат, или син, или *родим,* који су у јединој куће, все да плати господар куће, или да даст који је зло учинио.*

Ова поста мисао о одговорности куће за све своје чланове казана је другим начином у члану 52.

Члан 72. (прв. изд. 24). *И кто невољан дојде на двор царев, да се свакому учини правда, освен отрока властеоскога.*

По овоме се члану види колико су ниска била права властеоских отрока. Изгледа, даље, да се то ограничење тичало само отрока властеоских, а да су отроци осталих господара могли користити се овим правом, али за то доказа немамо. Могло би се разумети и да се ту каже да *отрока* осим властеле ни у кога другога ни било није. Али пошто не знамо како је управо у самом животу било, не можемо пресудити које је разумевање тачно.

Положај отрока у српском оновременом друштву обележен је при члану 44. Не каже се изреком, али је могућно да је ово ограничење у вези са правом заштитног прибежишта, о коме говоре чланови 112 и 113 Законика. Упореди објашњење при тим члановима.

Члан 73. (прв. изд. 119). *Сирота која нест јака прети или отпирати, да даје парца који ће отпирати.*

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Сирота која није кадра дићи парницу или бранити се на суду, може*

³¹ Глас Српске Краљ. Академије, XXIV Село, 159, 224—228.

дати парца који ће је заступати. По томе у овом члану парци значи заступника или адвоката.

Члан 74. (прв. изд. 16). *Село *са* селом да пасе; куде једно село, туде и друго: разве забел законитих и ливад законитих никто да не пасе.*

Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *Село са селом да пасе; куда једно село, онуда и друго: само законите забране и ливаде да не пасе нико.*

Пошто је овај члан у вези са 75, оба ће се објаснити заједно.

Члан 75. (прв. изд. 17). *Жупа жупе да не опаса добитком ништа. Ако ли се најде једно село у то-зи жупе у кога љубо властелина, или јест царства ми, или јест црквно село, или властеличића, оному-зи селу никто да не забрани пасте, да пасе куде и жупа.*

Добитак је стока. Данашњим језиком казао би се овај члан овако: *Жупе да не пасу ништа својом стоком једна другој. Ако се у жупи деси поједино село властeosко, чије год, или царско, или црквено, или властеличићско, то село да пасе куда и остала жупа; нико да му паше не закрати.*

Оба ова члана показују целину жупе у погледу на пасишта. Издвајане су ливаде и забрани, обележени по пропису закона, а остало је било опште пасиште за сва села једне жупе, и само су пасишта по жупама била одвојена и ограничена. Ту заједницу пасишта осигуравао је закон жупама без обзира на то је ли цела жупа под једним господарем или није. Меродавна је у томе наредба члана 75. Без сумње се у овоме држао само старији правни обичај, по коме су сва села једне жупе имала једнака права на пашу, па чија била да била.³² Наредба се ова могла увести у закон и без икаква нарочитог повода, као што су уношене и друге наредбе које су већ вредиле или као писан закон или као правни обичај, а могла је ово место добити и поводом нечијих покушаја да се крње или сужавају права оних села која су, појединце, међу селима једнога господара неке друге припадала. На оваке се случаје закон обзире и иначе, као што показује напред наведени члан 58.

³² О целини жупе види још и Глас XXIV, Село 11—13 и д.

Члан 76. (прв. изд. 177). *За попашу. Ако кто попаше жито, или виноград, или ливаду грехом, ту-зи попашу да плати што реку душевници који цене. Ако ли нахвалицом попаше, да плати попашу *и* шест волов.*

Душевници су људи који су по души или по уверењу ценили. Законик је, као што се види, у штетама попаше разликовао случајну (грехом) и хотимичну (нахвалицом), па је, према томе, и казнио различито.

Члан 77. (прв. изд. 179). *Потка међу селма 50 перпер, а влахом и арбанасом 100 перпер; и те-зи потке цару половина, а господару половина, чије буде село.*

Потка је свађа, сукоб, бој. Власи и арбанаси значе овде пастире са стадима који су, по обичају, путовали с места на место идући за пасиштима, и у томе су могли доћи у сукоб, па и побити се са појединим селма. Различито назвање власи и арбанаси долази од разлике у народности ових других, а власи су, у оно време, махом били посрбљени, и ако се још и тада многи помињу са правим румунским именима.

Ако би се села, каквим год поводом, међу собом побила, закон им је прописивао за казну глобу од 50 перпера (златника). Пста казна удвојена прописана је била за пастире, били они власи или арбанаси. Ако се хоће да процени оштрина, којом се законодавство Душаново у овим стварима за ред бринуло, треба узети на ум не само величину глобе него и оновремену скупоћу новца.

Члан 78. (прв. изд. 27). *О земљи и о људех црквених. Што имају с *ким* суд *цркви, ако* кто изнесе милосну књигу, а или рече: „Милосника имам,“ у то-зи књизи и у томеј милоснику ништа да нест, разве да се суде по закону царства ми, на вину да упросе царство ми.*

Милост на овоме месту значи владалачки поклон или дар; милосна књига је оно писмо којим се то чинило, а милосник је човек владалачке милости и владалачкога поверења, преко кога се то чинило. Данашњим језиком овај би се члан вазао овако: *О црквеној земљи и о црквеним људима. Ако цркве имају с ким суд о земљи или о људима црквеним, па онај изнесе даровно писмено царско или рече „Имам човека преко кога ми је цар*

поклонио“ — да се не гледа ни на оно писмено ни на тога. човјека, него да се суди по моме царском закону, само да се ја цар упитам.“

Какво је значење овога члана и каква је више црквама повластица учињена, може се видети у објашњењу члана што следује, јер он говори о истом предмету за остале.

И ако није са свим исти предмет, вредно је с овим чланом упоредити чланове 78 и 105.

Члан 79. (прв. изд. 31). *А за међе и за земљу што се потворају села међу собом, да иште судом от светого краља, кади се је преставил. Ако тко даст милост цареву и рече: „Дал ми јест господин цар како јест држал мој друг пређе мене“, ако даст милост цареву, да буде тако-зи, да држи, освен црковнаго.*

Под светим краљем у Законику се увек разумева краљ Милутин. Не зна се какав је био закон краља Милутина, на који се овај члан позива, али ми изгледа да је био некакав закон о пороти, може бити једнак с наредбом која се помиње напред у члану 80, а то ми изгледа с тога што се и иначе име краља Милутина везује с поротним установама, као што ће се видети при члановима у којима се оне помињу. Шта је *милост царева* у овоме члану, објашњено је напред при члану 78. Помен милости царева долази овде са свим другојачије него-ли у 78 члану, а оно што је чланом 79 наређено и овде се потврђује. Разлика је између црквеног и другогачије спора око земље толика да је при непревеном, обичном сеоском, спору за земљу даровно писмо царево пресуђивало, а кад се исто то десило на црквеној земљи, на даровно се писмо царево није гледало, него се судило по закону.

Цео члан 79 данашњим би се језиком казао овако: *А што се села међу собом криве за међе и за земљу, да ишту судом светого краља од времена смрти његове. Ако ли би ко изнео даровно писмо царево и рекао „Дао ми је господин цар онако како је мој друг пређе мене држао“, да се учини по царевом писму, кад га изнесе, и да држи и даље, осим ако је црквено.*

Члан 80. (прв. изд. 32). *За међе селске да даду обоји који ишту сведоке, он половину а он половину по закону; да куде реку сведоци, тогови-зи да јест.*

Видеће се кад се дође на чланове о пороти да је овим истим начином састављана и порота. Не знам јесу ли онда краљ Мплатин или законодавци Душанови ове наредбе извадили из народних обичаја и народне правне практике, или су их нашли негде на другом месту, али је овај члан Душанова Законика о суђењу за сеоске међе живео у пракцици у народу без престанка, све до новог законодавства у Србији. Не само да су узимани стари људи по пропису и како већ и сама природа тога посла иште, него су још и од свештеника у одеждама закључани да ће право казати, као што о томе наређује за пороту члан 151 овога Законика. Сеоске међе имале су у средњем веку више значења него данас због кривичнога јемства које су села теглила. Види о њима у „Селу“ (Глас Срп. Краљ. Акад. XXIV) сва места, означена у регистру.

О пороти се нарочито говори у члановима Законика 151 до 154, које види на свом месту.

Члан 81. (прв. изд. 14). *Планине што су у земљи царства ми, што су цареве планине да су цару, а црквоне црквама, а властееске властелом, *што јест у чијеј држави.**

Члан овај не потребује никаква објашњавања. Може се само, приликом ове тројне поделе, поменути да се она могла раширити и на села и катуне и остала имања. С гледишта независне баштине, сва је земља, и насељена и непасељена, била подељена на цареву (или државну), властееску и црквену. И ако у Србији није било западно-европскога феудног реда, опет су се властееске и црквене баштине у великој мери, по правима, петипале на једнаку меру са повластипцама владалачким, одвајајући се као нека врста автономних имања или области са знатним правима.

О планинама изјаснио се једном приликом краљ Ст. Дечански другојачије. Говорећи о планинама које је дао Дечанима краљ говори: *И да краљевство ми Пандократору планине које су над Дечани, — и измеждих те-зи све планине с међами светогорским и градачким, и у теж-зи планинах да не метеих (да се не настајује) ни властелин, ни влах, ни арбанасин, разве кому игумен ученив даст — да кто дрзне, првим нарком, докди не било цркви одано, став без игумнова хтенија, рекше „Баштина ми је, и пређе сам ту-зи стојал“, да плати краљевству-јуштуму пет сат (500) ован, поњезе у планинах не има никторе баштине, разве краље и цркви којим су краље дали.*³³

³³ М. С. Милојевић. Дечанске хрисовуље, Гласник II од. XII. 56 и 127.

Краљ је ту изрпцао начело да су у планинама баштинници само краљеви и црве по поклону краљевском. Ако је то начело доста стајало, онда је горе наведеним чланком од њега одступљено, кад су краљ, црква и властела неким начином у једну врсту и на једну висину постављени. Спореди при том члан 190, у ком се говори да од жиронађе припада половина цару а половина ономе чија је планина. У томе би била друга потврда онога што читамо у хрисовуљи дечанској. Свакојако изгледа да је законодавство Душаново овим чланом чинило властели и свештенству или неку концесју од свога старинског права, или овај цео члан треба сматрати као просту потврду раније правилим путем стечених црвених и властeosких права.

Члан 82. (прв. изд. 180). *Где престоји влах или арбанасин на селе, на том-зи селе да не престоји други греде за њими. Ако ли по силе стане, да плати потку и што је испасал.*

При члану 77 казано је да су *влахи* пастири румунске, више или мање посрбљене, а *арбанаси* пастири арбанаске народности. Сточарство је у Србији XIV века било далеко јаче него данас, и поменути пастири, селећи се са зимњих паша на летње или с једне паше на другу гомилама које су обично обухватале по једно пастирско село, падали би са многобројним стадима својим на конак или одмор у појединим селима. Било би велике неприлике, када би неколика та пастирска села, идући једно за другим, падала све у једно село, и без сумње је та неприлика и била повод горе поменутом закону. Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *Кад у једном селу падну на одмор влашки или арбанаски пастири, други који за њима иду да се не одмарају у томе истом селу. Ако ли би ко силом пао на одмор, да плати потку, и оно што је испасао.* Потка је казна за свађу, међусобно међу пастирима или са селом, и она је за влашке и арбанаске пастире износила 100 перпера.

С овим чланом треба упоредити шта члан 135 наређује за војску која путује по земљи царевој, а по том и члан 187 о случају када овако станари навале после проласка цара, царице и царских кова или оваца, за коју је прилику и казна повишена.

Члан 83. (прв. изд. 90). *Где се изнесета две кнџе царева за једну шотес за земљу, кто сада држи, до си-*

јега-зи доба саборнаго, тогова да јест, а милост да се не потвори.

Ипотес је грчко *ὑπόθεσις*, претпоставка, тражбина, спор; *милост* је владалачки дар. Претпоставља се да у спору око некакве земље могу бити изнесене две милосне или даровне књиге владалачке. За такав случај закон наређује да земља остаје ономе ко је у време спора држи у време када је држан сабор, на ком је тај закон донесен.

Члан 84. (прв. изд. 25). *Судби *да* не за котал ни оправе никакве; кто се оправе, да не дава судијам оправе. Руке на суде да нест и опаданија и удаве, такмо да се суде по закону.*

Данапњим језиком тај би се члан казао овако: *За онога ко је вадио мазију нема ни суда нити правдања више никаквога; онај који се оправда није дужан спосити судске трошкове. На суду нема ни ујемчавања, ни потварања, ни самовласног хватња за дуг, него се свако само суди по закону.*

Првом реченицом члан овај Законика проглашава као једанпут за свагда свршене по обадве стране оне спорове у којима се прибегавало суђењу судбином — коталом, утврђујући да је суђење коталом — мазпјом — свршено једном за свагда с операцијом самом, и што се тиче суђења и што се тиче трошкова или накнада. У осталом, упореди шта је о овоме писано и при члану 33-ем. С коталом је упоредан други начин — ношења успјаног жезела испред цркве на часну трпезу, о коме се говори при члану 150 и који је Душанов Законик тим чланом наређивао за спорове о крађи и разбојништву.

Другом се реченицом утврђује да страна која добија или се оправдава (по свој прилици — таким начином тј. мазпјом) нема ништа плаћати судији на име трошкова. Главну реч, имену *оправу*, што стоји на крају тачке, тако је прогумачио Ђ. Даничић, и сам је овако разумевао поменућу тачку.³⁴

У другој тачки *рука* не може значити ништа другог него *подјемчавање* или *ујемчавање*, којим се на суду могло покушавати да се суђење на суду избегне, олакша, одложи или како му драго изигра. Иначе *рука* обично иде уз *послух*, што значи сведока, и по томе је била у некој вези с привођењем и употребом сведока у доказивању. Не знајући у потпуности старин-

³⁴ Ђ. Даничић, Рјечник из књижевних старина: *Оправа*.

секога парничног реда, не можемо с пуном светлошћу ни да објаснимо тамне стране појединих назива којима се смисао тако одавно изгубио и заборавио. По ономе што знамо о суђењу на западу *рука је зајемчавање* које се давало приликом првог суђења, кад се ствар није могла расправити и кад је требало доћи суду још једанпут, довести сведоке и принети нове доказе. Том приликом се обично приступало и заклетви. У члану 92 Законика налазимо од речи *рука* у овоме значењу изведен глагол *заручити* у значењу *дати на јемство или на чување*.

Опаданија да нест значи забрану да ко може приликом суђења теретити кога другом кривцом, да би себе спасао, или да би себи олакшао. Да тако мислим, разлог ми је члан 161 који гласи: *На суде који се парци суде и пре за своју причу, и он-зи отпарчија за што га при да нест вољан отпарчија глаголати потворне на онога-зи парчију ни за неверу, ни за ино дело, разве да му отпира, а кад саврши суд, ако што има, по том да глагоље с њим пред судијама царства ми, а да му се не верује ни у чем што глагоље догда му се исправи*. Намера је законодавца да се парница једанпут почета ничим не пресеца и не заглађе него да се води крају или расправи.

Удава је, на послетку, било право повериоца да свога дужника, судом или самовласно ухвати, лиши слободе, свеже, па суду преда, који га је морао држати докле свој дуг не плати. Има доказа да се то право у Србији XIII и XIV века вршило и самовласно. Дубровчани су први својим трговачким уговорима са српским краљевима почели узбијати тај обичај, и Закон Душанов стаје му, баш овим чланом, такође на пут, ма да се може мислити да се овде *удава* тј. самовласно хватање забрањује на самом суду а иначе да је, у другим приликама, могло бити допуштено. Свакојако је свуда самовласно хватање узбијано, кад је год било ма колико више реда у држави. Затварање дужника судским путем а вољом повериоца у намери да се присиле да дуг плате, продужавало се у народним обичајима још и у ослобођеној Србији времена Карађорђева. Протокол Шабачког Магистрата спомиње неколике случаје.³⁵

Члан 85. (прв. изд. 172). *Кто рече бабунску реч, ако буде властелин, да плати 100 першер; ако ли не буде властелин, да плати 12 першер и да се бије стами.*

³⁵ Види о томе и о осталим начинима средњовековног судског поступка опширније у мојој расправи „Удава или самовласно алишење за дуг“ Београд 1892 и у „Правнику“ 1892 године.

Данас се зна да су *Бабунџи* то исто што и Богомили. У светосавском преводу тако зване фотијевске Крмчије (о којој види што треба у приступу) долази у глави 42-ој натпис *О масалијанех, иже суг ниња глагољехи Богомили — Бабунџи*.³⁶ По томе је *бабунска реч* извесно у некој вези с богомилским јеретцима, али се опет не зна шта значи управо. Пошто *zabovona* пољски значи празноверницу, а у руским дијалектима *bobona*, *zabobony*, *zababony* значи бесмислицу; пошто у мађарском *babona* а у румунском *bovoane* значи мађијање, опчињавање, има смисла и сад мислити да је *бабунска реч* у вези с мађијоничким некаквим формулама, као што су држали Шафарик, Мађејевски и Даничић, који су о тој речи писали пре него што је био познат горњи навод из превода фотијевске крмчије. Исто тако, ако се тиче јеретка, морало би то значити неку њихову формулу, која је с православљем у опреку долазила. Миклошић држи да треба мислити на Бабуну, планину и предео у околини Прилепа као на први повод овога назвања по томе што су у њој становали јеретци Богомили — Бабунџи.³⁷

Разлика казне по разлици сталежа увршћује овај члан у ред оних који нам помажу да познамо разлику сталежа у оно-временој Србији.

Члан 86. (прв. изд. 151). *Где се обрете убиство, он-зи који-но буде зарвал, да јест крив, ако се и убије.*

Чланом се овим прече да је за убиство крив онај који је заподенуо, па макар он сам и погинуо. У овом последњем случају изазваши ништа не одговара и ако је убио изазивача. Али пошто је кривица убиства по законодавству Душановом носила са собом и плаћање глобе, могућно је да је, по овоме члану, глобе била дужна сносити заподевачева кућа, и ако је заподевач погинуо.

Члан 87. (прв. изд. 150). *Кто нест дошал нахвалицом по силе, тере је учинил убиство, да плати 300 персер: ако ли буде пришал нахвалицом, да му се обе руке отсеку.*

³⁶ Фр. Рачки. Rad jugoslav. akademije X, 210: — В. Јарић. Opisi i izvodi, Starine VI. 149; — Срп. Кр. Академија. Споменик XXXI. 5.

³⁷ Miklosich, Etymologisches Wörterbuch des slavischen Sprachen, Wien 1886. под *babunja*.

Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *Где се догоди убиство без нарочите намере и силе, убица плаћа 300 перпера; где ли је пак случај да неко дође навлаш да убије, одсећи ће му се обе руке.*

Цеје о кривцима, нарочито о убиству биле су у Србији XIV века са свим различите од садашњих. О томе се може више читати у „Селу“ (Глас XXIV, 90—99), где је и потребна књижевност поменута. Спореди још с овим 86 и 87 и чланове 94, 95 и 96 који следују.

Члан 88. (прв. изд. 117). *Када се прџ властеле, кто се у што упри, да дава јемце.*

Шта је *упрети* и после тога *јемчити* показује се најчистије у члану 139 Законика, где читамо: *И ако упри меропаш господар, да ујемчи судија царства ми како да плати господар меропашу све на рок, и по том да нест вољан он-зи господар учинити зло меропашу. По томе упрети значи добити парницом; упрети се значи изгубити парницом, а давати јемце значи осигурати. Данашњим језиком цео би се члан казао овако: *Када су властела у спору, ко изгуби, ваља да осигура јемцима ономе који је добио.**

Члан 89. (прв. изд. 116). *Кто позове кривца пред судије, позвав и не појде на суд, на седи дома, ов-зи који јест позван, ако приде на рок пред судије и отстоји се по закону, та-зи да јест прост от тога-зи длага за који је бит позван, ере он позвав дома седи.*

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Ко позове кривца пред судије, па пошто га је позвао, седи код куће, ако онај позвани на време дође пред судије и ту одстоји колико треба по закону, тиме самим је опроштен сваке одговорности за оно за што је био позван зато што позивач код куће седи.*

Ова се наредба не може разумети без поређења. По народним обичајима гдеојих, нарочито германских и словенских племена, суд у њих није прво примао тужбу, на онда позивао парничне стране на суд као данас, него је тужиоцу остављено било да сам позове на суд онога кога оптужује. Ево како то наређује Закон Салпчкн: ³⁸ „*Кад ко позове некога на суд, ваља му са све-*

³⁸ Тим се именом зову обичаји и закони салпчких Фруга из VI—VII века. Они су живели око реке Сале — Уssel — у Француској. Утврдивши се први од германских племена у Француској, они су положили основу потоњој фрушкој или француској монархији у Галији.

доцима отићи кући тога којега зове. Ако се позваник не би десило дома, он ће се обратити његовој жени или коме год од његова рода, да би му они исцоручили да је позван на суд. Парци се понајвише договоре када ће и коме на суд, јер се могло ићи на суд кнезу (жупском или средском, или градском старешини), владими (епископу), краљу (државном поглавару), или на послетку добрим људима. Догоди ли се да у уречени дан један парац не дође на суд, онај што је дошао чека га три дана на суду, и онда узме од судија писмено како његов парац није дошао на суд. У Француској VI и VII века радили су тако и Фрузи (нови насељеници) и Римљани (стари насељеници), и тај договор за идеје на суд уреченога дана има у свем ослонца и у старим римским обичајима.³⁹

У свима готово члановима Душанова Законика говори се о позивању на суд које највише личи на ову германско-римску процедуру из западне Европе. Упућујемо тога ради на чланове Законика 56, 61, 66, 175 и 182, у којима се говори о позивању на суд. Немамо ослонца за тврђење да је у нас била процедура са свим онаква, као у западној Европи, где се римски судски поступае измешао са германским, али можемо тврдити да је наша процедура позивања на суд била истога типа, и ако је могла имати, и без сумње је и имала, у поједностима неких разлика, нама за сад непознатих.

Члан 90. (прв. изд. 92). *Залогe кудe се обретају да се откупују.*

Не потребује писанва тумачења.

Члан 91. (прв. изд 120). *Кади се прита два, ако рече једин от њију: „Имам пристава овде-зи на двору цареву“, ако ли на судијину, да га да. Када поинте ондеј и не обреште га у дворе, та час да приде на суд и рече „Не најдох пристава“ — ако јест на обеду, да му јест рок на вечере; ако ли на вечере, да јест на обеду да га даст; ако ли га буде одаслал цар, ако ли судије на работу, тога-зи пристава, да нест крив он-зи који-но*

³⁹ F. de Coulanges, Histoire des institutions politiques de l'ancienne France, la monarchie franque, Paris, 1888, 407—411. Види моју расправу о Устави, која се раније наводи.

га даје, да му се постави рок, да када он-зи пристав приде, да га да пред судијама.

Шта је *пристав* казано је напред при члану 56. Кад се овај члан на око узме, изгледа да су пристави били код судова, али да нису били везани за суд ни за државну службу, но само да су били људи спремни и овлашћени за помагање у парничењу и у извршавању судских одлука и наредаба, и да се по томе њима обраћао подједнако и парничар, да би им у парничењу помогао и заступао их, и суд, да би му што на пољу, у вароши или по селима видео, разабрао, расправно или свршио. То нису, дакле, ни извршници, ни адвокати или правозаступници у данашњем смислу него службеници и суда и парничних страна, службеници особитога рода, који су били у складу с ондашњим судским уређењем и с оновременим судским поступком.

Данашњим језиком горе поменути би се члан казао овако: *Када се парниче двојица, па један од њих рече: „Имам овде на двору цареву — или на судијину — пристава“, да га да. И пошто га потражи онде и не нађе га у двору, одмах да се врати на суд и да каже: „Не нађох пристава“, и ако је то о ручку, да му се да рок до вечере; ако ли је о вечери — онда до ручка сутра-дан; ако ли је тога пристава некуда послом упутио цар или суд, да се не меће у кривичу ономе који га даје, већ да му се постави рок да да пристава пред судијама онда када се онај пристав врати.*

Изгледа да се овим законом даје нека повластица и помоћ приставима; међу тим ја мислим да Законик тежи томе да нико не би жаљно да му је на суду било забрањено бранити своје право начином који се њему самом чини најбољи и најснажнији.

Члан 92. (прв. изд. 208). *Ако кто позна лице под човеком, а буде у горе, у пустоши, да га поведе у препрење село и заручи селу и позове да га даде пред судијама; ако ли га не да село пред судијама, што покаже суд, да плати село то-зи.*

Лице у овоме члану значи стварни доказ, саму ствар украдену или поробљену. Отуда је и *обличиње*, радња којом се хвата или обелодањује стварни доказ, и *облични*, *облично*, делом самим доказано и ухваћено. Случај на који се у овоме члану мисли тиче се поглавито коња. *Заручити* значи у овоме члану *на веру*,

на оставу повесити и зајемити. Цео поступак ваља замислити овако. Неко јаше украдена коња, којег је или сам украо, или га је поштеним начином од правог крадљивца купио, и сретне се у гори, у самоћи, са правим имаоцем коња, коме је исти украден. Познавши свога коња, ималац хвата човека под којим је *мије* коња његова и води га и предаје на јемство и на чување најближем селу, а он иде те се јавља судјама са својом жалбом. Ако село такву поруку не би извршило, него би пустило да отиде или да утече окривљеник, те га не би предало суду како је, по закону, било дужно, онда је то село морало плаћати штету колџе оцене суд.

Две су тегобе у овоме начину поступања. Једна је што је увек требало и снаге, јер ако је крадљивац био јачи, имаоцу није могло бити много хасне од тога што је своје живинче познао. Друга је у томе што се он могао и преварити, и што је цео посао врста самовласнога рада све до суда. Али је време било такво, и људи су се с њиме носили како су знали.

Везу има овај члан са чланом 149, где се овде наређени поступак помиње. По члану 149 изгледа да се предмет кривнице могао предати не само селу него и жури и властелину.

Члан 93. (прво изд. 182). *Кто проводи дружбаго човека у тужду земљу, да му га да самоседмаго.*

У питању су властела као другови или као дружина којој се користи и интереси чувају. *Човек* значи насељеника или роба, сеоскога радника; *туђа земља* не значи иностранство него земљу кога другог властелина. Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *Ко проводи свога друга раднике у чију било туђу земљу, дужан му је дати седморницу на место.* Члан овај показује велику потребу радника у средњем веку, која и јесте први узрок властеоских за земљу везаних насељеника и робова.

Члан 94. (прв. изд. 149). *Ако убије властелин себра у граду, или у жуци, или у катуну, да плати тисуниту перпер; ако ли себар властелина убије, да му се обе руке отсеку и да плати 300 перпер.*

Шта је *себар* и како је он стајао према *властели* казано је при чл. 44. Под *жуцом* разумевају се у овоме члану *ратарска села*. *Катуни* су *пастирска* или *сточарска села*, од колиба на планинама код стоке, и реч у томе истом смислу живи и данас у

планинама херцеговачко-црногорским. На тај је начин било подељено цело насељење у старој српској држави.⁴⁰ Да је *перпера* — *златник* или *златица* казано је раније. *Тисуита* је *хиљада*.

Члан 95. (прв. изд. 170 и 148). *Кто опсује светитеља или калуђера или попа, да плати 100 перпер; и кто се најде убив светитеља или калуђера или попа, да се та-зи убије и обеси.*

Светитељ је епископ или владика. Остало је све разумљиво.

Члан 96. (прв. изд. 147). *Кто се обрете убив оца, или матер, или брата, или чедо своје, да се та-зи убица издеже на огњи.*

Сва три ова члана о убиству долазила би у једну групу с члановима 86 и 87, те би чинила предмет за размисљање о томе како су Срби XIV века мислили о убиству. По данашњем сматрању, они би чланови били заједно с овима, али су редактори Законика без сумње у своје распореду управљали се по правцу које је од нашега данашњег различито.

За члан 96 ваља ми додати да се налази и у Синтагми Матије Властара састављ. ф. глава д, тачка 8 где гласи: *Оубиви васходештаго или нисходештаго суродника, огњу предајет се.*

Члан 97. (прв. изд. 173). *Кто се обрете искуб браду властелину или добру човеку, да се тому-зи обе руке отсеку.*

Оскуисти је *очупати*; *добар човек* је сваки поштен и беспрекоран човек од себара, изван властеле, а има случајева где се тако каже и за властелу. Али ипак нисмо у стању објаснити потпуно шта се управо разумевало под *добар човек*. Јасно је да је ту једна категорија друштвена која се меће наспрам повлашћене категорије, обележене властелом, али се не зна шта она управо значи. Брада се држала као знак части и поштовања, као што се и данас на истоку повреда браде сматра као највећа увреда која се човеку може нанети.

Члан 98. (прв. изд. 174). *И ако се оскубети два себра, мехоскубине 6 перпер.*

⁴⁰ Глас Српске Краљ. Акад. XXIV, Село, 49—50.

Случај који се у овом члану замисља, са свим је различит од онога у члану 97. Онда је напаст и увреда властелину или добру човеку, нанесена од некога са стране, без икаква учешћа увређенога; овде се, пак, претпоставља да два себра, међусобице гушајући се и бијући се, један другом очупају браду. Реч *мехо-скубина* ретка је и нејасна и значај, као што се лепо види из смисла, казну за чупање браде. Али шта је управо *мехо-скубина* и да ли би требало разумети *чупање меха*, *мешине* не могу одлучити, пошто ми се такав избор речи за законски текст чини незгодан. Покушајте да какво друго објашњење нађем остали су бесплодни.

Члан 99. (прв. изд. 205). *Кто ли се најде ужег кући, или гумно, или сламу, или * сено,* да то-зи село да пожежцу; ако ли га не даст, да плати оно-зи село што би пожежца платил и платил.*

Члан 100. (прв. изд. 204). *Ако ли кто ужеже изван села гумно или * сено,* да плати околна, воља да да пожежцу.*

Члан 99 другојачије гласи у редакцији позивије промењеној, коју нам представља група Атонскога преписа. Тамо пише: *Кто ли се најде ужег кућу или гумно или сламу или сено по пизме кому, да се пожежца та-зи иждеже на огњи; ако ли се не најде, да то-зи село даст пожежцу; ако ли га не даст, да плати оној село што би пожежца платил.* Као што се не зна кад су учињене остале измене које су у многим законским чланцима учињене, тако се не зна ни за ову ни коме времену припада ни од кога је. Разлика је између ове друге и оне прве редакције најпре у помену *пизме* као побуде за паљевину, коју прва редакција не истиче; по том — у именовану казне, да се паљач жив на ватри спали, што се у првој редакцији напомиње само речју *патил*. Реченице друге редакције *Ако ли се не најде, да то-зи село даст пожежцу; ако ли га не даст, да плати оној село што би пожежца платил* — немају смисла, јер како је могло село дати паљача кад се он није нашао? Логичнија је прва редакција, која у таком случају везује село одговорношћу наместо паљача. Исто је тако нелогичан у позивијој редакцији други део, који претпоставља да село може паљача и дати и не дати, како хоће, ако је само вољно да плати штету. Такво поступање није за ве-

ровање због тога, што се никада није могло слагати с интересима села. На први поглед изгледа да је у томе смислу склопљена и прва редакција, пошто се у њој спомиње *да то-зи село да пожежцу, ако ли га не даст* — али у ствари значење је у *даст* више *пронађе и преда* него *ли да*, а с тим разумевањем у главноме смислу несклада нема.

Чланом 100 разликује се оно што је у селу и о чем се наређује чланом 99 од онога што је изван села, па као што село одговара за оно што је у селу, тако се одговорност за оно што је изван села шири на околину.

При овим наредбама о јемству села за безбедност имања у њему самом и за јемство околине за безбедност имања у околини, по пољима, изван села, имамо да упутимо на чл. 52 и 71, где је говорено о одговорности куће или породице за своје чланове. Круг је почињао од куће, па се ширио на село и на околину. Народни обичаји ширили су ово јемство и на крађу. Ј. Вујић бележи за Србију пре 1830 ово: „Што се год у Србији украде, то се мора наћи, ако не онај час, то после неког времена, пак за оно време докле се крађи у траг не уђе, оштећеном мора платити она варош или село у којему се крађа догодила.“⁴¹ То исто се вршило за Турака за крв или за убиство. Старији трговачки уговори с Дубровником (Mon. serbica 16), изреком су уваљали у круг јемства за трговачку штету — и жупу. Упореди и објашњење при члану 118.

Члан 101. (прв. изд. 175). *Силе да нест никоју ништо у земљи царства ми. Ако ли кога обрете најезда или сила похвалнаја, они-зи коњи најездни вси да се узму, половина царству ми, а половина оному-зи кога-но су најахали.*

Похвални као и *нахвални*, одакле је изведен прилог *нахвалице* који се и сад говори, овде је употребљено у смислу *разметљив силовит*. Цео члан могао би се данашњим језиком исказати овако: *У царству моје силе никакве нигде бити не сме. Ако ли на кога где наиђе најезда или разметљива сила, да се одузму сви коњи којима је најезда извршена, и од њих половина да се преда мени цару а половина ономе кога су погазили.* И овај је члан у позније доба нешто допуњен, те га другојачије има она група коју представља Атонски препис. По тој другој редакцији

⁴¹ Путешествіе по Србији. Будимъ, стр. 360.

или исправци, која се цела може посматрати у првом делу, горе наведени члан почиње речима *Силе да нест никоју ни за једин дг у земљи царства ми*. Прва је редакција гласила у опште, друга пак каже *ни за какав посао*, те претпоставља да се на-спље вршило с намером и због извеснога нарочитог посла. Друга редакција, осим тога, има још допуну и, после онога што већ има прва, додаје: *И чловечи најахални да примут казн како тине у Законнику светих отац у градских гранах, да мучит се јако и вољни убица*. Ова допуна позива се на Синтагму Матије Властара *составъ ф, главу .д. тачка 1 и 2*. Нахваљични убица по томе закону казнио се, ако је био властелни, губитком имања, а ако је био себар, секла му се глава и бацан је зверовима.

Члан 102. (прв. изд. 94). *Узданија да нест никоју ништа никаква; кто ли се поузда за што, да плати само-седмо.*

Уздање је судбени двобој, где се остављало оружју да одлучи ко има право, у мисли да Божја воља не може допустити да подлегне онај који има право, као што се, на истом основу, мислило да не може онај који има право опрљити руку вадећи успјано гвожђе из вреле воде (види објашњење при члану 33) и као што се мислило да у освештану воду неће потонути грешник или кривац, јер га освештана вода не би примила. Дуго се времена није знало ни шта значи реч *уздање* у овоме члану. Право је значење пронашао и објаснио најпре П. Ј. Шафарик својим чланком *O vzdání* (уздању) у *Časopisu česk. muz. XVIII*, стр. 384 (за годину 1844). По томе је чешко *wzdání* (на које је српско *уздање* налик и по истоветности речи) ево ово. Оба парца који се о нешто прѹ подвезивали су се и залогом или новцем зајемчавали су код суда да ће онај од њих који не имадне право платити глобу владоцу или судијама. Ту су глобу они сами одређивали, надмећући се ко ће више дати, у лудом поносу као да се тиме право доказује. То се чинило нарочито кад је била парба око сечења шуме, потрице жита или њива, риболова, па и око бапштине. Ево како се та ствар нарочито описује у чешком Законнику Карла IV (*Majesta Carolina*), савременика Душанова. „Кад дође дан у који изасланици (претстави) судски ваља „да виде парбену штету, онда тужилац или заступник му ваља „да их на оном месту на коњу дочека, а чим их спази, ваља да „сјаше с коња, да скине капу и отпаше мач, да скине кабанѹцу „и остало рухо до појаса. Ако тако не учини, онда онај коњ.

мач и рухо, у чем би га пристави на коњу затекли, припада њима. А кад их дочека, пошто је скинуо рухо, и пошто би пристео и тужени или заступник му, он, ступивши десном ногом на баштину, ваља да рече: Чујте, изасланици (или пристави), ето тај (показујући на њ прстом и именујући ко је и откуда је) учинио ми је таку и таку штету (нпр.: попасао ми стоком жито, отресао ми вотњак, похватио рибу, исекао шуму, или каква је већ штета била) и штета та износи толико и толико гривана сребра, како већ жалба гласи. Онда тужени, пошто онако исто скине што је назначено од одећа, ваља да на ту псту баштину ступи левом ногом и да рече: Чујте изасланици (или пристави), та је баштина моја а није његова (ако има каква права, ваља да их покаже), и с тога се против тужиоца уздам (wzdáwám) и дајем прашким судијама триста пенеца. Онда тужилац ваља да рече: Чујте, изасланици, ја сам парницу потерао, и ја дајем уздања прашким судијама триста пенеца. Други пут ваља да рече тужени: А ја дајем шест стотина пенеца. А тужилац на ново за њм: И ја дајем шест стотина пенеца. Трећи пут говори тужени: А ја дајем девет стотина пенеца. А четврти и последњи пут рећи ће тужилац: А ја дајем *на огреб*, што је значило онолико колико парбена ствар *„залече“*. За тим је следовао двобој.

Х. Јиречек је ушао у траг овоме истоме обичају судбенога двобоја и у Јелпна, Римљана и Немаца. Он наводи XVIII песму Илијаде, где се један пример описује; по том — атичко право, у ком се овај обичај зове *παρακαταβολή*, *deposita in litis aestimationem* ресуција; по том Римљане, у којих се овај обичај наставља на клетву — *sacramentum*. Момзен описује тај обичај овако: „Јави ли се ко краљу да му је на имању учињена штета, одмах се питало је ли ствар очевидна или ју је требало испитати. У овом последњем случају обадве су стране давале улог или тако звану *sacramentum*. По расправи, улог се пропале стране давао свећеницима на побожне жртве.“ У Немаца се овај обичај звао *Wette* — опклада.⁴² У државама фрушким VI и VII века, које су претходиле садашњој Француској, судбени двобој се наређивао законима наместо заклетве. Ко се уздао да истину докаже заклетвом, ваљало је — мислило се онда — да верује да ће му у двобоју Бог помоћи да победи, те ће опет на једно

⁴² Herm. Jireček, Srnvalost starého práva slovanského se starým právem hellenským, rimským a germanským. Rozpravy z oboru historie, filologie a literatury, Viden, 1860.

изаћи, а људима је лакше било заклети се криво, него се излагати опасностима двобоја.⁴³ У тим државама су у извесним случајима сами краљеви наређивали двобоје као средство којим се мислила докучити истина. Имало је наредба по којима су се таки двобоји вршили само на Краљевском Суду. Примао се каткад у тој борби и заточник или заменик. Мислило се да је Бог сувише праведан да би могао кривцу помоћи да победи. Овај се начин суђења употребљавао при врло тешким злочинима или нарочито при тешким сумњама, где се мислило да свршетком борбе сама Божја воља показује истину.⁴⁴

Римско право је овоме обичају било противно и кад су се обичаји двобоја и Божјега суда мазпјом почели уводити и у Византијском Царству, после латинске најезде XIII века, образованија интелигенција је устала против њих као против „варварских обичаја.“ Кад је 1258 Михаило Палеолог, оптужен за заверу, сам тражио да се правда усудним гвожђем (мазпјом), патријарх је одговорно да то „није обичај ни Римљана ни мудрих Јелина.“⁴⁵ Кад су 1421 за млетачке васалне земље на истоку преведени закони западних феудала прописани за њихово царство на Истоку, дужд Фравачинско Фоскари наредио је да се из њих изоставе чланци о судбеном двобоју и остале нескладности!

У том је истом правцу, као што се види, радило и законодавство Душаново у погледу судбенога двобоја, ма да је у погледу Божјега суда или мазпје још држало идеје словенско-германске.

Члан 103. (прв. изд. 105). *Аште су отроци, да се суде пред својими господарима како љубе за своје дјелове, а за царева да гредут пред судије — за крв, за вражду, за тати, за гусаре, за прејем људски.*

Овим чланом кривице се или спорови *отрока* или *робова*, дакле људи који су у старој српској држави имали најмања права, деле на две врсте, на *њихове кривице* тј. епне међусобне тражбине или кривице, у којима им је судија био њихов господар, и на *цареве кривице*, за које је ваљало ићи пред судије царева. За отроке члан тај побраја ове *цареве кривице*: 1. *крв*, тј. уби-

⁴³ Тако се године 501 наређивало законом за Бургундију. Fustel de Coulanges, La monarchie franque, Paris 1888, стр. 454—456

⁴⁴ M. A. von Bethmann-Hollweg. Der germanisch-romanische Civilprozess im Mittelalter. II. Die Carolinger und ihre Nachfolger (in Italien) 1 Abth. Bonn, 1871, 164—169.

⁴⁵ E. Lavissee et A. Rambaud. Histoire generale, II. 870—872.

ство: 2. *вражду*, тј. казну понајвише за убиство непровађено, коју је пзмривало село, а која се, у осталом, осим за убиство, давала, по прописима разних чланака закона, и за друге кривиче; 3. *тати*, тј. крађу; 4. *гусаре*, тј. разбојништво или хајдучију, 5. *прејем људски*, тј. случаје где се насељенику или раднику властeosком (било меропху, било отроку) помогне да од свога господара утече. Овај члан је у вези са чланом 185, где се ради истог предмета говори о станицима, тј. о пастирима.

Члан 104. (прв. изд. 123). *И да се не наведе пристава на жену кад нест мужа дома, ни да се позива жена без мужа, на да си да̄ жена мужу глас да греде на суд. У том-зи муж нест крив, догда му даде глас.*

Какви су били у Душаново време обичаји позивања на суд, казано је раније. Чланом овим забрањује се пристава (судскоме помоћнику или извршнику) да ма шта судско истражује од куће, кад је код куће само жена и када јој није дома муж. Позиви на суд, који су, како изгледа, могли вршити се и без пристава, од стране саме парничне стране са сведоцима, нису се, такође, могли предавати одсудно кад би се код куће десила само жена а не би муж. Жена је, међу тим, дужна била дати глас мужу да је позван на суд и да ваља да иде, и муж није могао бити окривљен за време што би се изгубило докле би њему глас допфо.

Члан 105. (прв. изд. 28). *Књиге царева које приносе пред судије за што љубо, тере их потвори законик царства ми, што сам записах коју љубо књигу, оне-зи књиге које потвори суд, те-зи књиге да узму судије и да их принесу пред царство ми.*

Види се да је била намера царева да Законик у свима случајима буде за свако право у држави од пресуднога значења. Могло се догодити, а може бити да се и догађало да су се сукобљавали са Закоником гдекоји цареви поклони или уступци, учињени појединим лицима. С тога се овим чланом наређује судијама да такве случајеве износе на ново пред цара, еда би сам могао одлучити шта даље да ради и како да ствар коначно пресуди. Данашњим језиком казао би се горе наведени члан овако: *Кад се догоди да се пред судије изнесе, по каквоме год предмету, какво било писмено царско које би са царским мојим Закоником*

било у супротности, сва писмена, за која би Суд нашао да вредности немају, нека судије узму и нека их поднесу мени цару.

О истом овом случају, али у другојачијим предметима, говоре још и чланови 78 и 83, које гледај.

Наредба је ова познје, по свој прилици 1354, измењена. Чланом 171 (који гледај) наређено је да се царска писма или наредбе противне Закону на суду просто одбацују.

Члан 106. (прв. изд. 215). *Дворане властeosки, ако учини које зло кто от њих, кто буде пронијаревић, да га оправе отчина дружина *поротом* ; ако ли јест себар, да хити у котал.*

Из овога се члана види да су властела, а у члану се, без сумње, мисле само већа властела, имала у својим дворанима већи број људи који су се звали *дворани* и који су били одређени на службу њихову. Да реч *дворани* то значење има, види се нарочито из једног места Арханђеловске повеље Душанове где се наређује да се *дворанима белцима* (световним људима који су манастиру били на службу одређени) даје стап изван манастира, те да не стоје у *двору*.⁴⁶ *Пронијаревић* значи сипа каква год *пронијара*, а пронијари су били највише налик на данашње војничке и државне чиновнике и службенике, јер су се у оно време услуге краљу и држави плаћале *пронијом*, као што се данас плаћају платом и новцем, што је казано на месту где је говорено о пронији. Већ је на другом месту казано да су се за *пронијаре* употребавала само властела, јер се *пронијар* употребљава и као синоним властелина (види објашњење при члану 68). И у овоме члану *пронијаревић* значи човека од реда властeosкога који је употребљаван у служби пронијској; то се посведочава и супротношћу између *пронијаревића* и *себра* и разликом казне, којом се та супротност оправдава. Данашњим језиком казао би се горе наведени члан овако: *Ако ко од властeosких дворана учини какво зло, ономе ко је пронијаревић судиће очина дружина поротом, а себар ће имати да хвата у котло* (тј. да се правда котлом). Знатна је разлика што се тиче употребе пороте. О пороти се пак нарочито говори при члану 151 и даље на том месту.

Тежња је члану да утврди поузданост дворанске службе. Шта је *хватање у котло* казано је напред, нарочито при чл. 33. Упореди о томе и објашњења при члановима 84-ом, 102-ом и 150.

⁴⁶ Гласник XV, 306.

Члан 107. (прв. изд. 135). *Кто се најде *отбив* судијина сокалника или пристава, да се плени и да му се све узме што има.*

Призренски препис има овде *убив* место *отбив*, али пошто је за убиство казна на другом месту прописана, и по ономе би се члану та казна могла и за овакво убиство применити, и пошто се имало интереса да се осигура послушност и покорност при раду судијских службеника у народу, то ми се учинило приличније да овде задржим реч *отбив*, коју осим позитивних добрих преписа Атонске групе, има и Струшки препис. У томе се утврдило и текстом члана 178, у коме се о овој истој потреби говорило по радњи законодавној од 1354 године.

Шта је *пристав*, казано је горе где је та реч први пут дошла под перо. Шта је *сокалник* није јасно. Преписи се колебају између *сокалник* и *посланик* (што се може видети у првом делу). Ја сам се одлучио за *сокалник* зато што писам могао наћи разлике између службе коју би имао вршити *посланик* и оне коју је вршио *пристав*, а овим се другим називом Законик сам редовно и више пута служио.

У значењу *сокалника* ја се не слажем с оним што је Ђ. Данчић у Рјечнику при тој речи истакао, и не мислим да је то у вези са данком *соф* и са средњелатинским *sosannus*. Места из споменика, како она која је познавао пок. Ђ. Данчић тако и она из споменика позитивне наштампаних, држе *сокалнике* само упоредо с мајсторима и с оним повластицама које су мајстори имали. Миклошићев старословенски Рјечник износи нам реч *сокал* у значењу *кухиње*, *кувара*; *сокалника* је *кухиња*, и реч се та у томе значењу налази и у преводу Синтагме Матије Властара; *сокалник* је, по томе, могао значити *пекара* или *кувара*. Ако је и у Србији било монопола пекарских пећи као што су тај монопол имала властела на западу, онда је помен *сокалника* (по неколико у селу) могао и с тим бити у вези. Кад се сетимо да судије Душанова времена нису седеле на једном месту него да су дужне биле путовати по својој области и на месту расправљати шта би се ко имао жалити, неће бити за чудо, ако истакамо да би овде уз *пристава* најбоље пристало за *сокалника* значење *кувара*, који је у једно могао бити и лични момак судијин. К томе се може додати што је *кухати*, *кухар* немачкога порекла и оскудио граванњем у словенским језицима, а у нас у старом језику као да није било ни познато. Овоме би члану Закона, поштоме, било задатак да узме у заштиту и

личну и службену послугу судијину. По томе је члан овај у природној вези са чланом 111, којим се безбедност саме личности судијине у заштити узима.

Члан 108. (прв. изд. 36). *О издаве сико-зи да буде. Издава от земље приставу 3 перпере; от села 3 перпере; от млина 3 перпере; от жупе от свакога села 3 перпере и од града коњ и свита; од винограда 3 перпере; от коња перперу; от кобиле 6 динари; от говедета 4 динари; *от брава* .в. динара.*

Издава је такса за службену предају која се вршила службено, без сумње кад што коме цар поклони. Један пример налазимо у Арханђеловској хрисовуљи, где се чита: *И јеште приложи царство ми ка колу Рудлову от забела царства ми Раванигину гору са всеми меџами, а изда ју Илијаш Мутиводић,*⁴⁷

Динар је сребрн новац. Вредност му је према злату била различита. Тако на прилику године 1442 ишло је у Дубровнику у дукат 44 динара, а 1470 године — 41. По истраживањима Чибарија стварна вредност динара метачкога (који је и нашему правац давао) била је у XIV веку око 0.70 дин. садашњих.⁴⁸ Перпера је златац новац мањи од дуката, који се понајвише делио на 12 динара.

С овим чланом треба споредити члан 134, где су прописане таксе царској канцеларији кад би цар коме баштину подарно.

Члан 109. (прв. изд. 141). *Маџиник и отровник који се најде облично, да се каже по закону светих отаца.*

У Синтагми Матије Властара (у преводу словенскоме) говори у м-скостав-у глава а. *О вѣхъвахъ оучителныхъ, багданицѣхъ, њште-же звѣздословцѣхъ, обавницѣхъ, нь оубо и чародѣицѣхъ, отравницѣхъ и навезателнхъ.* Пошто су, по плану тога дела, изложена сматрања црквених сабора и светих отаца, долази, на завршетку главе, 14 чланака византјских закона, у којима су казне за све врсте врачара и враџбина. Казни се, на прилику, смрћу мачем маџиник који је врачао жртвом, а одузи-

⁴⁷ Гласник XV, 302.

⁴⁸ Cibario, Economie politique du moyen âge, II. Paris 1859, 235—236. Спореди о вредности новца истраживања Ђ. Данчића у Рјечнику под перперь, Чед-Мијатовића у Гласнику XXV и Сим. Љубића у делу Opis jugosl. novaca, Zagreb 1875.

мањем имања онај који га је на то навео. За жену врачару давало се мужу право да се с њоме може распустити. Отровнику је допадала казна прописана за убицу, итд.

Карактеристично је што су овај чланак, који само упућује на Законик светих отаца, изоставили рукописи познице Атонске редакције. Што га имају преписи старије редакције, Струшки и Призренски, показује да је у првобитну редакцију заиста унесен. А унесен је, без сумње, с намером да опомене на савесну примену, из страха да претерана ревност не би с тим чланом злоупотребу чинила (на што су, може бити, стварни случаји опомињали). Данашњим језиком горњи члан значи: *Мађиник и отровник, који би се на делу ухватио, да се казни по закону светих отаца. Оно који би се на делу ухватио (који се најде облично)* даје ми основа да истакнем разумевање и напомену намере у мало час исказаном правцу.

Члан 110. (прв. изд. 26). *Судије куде греду по земљи царства ми и својој области, да нест вољан узети оброка по силе, ни ино што љубо разве поклона што му кто поклони од својеги хотенија.*

По силе је силом; остало је све потпуно разумљиво. О области судија упореди још чланове 175, 179, 182.

Члан 111. (прв. изд. 134). *Кто се најде судију осрамотив, ако буде властелин, да му се све узме; ако ли село, да се расте и плени.*

Овај је члан у вези са чл. 107, где се узимљу у заштиту помоћници и лична послуга судијива. Данашњим језиком овај би се члан казао: *Ко би се нашао да судију осрамоти, да му све узме, ако буде властелин; а да се растури и разграби, ако буде село.*

Члан 112. (прв. изд. 218). *Који човек утече из тамнице, са чим приде на двор царства ми, или јест човек царства ми, или црковни, или властелски — са тем-зи да јест свободан. Аште (атонски а што) јест утекал, у тога-зи човека што буде оставил, та-зи да има кому буде утекал.*

Члан 113. (прв. изд. 217). *Који се сужањ држи у двору царства ми, тере утече на двор патријархи, да јест слободан. И такожде — на двор царев, да јест слобод.*

Овде је реч о праву заштитног прибежишта или азила, карактеристичној особини средњовековног кривичног права. У византијском праву повластица заштитног прибежишта била је допуштена црквама у опште. Кад би ко прибегао у црквену порту, морао је положити оружје, ако је био оружан, и у порти је самој могао мирно живети. Храну и одело дужна му је била давати црква. Онај ко би га одатле силом истргао, сматрао се као повредилац светље. Црквени старешина није био властан одбити га, осим ако би се устезао да оружје положи. Али пре него што би се његова ствар расправила, или пре него што би помилован био, могла га је власт опет ухватити, чим би прибежиште оставио, а црквене старешине су имале дужност да власт о свакоме таквом бегунцу извести. Имало је кривица које су од овога права биле изузете. Тако се у Византији заштитним прибежиштем нису могли користити: јеретници, нехришћани, отроци (или робови о којима упоредн члан 72), порезници који су упропастили покупљену порезу, дужници државног пореза, убице, прељубочинци и издајници.⁴⁹

Наше право очевидно је у томе ударило другим путем. Чланом 112-им ослобођава наш Законик свакога ко утече на царев двор, па био он човек властески, црквени или царски. Слобода је долазила самим доласком на то место. Оно што би бегунац оставио код онога од кога је бежао припадало је истоме. Право прибежишта давало се чланом 113-им исто тако и двору патријарашвом наспрам двора царева, и обратно. Слободу је добијао и онај који би из двора царева утекао на двор патријархов као и онај који би из двора патријархова утекао на двор царев. Упоредн члан 72 који личи на неко ограничење овога права.

Члан 114. (прв. изд. 97). *Будије који се враћају из тужде земље у земљу царства ми, кто буде побегал от јемства, они-зи јемци који су по тога-зи човека ништа*

⁴⁹ Zach. v. Lingenthal, Geschichte des griechisch-romischen Rechts, 3, Aufl. Berlin 1892, стр. 326—330.

да не плаћају (Атонски препис: они-зи јемци који то су по томуј човеку, ништа да не плаћајут).

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Кад се у царску моју земљу враћају из туђе земље људи који су били ради јемства пребегли, ништа неће плаћати они који су њих ради какво јемство имали.*

Не да се јасно распознати случај који се овим законом мислио. Атонски препис има пред тим чланом натпис **О людѣхъ властѣхъ ѡцѣхъ**. По томе би се могло мислити да су јемци зајемчавали да неко неће бежати, или да ће известан посао одрадити, службу погођену одслужити, а онај утекао. Ако су јемци били дужни за то накнађати штету, то је, по овоме закону, престајало чим би се вратпо из бегства онај који је био узрок тога плаћања. С овим се може упоредити и обичај *ујамчавања* који је по Вуку Ст. Караџићу наведен у „Селу“ (Глас XXIV, 111—112 стр.). На тај начин се, опет по староме обичајном праву, тражењем јемаца службо годпне 1825 и Милосав Ресавиц, кад је преким судом требало Ресаву од хајдучије, која се тада била онде намножила.

Члан 115. (прв. изд. 50). *И кто јест чијега човека пријел из тужде земље, а он је побегал от својега господара от суда, ако да књигу милосну цареву, да се не потвори; ако ли не даст милости, да му се врати (Атонски препис: да му га врати чији будет).*

Туђа земља значи у овом члану *туђе властелинство*. *Побегал от својега господара от суда* значи да је код свога господара нешто скривпо, па је властелин, први му господар, по оновременом праву, имао да му суди, а он не хтео сачекати суда већ утекао, или га је први му господар и осудио, а он, бивши незадовољан пресудом, не хтео подлећи јој већ утекао. И у једном и у другом случају могао је бегунац наћи начина којим би себи милост цареву набавно. У таком случају милост царева прекидала је све, а пређашњи господар није могао више тражити тога свога човека; ако ли милости царева није било, човека такога бегунца није могао нико примити, већ га је морао издати господару чији је био пређе бегства. Тежња је закона иста која се види и у другим члановима, а на име да властели оспурава сталност и покорност њихових радника и насељеника.

Члан 116. (прв. изд. 91). *Кто што најде у цареве земљи, да не узме тере да не рече: „Вратићу ако кто позна.“ Ако ли похвати или узме, да плати што тат или гусар. А што најде у туђој земљи на војсци, да веде и несе пред цара и војводу.*

У овоме је члану једна општа наредба за ред и безбедност покретнога пометка, где се најлакше долази у пскушење да се узме или присвоји. Данашњим језиком тај би члан гласио: *Оно што би ко нашао у царевеј земљи није слободно узети, па казати: „Вратићу, ако ко позна.“ Ако ли ко што (самовољно) узхвати или узме, да плати што би платио крадљивац или разбојник. А што ко уз рат војујући у туђој земљи нађе, да води и да носи пред цара и војводу.* Још треба с овим чланом споредити наредбу члана 132 о плену из туђе земље.

Члан 117. (прв. изд. 86). *Што јест кому прешло у цареву земљу, или из града или из жупе које, до пријетија господина цара, догде нест било царово, на је било инога господара, от тога-зи времена што јест човек или ина правда, да се не иште. Ако буде прешло по прејетији господина цара, то-зи да се не иште рекше: „Када је било размирије а нест била земља и градове цареви.“*

Стпл је друге тачке непотпун. Препсп позније Атонске групе кушаал су да то исправе стављајућ иште м. не иште, алл се тим опет несугласица не уравнива. Члан је тај правн закон освајачкога времена Душанова. Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *Што је коме у царевеј земљи прешло у његову област из некога града или жупе туђинске, које су другоме неком господару припадале, пре него што је тај град или жупу цар прихватио, не може се потраживати ништа, ни човек нити што друго. Али ако се то случи пошто је цар те земље под своју власт примио, да није слободно правдати се речима „То је из времена ратнога, када земља и градови нису били цареви.“* У овоме преводу истакнута је у исти мах и исправка коју мислим да по смислу треба у завршетак члана увести.

Члан 118. (прв. изд. 195). *Трговци који греду по цареве земљи, да нест вољан никоји властелин или који*

љубо човек забавити по силе, а или разбити кушљу а динаре му силом наврешти. Кто ли се најде силом растоварив или разваљав (други рукописи разбалав), да плати 5 сат (500) перпера.

Овим чланом и још некојима за њим просто се, кодификације ради, понајвише уносе у Законне наредбе које су већ Дубровчана ради ранје узаконене и уговорима с Дубровником утврђене. Као што се види, чланом се овим забрањује силом задржавати трговце који путују по царству; никоме није било слободно силом трговачку робу распачати и силом новце натурити; нико није смео трговачки товар силом растоварити или распаковати, и ко би против тога закона ма шта погрешно, дужан је био платити 500 перпера. Општа сигурност Дубровчанима зајемчава се још уговорима Стефана краља Првовенчаног, где се установљава за њих јемство жупе.⁵⁰ Краљ Мплатин је у првим годинама своје владе наредно да им за штету јамчи село, или ако село не би могло, сам краљ.⁵¹ Али осим јемства, краљ Мплатин се бринуо још и за казну кривица, и у првим годинама његове владе обзнањен је његов закон у коме се каже ово: *Створи милост краљевство ми трговцем дубровачким, да ходе по земљи краљевства ми слободно, а нико да им не испакости ништа, ни им забави ништа. А који куши греду мимо Брсково а не свраћају се у Брсково, да им нико не има забављати ни на њих требовати часа, кто ли се обрете испакостив им или што узам од њих, да приме гњев и наказаније от краљевства ми и да плати пет сат перпер краљевству ми.*⁵² У горе наведеном члану 118 имамо тај исти закон краља Мплатина, само другојачије исказан и раширен на све трговце, били не били Дубровчани. Дубровчани су сами много држали на ово право, јер су настојавали да им се потврђује, и после Законика, при свакој промени владоца.

Члан 119. (прв. изд. 129). *Скрлата и мале и велике руке потребна трговци да греду слободно без забаве по земљи царства ми, да продају и купују и тргују како кому трг доноси.*

⁵⁰ У којој ли се жупе што испакости, та-зи жупа воља да да кривце воља да плати. Miklosich, Monumenta serbica, 16.

⁵¹ Да при којим их селе штета најде, да плати село ближње: ако село не плати, да плати краљевство ми. Miklosich, Monumenta serbica, 51.

⁵² Miklosich, Monumenta serbica, 53.

Скрлат је scarlatum, чоха или тгање отворено-црвене боје; у данашњем је језику *скерлет* и *скерлетан*, има и глагол *скрлетити* се црвенити се као скрлат, али се враћа у живот старији правилнији облик.

Препис познице Атонске групе имају место *мале и велике руке* (тј. врсте) — *мале и велике купље потребне*, али је, чини ми се, као и на другим местима, ова промена дошла из неразумевања оне стварне потребе која је закон изазвала.

Данашњим језиком члан 119 казао би се: *Трговци који продају скрлат боље и горе врсте да путују слободно без сметње по мојој царској земљи и да продају и купују слободно*. Трговачки уговори не знају за ову наредбу, и закон је потегао из неке нарочите потребе да се учине олакшице трговини и промету скрлата. Нема начсна данас да за стварни повод ове законске наредбе сазнамо.

Члан 120. (прв. изд. 131). *Цариник царев да нест вољан забавити или задржати кога човека да му купљу продаст у бесценије; вољно да проходи сваки по трговех и вољом да походи сваки својом купљом.*

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Забрањује се царскоме царинику да кога било омете или задржи, те да му своју робу прода у бесценије; свакоме су отворени и слободни тргови, и свак да слободно носи своју робу куда хоће*. Општа начела слободнога промета, која су у ондашњем друштву и државно-друштвеним установама имала пуно препрека, овим се уносе и у Законик, и ако су од почетка трговачких уговора престано потврђивана и наређивана.

Члан 121. (прв. изд. 132). *Да нест вољан властелин ни мал ни велик, ни кто љубо, задржати и заручити своје људи или ине трговце да не греду на тргове царева. Да греде свак слободно.*

Овај је члан био у вези с правом монопола или прече продаје или купње које су краљ, као господар, и гдекоја властела имали. У једном трговачком уговору међу краљем Милутином и Дубровчанима из првих година владања Милутинова овако се обележава то прече право купње и продаје. *И да им се — тј. Дубровчанима — не наметује без воље месо купити, или браве, или свиније, или краљево или чије годе, ни малу ни велику ку-*

пљу, разве кади се хоће краљево месо продати, да се заручи по всему тргу, да не продају ни купују меса доколе се краљево не прода.“⁵³ Правом монопола, против којег је био наперен овај члан закона, служила су се властела и после, за Турака. Тако у законнику за санџак Никопољ пише како је субаша имао право, кад је год хтео, да одреди себи монопол за два до десет дана за продају млада вина после бербе. Тога дана, пише у законнику, свима се поданцима бурад запечате, и само субаше могу своје вино продавати. Не могу ли они на тај начин растурити оно што имају, нису власни у друго доба тај монопол наређивати, а и тада, кад је наређен, нико се не сме нагонити да вино или грожђе купује по што би они хтели, а по што право није, него морају продавати као што се обично на тргу продаје, по драговољној погодби. Под истим погодбама слободно је било у санџаку Видини субашама и спахијама наређивати монопол у своју корист једанпут у години дана, не каже се за што. Исто се то зна и за санџаке Призрен и Ларису, а врло је могућно да је то било, у разним облицима, по целом царству и да је из старијих времена наслеђено.⁵⁴ Види се да је властела била удесила не само све што треба за безбедност и сталност радних руку него и за сигурност продаје!

У осталом горе поменути је члан такође већ раније, сам Стефан Душан, у почетку свога краљевања, установио, актом којим наређује, тада за жито, да се не могу правити сметње ни онима који продају. *Кто ли се обрете — пише у том акту — учинити некоју забаву Дубровчанину или земљанину који му продаје жито, да приме гњев и наказаније од краљевства ми и да плати краљевству ми 5 сат (500) перпер.*⁵⁵ Употреба речи *земљанин*, која је супротна оној *властелин* готово тако као и *себар*, показује нам да су ове наредбе биле упућене против поменутог властелског права прече продаје.

Члан 122. (прв. изд. 194). *Ако ли који властелин задржи трговца, да плати 300 перпер; ако ли га цариник задржи, да плати 300 перпер.*

Овим се чланом прописује казна за кривице против члана 118, 119, 120 и 121.

⁵³ Miklosich, Monumenta serbica, 52.

⁵⁴ Hammer v. J. Des osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung, Wien 1815, I, 302, 312, 321, 323.

⁵⁵ Miklosich, Monumenta serbica, 119.

Члан 123. (прв. изд. 18). *О трговех. Што су куде посекли Саси горе до сијега-зи сабора, ту-зи земљу да си имају. Ако су кому властелину без правде узели земљу, да се суде са њим властеле законом светог краља. А от сада напреда Сасин да не сече; а што сече, онога-зи да не тежи, ни људи да не сађа (Раковачки препис ни властелин људи да не сели), такмо да стоји пушта, да расте гора. Никто да не забрани Сасину горе колико јест требе тргу; толико-зи да сече.*

Познато је да је од XIII века унапред рударство било један од главних економних извора у старој српској држави. Рударство су у Србији отпочели радити Саси, германско племе, које су довели Дубровчани, по свој прилици из Угарске.⁵⁶ На ономе месту где би рударску радњу отпочели, Саси су обично подизали своју саску варошицу, и докле се у њима већа потреба имала, тим су се њиховим насељима чиниле разне повластице. Горе наведени члан показује да се у томе пошло натраг и да се пошло путем да се саске повластице ограничавају и сужавају. Не зна се да ли је то за то што се Саса превећ намножило, или што су њихову вештину и Срби већ били присвојили, или, просто зато што је то пређашње право крчевине почело да се одвише злоупотребљава, па се морало ограничити, да не би земља, при све већем развијању рударства, са свим без шума остала.

Првом тачком горе наведенога члана Законик осигурава Сасима земљу крчевину коју су до тадашњег саборног времена искрчили били, а властела која би се, без сумње тога ради, могла на што жалити, упућују се на суд светог краља (Милутина), тј. на поротни мешовит суд, који је краљ Милутин установио за спорове оваке природе. Наредивши то, за дотадашњу крчевину и за могуће спорове ради ње, Законик прекрда дотадашњу повластицу, по којој су Саси могли око свога рудног места по вољи крчити шуму и на искрченом месту насељавати раднике, и забрањује им да даље таким начином крче, нарочито

⁵⁶ Види о томе Јиречек *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*. Prag 1879. стр. 43 и д., по том мој чланак *Рударство у Србији XIII—XV века и утицај његов на живот тадашњи*, *Годишњица Николе Чушића*, III, 274 и д. Дубровчани су могли доћи на ове послове по својим трговачким комбинацијама, тражећи већу добит.

пак забрањује им да насељенике намештају на искрчена места, наређујући да се оставља пустиња, како би се гора могла опет подизати. Један познјији препис има текст по коме се и самој властели, опет у намери обнављања горе, забрањивало да крчевину насељавају. Најпослед се горосеча у границама потребе трга допущтала.⁵⁷

Вредно је овде прибележити колико је јак траг ових Саса одржао се у топографији места. Данас се зна за село *Сасе*⁵⁸ у Подрињу међу Дрином и Вишеградом, за село *Сасе* у срезу Студенчком, за *Сасин-поље* у околини Пљевља, за *Шаику* реку у околини Мајданпека, за *Велику Шаику* и *Малу Шаику*, потоке који се са висова Вршке Чуке стачу у Тимок. Систематичан преглед ових трагова у топографији могао би дати упутстава врло занимљивих.

Рудари су ти још оставили траг своје народности у гдекојим немачким речима у терминологији угљара. У својој књизи „Летње вечери. Београд 1880“ стр. 265—267, М. Ђ. Милићевић је забележио да се *рауна* зову рупе као димњачићи у гомилама дрва сложених да се жегу у угаљ; да се *штјип* зове прах од угљевља којим се горење загушује да у пламен не бугне. Г. Тих. Р. Борђевић професор Учитељске Школе у Алексинцу распитивао је нарочито, по мојој молби, угљаре из Округа Пиротскога. Они оно место на коме слажу дрва за жежење угља зову *штетина* и *штетинка*. Оне одушке које угљари око Београда зову *рауне* Пироћани зову *равуне*, *равунке*. Очевидно је да у овим речима имамо трагове саске. Може бити да су они шуму сатрали и ради угља.

Члан 124. (прв. изд. 11). *Градове грци, којех јест *пријел* господин цар, што им јест учинил хрисовуље и простагме, што си имају где и држе до сијега-зи сабора то-зи да си држе и да им јест тврдо, и да им се не узме ништо.*

Шта су *хрисовуље* и *простагме* казано је у објашњењу члана 39 и 40. Овим чланом цар је још једном, правим законодавним путем, потврдио повластице и имања освојених грчких градова

⁵⁷ Упореди и оно што је у овом члану писано у „Селу“ Глас XXIV стр. 165—173, где је реч о правима која су се набављала крчевином.

⁵⁸ Гласник XXV, 44 показује то село у коме сад живе хришћани и муслимани, као неко одличније средиште.

која су исти већ по поменутиим простагмама и хрисовуљама држали. Упореди још чланове 137 и 176.

Члан 125. (прв. изд. 12). *Градовом да нест приселнице, разве који иде жуљанин, да ходи к стањанину, или мал или велик, да му преда коњ и стан вас, да га сабљуде стањанин са всем. И када си појде он-зи гост, да му преда стањанин все што му буде пријел; ако ли му буде што погинуло, все да му плати.*

Данашњим језиком тај би члан гласио овако: *Градови нису дужни подносити станарину; с тога ко иде из околине, да иде ка гостионичару, био мали био велики, и да му преда коња и све што има, што ће гостионичар потпуно сачувати. А кад се гост крене натраг, гостионичар је дужан да му преда све што је примио; ако ли му буде што недостаало, све да му плати.*

Приселница је право на стан и храну коју су имали властела, државни чиновници и службеници или страни посланици кад куда путују. За средњег века она је била у обичају и праксици у целој Европи, и тамо се у понеким државама знало шта коме реду чиновника и госпде припада кад где дођу. Законодавство Душаново у свем је бринуло се да приселницу ограничи и сведе на што мање. Овим чланом су, на прилику, градови са свим опроштени од приселнице и од дужности давања хране и станова ма коме. Сваки жуљанин (човек из села) који би дошао у град, морао је ићи ка *стањанину* што ми данас зовемо гостионичару; њему је предавао свога коња и остало што је имао, а он му је за све то одговарао, и морао му је платити, ако би нестало штогод од онога што му је предао. Видеће се у другим члановима (155 и 156-ом) како је *приселница* ограничена и за села; како су властела, која би се негде на приселници бавила, одговарала за штету коју би приликом приселнице учинили (чл. 57 а по том и чл. 142), и како је чак и за стране посланике наређено да се могу само за један оброк бавити у једном месту, а по том да су дужни даће ићи (чл. 133).

Приселница је средњовековни облик данашњих путних и подвозних трошкова које државни поглавар путем својих министара одобрава службеницима кад по службеноме послу путују.

Шта значи реч *стањанин* види се из смисла. Али има један запис дубровачкога суђења из 1405 који потврђује да је *стан* — гостионица, *стањанин* — гостионичар, и да се овај члан Зако-

нига и тада у српској земљи тачно вршио. По томе запису трговци су дошли 1405 у Вучитрн из Приштинне, предали су стањанну своје коње и ствари, он је ствари примио и под својим кључем у собу оставио. Због тога што се нешто изгубило ради изненадног доласка једног Турчина било је саслушавање и суђење, и отуда знамо за ову прекрасну потврду и објашњење члана 125-ог из самог живота. С. Jireček, Archiv f. slav. Phil. XIV. 75--77.

Члан. 126. (прв. изд. 209). *Градска земља што је околo града, што се на њој гуси или украде, да плати то-зи све околна.*

У низу јемстава која су налагана свуда за случајеве кад се злочинац не нађе и којима се баш тежило томе да се злочинства спрече, знало се да свако село одговара за свој хатар. Остајао је без одговорника хатар или околна града, и јемство за злочине ту учињене, за које се не би пронашао кривац, Душаново је законодавство бацило на околну, тј. на најближа села око града.

Члан. 127. (прв. изд. 13). *За града зиданије. Где се град обори или кула, да га направе грађане тога-зи града *и жуша што јест предел тога града.**

Не само познати преписи Атонске групе него и Струшки има додатак о жуши којим се и на њу товари дужност да оправља град кад се што у њему поквари. Тако је морало и бити, пошто би оправљање града, ако би пало на саме грађане, било за њих превећ велики терет, нарочито по мање насељеним градовима. Да су и жупе или села доста дужна била оправљати град и да смо по томе право имали што смо тај додатак овоме члану придодали доказ је у толиким црвеним даровним хрисовуљама којима се баш жупљани од работе градозиданија ослобођавају.

Члан 128. (прв. изд. 2). *Господин цар кади име сина женити или крштеније, и буде му на потребу двор чинити и куће, да свак поможе, мал и велик.*

Ово је једна од работа која је била за личну потребу владаочеву. У даровном писму деспота Стефана које је 8 јуна 1411 у Јагодној (данашњој Јагодини) дао Хиландару помиње деспот како је ослободио манастирске људе од работ господства ми. од

грађенија кућ и дворов.⁵⁹ На западу је, такође, био у обичају овај ванредни данак који се у Француској звао aide féodale, и краљу се помагало ванредном помоћу кад би имао да удаје кћер, кад би му син дорастао до оружја, или кад би краљ допао ropства, па би га требало откупљивати. Једнакост је пак више у основу него ли у појединостима, које су зависле од прилика и потреба једнога и другог места.⁶⁰

Члан 129. (прв. изд. 219). *На војсци на свакој да обладају војводе колико и цар; што реку, да се чује. Ако ли их кто пречује у чем, да јест то-зи осуђеније које и онем-зи који би цара преслушали. И судове, мали и големи, који су на војсци, да им суде војводе а им никто.*

Данашњим језиком казао би се тај члан овако: У свакој војсци војводе имају власт цареву; што нареду, да се послуша. Ако ли их ко у чем год не би послушао, да се осуди као год и онај који цара не би послушао. И што се има судити на војсци, било мало или много, судиће војвода, а нико други судити не може.

Упореди шта се чланом 176 наређује за градове.

Члан 130. (прв. изд. 136). *Црков кто обори на војсци да се убије или обеси.*

Не треба никаква објашњавања.

Члан 131. (прв. изд. 220). *На војсци сваде да нест. Ако ли се свадита два, да се бијета, а им никто от војник да им не поможе. Ако ли кто потече и поможе на појвишу, они-зи да се бију.*

Напред је, при члану 102 о уздању, показано колико је двобој био у Европи онога времена у обичају при свима споровима где је што било сумњиво или где је теже било добучити истину. Мислило се да је од Бога случај који прекреће победом овамо или онамо, и тога ради се и прибегавало такоме начину расправе. Није чудо што је законодавство Душаново у војсци установило двобој, као начин расправе најкраћи и најлакши за војничке старешине.

⁵⁹ Miklosich, Monumenta serbica, 571.

⁶⁰ Vuitry, Études sur le régime financier de la France, Paris 1878, p. 384 и д.

Знатно је што су преписи познице Атонске групе наредбу да се бију они који би помагали заменили општријом казном да им се руке усекут. Може се мислити да је свађа двојнице из два различита краја повлачила за собом земљаке једнога и другога у војсци, те да је свађа двојнице људи тим начином могла да повуче за собом велики део војске, и тиме би се могло оправдати поштрење казне. Варијанат Струшкога, који м. да се бију има да се убију мислим да се мора огласити за преписачку погрешку.

Члан 132. (прв. изд. 85). *Што кто купи от плена из туђе земље, што буде пленено, по цареве земљи, да јест вољан купити от тога-зи плена колико *и* у туђој земљи. Ако ли га кто потвори, говоре „Оно-зи је моје“, да га оправди порота, по закону, јере је купио у туждој земљи, а не му ни тат, ни проводчија, ни вестник; тако-зи да си га има како своје.*

Гдекоји препис имају место *вестник* при крају *саветник* или *светник*. Преводник Синтагме Матје Властара употребно је за појам саучесника (како ми данас кажемо) реч **СЪВѢСТНИКЪ** (к-съставка, глава -к-). Без сумње се то и овде хтело, и права би редакција била: *а не му ни тат, ни проводчија, ни савесник.*⁶¹

Војничко време Душаново изазвало је овај законски чланак. Њиме се наређује да је у царевој земљи слободно било купити плен из непријатељске (туђе) земље као да се купује онамо на самом месту. По члану 116, који треба споредити с овим чланом, изгледа да плен на војсци није био свагда, или да није био без извесних ограничења допуштен. Овај члан би морао томе бити супротан, ако се не би у њему претпостављали као познати обичаји о плену при војевању. Кад би се пак при плену из туђе (непријатељске) земље, купљеном у царевој земљи, догодило да неко ону ствар позна као своју, купац је такве ствари морао ићи пред пороту, по закону (тј. састављену према окривљеноме онако како је прописивао закон), да га оправда или окриви, и кад би порота нашла да је он занета купио у туђој земљи, те да нема ни крађе, ни посредника (проводчије) ни саучесника (*савестника*), могао је он ствар даље држати као своју. Цео смисао показује да се мислило највише на коње или на стоку.

⁶¹ М. Ђ. Милићевић има из народнога говора: „Ето тако се и наш Чича Митар, ни свесан ни чесан, нађе заједно с доловима с ону страну катапа.“ Пскра 1898, стр. 115.

Данашњим језиком горе наведени члан исказао би се овако: *Ако ко у царској земљи купи штогод од онога што је запленио по туђој земљи, слободно му је да од тога плена купи као год да то не ради у царској него у туђој земљи. Догоди ли се ипак да би на њ ко посумњао рекавши „Оно је моје“, ваља да спор расправи порота по закону, утврдивши да је он ствар купио у туђој земљи и да није ни лопов, ни посредник ни саучесник; на тај начин ствар му се признаје као његова властита.*

Члан 133. (прв. изд. 87). *Поклисар што гредe из туђе земље ка цару, а или од господина цара ка својему господину, где приду у чије љубо село, да му се чини част, да му је свега довољно, на да обедује или вечера, а да гредe напреда у ина села.*

Поклисар је грчко *ἀποκριτάριος* — посланик. Знаменито је што се тај исти ред који се у овом закону помиње вршио под Турцима за стране посланике све до најновијега времена.

Члан 134. (прв. изд. 35). *И што запише цар ба-штине, кому запише село, да јест логофету 30 перпер за хрисовуљ, а кому жупу — од свакога села 30 перпер, а дијаку за писаније 6 перпер.*

С овим треба споредити члан 108, у ком су прописане таксе за предају (*издаву*).

Шта је *логофет* или *логотет* казано је при члану 25. Дијак је *џак*, и по томе је у старо време значило и најмлађег у свештеничком реду, и писара, и ученика, што су у то време и школа и писменост били једино у рукама прве и црквених људи. У овом члану је дијак — *писар*.

Члан 135. (прв. изд. 221). *Војска која гредe по земљи цареве, где падне у ком-зи селу, друга која по њој гредe, да не падне у том-зи селу.*

Као што смо помињали при члану 125 о приселници, и при члану 82 о власима и арбанасима кад иду са својим стадима, имамо да напоменемо и овде сталну тежњу Законика да терете давања стана и хране селима смањи и олакша колико се год може.

Упореди још и члан 187 где се у исти ред меће пролазак цара и царице с њиховом пратњом и пролазак царских оваца или коња.

Члан 136. (прв. изд. 4). *Књига царства ми да се не преслуша где приходи, или ка госпожди царици, или ка краљу, или ка властелом, великим и малим, и свакому човеку. Никто да не пречује што пише књига царства ми. Ако ли буде такова-зи књига што не може он-зи савршити, воља не има да даст тај час, да греде омет с књигом ка царству ми, да опове царству ми.*

Овим се чланом почиње друга врста чланова Законика, која је по запису у већини рукописа рађена године 6854 (1354), индикта 7-ог.

Колџо је законодавство Душаново обезбеђивало права цркве и права властеле, овим се чланом нарочито, као што се види, настојавало да се обезбеде и права државнога поглавара и средишње државне власти на општу послушност. У средњем веку, где је све помагало децентрализацији и распадању, ова је црта законодавства Душанова врло знаменита.

Горе наведени законски чланац наређује да се царско писмо слуша свуда где би дошло, па било то код госпође царице, било то код краља, што је у Душанову царству значило престолонаследника, било код властеле, мале и велике, и код свакога човека. *Нико да се не начини да није чуо што пише царско писмо вели Законик. Где би се пак догодило, наставља се даље, да царско писмо наређује нешто што не може да изврши онај коме се наређује или нема да да* (оно што би се писмом тражило), *онога часа (да се онај који писмо носи) врати с тим писмом к цару и да га извести.*

Као што изгледа, тежња је царева била да он обезбеди и цркву и властелу свима правима што се тиче њихова опстапка, али и они да су њему са сваком услугом у свако доба готови.

Члан 137. (прв. изд. 6). *Хрисовољи царства ми што су учињени градовом царства ми, што им пише, да им нест вољан потворити ни господин цар ни ин кто. Да су хрисовољи тврди.*

Данашњим језиком овај би члан гласно: *Нико не може предругојачити на гдје оне повластице што су царским градовима подарене; што им пише, није властан изменити ни цар нити ико други. Повластице су непромените.*

У члану 124 првога законског зборника наређено је већ било ово исто за грчке освојене и са Србијом сједињене градове. Иако што се мислило да су тиме ослабљена таква права градова који су се у Србији из ранје налазили, или што се нашло да члан 124 може дати повода таквоме мишљењу, или што су и српски градови желели и старали се да се и њихова права унесу у Законик онаквим начпном каквим су унесена права грчких градова, нађено је да се и овај члан унесе у Законик.

Овај члан припада доказима да је ова друга врста чланова заступа рађена позније, и на засебноме Сабору. Тешко би било разумети да се на једном истом Сабору донесу овако подвојено члан 124 и овај члан 137. Упореди још и члан 176.

Члан 138. (прв. изд. 168). *Ако се обрете у чијем хрисовуљи слово лажно приписано и обрету се словеса претворена и речи претворене на ино него што је повелело царство ми, да се ти-зи хрисовуљи раздери, а он-зи веће да не има баштине.*

И овај члан, наперен против фалсификовања, са свим личи другоме законском зборнику, где се пазни на лажљиво извртање и са себичном намером изопачавање оних начела која су првим зборником као основа земаљском реду постављена. Види се да закон претпоставља тај посао у баштинским хрисовуљама. Данашњим језиком гласно би тај члан овако: *Ако се у чијем хрисовуљу нађе реч лажно придодата и нађу се речи лажно изокренуте, другојачије него што сам ја цар заповедио, ти хрисовуљи да се поцепају, а онај да изгуби баштину.*

Члан 139. (прв. изд. 46). *Меропхом ва земљи царства ми да нест вољан господар учинити през закон ништа, разве што јест царство ми записао у Законике, то-зи да му работа и дава. Ако ми му учини што без закона, повелева царство ми, сваки меропх да јест вољан прети се својим господаром: или са царством ми, или са госпо-*

ждом царницом или са црквом, или са властели царства ми, и с ким љубо. Да га нест вољан никто држати от суда царства ми, разве да му судије суде по правде. И ако упри меропях господара, да ујемчи судија царства ми како да плати господар меропиху все на рок, и по том да нест вољан он-зи господар учинити зло меропиху.

Текст би на данашњем језику гласно овако: *Насељеницима у моме царству не сме господар ништа чинити закону противно; оно су му дужни работати и давати што сам ја цар записао у Законику. Догоди ли се да господар насељенику учини што преко закона, царска је заповест да је сваком насељенику слободно судити се са својим господарем, па био тај господар ја цар, била то госпођа царница, или црква, или властелин царски или ма ко други. Нико није властан да насељеника задржи од царскога суда, већ судије да му суде по правди. И ако се пресуди да насељеник има право а не господар, царски судија да ујемчи како ће господар насељенику све исправно платити, нити да се тај господар после усуди да какво зло меропиху учини.*

Овај члан Законика наставља се на члан 68 из првога зборника. Тај 68 члан једини је у првом зборнику с којим се могу везати речи *што јест царство ми записао у Законице*. Овим се чланом, уз то, потврђује оно што је тамо казано о деоби земље или села на царска (или државна), црквена, властоска и слободних људи, и потврђује се на ново да су работе баштиничку и работе пропцјару биле једне исте, те да се баштина од пропцје није разликовала по доходу него само по правима наследства и располагања. Пошто су се чланцима првога законског зборника од 1349 осигуравала у свем права господарска, показало се потребно да се у другоме зборнику помисли и на права насељеничка или радничка (меропашка). Овај законски члан утврђује да господар не сме од свога насељеника (меропаша) тражити што друго преко онога што је горе наведеним 68 чланом утврђено. Догоди ли се, где било и ма од кога, па ма и од самога цара, томе противно, по закону је меропаш имао право жалити се на свога господара суду, и од суда га није могао нико задржати. Још закон, последњом својом тачком, утврђује да судија обезбеди извршење онда кад би се показало на суду да меропаш има право. И пошто се претпостављало да би се господар могао после својим начином светити и досађивати меропашу зато што се на њ жалио, додато је у Закону још и то да госпо-

дар не сме меропху никакво зло чинити тога радн. Питање је како се то вршило, али је занимљиво да су оновремени законодавци на то мислили.

Члан 140. (прв. изд. 51). *Повелева царство ми. Никто ничијег чловека да не прима; ни царство ми, ни господжа царица, ни црква, ни властелин, ни прочи љубо кто чловека да не прими ничијег чловека без књиге царства ми. *Ако ми га кто прими*, тако-зи да се каже кто љубо како и неверник.*

Члан 141. (прв. изд. 52). *Такожде и тргове и кнезове и по градовех чијег чловека приму, такожде образом да се кажу и одаду.*

Бавећи се пословима господара и радниџа и обезбедивши чланом 139 раднике од господарских злоупотреба, које су, по свој прилици, бегство истих изазивале, Законошк се друге збирке овим враћа на питање о примању бегунаца насељеника од стране господара, и на ново се бави истим предметом којим се већ бавио у члану 115 прве збирке.

Како из горњега 115 члана тако и из ова два члана види се да је за бегунце насељенике само допуштене цареве, којим би их цар као неком (милошћу за коју сад не знамо с каквим се погодбама давала) раздрешавао од њихова старог господара, било пут и начин да се свога господара и везе с његовом земљом опросте. Члан 115 указује речима *от суда* на некакву кривицу или спор као на неку погодбу; у горе поменутих пак члановима ни то се не помиње, и царско писмо излази на чисто као писмо допусно којим је човек насељеник могао оставити једнога на прећи другом господару. За случајеве пак где се не би могао показати тај правилан начин преласка, чланови 140 и 141 поштравају поступак, и у томе се види разлика међу законодавством од 1349 и 1354. По члану 115-ом држалац туђега човека имао је дужност само да га врати правоме господару; по члану 140 и 141 тај је држалац још потпадао под казну *као неверник*, а то је једна од највећих и најстрашњих — одузимање имања. Осим тога се још пређашња паредба допуњује у толико што је раширена на тргове, кнезове и градове. Под *кнезовима* треба разумевати старешине жупске, којих је било различитих, према правноме саставу жупских имања. И за њих се чланом 141 наређује да трпе казну и да човека предаду ономе чији је.

С овим је у вези и члан 164 који се налази једино у Призренскоме препису и у коме се још јасније потврђује разлика међу чланом 115 и 140—141 коју баш сад истакосмо. Тај члан пише: *За људи. Кто буде чијега човека пријел прежде сијега сабора, да се шите првим судом, како пише у првим законнику.* Тиме се новој наредби чланова 140—141 одузимања повратна сила и наређивало се да се те одредбе примењују само унапредак.

Члан 142. (прво изд. 145). *Властелом и властеличићем којим јест дало царство ми земљу и градове, ако се кто од њих обрете опленив села и људи и затрв през закон царства ми што јест царство ми узаконило на сабору, да му се узме држава, а он-зи што буде струл, да все плати од своје куће и да се каже како и пребеглац.*

Овај се члан донекле везује са чл. 57. Тамо се такође говори о властели која би земљу пленила и куће палила кад је на приселци, и ми смо тамо истакли да се то могао догодити, кад би се по царевом или по државном послу та властела бавила гдегод у држави и уживала гостопримство онога краја по праву приселце. Исти се случај помисли и у овоме члану, само што се овде не везује за приселцу, која је могла узимати се за послове краћега трајања, него обухвата државину земаља на дуже рове. Очеvidно је овај закон у вези с освојењима по Македонији и са новим положајима које је властела добијала у административној и војној служби нових земаља. Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Ако би се од властеле и властеличића, којима сам ја цар дао земљу и градове, неко нашао да плени села и људе и да противно закону погази што сам ја цар на сабору узаконио, да му се та државина одузме, и дужан је да од своје куће накнади све што је оштетио, а казна му је као и бегунцу.* Казна је и овде поштрена, јер се за непослушнике не наређује као у 57 само одузимање државе него се прописује још и казна као бегунцу.

Члан 143. (прв. изд. 201). *И ако се обрете гусар, ошад през државу крашника и плени где годе, и опет се врати са пленом, да плаћа крашник само-седмо.*

Данашњим језиком овај би члан гласио овако: *Кад се догоди да кроз област једнога граничарског старешине упадне раз-*

бојник, па где год изврши пљачку и оиет се врати са пљачком, тај старешина да накнади штету седам пута.

Гусар се зове разбојник који отворено на путу, с оружјем у руци, отима или насиља чини. Властела којима је било поверено да чувају границу дужна су била чувати је и од њих. Ако би се случило да би гусар ушао негде у царевину и вратно се из ње с пленом, крајишни властелин дужан је био седмоструко накнадити оно што би гусар био однео. Члан 49 говори о одговорности властеле кад би државну границу прешла каква туђа војска.

Члан 144. (прв. изд. 184). *Ако се обрете властелин или властеличић побеглац, и ин кто љубо царства ми, тере устану на грабљеније околња села и жуца на његову кућу и на јегов добитак што буде оставил, они-зи који то-зи учине да се кажу како неверници царства ми.*

Данашњим језиком казао би се тај члан овако: Где би се догодило да утече властелин или властеличић или ко му драго други из мога царства, а села околна и жуца скочили би да разграбе кућу и стоку коју је он оставио, казниће се као неверници мога царства они који би то учинили.

Члан 145. (прв. изд. 153). *Повелева царство ми. По всех земљах, и по градовех, и по жуцах, и по краиштех, гусара и тата да нест ни у чијем пределу. И сим-зи образом да се украти татба и гусарство. У којем се селе нађе тат или гусар, то-зи село да се распе, а гусар да се обеси стрмоглав, а тат да се ослепи, а господар села того да се доведе свезан ка царству ми и да плаћа все што је чинил гусар и тат от испрва, и паки да се каже како тат и гусар.*

Члан 146. (прв. изд. 154). *Такожде кнезове, и премићурије и владалци и предстајници и челници који се обретају сели и катуни обладајуштеје, ти-зи вси да се кажу образом више писаним *аште се најде у њих тат или гусар.**

Члан 147. (прв. изд. 155). *Ако ли су владалци ошоведали господарем, *а господари се поневедили*, да се та-зи господа кажу како гусар и тат.*

Као што му већ и облик показује, закон је овај потпуно оригиналан и спрам домаћих прилика срачуњен. Синтагма Матије Властара говори о разбојништву у 12-ој глави **а-сѣства** а у 23-ој глави **к-сѣства** говори о крађи и о разбојништву. Разбојник се по византијским тадашњим законима казнио или сечењем главе или распињањем на месту где су злочинства извршили, кад је тако потребно било. Крадљивци кажњавани су бојем (батинама), ако су сиромаси, а двоструком нагнадом украденога ономе коме је крађа учињена, ако су богати. То је за први пут, а за други пут казна је била прогонство; трећи пут пак сечене су крадљивцу руке. Душаново законодавство увлачило је у одговарање још и село, прописујући да се расели оно у коме би се напао разбојник или крадљивац; за разбојника наређивало је да се обеси стрмоглав, а за крадљивца да се ослепи. Колико је законодавство прегло било да баш истреби крађу и разбојништво, види се по томе што увлачи у одговорност и господара села, који је дужан био да накнађа све што је, где било, штете починио разбојник и крадљивац, па је, врх тога, наређивало да и сам поднесе казну коју би поднели крадљивац и разбојник. Нама чисто изгледа за неверицу оvolика опитрна, јер је она, по силн околности, морала на послетку испасти као заштита — али у Закону тако нише, а коментара из практике немамо.

Занимљив је члан 146 што нам показује целу терминологију сеоских старешина Душанова царства. *Кнезови* су, без сумње сеоске и катунске старешине по северозападним странама, даље од утицаја грчкога; *примићури* (примићурн, управо и у по неким оновременим делима *примикири* од грчкога *πριμιτήριος*, којом се речју означавао црквени старешина, па је, одатле, пренесена и у села) су то исто у крајевима ближе ка Грцима; *владалац* је онда значило простога управног чиновника, и они су се наместо кнезова и примићура налазили у селима властeosким или црвеним. *Предстајници* и *челници* су то исто, ови последњи пак називи као да су се онда понајвише употребљавали за старешине сточарских села или катуна.⁶²

Члан 146 још помаже да се боље разуме члан 145, и да под *господар* на завршетку не треба разумевати баш велку

⁶² Село, Глас Српске Краљ. Академије XXIV, 50, 108.

властеду него омање имаоце који су у селу седели и селом својим сами управљали. У томе нас потпуно утврђује и члан 147, којим се наређује шта да се ради, ако би управници сеоски (владавци) саопштили о томе штогод господарима, а господари би се начинили да то нису чули и ништа не би предузели.

Колико се овај закон у животу одржао, нека покаже овај навод из путовања Јоак. Вујћа по Србији у 1826: „Што се год „у Србији украде, то се мора наћи, ако не онај час, то после „неког малог времена, паџ за оно време докле се крађи у траг „не уђе, оштећеном мора платити она варош или село у којему „се крађа догодила ону вешч која је украдена, шта је достојна.“⁶³

Неће бити без интереса навести овде распис Шабачкога Магистрата против хајдука, од 6 маја 1808. У њему се пише: „Оштро кметовом налажемо да од сада ако би који у хајдуке „отишао, у тога вере нема, нити ће се на веру звати, него оно „село хоће пропасти и сеоски кметови. А онај који одврља те- „раће се док се из ове земље не истера. И ове године што „је год похарато у коме селу, то ће село под морање платити. „И од сада, у коме се селу човек похара, оно ће село малом „и главом платити, и оно село на томе месту више остати неће, „нити баштина, нити виноград, него ће се у пропаст окренути. „И онај који хајдука на свог брата и комшију наведе, кућу ва- „тром а он главом, а мад на мезет, и од његовога мада похара „да се ономе плати који је похарат. Који би кмет сеоски затајао „да је какво рђаво дело урађено, и не јави, вешчито у апс допасти „ће, а онај који им хлеба даде, главом ће платити. А најпослед- „од кметова за свако зло и добро дело изпискиваће се да одго- „варају.“⁶⁴

Члан 148. (прв. изд. 146). *Судије, које царство ми положи по земљи судити, ако ишну за што љубо за гу- сара и тата, или за које љубо оправданије судабно, тере преслуша књигу *судије* царства ми или црков, или вла- стелин, или кто љубо човек у земљи царства ми, ти-зи вси да се осуде јако и преслушници царства ми.*

Овим се чланом настављају мере напред истањуте против разбојника и крадљиваца, и по томе овај члан заједно са 149 и

⁶³ Путешествие по Србији. Будим 1828, стр. 360.

⁶⁴ Гласник 2-ог од. Протокола Шаб. Магистрата. Београд 1868, стр. 18.

150 који следују припада в једном закону против крађе и разбојништва који у себи саставља као складну целину чланове 145, 146, 147, 148, 149 и 150.

Чланом 148 утврђује се да сваки без разлике, црква, властела као и сви остали, извршују без поговора што би царске судије, постављене да суде по земљи, писале или тражиле зарад крадљиваца и разбојника, и објављује да ће сваки који не би тако чинно и оглушно би се тражњи судије бити кажњен као да царску заповест није послушао.

Члан 149. (прв. изд. 152). *Сим-зи образом да се каже гусар и тат облични. И тако-зи *ва* обличеније, ако се што годе лицем ухвати у њих, или ако *их* ухвате у гуси или у крађе, или их *предаду* жуше, или селом, или господарем, или властелину који је над њим, како јест више уписано. Ти-зи гусарије и тати да се не помилују, *на* да се ослеше и обесе.*

Облични је онај који је на делу ухваћен. Обличеније је хватање на делу. Речи *или их предаду жуше или селом или господарем, или властелину који је над њим упућују* на члан 92, којим се могао служити онај који гдегод у пустоши под крадљивцем или разбојником позна своју украдену или отету ствар или животињу. Тако ухваћен предмет крађе или разбојништва имао се *предати* (или *заручити* како пише у члану 92) седу или жуци или каквом год старешини, који га је морао, без повреде, испоручити суду или сам одговорати. Прва тачка члана 149 упућује на напред изложеноу казну у члану 145. Цео члан 149 могао би се давашњим језиком казати овако: *Разбојник и крадљивац на делу ухваћени да се казне како је горе (чл. 145) речено. Сматра се да је на делу ухваћено кад се штогод ухвати у њих, или их ухвате на самом разбојништву или у крађи, или кад су предани (по члану 92) жуци, или селима, или господарима (сеосвци), или властелину који је над њима као што је горе (чл. 146 и 147) назначено. Сви ови разбојници и крадљивци да се не помилују него да се ослепе и обесе.* Тим се понавља казна већ исказана у члану 145.

Члан 150. (прв. изд. 216). *И ако кто поштите судом гусара и тата а не буде обличенија, да им јест оправда-*

није железом што је положило царство ми; да га узимају у вратех црковних от огња и да га оставе на светој трпезе.

Чланом 149 наређено је шта да се ради кад је њавим било начпном дело ухваћено и кад је доказ у рукама власти. Који су ти начпни, побројано је у члану 149. Овим 150-им чланом наређује се шта да се ради кад неко дође суду, па се пожали на другога да му је нешто разбојнички отео или украо, а стварнога за то доказа нема. За такве случајеве члан 150 наређује да се прибегава Божјем Суду. Окривљено лице дужно је било правдати се *железом*, а то се радило овако. Пред вратима црве усијало би се на ватри железом, и окривљеник је дужан био дћи га из ватре и положити на светој трпези. Ако би се то свршило без штете, ако се тј. окривљеник не би ожегао, он је био прав, и даље се није могао окривљивати; ако ли би ожегао руке, значило је да је Божјим Судом доказано да је крив, и онда се с њим поступало по овоме закону.

О начпну доказивања који се у средњем веку називао Божјим Судом говорено је раније нарочито при члану 102. О доказивању Судом Божјим говори се још и у члану 33, 84 и 106-ом

Члан 151. (прв. изд. 20). *Повелева царство ми. От сада напреда да *јест* порота и за много и за мало. За велико дело да јест 24 поротници, а за помањи дг — 12 поротник, а за мало дело — 6. И ти-зи поротници да несу вољни никога умирити, разве оправити или окривити. И да јест свака порота у цркве, и пои у ризах да их закљне. И у пороте камо се већи клну и кога већи отправе, ти-зи да су веровани.*

Напред је изнесен потпун Закон о разбојништвима и крађи у шест чланака, 145—150 закључно. С овим 151 чланом настаје други посебан закон о *пороти* који се продужује даље у члановима 152, 153 и 154, у ком се последњем завршује.

Данашњим језиком гласно би члан 151 овако: *Моја царска заповест. Од сада у напредак нека се врши порота и за много и за мало. За велико дело нека се употребе 24 поротника, за помање — 12, а за мало — 6. Овим поротницима није задатак да кога год мире, него да кажу да ли је ко прав или крив. Порота ће се свагда држати у цркви, и пои ће у одежама*

свагда заклети поротнике. У пороти пресуђује већина; онај је прав или крив за кога то каже већина.

Није наше да овде улазимо у расправу постанка и порекла пороте. У члановима 152-ом и 153-ем који одмах следују, Законик сам наводи да су главне одредбе пороте од краља Милутина, кога Душан и у Законнику зове *дедом* и *светим краљем*. Законик управо увршћује у ред својих чланака те одредбе и потврђује их, шири, или попуња. У ред чланака о пороти (151—154) ваља унети још и чланове о сеоским међама 79 и 80 с оним што је онде написано о поротном суђењу, и члан 106 о поротноме суђењу извесних дворана властeosких које се тим чланом изреком прописује.

Кад се погледа у уговоре трговачке који су нам се од старе државе сачували, види се разветно, нарочито по уговорима с Дубровником, како је државни живот у Србији крпено се и јачао, и како је и кад дошао до пороте у мешовитим споровима с Дубровником. У првим наредбама Стефана краља Првовенчаног, још пре венчања на краљевство, дубровачким се трговцима осигурава међусобнице да никоме ништа не сме бити без суда,⁶⁵ а за суд се знало да се састајао на извесном месту од Михаља-дне до Турђева-дне.⁶⁶ Једним актом наређивао је Стефан краљ Првовенчанин као краљ да Дубровчанин кад имају какав спор са Србима иду само пред краљев суд, а на другом месту да се не суде.⁶⁷ Суд на *станку* био је мешовит изборни суд у околини Дубровника, али је он имао ту незгуду што се састајао само на једном месту у одређено време године.⁶⁸ Изгледа да је у односима дубровачких трговаца са српским грађанима дуго време било остављено на избор, да се суде или на краљевом суду у Србији, или у Дубровнику на дубровачком редовном суду, или се могло оставити па ићи на станак, где се у нарочитим приликама образовао изборни мешовити суд.⁶⁹ Изгледа да је краљ Милутин у првим годинама своје владе наредно да се мешовити судови за спорове српске и дубровачке састављају свуда. То, рекао бих значи, она наредба: *Судом да се ишту, да је један Срблин а други Дубровчанин, и — Ако буде пра са Сасином,*

⁶⁵ Види Гласник XLVIII, 304—311; Rad I, 28; Ljubić Monumenta, 31.

⁶⁶ Miklosich, Monumenta serbica, 19, 45.

⁶⁷ Miklosich, Monumenta serbica, 16.

⁶⁸ О станку гледај расправу дра В. Вогнића у Гласнику XLIV 197—232.

⁶⁹ У акту који је краљ Стефан Урош 23 августа 1253 дао Дубровчанима нише о том суду: *Соудьце обое да се кљпоу, яко да право соудѣ.* Miklosich, Monumenta serbica, 45.

да буде један Сасин а други Дубровчанин; пред теми да се расираваљају.⁷⁰ Акти краља Мплутина права су основа свеколикој потоњој радњи с Дубровчанима. Али се у онима што су до данас сачувани не види ништа о пороти. Порота, коју су морали назвати поглавито послови с Дубровчанима, не помње се изреком нигде у споменицима, а Законик као и остали акти цара Стефана отворено приписују установу пороте краљу Мплутину. У повластици коју је цар Стефан дао Дубровчанима исте године кад је проглашен Законик, 20 септембра 1349, наређује се, опет с позивањем на краља Мплутина, ово о сведоцима: *И кади при Латинин Србина, да да Латинин Србину половину Латин а половину Србаљ сведоке. Такожде и Србин кади при Латинина, да му даје сведоке половину Србаљ а половину Латин по закону, како су имали у родитеља и у прародитеља царства ми, светаго краља.*⁷¹

Члан 152. (прв. изд. 21). *Како јест бил закон у деда царства ми, у светого краља, да су велијим властелом велији *властеле*, а средњим људем противу их дружина, а себрдијам их дружина да су поротници. И да нест у пороте родима ни пизменика.*

Овде се наводи и потврђује закон краља Мплутина, по коме је порота за велику властелу састављана од велике властеле, за средње људе (под којима се мисле мала властела, трговци, грађани итд.) њихова дружина, а за себре, невластелу или себаке у опште, опет њихова дружина. Поротник није могао бити ни рођак ни пизменик.

Члан 153. (прв. изд. 22). *Иноверцем и трговцем пороти половина Србаљ а половина њих дружине, по закону светаго краља.*

Из овога би изгледало да су трговци такође иноверци или странци, пошто се и њима као и иноверцима под једнако насупрот стављају Срби. Биће да се ту разумеју трговци дубровачки, јер за трговце домаће била би таква наредба непотребна.

⁷⁰ Miklosich, Monumenta serbica, 51.

⁷¹ Miklosich, Monumenta serbica, 147.

Члан 154. (прв. изд. 196). *Који се поротници кљу и оправе онога-зи по закону, и ако се, по то-зи оправе, полиције обрете истино у онога-зи оправчије кога-но је оправила порота — да узме царство ми на тех-зи поротницех по тисушту першер, а веће по том да несу ти-зи поротници веровани, ни да се кто от њих ни мужи ни жени.*

Могло се догодити да при свој пажњи поротници ипак погреше и преваре се. На то се помисљало, и против тога су хтеле да се пропишу казне у овоме члану. Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Кад се поротници зајну и по закону изјасне се да је неко прав, а после тога се у тога што је оправдан поротом нађе истинити доказ кривиче, ја цар наплаћујем од тих поротника по тисућу першера, и у напредак да се тим поротницима никад не верује, нити да се од њих ко више жени.*

Завршетак ни да се кто от њих ни мужи ни жени ипје јасан ни по смислу ни по речима. Поред свега размисљања нарочито ми је са свим остало нејасно оно мужити се покрај женити се. Познија исправка коју представља Атонска група препиша има место те последње реченице са свим другојачији овакав текст: *И ако се изнађе јере су знајуће криво оправили или отдали, или некаја мита узимали, плативше више реченоје и да се заточе у ину земљу незнајему.* Познија исправка, дакле, наређује покрај горе наведене новчане казне, још прогонство.

Члан 155. (прв. изд. 55). *Отсела напреда приселнице да нест ни следа ништа, разве ако се случи велика властелина стегоноше у жуше, или помали властелина који *држе* државу на се и не имају умес ничије међу собом и међу својом државом, ти-зи да плаћају.*

Члан 156. (прв. изд. 54). *На земљи царства ми, рекше на меропишинах, да не узимају властеле приселнице ни ину коју плату, разве да плаћају от куће.*

О приселници говори се већ напред при члану 57, 125 (ту поглавито), 133 и 142-ом.

Нејасно је оно што се о приселници говори у чл. 155, и у ту нејасност може се нешто светлости унети чланом 156 који је јаснији. Следствен осталим наредбама својим о приселници, За-

коније чланом 156 изреком одриче властелин свако право присе-лице по оним селима која су цару припадала и која нису била ни властeosка ни црвена. У тим селима нико није смео тражити нити издржања нити плате какве; она никоме ништа нису била дужна, и ваљало је да сваг плаћа из својих средстава што би ту потражио. По праву, закон наређује, да не може ништа ни од кога изискивати. Исто тако и по томе примеру мислим да члан 155 забрањује приселицу једнога властелина на земљи другога властелина. Изгледа ми да су људи дужни били давати приселци *само своје властелину а не туђему*. Од тога се правила изузимао ако је где у жупи боравио властелин стегоноша, коме је приселица припадала, или ако је био мањи какав властелин, али је имао нешто своје баштине а нешто поверене му државе (проније), па се то двоје граничило и било једно до другога. При крају као да у тексту нешто оскудева, али смисао би био да су само та два случаја била изузета, а сви други да су морали плаћати.

Стегноша је био управо не заставник него војвода коме је стег био предат као знак његове команде над неколико одељака војничких које је он имао да води.⁷²

Члан 157. (прв. изд. 29). *Где се обретају жупе смесне, села црковна или царства ми, или властелска, и буду смесна села, и не буде над том-зи жупом једнога господара, на ако буде ђефалије и судије царства ми, којих јест поставило царство ми, да поставе страже по всех путех, и ђефалијам да предаде путове да их бљуду стражамии. Да ако *се кто* гуси или украде, или које зло учини, та-зи час да греду ђефалијам, да им плаћају от своје куће, а ђефалије страже да ништу и гусаре и тати.*

Ђефалије су управо капетани, главари, и то од градова. Вук пише у Рјечнику под капетан ово: „У Босни су капетани „старјешине и управитељи од градова и од њиховијех околина, „и ово капетанство до сад је у њих остајало од оца сину.“ То су, са свим, и ђефалије Душанова Законика, само што се за њих не зна да су били наследни. О ђефалијама се говори још при члану 63.

⁷² Ст. Новаковића Стара српска војска 39, 57, 65—65.

Из овога се члана види како су жупе биле различите. Било их је у једној руци и с једним господарем, а било их у више руку, *смесних*, како каже Законик. Није била ни управа у жупама свуда по једном кроју и свуда једнака, него како где. Где је био више господара, онде је, рекли бисмо, и управа била смесна. Где је управа била у једним рукама, ту се могао потегнути на одговор господар, и ако се то овде не каже, и ту цар, осем судије, није, по свој прилици, ни имао свога управног чиновника, пошто је управа припадала господару. Такав господар није могао бити нико други до властелин, а први одељак члана 160 (који упореди) утврђује нас са свим у томе разумевању да се у тим дужностима за чување сигурности такав господар изједначавао са ђефалијом, јер се у члану 160 изреком наређује да *царство шите кефалије и властеле којим буде пут предан и страже предане*. Члан 184 који говори о тамницама и о пропису како треба у тамнице примати, на ново нас утврђује у овоме разумевању. У жупама смесним и цар је обично имао град и у њему капетана, ђефалију, и судију. У таким жупама ђефалија се царев имао да брине о сигурности на путовима и о стражама које су путове и опасна места на њима чувале. По томе су они и за штету јамчили. Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Где ли се десе жупе мешовите, у којима су села црквена, или царска, или властелска, те су и села мешовита, и над таким се жупом не деси један господар, а деси се мој царски ђефалија и судија што сам их поставио ја цар, они по свима путовима да поставе страже, и путови да се предаду ђефалијама, да их стражама чувају. Ако ли кога нападну разбојници, или му се што украде, или се које зло догоди, онај час да иде ђефалијама, да му они од своје куће плате, а по том да траже разбојнике и крадљивце.*

Занимљиво је што путници XVI—XVII века, који су пролазили Балканско Полуострво, и у то време још бележе страже на путовима и по влисурама, из чега се види да се и овај део Душанових уредаба неким делом држао и после пропасти српске државе. Али претпостављајући то, не треба сметнути с ума да су све те уредбе могле бити старије и од Душана и да их је он само у законик унео.

Члан 158. (прв. изд. 210). *Ако је брдо пусто међу жупама, села околња, која су около тога-зи брда, да блуду стражу. Ако ли не узблуду стражу, што се учини у том-зи*

*брду у пустоши штета, или гуса, или крађа, или које зло, да плаћају околња села којим јест *речено* бљусти пут.*

Овим се чланом установљава једна нова врста кривичнога општег јемства, којим се оновремена државна власт толико служила.

Бљуду значп чувају; остало је све познато.

Члан 159. (прв. изд. 202). *Кушци који приходе ноштију на ложнице, ако их не припусти владалац или господар села тогај, да облегу у селу кушци, по закону царства ми, како јест у законике — ако што изгуби путник, он-зи господар или владалац *и село* све да плати, јере их несу у село упустили.*

Члан овај Законика казао би се данашњим језиком овако: *Кад се догоди да на преноћиште у неко село ноћу дођу трговци, а управник или господар онога села не пусти их да у селу преноће, по моме царском закону и како наређује Законик, тај господар или управник и село дужни су све накнадити што би путник изгубио зато што га нису у село пустили.* Из овога члана се види да је био закон по коме су се трговци морали пуштати у село да ноће, ма у које доба дошли. Тога закона посебнице нема, ако се и ова услуга не разумева међу оним различитим услугама које су за трговце биле прописане члановима 118—122. Ако би се могло утврдити да та дужност није испала из оних општих наредаба, наведених у чл. 118—122, онда би пред нама био случај једнога закона који је остао изван свих Зборника.

Члан 160. (прв. изд. 203 и 130). *Ако се где случи кому љубо гостеви, или трговцу, или калуђеру, тере му узме што гуса, или тат, или која годе забава — да греду ти-зи сви ка царству ми, да им плати царство ми што буду изгубили, а царство ми да ште кесфалије и властеле којим буде пут предан и страже предане.*

И сваки гост, и трговац, и латинин да приходи ка првим стражам, са всем што има и носи, да га стража страже предава са всем. Ако ли се згоди тере што изгуби,

да јест порота веровани чловечи: што реку душом јер су изгубили с онем-зи поротници, то-зи да им плати ђефалије и страже.

Види се, на први поглед, да су овде два члана, а тако их, у два члана, и доносе преписи Атонске групе. Пошто их оба најстарија преписа Струшки и Призренски имају заједно, и ми смо их тако оставили.

Први одељак овога члана Законик упућује свакога путника коме би се догодила на путу крађа или разбојништво, или коме би се случила ма каква неприлика, да се обраћа право цару, који ће му накнадити што је штетовао не чекајући да се нађе, а царству остаје то да тражи од ђефалија и од властеле којима су пут и страже предани на чување.

Другим одељком попуња се оно што је мало више, члановима 157 и 158, наређено за чување путова и за одговорност ради свега што би се коме на путу догодило. Тим другим одељком прописано је шта су дужни били радити трговци да би могли уживати ту безбедност која им је зајемчена. Сваки је путник, гост, трговац или латинин (Дубровчанин, Млечић и у опште католик Италијанац) био дужан доћи к првим стражама са целим имањем које је носио уза се. Стража је дужна била предавати га тако једна другој. Ако би се догодило да му је што нестало, морала се саставити порота од поузданих људи и што би они утврдили да је изгубљено, то су њему имали накнадити стражари и ђефалије.

Из овога другог одељка види се да је у првome одељку јемство царево постављено само као високо начело, а да се оно није могло баш дословце и у пракцици вршити. Знатно је да су се са највишег места предузимале најенергичније мере за одржање потпуне безбедности.

Чланови 157, 158, 159 и 160 чине у опште целу обухватајући наредбе о чувању путова и о безбедности путника као и о накнадама које су се тога ради чиниле. Осим тога они су једна од најкарактеристичнијих прта свеколикога законодавства Душанова. Цар Стефан је толико био уочно потребу сигурности у својој држави, да је од ње начинио главну тежњу своје владавине. Рекали бисмо да се у пракцици нису могле ни извршивати мере које су наређене; опет зато је у енергичном тону њиховом остала јасно записана воља и тежња цара и законодавства његова у томе погледу.

Члан 161. (прв. изд. 122). *На суде који се парци суде и пре за своју причу, и он-зи отпачија за што га при, да нест вољан отпачија глаголати потворне на оно-га-зи парчију ни за неверу, ни за ино дело, разве да му отпира. А кад саврши суд, ако што има, по том да глагоље са њим пред судијама царства ми, а да му се не верује ни у чем што глагоље догда му се *не* исправи.*

П овај као и чланови 162 и 163 који му следују наређују што се осећало као потребно и шта се хтело да утврди за унутрашњи рад судски.

Прича у овоме члану значи спор, парница, тражбина; отпачија је то исто што и паран, али се овде хтео да истакне том речју смисао противне стране, који је и у оној речи.

Данашњим језиком базао би се горе наведени члан овако: *Кад се на суду парничне стране препиру око спора свога, није допуштено ниједној парничној страни у расправи варљиво теретити свога противника ни неверством, нити чиме било другим, већ ваља да говори о предмету суђења. Пошто суд своје сврши, онда може пред мојим царским судијама говорити ако што има, али пре него што се расправа сврши, не може му се веровати, ма шта да говори.*

Члан 162. (прв. изд. 126). *Пристави без књиге судијине никамо да не греду, или без књиге царства ми, разве камо их послају судије, да им пишу књиге. И да не узме пристав инога разве што пише књига. А судије да држе таке-ђе-ре књиге какве-но су дали приставом, којих-но су послали да исправе по земљи. Да ако буде потвор приставом, јере буду ино учинили него што књига пише, или аште буду преписали књиге на ин образ, да им јест оправданије, да греду пред судије, и аште се обрете јере су савршили како пише у судијине књиге које судије држе, да су прави; аште ли се обрете јере су инако претворили суд, да им се руце отсеку и језик уреже.*

Шта је пристав говорено је већ раније при члану 56 и 91.

Горе наведени члан говори о злоупотребама које би пристави

могли учинити у вршењу својих послова. Каква је пак у целини била служба пристава као извршица судских, какве су они злоупотребе могли учинити и шта се с њима у том случају чинило, види се из превода петог члана на данашњи језик. Члан гласи: *Без судијине или моје царске наредбе пристави никуда да не иду, а куда би их год послале судије, да им напишу наредбу. Пристав не сме узети ништа друго осим онога што пише наредба, а судије ће чувати једнак препис од наредба што су их предали приставима послатим да народу послове врше. Ако ли ко изнесе на приставе да су учинили што у судијској наредби не пише, или да су судијску наредбу предругојачили, пристави су дужни правдати се пред судом, и ако суд нађе да су извршили оно што пише судијина наредба како је код суда сачувана, пустиће се као прави; ако ли би суд нашао да су наредбу судску предругојачили, одсећи ће им се руке и одрезаће им се језик.*

Члан. 163. (прв. изд. 125). *Всаке судије што суде да уписују судове и да држе у себе, а другу књигу уписавше да ју даде оному-зи који се буде ошривил на суде. Судије да посилају приставе добре, праве и достоверне.*

Овим се чланом судијама наређује троје: 1. Да свако своје суђење записују и да тај запис, састав или протокол чувају; 2. Да тога суђења препис или писмо о суђењу предају ономе коме је досуђено да спор добије; 3. Да за приставе узмљу људе поштене, праведне и поуздане. Упореди и члан 181, у ком се 1 и 2 тачка на ново утврђују.

Члан 164. (прв. изд. 224). *За људи. Кто буде чијега човека пријел прежде сијега сабора, да се иште првим судом, како пише у првим законнику.*

За оне који би из ма каквих разлога сумњали да је оно што ми сад зовемо Законом Душановим израђено доиста на два сабора у годинама 1349 и 1354 што је — и ако у кратко — и записано у већини преписа, овај члан у вези са члановима 115, 140—141, ту је, да сумњу са свим разбје. У овоме члану се говори о примњу туђих радника насељеника (*ирејему људи* по староме језику), против којег је оновремено законодавство све мере предузимало. Види се из текста да су биле две наредбе, једна блажа од 1349, а друга оштрија од 1354, и овај члан је

увршћен у закон баш за то да оштријој наредби, тој од 1354, одузме повратну силу за ранџе случајеве и да за њих, за све оне који су се догодили пре тога сабора од 1354, утврди поступање по закону од 1349, по првом Законику, који је блажи.

У чему је пак била та разлика међу законом од 1349 и оним од 1354 показано је при члану 140—141.

Члан 165. (прв. изд. 166). *Аште се обрете који љубо потворник и шите кога потвором, лажом и обезом, такови да се каже како тат и гусар.*

Потворник је сиљеткаш, варалица; обеза је замка, обмана. Данашњим језиком казао би се тај члан овако: Где се нађе ма какав варалица, који људе наводи на превару, лаж и сиљетку, да се казни као и крадљивач и разбојник.

Члан 166. (прв. изд. 176). *Пијаница откуда греде и зађе кога, или посече, или окрави а не досмрти, таквому пијаници да му се око изме и рука отсече. Аште ли пијан задере, или капуч скине, или ину срамоту учини, а не окрави, да га бију 100 стапи и да се врже у тамницу, и по том да се изведе из тамнице и да се бије и пусти.*

*Зафрати значи у овом члану ударити, напасти. Капуч долази само овде и не зна се тачно шта је, али је без сумње у вези с италијанским *sarrucio*, што значи кукуљичу, камилавку па може бити и *кашиак* или у опште *капу*. Закон о пијаницама разликује две врсте напада или насртаја од стране пијанца. Једно је кад удари или нападне, посече, окрави а не убије или не рани тако да од тога смрт дође. За такве увреде казна је била вађење ока (једног) и сечење руке (једне). Ако ли би пијанца само узнемирио човека, гурнуо га, скинуо му капу, или му иначе какву срамоту учинио, а не би окравио, казна му је била 100 батина, по том тамница, и опет батине кад би се из тамнице пустио. Карактеристично је да се и у кнежевини Србији пре писаних закона осуђивало на казну затвора и на батине с тим да се бије и пре и после затвора. Види случаје у књизи Ст. Максимовића „Суђења у кнежевини Србији пре писаних законика. Из архиве Пожаревачког Магистрата. Пожаревац 1898.“*

Члан 167. (прв. изд. 121). *Парци који исходе на суд царства ми да коју реч узговоре у првину, те-зи речи да су вероване, и тем-зи речем да се суди а последњим ништо.*

Чланом овим наређује се да се у суђењу сваколика важност придаје ономе што би парничари први пут казали; за исправке и потоња предомшљања наређује се да се на њих у суђењу ни најмање не гледа.

Члан 168. (прв. изд. 223). *Златара у жупах и у земљи царства ми нигде да нест, разве у трговех где јест поставило царство ми динаре ковати.*

Члан 169. (прв. изд. 143 и 144). *Аште ли се обрете златар освен градов и тргов царства ми у којем селу, да се то-зи село распе и златар иждеже. *Ако се обрете златар у граду кове динаре тајно, да се златар иждеже и град да плати глобу што рече цар.**

Члан 170. (прв. изд. 222). *У градовех царства ми да стоје златарије и да кову и ине потребе.*

Као што је назначено, друга половина чл. 169 сачувана је само у преписима Атонске групе. У ова три члана имамо пред собом закон о златарима, у коме је у исти мах и закон о ковању новаца. Закон наређује да златари смеју боравити само у оним градовима у којима је одређено да се кују новци, а нигде другде, осим тих места, да не смеју становати. Кад се међу собом упореде чл. 168 и 169, види се врло разговетно како су стилисте оновремених закона под земљом и жуиом разумевали села и како су села била против-положена градовима и трговима. Село у ком би се, противно овом закону, нашао настањен златар, имало је да претрпи најтежу казну, да се расели и имаће да му се одузме, а златару је казна била да се на ватри спали. Где би се пак, по познијем додатку, и у граду нашао златар који би тајно, без допуштења цара, новце ковао, и томе је златару казна била да се спали, а цару је закон давао право да сам одреди граду глобу колику хоће. Најпослед, златари који су за свој занат имали допуштење, нису морали само новце ковати, него су ковали остало што би коме затребало.

Дотле се у половини XIV века у Србији дотерало било с редом у ковању новаца. Познато је да се тада ковању новаца у Србији било намирило већ више од сто година. Зна се да је Република Млетачка међу 1282—1287 предузимала нарочите мере против новаца кованих у Србији, и да су се те жалбе продужавале и после у првим десетинама XIV века.⁷³ Тих жалби је пуно било и о другим државама и господарима средњег века, јер се тада правом ковања новаца грабило да добије што више и рђавом мером новца и рђавом смесом метала. С тога се и било уобичајило за велика плаћања да се врше мереним чистим сребром (откуда су плаћања на литре), које је било једини сигуран начин плаћања. У другим државама се к јединству и нарочито к сигурности новца пошло много раније, нарочито путем државних ковница, које су једине смеле ковати новце.⁷⁴ Види се да у Србији времена Душанова не само још није било државне ковнице, него су се тек предузимале мере против златара изван надзора, по селима, који су могли ковати новце онако како су знали. Да је тих златара по селима доста било и да Законик, у истину лечи зло које се пред њим налазило у животу, сведоче нам сами споменици. У попису села властелништва дечанскога помиње се поименце један златар. Златари се помињу и у селима манастира Бање. Стоји и сад село Златари у Срезу Козничком под Копачком, којему је назвање из тога времена.⁷⁵ Доста видимо и из споменика градова далматинских да су новце ковали златари, и да се то вршило у гвожђу изрезаним калупима. Босански краљеви наручивали су те калупе у Дубровнику.⁷⁶ На западу су се тим начином такође служили, и тамо се са златарем правно уговор и одређивало му се уз начин састављања метала извесни део од добити, али се одређивала и контрола извесним уобичајеним начином.⁷⁷ Томе је без сумње и Душан тежио, али се то могло извршити тек пошто се с уредбом златара пречистило, а томе је тек овај закон основу полагао. Од појединих одредаба о ковању новаца које је златарима цар морао дати, данас нам већ ништа није познато. Исто тако није још утврђено је ли за живота Душанова постигнуто било државно јединствено право ковања новаца. Горе наведени чланци претпостављају то право, али треба

⁷³ Ljubić, Opis jugoslavenskih novaca Zagreb 1875, стр. 59 и д.

⁷⁴ Vuitry Ad. Etudes sur le régime financier de la France. Paris 1878, стр.

465 и д.

⁷⁵ Село. Глас XXIV, 67 и д.

⁷⁶ Ljubić, Opis. XXII и д.

⁷⁷ Vuitry Ad. Etudes, стр. 467.

још да се утврди је ли се оно и остварило, јер се зна да су нека властела Душанова, као што је, на прилику, Оливер, ковала новце. Може бити да су горе наведене законске одредбе, поред осталог, пмаде за задатак и да томе праву основе положи. Свакојако државне јединствене ковнице онда још није било и до ње се дошло тек у позније доба. Године 1411 помиње се *цек* госпође Маре и Ђурђа Бранковића.⁷⁸ На једном новцу деспота Стефана пише *Нова Цек* господина деспота. Зекса је италијански ковница за новце. Даљи развитак, којему се ова устапова упућивала, прекинут је турским освојењем.

Члан 171. (прв. изд. 5). *Јеште повелева царство ми. Дите пише књигу царство ми или по срчбе, или по љубви, или по милости за некога, а она-зи књига разара законик, не по правде и по закону како пише законик, судије ту-зи књигу да не верују, такмо да суде и врше како је по правде.*

Овим чланом закон изреком расправља сукоб између законика и каква царског писма или наредбе са свим категорично у корист Законика, без икаквих обзира. *Кад би се догодило*, говори ова царска наредба, *да ја цар напишем некоме писмо или наредбу по љутњи или по љубави и милости спрам некога, па би се та наредба или писмо налазили у супротивности са Законом и не би били ни по правди ни по прописима законским, судије се на то писмо или наредбу неће обзирати него ће судити и вршити онако како је право.*

У првом законнику, проглашеном 1349, такав се поступак за царска писма или наредбе прописивао само за спорове о земљи, где би била умешана црква, о чему се говори у члану 78.

О овоме истом предмету говори у првоме Законнику члан 105, и онде се наређује да су у свима оваким случајима, где је сукоб између владалачког писма и Законика, судије биле дужне тај предмет поднети цару, без сумње на коначну одлуку. Овим чланом се та наредба члана 105 мења. По овоме се члану свака царска закону противна наредба одмах при суђењу одбацивала на страну. Тиме се, дакле, оно тражење коначне царске одлуке увидало. И ово је једна од врло карактеристичних црта законодавства Душанова, која мисли царева о праву и о дуж-

⁷⁸ Јиречек, Споменик Српске Краљ. Академије XI, 60.

ностима владалачким према истоме у врло повољној светлости износи.

Члан 172. (прв. изд. 23). *Всаке судије да суде по законнику, право, како пише у законнику а да не суде по страху царства ми.*

Овај члан је у очевидној вези са чланом 171 и с оном изменом коју је тај 171 члан уносно у начин поступања судскога с царским писмима које је 1349 у члану 105 узакоњено. Очеvidно је да су чл. 171 и чл. 172 састављали једну исту наредбу — *повелењике*. У први мах, 1349, није се хтело дати судовима начелно право да могу потирати царска писма, осим једино у црквеним споровима око земље. Види се да се касније, за љубав сигурности и независности судске, приступило и к томе кораку и да се пошло јасним правцем потпунога одвојења судства од управне власти.

Члан 173. (прв. изд. 199). *Властеле и властелинџи који греду у двор царства ми, или Грк, или Немац, или Србин, (или властелин или ин кто љубо), тере доведе собом гусара или тата, да се он-зи господар каже како тат и гусар.*

Заграда је у овом члану прост знак интерпункције.

По обичају онога времена, властела сушла на двор царев с пратњом мањом или већом, или према својој потреби или према оној потреби која их је к царском двору доводила, по позиву, наредби, итд. У тој пратњи могло је бити врло различитих људи. Јемством које је овде прописано наређивало се да свак, пазни кога води на царски двор, јер се ће, за случај каква злочинства, он сам одговарати.

Члан 174. (прв. изд. 89). *Људије земљане који имају своју баштину, земљу и винограде и куљенице, да су вољни от својих виноград и от земље, у прикију одати, или цркви подложити *или продати,* а вину да јест работник на том-зи месте оному-зи господару чије буде село. *Аште ли не будет работника, на оному-зи месту оному господару чије буде село,* да јест вољан узети оне-зи винограде *и њивије.**

Текст је у овоме члану из других преписа попуњен, према јасности саме мисли која је у члану исказана.

Земљанин што се помње у овоме члану значи управо *ратар* или *сељак* у ширем смислу. У жпчкој повељи Стефана краља Првовенчаног налази се једно место на ком се чита *што доходи от попов или от влах или земљских људи*,⁷⁹ где се власи тј. пастири или сточари доводе у супротност са *земаљским људима* тј. ратарима. Осим овога законског члана реч *земљанин* долази ретко, па као да значи не само сељака него и сваког држаоца земље сеоске или властeosке. У хиландарској даровној повељи краља Драгутина долази та реч двапут. *И људије сије светије цркве, пре које имају међу собом да се прѹ пред игумном или пред владалци црквеними, разве невере, и провода земље, и вражде, и са земљани суд да им јест пред краљем или пред јединем од владалац двора краљева којег а испроси игуман и братија, па по том: Послуци (тј. сведоци) који се чине пред краљем или пред владалци двора краљева међу људми и влахи сије свети цркве што се прѹ са земљани или сами међу собом.*⁸⁰ У допуштењу Душанову Дубровчанима за куповину жита *земљанин* се истиче у општем смислу као становник сеоски који може да продаје жито: *Кто ли се обрете учинив некоју забаву Дубровчанину или земљанину који му продаје жито.*⁸¹ У општој повластици цара Уроша Дубровчанима и Млечњима за трговање од 10 јануара 1356 (дакле одмах после смрти цара Стефана) *земљанин* се узима као неин држалац земље и помње у реду власника: *а да не има забаве ни од царства ми, ни од којег а властелина царства ми, ни от ниједнога кепалије, ни от земљанина ни от инога кога владуштаго у земљи царства ми.*⁸² Не зна се, дакле, тачно шта је значило *земљанин*, али је очевидно да је значило већег држаоца ратарских земаља који има подчињене баштине. Шта су подчињене баштине објашњено је при члановима 41 и 42 напред.⁸³ Данашњим језиком могао би се члан 174 казати овако: *Ратари који имају своје наследствене земље, винограде и купљенице, власни су располагати тим својим земљама и виноградима; они их могу дати у мираз, могу их уступити цркви или продати, с тим да на томе месту свагда мора бити*

⁷⁹ Даничић Ђ. Рјечник из књижевних старина под *земљань* и *земљским*.

⁸⁰ Ђ. Стојановић, Стари српски хрисовуљи, Споменик III, стр. 11.

⁸¹ Miklosich, Monumenta serbica, 19.

⁸² Miklosich, Monumenta serbica, 153.

⁸³ Још више у „Селу“, Глас Српске Краљевске Академије XXIV, 34, 156, 158, 166, 197, 253.

работник ономе господару чије буде село. Ако на томе месту поменутом сеоском господару не би било работника, он је вољан узети те њиве и винограде. Из тога је јасно да је то била баштина, наследствено имање, али с извесним теретом работе. То пак и јесте главни знак подчпњене баштине.

Члан 175. (прв. изд. 109). *Који судија јест у дворе царства ми и учини се зло, тем-зи да се суди. Аште ми се обретега парца намером на двору царства ми, да им расуди судија дворски. А никто да се не позива на двор царства ми мимо област судиј којих јест поставило царство ми, такмо да греде сваки пред свога судију.*

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Судија мога царског двора судиће све оно што би се зло у самом двору учинило. Судија ће дворски судити и онда кад се парци случајно затеку на двору цареву. Али нико никога да не позива на суд у мој царски двор, мимо област судија што сам их ја цар поставио, већ да сваки иде пред свога судију.*

Намера је овоме члану да упути свакога к својем суду. Дворскоме судији је, по овоме члану, задатак да расправља све оно што би се на самом двору за расправу или суђење догодио. Могао је, даље, по овоме члану, дворски судија судити и кад се догодило да се парничари случајно десе на двору, па би им затребао суд. У оно време парничар је обично сам позивао на суд свога супарника којег за нешто тужи. Члан овај упућује свакога да своје парце зове на свој прописани му суд. Земља је била подељена на судијске области, и сваки је дужан био пред свога судију позвати оне с којима је имао какав спор или парницу.

Члан 176. (прв. изд. 110). *Градове сви по земљи царства ми да су на законе о всем како су били у првих цар. А за судове што имају међу собом да се суде пред владалци градским и пред црковним клиросом. А кто жуиљанин при гражданина, да га при пред владалцем градским и пред црквом и пред клиросом по закону.*

У првој тачки се, управо, по други пут понавља оно што је 1349 наређено за грчке градове чланом 124, па после, 1354,

раширено на све градове у земљи чланом 137. Почетна реч *градови* као да стоји место *грађани* и као да се тачком првом грађанима лично тврде стара права која су у пређашњих царева имали, нарочито у погледу на суђење. За спорове које би грађани међу собом имали законом се наређује да их могу расправљати или пред градским управницима (као што је феодалца — капетан) или пред свештенством. Знатно је да се у граду судија не помиње. По томе би у свима споровима кривичним у граду судила власт управна, а за грађанске спорове остало би да се иде к свештеницима (клеру), који су у средњем веку били свуда чувари и тумачи писаних закона. Исти ред је био и кад би се сељак (жупљанин) имао што да жалн на грађанина. С овом наредбом са свим се слаже оно што се наређује последњом тачком чл. 129 за војводу или заповедника на војсци, где се пише: *И судове мали и големи, који су на војсци, да им суде војводе а ин никто*. Види се, дакле, прво: да су градови у главном били уређени по војнички, а друго је да се суђење вршило у градовима другојачије него по жупама. Врло је знатна ова разлика, али би њена знатност тек онда јасно искочила на видне, кад би се боље знала цела та процедура и кад бисмо познавали садржину оних градских повластица које Законик тако свечано потврђује.

Члан 177. (прв. изд. 107). *Који властеле стоје у кући царства ми всегда, ако их *кто* при, да их при пред судијом дворским, а ин никто да им не суди.*

Чланом се овим наставља и допуња оно што је већ горе у чл. 175 казано. Онда се говори за кривце, а овде се мисли на жалбе грађанске природе и за њих се наређује да се судији дворском подносе ако су управљене против властеле која стално борави у царском двору. Још се овим чланом за ту властелу наређује да њојзи, осим дворскога судије, нико други и не може судити.

Члан 178. (прв. изд. 127). *Судије куде посилају приставе и књиге своје, аште кто пречује и одбије пристава да пишу судије књигу феодалијам и властелом у чијеј буду државе они-зи преслушници, да саврше за то-зи власти што пишу судије. Аште ли не саврше власти, да се кажу како преслушници.*

Исти овај предмет расправљан је и првим законодавним радом 1349 године. Онда је казано у члану 107: *Кто се најде одбив судијина сокалника или пристава, да се плени и да му се све узме што има.* Овде се допуњује оно што је онда наређено. Данашњим језиком базао би се члан 178 овако: *Кад судије некуд почиљу пристава са писмима својим, па онај кога се тиче не послуша или одбије пристава, судије ће се обратити писмом капетанима и власницима, под чијом је влашћу непокорни, и позваће их да они изврше што је наређено. Не изврше ли ни они, казниће се како се казне који су непокорни (цару).* Као што се види чланом 107 од 1349 наређивала се општа покорност судијским извршницима и порукама; а чланом овим од 1354 наређује се како ће се одлука судијска, у случају непослушности, извршити путем власти, предвиђајући шта да се чини и кад би се догодило да се и сама власт покаже непоуздана.

Члан 179. (прв. изд. 102). *Судије да проходе по земљах куде кому јест област, да огледају и да исправљају убогих и ништих.*

Као што се види, намера је овога члана да обезбеди приступност суда и тиме што ће судије и путовати по својој области, како би им се могли пожалити и ништи и убоги, којима би другојачије тешко било до њих допрети. Упореди и члан 110 из првога Законика, у коме се, такође, говори о путовању судија по земљи.

Члан 180. (прв. изд. 214). *Аште кто што ухвати гушено или крадено, лицем, или силом узето, сваки о том да да свод. Аште кто буде купио где љубо, или у земљи царства ми, или у иној земљи, вину да да о том свод; аште ли не да свода, да плаћа по закону.*

Гушено у овоме члану није од *гушити*, *давити*, како су мислили неки познати преписници, него је од *гусити* — разбојничким начином одузети. *Свод* је начин доказивања при каквој год сумњи о својини који се нарочито употребљавао при споровима о стоци. На кога се посумња или у кога човек позна своје живинче, па се пожали на њ да му је украо — тај је дужан био казати од кога му је, и онда је исти добављан те испитиван, па даље редом докле се потпуно не ухвати је ли или није крађа.

Свод је живео у обичајима народним до наших дана. Шта је управо, најбоље се види из примера, који ћемо навести из Деловодног Протокола Карађорђева за 1812 годину: „Писато писмо Магистрату Крагујевачком за коња, којег је Раваило из Драче познао у Ресави у некога Јанка; да призову калуђера Максу и јоште кметова из Драче: ако осведоче да је Раваило „коњ, да ухапсе Јанка, и он нека каже од кога је купио; кад они дође, онда да пусте Јанка, а они пак да каже ко је њему „дао; тако редом, док се не нађе ко је из кошаре украо.“⁸⁴ Више примера свода има у „Протоколу Шабачког Магистрата.“ Тамо нпр. читамо под 20 нов. 1811 ово: „Дошао к суду Автоија Несторовић из Прњавора и пријавио Јована Сакацију из Шалца, „да је познао у њега своју краву. Но будући да је Јован Сакација довео Јована Милинковића из Десића, од кога је краву купио за 30 гроша, и он осведочи да је се пста крава код њега отелила, при том г. Тома Митровић из Десића, Петар Грујић, Петар Јовичић из Хоћина Села и Марко Гавриловић осведоче да се пста крава отелила код Јована Милинковића из Десића, и Јован Милинковић продао ову краву првим телалом Јовану Сакацији.“⁸⁵

Тај начин истраге и доказивања наређује члан 180, било да је ствар купљена или набављена у земљи, ближе или даље, или на страни. Ко не би могао овако посведочити откудa му живинче, дужан је био да плаћа пазнаду. Упореди још и члан 193, у ком се о истој ствари на ново говори с неким допунама.

Члан 181. (прв. изд. 111). *Повелева царство ми судијам. Аште се обрете велико дело, а не узмогу расудити и расправити, који љубо суд велик будет, да греде от судиј једин с обема онема-зи парцема пред царство ми. И што хоте судити кому судије, сваки суд да уписују, како да не буде потвора, и да се испраља законом царства ми.*

Овим се чланом претпоставља да се може догодити свуда, и на неком највећем суду, да судије не могу да смисле и да се одлуче како да расправе један предмет. За такe случајеве

⁸⁴ Деловодни протокол 1812—1813 Карађорђа Петровића. Београд 1848, стр. 17.

⁸⁵ Гласник 2-ог од. I, 218.

овим се чланом наређује да један од ових судија поведе пред цара (или на царски суд) оба она парничара. Ту се предмет морао расправити.

Иначе се, другом тачком овога члана, опет утврђује да судије дају своје пресуде на писмено, ма да је то јасно утврђено и разветно прописано чланом 163. Као разлог наредби да се пресуде издају на писмено, наводи се „како да не би било претваре и како би се све вршило по царском закону.“

Члан 182. (прв. изд. 103). *Кто јест у области којих судија, сваки човек да нест вољан позвати у двор царства ми или камо инамо, такмо да греду сваки пред свога судију у чијој буде области, да се расуди по закону.*

Данашњим језиком овај би се члан казао овако: Нико није властан да из области којога год судије позове у мој царски двор или некуд на друго место (свога цара), него да сваки иде к ономе судији у чијој је области и да се расуди по закону.

Мисао овога члана већ је са свим исказана у члану 175, а по том и у 179; раније пак у 110 чл. још из првога Законика од 1349. Понављање је учињено зато, што се овде хтела иста мисао да исказе и с друге стране, с погледом на област појединих судија и што се у члановима 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182 и 183 у главном истиче у Законику уређење судства које је у царству Душановом вредило. Може бити да тој истој целини треба да припадну и чланови 184, 185 и 186, па, може бити, у потпунијим рукописима и члан 188.

Члан 183. (прв. изд. 104). *Станици сви царства ми да греду пред судије што имају суд међу собом за вражду, за гусара, за тата, за прејем људи, за крв, за земљу.*

Данашњим језиком овај би се члан казао овако: Сви пастири из мога царства да иду пред државне судије, ако би имали што међу собом да се суде за накнаду због убиства, за разбојништво, за крађу, за претимање посленика, за убиство, за спор око земље.

Пред овим смо се чланом Законика зауставили нарочито гледне 1887 гледајући на општу одредбу о делокругу царских судова за отроке (упоредн чл. 103), па смо мислили да реч *станици* овога члана значи не пастира него становника у опште, и по томе да

је, од прилике споменима речима *себар* и *земљанин*.⁸⁶ Даље размисљање и места у споменицима по том објављеним где се иста реч спомине, уверила су ме да од ондашњег мишљења треба одступити и да *станик* значи пастира у опште. Међу споменицима на првоме месту ми ваља споменути онда непознат члан 187 Душанова Законика, сачуван у рукопису Атонском, који у то време још није био обнародован. У томе члану читамо: *Куде греде цар и царица, или станове или коњи цареве, у ком селу прележе, по том ниједин станик да не прележи у том-зи селу. Ако ли се кто обрете и прележи у том-зи селу, през закон и повеленије царево, он-зи који (је) стареј пред станови да се да свезан оному-зи селу; што буде струвено, все да плати само-седмо*. То се и по други пут потврђује чланом 189 који се налази само у Бистричкоме рукопису и који почиње: *Куде греду коњи и пси и станове цареве*, где се под *станом* опет мисли на стан овчарски. Осим тога има једно место у Свето-Стефанској Хрисовуљ, у коме се истина не помиње *станик*, али које знатно помаже да се значење поменутог места разуме. То место гласи: *Пастирем всем, овчарем и коњухом, и јаздничарем и кобиларем, да се плаћа како и у Студеници*.⁸⁷ Речи *станови* или *коњи цареве* из чл. 187 и 189 значе толико колико *овце* или *коњи цареве*, а из свега се види да су пастири били подељени на овчаре и коњухе, што се и по манастирским хрисовуљама видети да. *Станик* је опште име за све врсте пастира, за коњухе и за овчаре, за влахе и арбанасе.

Што се тиче друге стране овога 183 члана, којом се одређује делокруг судија, у томе имамо да пођемо од члана 103. Законодавство од 1349 осетило је потребу да људима неправним, као што су отроци, обезбеди царски суд за крв тј. за убиство, за вражду тј. за накнаду непронађеног убиства, за крађу, разбојништво и одвођење насељеника или радника. У ономе баш што тај члан признаје господарима право да за све остале кривце суде отроцима а побројане кривце одваја цару, види се да се господарима ни над тим неправним људима није хтело допустити све, него да се тежило томе да извесне тешке кривце суди само државни господар и судије његове. Налазило се, по свој прилици, људи који су бар над својим робовима (отроцима) хтели себи да присвоје свуколику владалачку власт, али

⁸⁶ Гледај мој чланцић Was bedeutet stanik in dem Gesetzbuche Dušans? у Јагићевом Archiv für die slavische Philologie, X, 570—581.

⁸⁷ Јагић В., Свето-степански хрисовуљ, стр. 28; Љ. Ковачевић, Спомена IV.

се томе чл. 103 постављају границе. Што се 1349 нашло за вредно да пропише за отроке, оно је 1354 прописано и за станике (све врсте пастира), јер су се, без сумње, они у бесправности, у простоти и у живљењу изван друштвеног реда, по планинама, највише прибављавали отроцима. Знатно је што се при отроцима побраја пет предмета, и што се тих истих пет предмета понављају при станицима са додатком шестог — *о земљи*. Отроци нису могли имати земље, а станици су је могли имати. Отуда је та разлика.

Ми смо већ помињали како се у средњем веку, по другим државама па и по Србији, судило код разних судова и како су у погледу судства издаване многе повластице, изузетци и засебности. Судила је црква; судила је порота; судила је административна власт (нпр. по градовима и у војсци); судили су мешовити судови; судила је властела. Ипак је законодавство хтело да одвоји извесне кривице од тих повластица и да их стално држи под суђењем државним. А колике је повластице законодавство Душаново чинило црквама види се по томе, што је и ово суђење почело уступати црквама. У Арханђеловској хрисовуљи, на прилику, даје се Арханђеловским људима повластица да ни за ове предмете не иду ником другом до својој црквеној власти, а само кад би такав спор имао Арханђелов човек с неким другим изван Арханђелова властелинства, дужан је био ићи судити краљевом.⁸⁸ То је Стефан Душан дао и Хиландару, ма да се то право пређе Хиландару није признавало.⁸⁹

Члан 184. (прв. изд. 190). *Властеле и кербалије царства ми који држе градове и тргове, нико от њих да не приме чијега човека у тамницу без књиге царства ми. Аште ми кто кога приме през заповед царства ми, да плати царству ми 500 перпер.*

Члан 185. (прв. изд. 191). *Тем-жде образом кто држе тамнице царства ми, да никога не приме ничијега човека без књиге повеленија царства ми.*

⁸⁸ Гласник XV, 308 и д.

⁸⁹ Т. Флорински, Аџонске акти Спб. 1880, стр. 73. Archiv f. slav. Phil. X. 573 и уопредно с тим место из повеље Драгутинове. Ђуб. Стојановић, Стари српски хрисовуљи, Споменик III, 11.

Што члан 184 истиче напореда *Ћефалије* (капетане градске) и властеду, показује различитост жупа и градова и утврђује нас, с друге стране, у ономе што смо о томе већ поставили при члану 157, и мало пре при чл. 176.

Из члана 184 и 185 види се да је тамница било и по градовима и по варошима, да су се налазиле под руком *Ћефалија* (царевих чиновника) и властеле, која су, на сваки начин, имала положај различит од *Ћефалија*, и ако данас немамо откуд да докучимо у чем су се те разлике налазиле. Најпосле члан 185 јасно нам каже да је стајала и трећа врста тамница, чисто царевих и под непосредном царском руком, које су се од обојих првих разликовале. Свима се без разлике, под оштром казном од 500 перпера, забрањује примаче ма кога у тамницу без царске наредбе.

Таку наредбу не умемо данас да објаснимо. Може се мислити да се хтеда да спречи некаква злоупотреба и самовоља, али не можемо да добучимо зашто се наређивало да се у тамнице може примити само по наредби царевој. То бисмо могли знати тек да су нам познате све поједности живота и државне, друштвене и судске организације, из којих су нам познати само недовољни и непотпуни одломци.

Члан 186. (прв. изд. 108). *Судове који се ишту и за право који за криво што се је учинило прежде сијега закона и што се сад учини, svak суд кто гре.....*

Овај се члан налази само у Призренском препису, и то на последњој страни, где је прекид, чега ради се цео ни сачувао није.

Види се да се тичао спорова ранијих од Законника, може бити оних у којима је Закоником што повољније утврђивано, а може бити да се тиче и понављања раније већ расправљених спорова. Несачувани свршетак не да нам да видимо којим је путем у томе послу било ударило законодавство српско XIV века.

Члан 187. (првome издању непознат, јер онда нису били издани текстови Атонскога и Бистричкога преписа). *Куде греде цар и царица, или станове или коњи цареви, у ком селе прележе, по том ниједин станик да не прележи у том-зи селу. Ако ли се кто обрете и прележи у том-зи селу, през закон и повеленије царево, он-зи*

који стареј пред станови да се да свезан оному-зи селу; што буде струвено, все да плати само-седмо.

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Када некуд путују цар и царица, или стада и коњи царски, у коме селу они на ноћите падну, никакав пастир да у томе селу (за њима) не ноћива. Нађе ли се ко, да ипак противно закону и заповести царској преноћи у томе селу, да се томе селу преда везан станарски старешина, и он да плати седмоструко сву нанесену штету.*

О овоме је члану поводом речи *станик* већ говорено напред при члану 183.

Иначе предмет је са свим онакав као и онај о коме се говори у члану 82 поводом влаха и арбанаса (или ставика) кад иду једни за другима са својим стадима, и као онај о коме се говори у члану 135 о војсци која по царевој земљи путује. Пошто су цар и царица обично путовали с великом свитом, природно је да је требало онолико посла, труда и потрошка као и када прође војска или станари са својим многобројним стадима. Још је казна, коју је члан 82 био одмерио у 100 перпера и штети, овде појачана. Без сумње се пролазањ цара или царице, или царских коња и оваца, сматрао као тежи и мучнији по труду и трошку него кад прође војска или када обични станари са својим стадима преноће.

Члан 188. (прв. изд. 128). *Глобарије који стоје при судијах што осуде судије и уписавше даду глобарем, те-зи глобе да узимају глобарије. А што не осуде судије и не даду уписавше глобарем, да несу вољни глобарије ништа забавити никому.*

Опажено је већ из досадашњих чланова да су у систему кажњења Душанова Законика најјаче заступљене новчане казне или глобе. Овим чланом показује се да су поред судова уз представе налазили се још и глобарј као парочити чиновници, и да им је наредба била да само оне глобе смеју од људи наплаћивати које су им од судије писменом наредбом за наплаћивање одређене. Ни за што друго нису власни били ти људи човека нигде узнемиравати.

Члан 189. (налази се само у Бистричком. Ср. 225 прв. изд.). *Куде греду коњи и пси и станове цареви, што*

им се пише у књиже цареве, да им се то-зи даст, а ино ништо (Раков. препис: *И псарем, и соколаром и свињаром, куде иду, да им се ништа не даје*).

Мислим да су текстови Влстрички и Раковачки само боље и горе сачуван варијанат једнога истог члана. П овде се види оно што је горе при чл. 183 излагано да *стан* значи управо *стан овчарски*. У намери да предупреди сваку злоупотребу, Законик наређује да се поменути службеницима царева пмања чини само оно што им се одређује у писму, које им се, без сумње, давало као пропратница.

Занимљиви су још и члан 187 и овај 189 заједно узети као јасан знак о природи пмања и домаћинства самога владоца у половини XIV века у Србији.

Члан 190. (прв. изд. 43). *И ако се у жупи жир роди, тога жира цару половина, а тому властелину чија је држава — половина.*

При члану 81 говорено је о новоме закону који као да је хтело да утврди законодавство Душаново о планинама, и учињена је напомена о начелу својине планина које је изрекао краљ Ст. Дечански у Дечанској Хрисовуљи. Овај члан је, доста, у сукобу са чланом 81, и по њему би од планине припадала увек половина жиропаше цару, ваљда у име његовог врховног господарства над земљама. Међу тим жировница или данак цару доста се вршио у старој држави српској, и тај се данак звао *жировнина* и *жировница*. У хрисовуљи краља Стефана Душана манастиру Трескавцу код Прилепа краљ уступа манастиру *травнину* и *жировнину* по свима манастирским метохијама.⁹⁰ Жировнина је у обичају била и у Византијском Царству, где се звала *Βαλάνιστρον*. У попису хиландарских села Струмске Жупе спомиње се *ωνεμνι* и *βαλανιστρον*.⁹¹ *Βαλάνιστρον* може значити и *шитарку*, *valanède*, *valonée*, ит. и нем. *valonea*. У даровној хрисовуљи деспота Стефана манастиру Хиландару од 8 јуна 1411, тај владалац опрашта манастир Хиландар његових господарских работа, и то: *од грађења кућа и дворова* (по чл. 128 закопика), *од поноса* (преношења ствари), *позоба* (давања зоби коњима царевим), *соћа* (данка на земљу што се оре, слпчнога жировници), и *од чабрине*

⁹⁰ Гласник XIII. 376.

⁹¹ Успенский, Материалы для истории землевладения въ XIV вѣкѣ. Одесса, 1883. стр. 21 и 41.

(пешто слично за винограде).⁹² Тиме се утврђује цео систем давања цару нечега у име господарства над земљом: и то жита за ораће земље, травнине и жировнине за планине, а чабрине за винограде. Упореди још члан 199 и 200, па и 198 о соћу који као да су чинили неку целину о дацјама што су се давале цару.

Не треба изгубити из вида да се овај члан налази само у позноме препису Раковачком.

Члан 191. (прв. изд. 206). *И ако гусар украде свиње цареве, да плати околина; ако ли се украду свиње, да се суди свињар са жупом, што рече суд.*

И овај члан долази само у препису Раковачком. Није јасан, пошто о свима овим случајима, довољно би било и напред одређено јемство; нарочито је загонетна друга половина. Да је у царевом имању било свиња, могла би посредно посведочити Светостефанска Хрисовуља, где се у сеоским границама, негде у даљој околини Приштинне, помињу *станишта краљевих свиња* као одређено место.⁹³ Упореди још члан 199 и 200.

Члан 192. (прв. изд. 112). *За три работе, за неверу, за крв и за разбој владичаски да иду пред цара.*

И овај је члан нејасан, а и он долази само у препису Раковачком. *Невера* је неверство владоцу; *разбој владичаски* је силовање девојке или жене из властeosког реда; *крв* је убиство, а може бити и напад за убиство. Али се, што је најглавније, не види о коме је реч и *ко иде пред цара*. Предмет је, свакојачко у вези с општим делокругом царских судија, о коме је говорено при члану 103 и 183. Онамо се не помиње *невера* и не помиње *разбој владичаски*. Биће да у овом тексту имамо рђаво сачуван текст некога већег члана о томе предмету. Овај члан може нам само служити за опомену колико су непоуздани чланови који се налазе само у Раковачком препису.

Члан 193. (прв. изд. 213). *И свод коњски и уни добитак, или кои годе, правда. Што се гуси или украде, тому да дај сводника, (или) да плати свако само-седмо. Ако ли рече: „Купих у того земљи“, да оправе душевници от глобе; ако ли га не оправе душевници, да плати с глобом.*

⁹² Miklosich, Monumenta serbica, 571.

⁹³ Јагић В., Светостефански хрисовуљ, стр. 10; Љ. Ковачевић, Споменик IV.

П овај је члан сачуван само у препису Раковачком. У другој тачки уметно сам у заградн реч *или*, без које текст нема смисла.

У ствари овај члан није ништа друго до дупликат члана 180, који је, и по осталим преписима, горе на свом месту наведен и објашњен. Знатно је што се у овом дупликату поставља нова мисао о правдању душевницима у случајима где би свод био немогућан или одвећ тежак. Тога ради му је и дато засебно место, јер би, иначе, био само као дупликат поменут при чл. 180.

Члан 194. (прв. изд. 38). *И глобе на црковних људије(х) закон. Што се суде пред црквом и пред кефалијем, и ти глобе што се осуде, да има все црква, како пише у хрисовољих. Те глобе да се узимљу на црковних људех, како је поставио господин цар закон по земљи, и да се поставе црковни људије глобарије који ће сабирати те глобе и предавати цркви, а цар ни кефалије да не узима ништа.*

И овај је члан сачуван само у Раковачком препису; отуда му стил нетачан и нејасан. Мисао је члана да законом потврди повластнице које су у својим хрисовуљама имали манастири, да се од свакога суђења где би суђени били људи њихова властелнства, ма где суђење било, судске глобе предају манастиру и да не иду цару ни држави. Као да се узимало да је то такође једна врста дохотка од људи, па као што су уступани људи са својом радном снагом и земља, тако је уступан и доходак који се од тих људи добија на суду. Позивање на хрисовуље у свем је тачно. Тако ћемо, примера ради, навести хрисовуљу трескавачку краља Стефана Душана, у којој читамо наредбу: *И свака глоба што се учини у црковних људеј — все да је црковно.*⁹⁴ Арханђеловска хрисовуља говори тако исто јасно: *И где љубо буде суд, глоба да јест цркви.*⁹⁵ Светостефанска хрисовуља истем речима изрече: *И где годе се суд чини, свака глоба цркви,*⁹⁶ па по том даље: *Рашки јепископ да попе стави и дијаконе и дијаке, а игумен да суди сваки суд духовни, а јепископу да споведа, и протопопу да стави игумен црковнога си човека, да су глобе и доходи цркви.*⁹⁷ Исто су то имали и остали манастири, јер је

⁹⁴ Гласник XIII, 376.

⁹⁵ Гласник XV, 308.

⁹⁶ Јагић В., Светостефански хрисовуљ. 26; Љуб. Ковачевић. Споменик IV.

⁹⁷ Јагић В., Светостефански хрисовуљ. 38; Љуб. Ковачевић. Споменик IV.

у томе поглавито Светостефанска Хрисовуља краља Мплутина правац давала.

Члан 195. (прв. изд. 84). *И жене да не облежу у цркви, разве господња царица и краљица.*

И овај се члан налази само у препису Раковачком. Да облежу значи ноће види се из члана 159, у коме се та иста реч помиче начпном који њено значење јасно на видне износи.

Правило св. Саве Јерусалимског († 524), који се сматра за основаоца манастирског живота, забрањује женама да у манастир и ради молитве улазе.⁹⁸ Може бити да се с помислом на то овим чланом хтела царица и краљица (престолонаследници) обезбедити повластица и изузетак.

Члан 196. (прв. изд. 71). *И без благословенија светитељ да се не постризају ни муж ни жене. Свакому човеку закон црковни.*

И овај се члан налази само у Раковачком препису. Наређује се овим законом да се без одобрења епископова ни човек ни жена нигде не могу покалуђерити. Пошто је у овоме као неко ограничавање црквених права, а то је у сукобу с општом тежњом законика, није ми јасно шта се хтело да постигне овим чланом.

Члан 197. (прв. изд. 44). *Којему властелину приде да зимује човек, да дава травнину: от 100 кобил кобилу, от овац овицу с јагањцем и от 100 говед говедо.*

И овај се члан налази само у Раковачком препису, те с њим не бисмо могли бити потпуно сигурни. Хрисовуље спомичу доста како травнину тако и стари закон о њојзи, али без појединости. Душанова Арханђеловска Хрисовуља говори за планине те цркве: *Кто уждене пасти по игуманову реченију, свак да даје травнину како је закон*, али самога закона не помиче, без сумње због тога што је био врло познат. Из једне хрисовуље види се да се међу државним службеницима опога времена налазио један који се звао *травничар*,⁹⁹ и коме је, већ по назвању, посао био да збира приходе са пасишта (травника) и да бригу о њима води. Из Дечанске Хрисовуље види се да је

⁹⁸ Byzantinische Zeitschrift, III, Leipzig 1894, стр. 168.

⁹⁹ Љуб. Стојановић, Споменик III, 30.

за травнију старп закон био: *од стада два овна и два јагњета и сир и динар*.¹⁰⁰ Да би се с овим старим законом (који је без сумње вредно и на Арханђеловском властелинству) упоредио горе наведени Раковачки текст, требало би знати колико се рачунало у стадо. О томе немамо бележака. Стари турски закони на Балк. Полуострву забележили су да се у стадо рачунало 300 брва и да се за зимње пасиште паплаћивало: *ован, овца или јагње*. По том закону било је забрањено орати старинска пасишта (од памтн-века), и земљиште тих пасишта није припадало сељацима него господару (властелину).¹⁰¹ Ове поједности не излазе на оно што нам казује Раковачки текст, али ми немамо све што треба да о томе тексту прави и коначни суд изречемо.

Члан 198. (прв. изд. 33). *Доходак царски, соће и намет и харач, да дава сваки човек — кабао жита, половина чиста а половина преироста, воља перпер динарми, а рок тому жити да се усипа, на Митров дан, а други рок на Рождество Христово. Ако ли соћа властелин не да на те рокове, властелин та да се свеже на царском двору и да се држи докле плати двојином.*

И овај се члан налази само у Раковачком препису, и то је штета због превелике знатности предмета, о ком се у њем говори. У вези је са чланом 42, у коме се говори о соћу, где је и објашњено шта је соће било у оно време. Стилизацја је нарочито у почетку непоуздана. Прва тачка говори о *соћу, харачу и намету*, цео пак остатак члана говори само о соћу. Врло је могуће да је цео члан у првом тексту био само о соћу, а да је *намет и харач* потоњи преписач самовољно додао, пошто се за харач пре турске пајезде никакo није знало.

По томе члану, који немамо чим другим контролисати, *соће* је било: *кабао жита или перпер у новицу*. *Кабао* и *мат* стара је мера, која је значила једно исто: римско-византијски *modius* од којег је и реч *мат* неким начином постала. *Мат* је (као и *кабао*) значно меру простора, јер су се њим мериле њиве, и меру тежине, према жити које је требало да се засеје онај означени простор. Главно је знати колики је био *мат*. Византијски земље-мери овако су га одредили. *Мат* као мера тежине за жито из-

¹⁰⁰ Гласник XII, Дечанске хрисовуље, 56.

¹⁰¹ Hammer, Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung, Wien 1815, I, 405—406.

носио је 40 литара; једна литра рачунала се као довољна за усев пет квадратних оргија *οργύια* — мотака; у мату је било 200 квадратних мотака. Једна та мотка — оргија — одређивала се овако. Човек обичнога узраста (ни превисок ни пренизак) кад би стао право, па издигао у вис своју десну руку, давао је меру мотке или оргије од врха палца уздигнуте му руке до земље. Другим начином мерила се мотка овако: крај конопца утврдно би се међу прстима једне ноге, човеку обичнога храста; за тим би се конопцац претурпио преко рамена и спустио до бедара. На послетку мотка та хватала је $9\frac{1}{2}$ педаља, а педаљ се рачунало што мери рука од врх палца до врх малог прста кад се растегне. По томе је мотка најприближнија староме хвату, али је већа од њега. Мерење се обично вршило конопцима који су хватали десет или дванаест мотака. Ти су се конопци звали грчки *σικάρδιον*. Још се на другом месту каже да је мат као мера тежине хватао 480 унача или 2880 аксађа (пошто се унча дели на 6 аксађа). Кад се зна да је литра хватала 12 унача (а и сама реч унча значи дванаестину), онда се рачун са сваке стране потврђује.¹⁰² У пракси сваки је себи с необавештеним светом допуштао злоупотребе, и све су мере имале онолико варијетета колико је предела, и ако су једно име носиле. И као што обично бива, злоупотребе су шле увек у прилог јачему.

С друге стране истраживања Чибрарија утврдила су да је перпера 1366 вредила *по данашњој вредности* око 6 динара, а у житу око 10 динара.¹⁰³

Члан 199. (прв. изд. 212). *И ако коњ лишије у ком селу, а не буде га село убило ни одгнало, на умрло от Бога, да не плати ништа.*

Члан 200. (прв. изд. 167). *И где се нађе човек у земљи кому буде коњ умрл, или влж изде, или сам убил, а он приселницу узео за коња, и изнађе се истина, ако буде тако, да му плати господар чиј је човек, самоседми коњ.*

Оба ова члана налазе се такође само у Раковачкоме пренсу и пате од нејасноће која се опажа и у осталим члановима

¹⁰² Успенскиј, Византијске землемјери, у Труды VI Археологическаго Създа въ Одессѣ. Том II. Одесса 1888, стр. 281—288. О унчи и аксађи писао је .Б. Ковачевић у Годшњивци VI, стр. 178—182.

¹⁰³ Cibrario, Economie politique du moyen âge. II. Paris 1859, стр. 231.

што су се само у томе препису сачували. Не види се ни овде о коме је управо реч и члји су коњи за које се наређује или опрашта накнада. Колико је непоуздана стилизација, види се по оној реченици члана 200, где стоји једно покрај другога: *и изнађе се истина, ако буде тако*. Кад се ови чланови упореде са чланом 190 о жиру и чланом 191 о свињама, изгледа да се све те наредбе тичу владаочеве стоке. По томе би сви ти чланови, заједно са чланом 199, који говори о соћу као данеу искључиво владалачком, чинили целпну чланака, слично онима ранје изложеним о судовима, о златарима итд. којима су одређивала и ујемчавала права владалачка.

Члан 201. (прв. изд. 181). *Меропах ако побегне куда от својего господара у ину земљу или у цареву, где га обрете господар његов, да га осмуди и нос му распори и ујемчи да је опет јегов, а ништо да му не узме.*

И овај се члан налази само у Раковачком препису. У вези је с више напред наведених чланова којима се законодавство старало да насељенике при њиховим господарима задржи. Казненоме поступку који је у овом члану прописан нема никакве посредне потврде. Казна *осмудити* помиње се у Законику ранје у члану 55.

ДЕО ТРЕЋИ

ПРЕГЛЕД И РЕГИСТАР

ПРЕГЛЕД ЧЛАНАКА ДУШАНОВА ЗАКОНИКА ПО
САДРЖИНИ И ПО ПРЕПИСИМА.

Пр. = Призренски; *Стр.* = Струшки; *Ат.* = Атонски; *Бис.* = Бистрички; *Стд.* = Студенички; *Хд.* = Ходошки; *Рк.* = Раковачки; *Рв.* = Раванчки; *ТС.* = Текелџин-Софијски.

*Обележени су звездicom чланови који се налазе само у једном или само у два рукописа.

- Чл. 1. *О хришћанству* (православљу). Натпис. Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 2. *Женидба и венчање*. Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 3. *Разлучење, ако је поступиљено против чл. 2.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 4. *Да се слушају духовни закони*. Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 5. *Како да епископи врше одлучење од цркве*. Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., ТС.
- Чл. 6. *Како да се враћају који су примили јерес латинску*. Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., ТС.
- Чл. 7. *Шта да чини Велика Црква за извршење чл. 6-ог*. Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., ТС.
- Чл. 8. *Како се казни латински пои који би православне обраћао*. Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., ТС.
- Чл. 9. *Брак међу православном и јеретиком*. Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

- Чл. 10. *Како да се поступа с јеретицима.* Пр., Стр., Ат., Бпс., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 11. *Наредба о постављању духовника.* Пр., Стр., Ат., Бпс., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 12. *Црквене предмете да не суде световњаци.* Пр., Стр., Ат., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 13. *Духовни чиновни да се не дају по миту.* Пр., Стр., Ат., Бпс., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 14. *Постављање игумана.* Пр., Стр., Ат., Стд., Бпс., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 15. *Општежитије у манастирима.* Пр., Стр., Ат., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 16. *Колико се калуђера држи према имању манастирском.* Пр., Стр., Ат., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 17. *Калуђери и калуђерице да не живе изван манастира.* Пр., Стр., Ат., Бпс., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 18. *Калуђери мештани да иду у друге манастире.* Пр., Стр., Ат., Бпс., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 19. *Како се казни калуђер одметник.* Пр., Стр., Ат., Бпс., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 20. *О вађењу мртваца из гробова.* Пр., Ат., Бпс., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 21. *Казна за онога ко прода православнога у другу веру.* Пр., Ат., Бпс., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 22. *Властеоски људи да се с црквених имања враћају својим господарима.* Пр., Ат., Бпс., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 23. *Цркве изузете од дужности преношења.* Пр., Ат., Бпс., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 24. *Казна црквених чиновника за мито.* Пр., Ат., Бпс., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 25. *Ко заповеда црквама.* Пр., Ат., Бпс., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 26. *Цркве ослобођене од свих работа.* Пр., Ат., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 27. *Самосталност царских цркава (лавара).* Пр., Ат., Бпс., Хд., Рк., Рв., ТС.

- Чл. 28. *Сиромаси и храна њихова при црквама.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 29. *Калуђери да не живе изван манастира.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 30. *Црквенога човека нико без суда да не узнемирује.* Пр., Ат., Стд., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 31. *Поповска права.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 32. *Управници имања црквених одговарају за људе које би растерали.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 33. *Црквеним људима где је суд.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 34. *Црквени људи да се не употребљују на царске работе.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рв., ТС.
- Чл. 35. *Власт што се даје игуманима.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рв., ТС.
- Чл. 36. *Дужност општежитија у манастирима.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рв., ТС.
- Чл. 37. *Изасланици митрополитски могу бити само по два калуђера.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- *Чл. 38. *Да се царски коњи више не шаљу црквама на исхрану.* Пр., Рк.
- *Чл. 39. *Потврда баштина, датих властели, Србима и Грцима.* Пр., Рк.
- Чл. 40. *Потврда хрисовуља и повеља у опште.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 41. *Наследство властeosке баштине.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 42. *Баштине ослобођене работе а оптерећене војевањем.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 43. *Баштиник у се обезбеђује слободно располагање баштином.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 44. *Отроци су баштина; само се не могу давати у прѣију.* Пр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 45. *Баштиникова права на баштинске цркве.* Пр., Ат., Хд., Рк., Рв., ТС.

- Чл. 46. *Отроци су башигина; право ослобођења имају само властелин, жена му и син.* Пр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 47. *Црква подложена другој цркви не може се у пређашње стање повратити.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 48. *Коњ, оружје и одело властeosко коме припадају.* Пр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 49. *Крајиници властела и њихова одговорност за границу.* Пр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 50. *Међусобна увреда властеле и властеличића.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 51. *Јемство за дворанина, дата у двор.* Пр., Бис., Стд., Рк.
- Чл. 52. *Кривичну одговорност тегли цела кућа.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 53. *Силоване властeosке или друге жене.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 54. *Блуд властeosке.* Пр., Ат., Бис., Стд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 55. *Увреда властелина и себра.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 56. *Како се властелин на суд позива.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 57. *Приселица (право гостовања).* Пр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 58. *Не сме се грабити село којему би умро господар.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 59. *Пронијом нико није властан располагати.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 60. *Подвоз цару кад иштује.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк.
- Чл. 61. *Право одмора после војске.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 62. *Како се позива на суд велики властелин.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 63. *Кефалијска (капетанска) права ни доходак.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд.
- Чл. 64. *Сирота слободна од работа.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк.
- Чл. 65. *Поповска права на земљу и храну.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

- Чл. 66. *Ко заступа кућу у парницама.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк.
- Чл. 67. *Отроци и меропси једнога села оптерећени су подједнако.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 68. *Меропашке дужности.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 69. *Себри не смеју држати збор.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 70. *Кућа се за работу рачуна по имању а не по огњишту.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 71. *Кућа тегли одговорност за кривице.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк.
- Чл. 72. *Права на двору признају се свима осим властeosких отроки.* Пр., Стр., Рк.
- Чл. 73. *Сирота може у парници поставити заступника.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 74. *Сеоска пасишта.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 75. *Жуњска пасишта.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк.
- Чл. 76. *Накнада потрице.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 77. *Накнада за сукоб.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 78. *Спорови око црквеног земљишта суде се по закону, без обзира на царска писма.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 79. *Како се суде спорови о земљама и међама сеоским.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 80. *Спорови о међама сеоским.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Стд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 81. *Чије су планине.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 82. *Дужности влаха и арбанаса (пастира) кад путују.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 83. *Спорови о приватним правима на земљу.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 84. *Паредбе за поступак судски кад је по вадно мазују и иначе.* Пр. Стр., Ат., Бис., Рк.

- Чл. 85. *Казна за бабуинску (богомилску) реч.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 86. *Ко се криви за убиство.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 87. *Убиство нехотично и нахвалично како се казни.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 88. *Јемци у изгубљеној парници властeosкој.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 89. *Ко не дође на суд на који је звао кривица губи спор, ако је позвани позиву следовао.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 90. *Откупљивање залога.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рв., ТС.
- Чл. 91. *Пристав и поступаак о њему.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 92. *Шта се чинило кад би се познао украден коњ или што друго.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 93. *Накнада коју су дужни били дати они који су пот-помагаћи одбегавање властeosких људи.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 94. *Казна властелина и себра за убиство.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 95. *Уврeда и убиство епископа, калуђера или попа.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 96. *Убиство оца, матере, брата или детета.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 97. *Казна за чупање браде.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 98. *Себри кад се међусобно почупају.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 99. *Село јемци за палевину или издаје кривица.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 100. *Околна јемци за палевину гузна, сена или издаје кривица.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 101. *Наредба и казна против личног насила.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 102. *О парничном двобоју (уздању).* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк.

- Чл. 103. *Које предмете царске судије суде и отроцима* (тј. робовима). Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 104. *Поступак при позивању жена на суд*. Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв.
- Чл. 105. *Сукоб међу законом и царским писмом*. Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 106. *Како су се могли правдати властeosки дворани*. Пр., Стр., Бис., Рк.
- Чл. 107. *Одбијање судијина човека*. Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 108. *Таксе о предаји имања*. Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.,
- Чл. 109. *Казна мафионика и отровника*. Пр., Стр., Рк.
- Чл. 110. *Судија не сме ништа силом изискивати*. Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 111. *Казна за оне који би судију осрамотили*. Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 112. *Право прибежишта у цареву двору*. Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 113. *Право прибежишта међу дворовима царевим и патријарховим*. Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., ТС.
- Чл. 114. *Јемство при повратку бегунаца за које је јемчено*. Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 115. *Забрана држати туђега човека (насељеника) без царске наредбе*. Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 116. *Наредба за нађене ствари*. Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 117. *Наредба о застаревању спорова у ново-освојеним земљама*. Пр., Бис., Рк.
- Чл. 118. *Наредба за безбедност трговаца од личног насиља*. Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 119. *Наредба за слободу трговања*. Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 120. *Наредба да цариници мирно пуштају трговце*. Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

- Чл. 121. *Наредба да нигде нико не сиречава слободу трговања.* Пр., Бис., Стд., Рк.
- Чл. 122. *Казна за оне који би задржали трговца.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Рк., Рв., ТС.
- *Чл. 123. *Наредба за Сасе, горосечу, насељавање крчевине.* Пр., Рк.
- Чл. 124. *Потврђују се повластице освојених грчких градова.* Пр., Бис., Рк.
- Чл. 125. *Градови немају приселице (дужности угошћавања); свак иде гостионику.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 126. *Околина града сноси јемство за крађу или отмицу у околини града.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 127. *Град оправљају грађани и жупа.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 128. *Помоћ цару кад жени сина или крштава.* Пр., Стр., Бис., Рк.
- Чл. 129. *Војводска власт на војсци.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 130. *Казна за обарање цркве на војсци.* Пр., Стр., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 131. *Свађа и двобој на војсци.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 132. *Поступак при куповини плена.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 133. *Шта је припадало страном посланику кад путује.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 134. *Такса за царска писма о баитини.* Пр., Стр., Ат., Стд., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 135. *Наредба за ноћишта војске кад путује.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 136. *Царско се писмо мора послушати; наредба шта да се чини у случају немогућности.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 137. *Хрисовуље дате градовима непромените су.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 138. *Хрисовуље с лажно подметнутим и промењеним речима цепају се, и права им престају.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв.

- Чл. 139. *Мерошашка права обезбеђују се од насиља и самовољства господара.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., Тс.
- Чл. 140. *Забрана примати туђе људе (насељенике).* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., Тс.
- Чл. 141. *Забрана за градове и тргове да примају туђе људе.* Пр., Ат., Бис., Хд.
- Чл. 142. *Казна властеле кад злоупотреби дато јој уживање земаља и градова.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк., Рв., Тс.
- Чл. 143. *Крашкинџ властелин одговара за штету коју учине разбојници преко њему поверене границе.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., Тс.
- Чл. 144. *Казна за оне који грабе имање каквога бегунца.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Рк., Рв., Тс.
- Чл. 145. *Казна за разбојнике и крадљивце.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., Тс.
- Чл. 146. *Казна та иста за сеоске старешине, кад се у њих нађе разбојник или крадљивац.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., Тс.
- Чл. 147. *Казна за господаре, ако би били о том извештени а не би хтели што треба наредити.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., Тс.
- Чл. 148. *Казна за свакога који не би послушао наредбу царског судије за разбојнике и крадљивце.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., Тс.
- Чл. 149. *Казна за разбојнике и крадљивце ухваћене на делу.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 150. *Пропис о вађењу врела жезеза као начину правдања за разбојнике и крадљивце.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., Тс.
- Чл. 151. *Наредба о пороти.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., Тс.
- Чл. 152. *Состављање поротнога суда према сталезу.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., Тс.
- Чл. 153. *Порота трговцима и иноверицима у споју са Србима.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Рк.

- Чл. 154. *Казна за поротнике који би криво судили.* Пр., Стр., Ат., Бпс., Стд., Рк.
- Чл. 155. *Где се укида приселица (право на гостовање) а где се задржава.* Пр., Стр., Ат., Бпс., Рк.
- Чл. 156. *Приселицу нема нико у царским селима.* Пр., Стр., Ат., Бпс., Рк.
- Чл. 157. *Чување путова и јемство за штету.* Пр., Стр., Ат., Бпс., Рк.
- Чл. 158. *Чување пустоши и јемство околине за штету у истој.* Пр., Стр., Ат., Бпс., Рк.
- Чл. 159. *Јемство за трговце, ако би им се догодила каква штета што им је ускраћено ноћиште.* Пр., Стр., Ат., Стд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 160. *Царство јемчи за сваку штету трговцима на путу кроз царевину.* Пр., Стр., Ат., Бпс., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 161. *У парницењу се не сме уплетати ништа страно предмету парницења; наређује се да се то суди после, засебно.* Пр., Стр., Ат., Бпс., Стд., Рк., ТС.
- Чл. 162. *Простави врше само наредбу судијину; шта се ради, ако се они ухвате да ма шта томе противно чине.* Пр., Стр., Ат., Бпс., Стд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 163. *Судије да воде записку о суђењу и да је саопштавају парничарима.* Пр., Стр., Ат., Бпс., Рк., Рв., ТС.
- *Чл. 164. *О суђењу за преузимање људи (насељеншка).* Пр.
- Чл. 165. *О варалицама.* Пр., Ат., Бпс., Стд., Рк.
- Чл. 166. *Казне за преступе извршене у пијанству.* Пр., Ат., Бпс., Стд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 167. *Парничарима да се верује што први пут казују.* Пр., Ат., Бпс., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 168. *Златари да живе само у одређеним трговима.* Пр., Ат., Бпс., Рк.
- Чл. 169. *Казне за прекорачење горње наредбе о златарима.* Пр., Ат., Бпс., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 170. *Златари кују осим новца и остале потребе.* Пр., Ат., Бпс., Рк.

- Чл. 171. *Закон старији од царских писама законској наредби противних.* Пр., Ат., Бис., Рк.
- Чл. 172. *Судије да се држе законика безобзирно.* Пр., Ат., Бис., Рк.
- Чл. 173. *Ко би год довео у двор царски разбојника или крадљивца, казни се он као разбојник и крадљивац.* Пр., Ат., Бис., Стд., Рк.
- Чл. 174. *Имаоци оптерећених работом земаља располажу истима слободно, под погодбом да се старају за вршење работе.* Пр., Ат., Стд., Рк.
- Чл. 175. *Област судијска да се држи свуда.* Пр., Ат., Бис., Рк.
- Чл. 176. *Потврда старијих градских повластица и наредба за суђење.* Пр., Ат., Бис., Рк.
- Чл. 177. *Суд за царске дворане.* Пр., Ат., Бис.
- Чл. 178. *Вршење судијских наредаба и казна за невршење.* Пр., Бис., Рк.
- Чл. 179. *Судије да ходе по својој области због убогих и ништих.* Пр., Ат., Бис., Рк.
- Чл. 180. *Свод или правдање против окривљења за крађу или разбојништво ствари коју тужилац познаје као своју.* Пр., Ат., Бис., Стд., Рк.
- Чл. 181. *Царски суд за дела која нису могли пресудити и расправити други судови.* Пр., Ат., Бис.
- Чл. 182. *Свак да иде пред свога судију; мимо њега се не може звати у царски двор.* Пр., Бис., Рк.
- Чл. 183. *Суд за станике (пастире).* Пр., Ат., Бис., Рк., Рв.
- Чл. 184. *У тамнице по трговима и градовима нико се не сме примати без заповести; казна за оне који би радили противно.* Пр., Бис., Рк.
- Чл. 185. *Иста наредба за остале тамнице (осим градова и тргова).* Пр., Бис., Рк.
- *Чл. 186. *Суђење за спорове старије од законика.* Пр.
- *Чл. 187. *Где би ноћили цар, царица или станови и коњи њихови, да не ноћивају станари са стоком.* Ат., Бис.
- *Чл. 188. *Глобари не смеју наплаћивати што им није записао судија.* Ат., Рк.

- *Чл. 189. Станарима, псарима и коњушарима царским да се даје што им тише у сироводном писму. Бис., Рк.
- *Чл. 190. Жир чиј је. Рк.
- *Чл. 191. Јемство за царевице свиње, ако би се покрале. Рк.
- *Чл. 192. Које злочине суди цар. Рк.
- *Чл. 193. Свод као правдање од оптужења за крађу или разбојништво. Рк.
- *Чл. 194. Глобе наплаћене од црквених људи предају се цркви. Рк.
- *Чл. 195. Жене не могу у цркви ноћивати, осим царице и краљице (престолонаследнице). Рк.
- *Чл. 196. Без епископског одобрења да се нико не калуђери. Рк.
- *Чл. 197. Таксе за травнину. Рк.
- *Чл. 198. Рокови плаћања царскога дохотка. Рк.
- *Чл. 199. Нема накнаде за коња који би сам лицао. Рк.
- *Чл. 200. Накнада кад би се догодило да се наредба претходнога члана изигра. Рк.
- *Чл. 201. Ровашење меропха који би побегао. Рк.
-

РЕГИСТАР

Чл. упућује увек на члан наведеног броја и у првом и у другом делу. Догађа се да се реч налази у првом а не налази у другом делу с тога што су у првом делу варијанти, па се реч само у њима налази.

Стр. упућује увек на страну књиге.

Уз једно и друго поменуто обележје пометани су редом сви дотични бројеви чланова или страна, где их има више.

Од старог правописа *ѿ* треба сматрати као *а* а *ѿ* као *ѿ*, пошто је регистар склопљен по данашњем правопису.

- Автономија, стр. 161.
автономна права, стр. 170.
адвокат, стр. 191, 201.
азил, стр. 214.
азимјство, чл. 6.
азимство, чл. 6.
аксађа, стр. 266.
Александар цар Багаром, стр. 3.
анатема, чл. 13.
анатемисати, чл. 13.
ангарпја, стр. 162.
Араванити, стр. 3.
ἀποκρίσιδιος, стр. 226.
арач, чл. 198.
арбанас, чл. 77; стр. 260.
арбанаси, стр. 226.
арбанасиц, чл. 82; стр. 192, 194, 195.
арбапски, стр. 7.
Арханђелов Манастир, стр. 165.
Арханђеловска Хрисовуља, стр. 188, 264.
архијереј, чл. 2, 4, 6, 11, 37, 65, 95.
архијереји престола грчаскаго, стр. 5.
архијерејски, чл. 37.
Атон, стр. 5.
Бабун, стр. 198.
Бабуна планина, стр. 198.
бабунска реч, чл. 85.
бабунски, чл. 85.
Бања, свето-стефански манастир, стр. 165, 248.
бањски игуман, стр. 168.
Басараба Иванко, стр. 3.
батине, стр. 233.
баштиљник, чл. 45.
баштип (баштивънь), чл. 65, 174.
баштина, чл. 22, 31, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 59, 134, 138, 174; стр. 182, 187, 194, 207, 229, 234, 240, 251, 252.

баштина властeosка, чл. 40.
 баштина поповска, стр. 186.
 баштиник, чл. 18, 31, 45, 65, 67;
 стр. 164, 188, 195, 229.
 баштинѣ и проицјар, стр. 183.
 бегунац, стр. 230.
 бедба, стр. 162.
 безаконо, чл. 139.
 безобразан, чл. 107.
 безчастан, чл. 85.
 Белаур, стр. 3.
 белац, чл. 12, 37; — белац дво-
 рапин, стр. 210.
 берба, стр. 219.
 бесценцје, чл. 120, 146.
 бивати, чл. 150.
 Биволицки Б. Б. стр. 147.
 бир, стр. 180.
 бисери, чл. 48.
 бити, чл. 13, 24, 50, 85, 94, 131,
 166; — бити се, чл. 131.
 благословеније, чл. 3, 196.
 благословити, чл. 11, 30, 45; —
 благословити се, чл. 2.
 благочастивци, чл. 145.
 Бугари, стр. 3.
 болгарски, стр. 7.
 болгарски патријарх, стр. 4.
 болгарскије страни, стр. 3.
 блуд, чл. 53, 54.
 блустн, чл. 157, 158.
 бог, чл. 199.
 богомла, стр. 198.
 бојжи суд, стр. 166, 236.
 бој, стр. 192.
 болезн, чл. 89.
 бољарци, чл. 34, 50.
 босански краљевци, стр. 248.
 брав, чл. 108, 218.
 брада, чл. 97; стр. 203; — брада
 властeosка, чл. 97.
 браќ мешовит, стр. 154.

Бранковић Бурађ, стр. 162, 249.
 „ Лазар, стр. 162.
 „ Стефан, стр. 142.
 Бранковићка Мара, стр. 249.
 брат, чл. 51, 52, 71, 96; стр. 186;
 — брат стареји, чл. 66.
 братенац, чл. 66, 70; стр. 186.
 братињ, чл. 71.
 братучед, чл. 41.
 брдо, чл. 158.
 Бркић Јов. Васнацје, стр. 175.
 Брсково, стр. 217.
 Бркић М. Т., стр. 148.
 бурад, стр. 219.

Вазбранити, чл. 131.
вазбрањати, чл. 131.
вазвратити, чл. 115, 116; — се,
 чл. 6, 7, 143.
вазети, види узети.
вазимати, види узимати.
валанистро, стр. 261.
Βαλανιστρον, стр. 261.
вампир, стр. 159.
варалица, стр. 246.
варош, чл. 169; стр. 234, 259.
варошица, стр. 220.
васегда, чл. 177.
васпитати, стр. 155.
ведевсати, види педесати.
везати (духовно), чл. 11.
Велбужд, стр. 3.
вели (гагаод З. л. сад. вр.) чл. 132.
велији властелин, чл. 62, 152, 155.
велија црква, чл. 27, 45, 154.
велик, чл. 125, 128, 129, 151, 181.
велика црква, чл. 27, 45, 154.
велики властелин, чл. 62, 152, 155.
венчаније, чл. 3.
вера латинска, чл. 7, 8.
веран, чл. 51, 168.
верованије, чл. 167.

- веровати, чл. 51, 151, 154, 160,
161, 167, 171.
- вести, чл. 116.
- вестник, чл. 132; стр. 225.
- Wette, стр. 207.
- већи, чл. 151, 152.
- вечера, чл. 56, 91.
- вечерати, чл. 133.
- вешање, стр. 233.
- вешт, чл. 12.
- вештица, стр. 166.
- wzdani, стр. 206.
- Видин, стр. 219.
- владајет, чл. 127.
- вин (винънъ), чл. 89.
- вино, чл. 63, 166; — за ђефалп-
ју, стр. 185; — младо, стр. 219.
- виноград, чл. 34, 68, 76, 108,
174; стр. 188, 234, 261.
- вину, чл. 174, 180.
- Вишеград, стр. 221.
- владавац, чл. 146, 160.
- владалац, чл. 13, 24, 146, 147,
159, 176; стр. 161, 233, 251;
— црквени, чл. 24; стр. 251.
- владатељ, чл. 24.
- владати, чл. 114, 160.
- владелац, чл. 159.
- владика (епископ), стр. 200.
- владика (госпођа властеоска), чл.
53, 54; стр. 153, 180.
- владичаски, чл. 192.
- власи, стр. 226.
- власник, чл. 34.
- власт, чл. 30, 178; — духовпаја,
чл. 45; — над црквама, стр.
162; — наследствена, стр. 184.
- властела, чл. 183; стр. 164, 174,
181, 202, 210, 222, 231, 258,
259; — велика, стр. 238; —
погранична, стр. 177.
- властелац, чл. 147.
- властеле, чл. 2; — дубровачки,
стр. 181; — умрши, чл. 48.
- властели мали и велики, стр. 6.
- властелин, чл. 34, 39, 41, 44, 45,
46, 47, 48, 49, 50, 53, 55, 56,
57, 61, 65, 75, 81, 85, 88, 94,
97, 111, 113, 121, 122, 123,
136, 139, 140, 142, 144, 147,
148, 149, 151, 152, 155, 156,
159, 160, 173, 177, 178, 184,
190, 194, 197, 198; стр. 204,
210, 215, 219, 235, 240, 241,
251; — велиј, чл. 62, 152; —
велинън, чл. 152, 155; — у-
мрши, чл. 41.
- властелинство туђе, стр. 215.
- властелинчић, чл. 50, 55, 142.
- властелинчић, чл. 39, 50, 55, 75,
142, 144, 173.
- властелиншт, чл. 55.
- властелска баштина, чл. 42.
- властелски, чл. 56, 81, 106, 112.
114, 157.
- властеоска баштина чл. 41.
- властеоска жена или девојка, стр.
180.
- властеоска земља, стр. 187, 194.
- властеоска села, стр. 186.
- властеоски, чл. 55, 62, 72, 81,
88, 97, 106, 112.
- властеоски човек, стр. 214.
- властеоски отрок, чл. 44.
- властитељ, чл. 75, 139.
- властитељски, чл. 22.
- властник, чл. 34.
- влах, чл. 32, 77, 82; стр. 192,
194, 195, 251, 260.
- влек, чл. 200.
- влховство, чл. 20.
- војвода, стр. 224, 240, 253.
- војевати, чл. 42.
- војевода, чл. 116, 129.

- војник, чл. 61, 131.
 војска, чл. 42, 49, 61, 116, 129, 130, 131, 135; стр. 195, 258.
 воља, чл. 120, 142, 162, 169, 184,
 вољак, чл. 35, 40, 43, 45, 47, 48, 59, 101, 118, 120, 121, 132, 137, 139, 151, 161, 174, 182, 188.
 вољно, чл. 120.
 вражда, чл. 20, 103, 154, 183; стр. 166, 180, 209, 251, 257.
 врата, чл. 150.
 вратити, чл. 115, 116; — се, чл. 7, 114, 143.
 враћати се, чл. 114.
 врачара, стр. 213.
 време, чл. 117, 139.
 врћи, чл. 166.
 врховина, стр. 170.
 врш (м. варош), стр. 184.
 вршидба, стр. 162.
 вршити, чл. 171.
 Вршка Чука, стр. 221.
 вукодлак, стр. 159.
 Вучитрн, 223.
- Главар, стр. 240; — градски, стр. 184.
 глаголати, чл. 161.
 глас, чл. 104.
 глоба, чл. 3, 169, 188, 193, 194; стр. 167, 198, 260, 263.
 глобар, чл. 188, 194; стр. 260.
 гњев, стр. 217, 219.
 говедо, чл. 108, 197,
 говорити, чл. 132, 161, 167.
 година, чл. 68.
 годиште, чл. 68.
 голем, чл. 128, 129.
 гора, чл. 92, 123; стр. 221.
 горосеча, стр. 221.
 господа, чл. 147; стр. 222.
 господар, чл. 22, 65, 68, 70, 71, 77, 103, 115, 116, 117, 133, 139, 145, 147, 149, 157, 159, 173, 174, 183, 200, 201; стр. 180, 188, 209, 215, 216, 229, 230, 233, 235, 241.
 господарска села, стр. 186.
 господин, чл. 65, 79, 128, 133, 134, 136, 150, 194.
 господња, чл. 195.
 госпожда, чл. 43, 136, 139, 140.
 гост, чл. 18, 125, 160.
 гостиничар, стр. 222.
 гостопримство, стр. 231.
 грабљеније, чл. 144.
 град, чл. 7, 11, 60, 63, 77, 94, 108, 117, 124, 125, 126, 127, 133, 137, 141, 142, 145, 169, 170, 176, 184; стр. 5, 148, 162, 184, 223, 230, 240, 241, 247, 252, 258, 259; — Дубровник, 181; — туђински, стр. 216.
 грађанин, чл. 125.
 градачке међе, стр. 194.
 градачки игуман, стр. 168.
 градови, стр. 222; — грчки, 221, 228; — српски, 228.
 градоизданије, чл. 127; стр. 223.
 градски, чл. 101, 126, 176.
 грађанин, чл. 63, 127, 176; стр. 185, 253.
 грађеније, стр. 224.
 грађење кућа и дворова, стр. 261.
 грађанин, чл. 127, 176.
 грана, чл. 101.
 граничне жупе, стр. 177.
 граничар, стр. 177.
 Грачапничка Хрпсовуља, стр. 188.
 грести, чл. 34, 103, 104, 110, 118, 119, 121, 133, 135, 136, 157, 160, 162, 166, 173, 175, 181, 182, 183, 187, 189.

- Грѣ, чл. 39, 124, 173; стр. 147.
 гроб, чл. 20.
 Грци, стр. 3.
 грчаски, чл. 124; — цар, стр. 3.
 гроџе, стр. 219.
 гумно, чл. 99, 100.
 гуса, чл. 126, 149, 158, 160.
 гусар, чл. 103, 116, 143, 145,
 146, 147, 148, 149, 150, 157,
 160, 165, 173, 183, 190; стр.
 209, 232.
 гусарство, чл. 145, 158.
 гуспти, чл. 126, 157, 180, 193,
 254.
 гушеније (разбојништво), чл. 180.
- Давати**, чл. 44, 48, 68, 73, 88,
 139, 189, 197, 198.
 даалматски, стр. 7.
 даљни, чл. 160.
 дан, чл. 68.
 данак, чл. 42, 108; — влада-
 лачки, стр. 267.
 дар владалачки, стр. 192.
 дар свадбени, стр. 174.
 дати, чл. 40, 57, 71, 80, 91, 92,
 99, 104, 136, 142, 163, 180,
 188, 189, 198.
 дашти, чл. 48.
 двобој судбени, стр. 167, 206, 224.
 двојном, чл. 198.
 двор, чл. 51, 112, 113, 128, 173,
 182, 198; стр. 185, 210, 224;
 — патријаршки, стр. 214; —
 судијин, чл. 66, 91; — царев,
 чл. 66, 72, 91, 176; стр. 186,
 214.
 дворанин, чл. 106; стр. 210, 237;
 — белац, стр. 210; — и јем-
 ство за њ, стр. 178.
 дворити, чл. 51.
 дворова грађење, стр. 261.
- дворски, чл. 175, 177.
 девица, чл. 41.
 дед, чл. 152.
 делатељ, чл. 139.
 дело, чл. 146, 151, 161, 181; —
 духовно, чл. 45; — прковно,
 чл. 12.
 десетина, чл. 42.
 Десић, стр. 255.
 детвћ, стр. 180.
 деца, чл. 41.
 Дечанин, стр. 165.
 Дечанска Хрисовуља, стр. 188,
 261, 264.
 Дечански краљ, стр. 194, 261.
 дизати, чл. 23, 60; стр. 183.
 дпженије царско, чл. 60.
 дијадима, стр. 147.
 дијак, чл. 134; стр. 226, 263.
 дијакон, стр. 263.
 дијаконија, чл. 18.
 димина, стр. 170.
 димница, стр. 170.
 динар, чл. 63, 108, 118, 168, 169,
 198; стр. 212, 265; — мле-
 тачки, стр. 212.
 дис, стр. 3.
 дићи, стр. 183.
 длаг, чл. 89, 101, 103, 151, 183;
 — духовни, чл. 4, 12.
 добар, чл. 163; — човек, чл.
 97; стр. 200, 203, 204.
 доба саборно, чл. 83.
 добитак, чл. 75, 144, 193; стр. 191.
 добри људи, стр. 200.
 довести, чл. 145, 173.
 довољно, чл. 133.
 договарати се, чл. 15.
 дојти, чл. 72, 125, 143, 159.
 дом, чл. 17, 52, 61, 66, 70, 71,
 89, 104, 144, 157, 159, 162;
 — божији, чл. 14.

домаћин, чл. 125.
 доносити, чл. 119.
 допуштење царско, стр. 230.
 досамртити, чл. 166.
 достоверан, чл. 163.
 достојаније, чл. 34, 111, 144; стр. 148.
 достојанство, стр. 156, 163.
 доходак, чл. 31, 63, 198; — духовни, чл. 37; — ђефалијски, стр. 185.
 доходити, чл. 125, 145, 160.
 Драгутин краљ, стр. 176.
 Драча, стр. 255.
 древо, чл. 87.
 древни, чл. 152.
 Дрина, стр. 221.
 дрзати, чл. 11.
 држава, чл. 39, 57, 81, 142, 143, 155, 178, 190; стр. 5, 177, 240.
 државина земље, стр. 231.
 државни, стр. 194.
 држалац властоске земље, стр. 187; — ратарских земаља, стр. 251; — провинје, стр. 182.
 држати, чл. 32, 39, 45, 49, 67, 79, 83, 113, 124, 139, 155, 162, 163, 184, 185, 198.
 Дробњаци, стр. 183.
 друг, чл. 79.
 друга, чл. 53.
 дружина, чл. 106, 152, 153.
 дружџи, чл. 93.
 Дубровник, стр. 217, 218, 237, 248.
 Дубровчанин, стр. 220, 237, 243, 251.
 дуг, стр. 152, 155.
 дуговање, чл. 101.
 дужник, стр. 197, 214.
 дукат, стр. 155.

духован, чл. 45.
 духовати, чл. 11.
 духовник, чл. 2, 11, 37.
 духовничаство, чл. 11,
 духовно, чл. 37.
 духовно дело, чл. 45.
 душа, чл. 160.
 душевник, чл. 76, 192, 193.
 душник, чл. 76.

Ђаџ, стр. 226.

Aide féodale, стр. 224.
 ексарх (пзасланик), чл. 37.
 епископ, чл. 6, 7, 65; стр. 153, 263. Види јепископ.

Жалба, стр. 253.
 ждребац, чл. 38.
 железо, чл. 150; — усцјано, стр. 196, 236.
 жеча, чл. 46, 53, 54, 104, 195, 196; стр. 209, 213.
 женитва, чл. 2.
 женити, чл. 128, 154; стр. 239.
 жећи, чл. 10, 20.
 живот, чл. 142.
 жир, чл. 190.
 жировина, стр. 261.
 жировница, стр. 261.
 жиробаја, стр. 195, 261.
 жптије, чл. 29; — киновијско, чл. 15.
 житница, стр. 188.
 жито, чл. 63, 74, 76, 198; стр. 219, 251; — за ђефалију, стр. 185.
 жртва, стр. 212.
 жуна, чл. 58, 60, 74, 75, 76, 77, 94, 108, 117, 127, 134, 144, 145, 149, 155, 157, 158, 168, 190; стр. 182, 184, 191, 202,

- 205, 217, 223, 235, 240, 241, 259; — туђинска, стр. 216.
- жупац, стр. 184.
- жупљанин, чл. 125, 176; стр. 166, 185, 222, 223, 253.
- Забава**, чл. 119, 160.
- забавити, чл. 30, 118, 120, 188, 217.
- забел законити, чл. 74.
- забран, стр. 191.
- забранити, чл. 75, 123.
- забрдски игумани, стр. 168.
- заврћп, чл. 86.
- Загорје, чл. 34.
- заграбити, чл. 118.
- задрети, чл. 166.
- задржати, чл. 120, 121, 122, 139.
- задруга, стр. 179, 186.
- зајемчавање, стр. 197.
- зајемчити, стр. 202.
- заљетва, стр. 197, 207.
- заљети, чл. 151.
- заљиваније, чл. 3.
- закон, чл. 11, 15, 17, 30, 34, 36, 42, 63, 65, 68, 78, 80, 84, 89, 101, 104, 109, 123, 124, 132, 139, 140, 142, 143, 152, 153, 154, 159, 171, 176, 180, 182, 183, 186, 187, 194, 196; стр. 6, 7, 151, 171, 264; — духовни, чл. 4; — црковни, чл. 11; — (вера), чл. 7; — светих отац, чл. 8.
- закон (законънъ, адј.), чл. 74.
- законик, чл. 4, 8, 101, 105, 123, 139, 159, 164, 171, 172; стр. 6, 151; — светих отац, чл. 6; стр. 213.
- законит, чл. 31, 65, 74.
- законита њива, чл. 65.
- законска повластица, стр. 171.
- залог, чл. 151.
- залога, чл. 90.
- заманица, стр. 162, 188.
- заманицом, чл. 68; стр. 187.
- замена, чл. 31.
- заменик, стр. 208.
- заменити, чл. 43.
- замка, стр. 246.
- Западноје, стр. 147.
- залпе о суђењу, стр. 245.
- записаније, чл. 134.
- записати, чл. 105, 124, 134, 139; стр. 148.
- записивати, чл. 163.
- записовати, чл. 134.
- заповед, чл. 31, 184; — духовна, чл. 5, 7.
- заповедати, чл. 139.
- заповест, чл. 136.
- заповедач, стр. 198.
- зарвати, чл. 86, 166.
- заручити, чл. 92, 121; стр. 197, 201, 235.
- заставник, стр. 240.
- заступник, стр. 191.
- затирати, чл. 142.
- заточеније, чл. 6, 20.
- заточити, чл. 9, 142, 154; стр. 239.
- заточник, стр. 208.
- затрти, чл. 142.
- заштитно прибежиште, стр. 214.
- Збор српски, стр. 147, види Сабор.
- звати, чл. 56, 62.
- зговарати се, чл. 15.
- згодити се, чл. 160.
- згон, стр. 162.
- здизати (с планине), стр. 184.
- здретн, чл. 166.
- земаљски људи, стр. 251.
- земља, чл. 31, 32, 57, 67, 68, 78, 79, 81, 83, 93, 101, 108, 110, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 123,

- 126, 132, 133, 135, 139, 142, 143, 145, 148, 154, 156, 162, 163, 168, 174, 176, 179, 180, 183, 185, 193, 194, 200, 201; стр. 166, 231, 247, 251, 258; — властeosка, стр. 187, 229; — градска, чл. 126; — прои-јарска, чл. 59; — туђа, чл. 49; стр. 202, 215; — царева, чл. 49; стр. 216; — црковна, чл. 32, 78; — царска, црвена, властeosка, стр. 229; — и спор о њој, стр. 249.
- земљанин, чл. 174; стр. 219, 251, 257.
- земље сеоске, чл. 80.
- зиданџе, чл. 127.
- зимовати, чл. 197.
- златан новац, стр. 155.
- златар, чл. 168, 169, 170; стр. 247, 267.
- Златари (село), стр. 248.
- златица, стр. 155.
- златник, стр. 155.
- зло, чл. 57, 71, 106, 139, 157, 158, 175.
- злоба, чл. 20, 58, 71, 160.
- злоупотреба, стр. 245.
- знаменџе, стр. 148.
- Иванко Басараба**, стр. 3.
- игумен, чл. 14, 24, 28, 33, 35; стр. 5, 147.
- игуман, чл. 13, 15; стр. 166, 194, 251, 263, 264; види игумен.
- иждешти, чл. 96, 169.
- изасланик, стр. 169.
- избеџи, чл. 112.
- избирати, чл. 14; стр. 156.
- изборни мешовит суд, стр. 237.
- извадити, чл. 166.
- известити, чл. 166.
- извргнути, чл. 13, 24.
- извршице, стр. 180, 201, 209; — судски, стр. 245, 254.
- извртање, стр. 228.
- изврџи, чл. 20.
- изгнати, чл. 9, 11, 17.
- изговорити, чл. 167.
- изгубити, чл. 159, 160.
- издава, чл. 108; стр. 112, 226.
- издајник, стр. 214.
- издићи (у планину, у катун), стр. 183.
- изести, чл. 200.
- изети, чл. 166.
- изимати, чл. 20.
- изметати, чл. 14.
- изнајти, чл. 154, 200.
- изобило, чл. 133.
- изопачавање, стр. 228.
- иманије, чл. 70.
- имање, стр. 213; — владалачко, 267; — сеоско, стр. 185.
- имати, чл. 112, 123, 124, 151, 160, 174, 176.
- именије, чл. 24, 35, 48, 111, 142.
- имети, чл. 162.
- индиктион, стр. 6.
- пноверан, чл. 21.
- пноверац, чл. 4, 153; стр. 155, 238.
- пноверски, чл. 6.
- пноверство, чл. 21.
- пнок, чл. 196.
- пнокпња, чл. 196.
- пнорџа, чл. 11.
- пнуде, чл. 34.
- пнурџа, чл. 45.
- ипотес, чл. 83; стр. 196.
- пскати, чл. 30, 80, 117, 157, 160, 165, 186.
- пскупити, чл. 97.
- пскусан, чл. 11, 14.

- испакостити, стр. 180, 217.
 испастн, чл. 82.
 исплатити, чл. 139.
 исповедати, чл. 11.
 исповедник, чл. 11.
 испорак, стр. 188.
 исправити, чл. 37, 132, 160, 161,
 162; — се, чл. 4, 5.
 исправљати, чл. 179, 181.
 исправљеније, чл. 37.
 испраљати, чл. 181.
 испрва, чл. 145.
 испростав, чл. 162.
 постављати, чл. 14.
 истезаније, чл. 146.
 истезати, чл. 146.
 истина, чл. 200.
 истин (истињњ), чл. 154.
 истрезвити се, чл. 166.
 исходити, чл. 167.
 Италијанац, стр. 243.
 вти, чл. 118, 133, 135, 173, 188,
 192.
 Јагањац, чл. 197.
 јагње, стр. 265.
 јагњетина, стр. 188.
 Јагодна, стр. 223.
 јаздичар, стр. 257.
 јак, чл. 73, 92.
 јакостан, чл. 73.
 Јашко Господство, стр. 3.
 једин, чл. 66.
 језд, чл. 101.
 језик, чл. 21, 162.
 Јелена деспотица, стр. 162; —
 Душановица, стр. 5, 147.
 Јелици, стр. 207.
 јемац, чл. 88, 114; стр. 199, 215.
 јемство, чл. 88, 114; стр. 202, 205,
 215, 223; — жупе стр. 219;
 — за нова дворањина, стр. 178;
 — опште, стр. 182, 242.
 јемчити, стр. 199.
 јепскоп, чл. 13, 28, 33; види
 епископ.
 јерес, чл. 6; — латинска, чл.
 6, 7.
 јеретик, види јеретик.
 јеретик, чл. 10, 20; стр. 154, 214.
 јеретичаски, чл. 6.
 јестаство, чл. 18.
 Кабаа, чл. 198.
 кабао, стр. 265.
 казан (казњ) чл. 6, 10, 101, 146,
 147; стр. 212.
 казати, чл. 6, 8, 109, 131, 140,
 141, 142, 144, 145, 146, 147,
 149, 165, 173, 178.
 казна, стр. 230, 235; — новчана,
 стр. 260. Види казан.
 казнено право и разлика стале-
 жа, стр. 178.
 казити, стр. 154, 155.
 калпак, стр. 246.
 калођер, види калуђер.
 калуђер, чл. 13, 16, 17, 18, 19,
 24, 29, 30, 36, 45, 95, 160.
 калуђерица, чл. 17
 калуђерски, чл. 29.
 калуц за новце, стр. 248.
 камен, чл. 87.
 каменије, чл. 48.
 камилавка, стр. 246.
 каноник, стр. 170.
 капа, чл. 31, 166; стр. 246.
 капетан, чл. 116; стр. 184, 240,
 241; — градски, стр. 259.
 капетанство, стр. 240.
 капуч (саррисио) чл. 166; стр.
 246.
 Кара-Ђорђе, стр. 167, 255.

- Карло IV, стр. 206.
 катун, чл. 22, 94, 146, 202, 233.
 кепалија, чл. 63, 178, 184; стр. 184; види ђефалија.
 кефалија, чл. 63, 160, 178; стр. 184; види ђефалија.
 киновија, чл. 15.
 киновијски, чл. 15; — закон, чл. 36.
 клети се, чл. 151, 154.
 клирос, чл. 176.
 клисура, стр. 241.
 кмет, стр. 234.
 клежина, стр. 182, 184.
 кнез, чл. 50, 140, 141, 146, 160; стр. 7, 184, 200, 230, 233; — дубровачки, стр. 181.
 књига, чл. 78, 83, 105, 115, 134, 136, 138, 140, 148, 162, 163, 171, 178, 184, 185, 189; стр. 184; — милосна, чл. 115, 134, 192; — судијна, чл. 62; — царева, чл. 83.
 књижини, чл. 105.
 коблар, чл. 35, 108, 197.
 коблар, стр. 257.
 ковати, чл. 168, 169, 170.
 ковница државна, стр. 248.
 козник, чл. 12, 37.
 Кознички Срез, стр. 248.
 колиба, стр. 202.
 конопац, стр. 266.
 Константин цар, стр. 4.
 Кончулски шугман, стр. 168.
 коњ, чл. 35, 37, 38, 48, 92, 101, 108, 125, 187, 189, 199, 200; стр. 162, 166, 201, 207, 222, 225, 257, 260, 261.
 коњи царски, стр. 195, 227.
 коњски, чл. 193.
 коњух, стр. 257.
 копаије, чл. 34.
 Копачице, стр. 248.
 кошати, чл. 68.
 косидба, стр. 162.
 косити, стр. 68.
 котал, чл. 84, 106; стр. 166, 196, 210.
 брава, чл. 108.
 Крагујевачки Магистрат, стр. 255.
 крадба, чл. 149.
 крадљивац, стр. 216, 233, 234.
 крађа, чл. 149, 158; стр. 209, 233, 235, 243, 257.
 крајина, чл. *145; стр. 177.
 крајинишк, чл. 49, 143; стр. 177.
 крајиште, чл. 49, 145; стр. 177.
 краљ, чл. 43, 136; — свети, чл. 79, 123, 152, 153.
 краљевски суд, стр. 208.
 краљица, чл. 195.
 красти, чл. 180.
 крв, чл. 103, 183, 192; стр. 159, 208, 257.
 крвипна, стр. 159.
 крив, чл. 30, 56, 86, 91, 104, 186.
 кривац, чл. 89; стр. 180.
 кривда, чл. 103.
 кривица, стр. 152, 155, 199, 208, 219, 230, 253, 258; — царева, стр. 208.
 криво, чл. 186.
 крмчија, стр. 198.
 крстити се, чл. 9, 128.
 крштеније, чл. 128.
 крчевина, стр. 220.
 крчити, стр. 220.
 кртиор, чл. 28, 35.
 кћи властееоска, стр. 176; види *дашти*.
 кувар, стр. 211.
 кудељница, чл. 64; стр. 185.
 кукуљница, стр. 246.
 кула, чл. 127.

- бузук, стр. 162.
 буцац, чл. 159, 160.
 бушити, чл. 31, 43, 59, 119, 132,
 180, 193.
 бушља, чл. 118, 119, 120; стр. 218.
 бушљеница, чл. 174.
 бушња, чл. 132.
 бушовати, чл. 119.
 буџа, чл. 9, 10, 16, 17, 35, 52,
 57, 66, 70, 71, 99, 128, 142,
 144, 156, 157, 177; стр. 162,
 186, 188, 198, 224, 231, 234;
 — грађење, стр. 261; — п крп-
 вично јемство, стр. 179; — у
 старом животу, стр. 179.
 буџани, стр. 179.
 бухња, стр. 211.
- Лавра**, стр. 162.
 лаж, чл. 138, 165; стр. 188.
 лажан, чл. 138.
 лажно, чл. 138.
 Лариса, стр. 219.
 Латинин, чл. 160; стр. 238, 243.
 латински поп, чл. 6, 8.
 лежиште, чл. 159.
 ливада, чл. 76, 191; — законита,
 чл. 74.
 Лик Светије Горн, стр. 5.
 липсати, чл. 199.
 литра, стр. 248, 266.
 лице, чл. 92, 149, 180; стр. 201.
 лицемерство, чл. 139.
 лишити, чл. 107; — се, чл. 142.
 логовет, види логофет,
 логотет, чл. 25; стр. 226.
 логотетство, стр. 162.
 логофет, чл. 25, 134; стр. 226.
 ложниште, чл. 159.
- Љубав**, чл. 191.
 љубити, чл. 103.
 људи или људије, чл. 2, 32, 33,
 34, 45, 67, 70, 78, 114, 121,
 123, 127, 140, 142, 160, 164,
 174, 183, 194; стр. 251; —
 властелци, чл. 22; — добри,
 стр. 200; — земаљски, стр. 251;
 — мали и велики, стр. 5; —
 мали, стр. 189; средњи, чл.
 152; стр. 238; — црковни, чл.
 22, 32, 33, 34, 78.
 људски, чл. 109, 174, 183.
- Мађиније**, чл. 109; стр. 212.
 мазија, стр. 166, 196, 208.
 Majestas Carolina, стр. 206.
 мајстор, стр. 211.
 Македонија, стр. 231.
 македонциски, стр. 6.
 македонски, стр. 7.
 малехан, чл. 151.
 мали, чл. 125, 128, 129, 151, 155.
 мали људије, чл. 70; стр. 189.
 мало, чл. 151.
 маломоштан, чл. 28.
 манастир, чл. 16, 17, 29; стр.
 163, 164, 166, 175, 263; види
 манастир.
 марк-граф, стр. 177.
 Мара Бранковићка, стр. 249.
 маркиз, стр. 177.
 масалијани, стр. 198.
 мати, чл. 96.
 мач, стр. 207, 212.
 међа, чл. 79; — селска, чл. 79, 80.
 међе сеоске, стр. 237.
 међусобна одговорност, стр. 186.
 меропах, чл. 32, 67, 68, 139, 201;
 стр. 174, 187, 188, 229.
 меропашка баштинска земља, стр.
 187.
 меропашки, чл. 34.
 меропчина, чл. 34, 156.

- Мерошина (село), стр. 169.
 месо, чл. 63; стр. 218; — за
 Ѡефалију, стр. 185.
 место, чл. 7, 111, 133, 145, 174.
 метехати, стр. 194.
 метнути, чл. 19.
 метохија, чл. 18, 34.
 метохије манастирске, стр. 261.
 мех, стр. 204.
 мехоскубина, чл. 98; стр. 204.
 мешина, стр. 204.
 мешовит изборни суд, стр. 237.
 мешовит спор, стр. 237.
 Милешевски пугман, стр. 168.
 милосна књига, чл. 78, 134, 192.
 милосни, чл. 115, 134.
 милосниџ, чл. 78; стр. 192.
 мпност, чл. 79, 83, 115, 171; стр.
 147, 192, 196, 215, 230; —
 царева, чл. 79; стр. 193.
 Милутић краљ, стр. 176, 193,
 194, 217, 218, 220, 237, 238,
 264.
 мираз, стр. 174.
 миропшина, види меропшина.
 мпто, чл. 13, 24, 154.
 Митров-дан, чл. 198.
 митрополит, чл. 6, 13, 28, 33,
 37; стр. 147, 166.
 Михаил цар, стр. 3.
 Млетачка Република, стр. 248.
 Млечнић, стр. 243, 251.
 млин, чл. 108.
 мнвшаски постриг, чл. 17, 18.
 мнвшаско житије, чл. 16.
 много, чл. 151.
 мат, стр. 265.
 моба, стр. 187.
 modius, стр. 265.
 манастир, чл. 14, 18, 36; види
 манастир.
 монопол, стр. 218.
 мотка, стр. 266.
 муж, чл. 46, 104, 196; стр. 209,
 213.
 мужити, чл. 154; стр. 239.
 мучити се, чл. 101.
 Навести се, чл. 104.
 наврешти, чл. 118.
 наврћи, чл. 118.
 најахалад, чл. 101.
 најахати, чл. 101.
 најезда, чл. 101.
 најездни, чл. 101.
 најти, чл. 86, 91, 95, 107, 111,
 116, 118, 126, 142, 143, 144,
 145, 146, 169, 200; — се, чл.
 75, 99.
 нагазанпје, стр. 217, 219.
 нагазати, чл. 34.
 нагнада, стр. 233.
 наложити, чл. 166.
 намера, чл. 175.
 наместије, стр. 185.
 намет, чл. 198; стр. 265.
 наметнути, чл. 118, 120.
 напасти, чл. 166; стр. 246.
 наплатити, чл. 125, 142, 159, 160.
 направити, чл. 127.
 наредба царска, стр. 171.
 нарећи, чл. 152.
 насељеник, стр. 202, 209, 215,
 229, 230; — туђи, стр. 245,
 257, 264.
 наслаије, чл. 101.
 наслаиик, чл. 101, 107.
 насље, стр. 232.
 наследствена црква, стр. 175.
 наследствено пмање, стр. 173.
 наследство баштина, стр. 172.
 настаивати се, стр. 194.
 пахвалице, стр. 205.
 пахвалицом, чл. 76, 87.

- находа, чл. 160.
 начелник, чл. 146.
 невера, чл. 52, 161, 192; стр. 251.
 неверан, чл. 144.
 неверни, чл. 21.
 неверник, чл. 140, 144; стр. 230.
 неверствје, чл. 52, 142.
 невластела, стр. 238.
 невољан, чл. 72, 181.
 педеља, чл. 68.
 незнајем, чл. 154.
 немац, чл. 173; стр. 207.
 непослушник, стр. 231.
 непоштен, чл. 85.
 неправда, чл. 139.
 неприкладан, чл. 85.
 неропах, чл. 67, 68, 139; види меропах.
 нерошина, чл. 34; види мерошина.
 нести, чл. 116.
 нехришћанин, стр. 214.
 Никопољ, стр. 219.
 нишан закони, чл. 74.
 ништ, чл. 179.
 новац, чл. 103, 125, 134, 169; стр. 184, 247.
 нога, чл. 166.
 нос, чл. 53, 54, 201.
 носити, чл. 116, 160; — цара, стр. 183.
 ноћити, стр. 264.
 ношт, чл. 159.
 нужда, чл. 115.
 нурџа, чл. 11.

Њива, чл. 31; — законита, чл. 31, 65.
 њивије, чл. 134.

Обед, чл. 56, 91.
 обедовати, чл. 133.

 обеза, чл. 165.
 обесити, чл. 53, 95, 130, 145, 149.
 обешчастити, чл. 50, 107, 111.
 обладаније, чл. 25.
 обладати, чл. 18, 25, 35, 45, 47, 129, 146.
 област, чл. 35, 110, 129, 175, 179, 181; стр. 216; — судијска, стр. 254.
 облежати, чл. 195.
 облећи, чл. 159.
 облешти се, чл. 151.
 обличеније, чл. 149, 150, 154; стр. 235.
 обличење, стр. 201.
 обличити, чл. 5.
 облични, чл. 149; стр. 201, 235.
 облично, чл. 109.
 обмана, стр. 246.
 оборити, чл. 127, 130.
 образ, чл. 141, 145, 146, 149, 162, 185.
 обратити, чл. 6, 7, 8.
 обрести, чл. 66, 91, 95, 101, 111, 138, 142, 154, 162, 201; — се, чл. 69, 70, 75, 86, 96, 97, 143, 144, 165, 169, 175, 181, 187.
 обретати, чл. 146; — се, 90, 157.
 обретељ, чл. 116.
 обретеније, чл. 116.
 оброк, чл. 110.
 ован, стр. 194, 265.
 овца, чл. 35, 197, 260, 265.
 овце царске, стр. 195, 227.
 овчар, стр. 257.
 огањ, чл. 150, 169.
 огледати, чл. 179.
 огњиште, чл. 70, 104.
 одати (види отдати), чл. 40, 48, 141, 154, 174.
 одашал (одшал), чл. 143.

- одбећи, чл. 112.
одбити, чл. 107, 178; — стр. 211.
одбор, стр. 167.
одгнати, чл. 65, 199.
одговорност кућна, стр. 179, 190,
205; — међусобна, стр. 186;
— села, стр. 204.
одежда, чл. 151.
оделан, (отъдѣльнъ), чл. 52, 70.
оделати (отъдѣлати), чл. 70.
одељен, чл. 52.
одсећп, чл. 21, 53, 54, 87, 94,
97, 131, 162, 166.
одслати (одъслати), чл. 91.
одстојати се, чл. 89.
одузимање имања, стр. 213, 230.
ожећи ватром, стр. 180.
ожидавати, чл. 89.
ока вађење, стр. 246.
око, чл. 166.
околина чл. 58, 100, 126, 144,
190; стр. 223.
околни, чл. 144, 158.
обрвавити, чл. 166.
обривити, чл. 151; стр. 225.
обривљеник, стр. 202.
Оливер, стр. 249.
онехајати, чл. 147.
ономија, стр. 261.
опаданице, чл. 84; стр. 197.
опалити, стр. 180.
опаљати, чл. 99.
опити се, чл. 166.
опленити, чл. 107, 142.
оповедати, чл. 136, 147.
оповети, чл. 136.
оправа, чл. 84, 154, 108; стр. 196;
— котлена, чл. 84.
оправданице, чл. 84, 148, 150,
151, 162.
оправдати, стр. 225.
оправдити, чл. 151.
оправити, чл. 106, 132, 151, 154,
163, 193; — се, чл. 84.
оправчија, чл. 154.
опсованице, чл. 50, 55.
опсовати, чл. 50, 55, 95.
општежитије, стр. 157, 169.
општина црквена, стр. 165, 186.
општина (дубровачка), стр. 181.
опходник, стр. 169.
оранице, чл. 34.
орање, стр. 162, 188.
оргија, стр. 266.
оружије, чл. 48, 87, 166.
оружје, стр. 214.
освободити, чл. 26, 32.
осећи, види одсећи.
оснаје, чл. 53.
оскупити, чл. 97; стр. 203; —
се, чл. 98.
ослепити, чл. 145, 149.
ослепљивање, стр. 233.
ослобођењце, чл. 26.
осмудити, чл. 55, 69, 201; стр.
180.
осмусти, чл. 69.
осрамотити, чл. 50, 111.
остава, стр. 202.
оставити, чл. 112, 144.
осудбина, чл. 77.
осудити, чл. 148, 162, 188, 194.
осуждати, чл. 148.
осужденије, чл. 129.
отац, чл. 52, 70, 96; — свети,
чл. 101, 109.
отбити, види одбити.
отбећп, види одбећп.
отвратити се, чл. 7.
отгнати, види одгнати.
отдати, види одати.
отделац, види оделан.
отделати, види оделати.
отдељен, види одељен.

- отерати, чл. 178.
 отъуповати се, чл. 90.
 отлачити, чл. 28; — се, чл. 4, 5.
 отпарчија, чл. 161.
 отпирати, чл. 66, 73, 161.
 отправник, чл. 109.
 отров, чл. 109.
 отровник, чл. 109; стр. 213.
 отрок, чл. 44, 46, 67, 72, 103;
 стр. 187, 189, 208, 214, 257;
 — властeosки, чл. 44; стр.
 190; — луд, стр. 180.
 Отроци (село), стр. 174.
 отрочаски, чл. 103.
 отсећи, види одсећи.
 Охридска Црква, стр. 173.
 очунати, стр. 203.
 ошад, чл. 143.
- Пажит, чл. 74.
 пазити, чл. 157, 158.
 Палеолог Михаило, стр. 208.
 полити, стр. 231.
 паљач, стр. 204.
 палуче, чл. 166.
пирокитаволѝ, стр. 207.
 парац, чл. 73, 161, 167, 175, 181;
 стр. 191, 200, 244.
 парк, стр. 168.
 парница, стр. 163, 166, 199, 244.
 парничар, стр. 201, 252.
 парничне стране, стр. 199
 парчија, чл. 161.
 пас, чл. 189; стр. 162, 257.
 пасиште, стр. 191, 192, 264.
 пасти, чл. 74, 75, 135; стр. 264.
 пастир, стр. 165, 209, 257, 258.
 патити, чл. 99; стр. 204.
 патријарашки двор, стр. 214
 патријарха, види патријарх.
 патријарх, чл. 6, 11, 25, 45.
 патријархов, чл. 113.
 патријарш, чл. 113.
 паша, чл. 74; стр. 191.
 паше зимџе, стр. 195.
 паше летџе, стр. 195.
 педаљ, стр. 266.
 педесати, чл. 11, 19, 158.
 пекар, стр. 211.
 перпер (или перпера), чл. 11, 50,
 55, 68, 76, 77, 85, 87, 94, 95,
 98, 107, 108, 118, 122, 134,
 154, 166, 184, 198; стр. 192,
 203, 212, 259, 260, 266.
 Пећска Црква, стр. 163.
 печат, чл. 62; стр. 167.
 печатпоје слово, стр. 148.
 пизма, чл. 57, 99; стр. 204.
 пизматар, чл. 151, 152.
 пизматор, чл. 152.
 пизменик, чл. 152; стр. 238.
 пијан, чл. 166.
 пијаница, чл. 166.
 писаније чл. 134, 138; — царево,
 чл. 33, 79.
 писар, чл. 134,
 писати, чл. 137, 146, 148, 162,
 172, 178, 189.
 писмо допусно, стр. 230.
 писмо царско, стр. 227, 230, 249,
 250.
 планина, чл. 81; стр. 194, 261.
 плата, чл. 67, 156; — чиновнич-
 ка, стр. 183.
 платити, чл. 50, 51, 52, 55, 58,
 76, 81, 82, 85, 87, 92, 93, 95,
 99, 100, 102, 107, 114, 116,
 118, 122, 125, 126, 139, 142,
 143, 145, 154, 157, 158, 159,
 160, 166, 169, 180, 184, 187,
 190, 193, 198, 199, 200.
 плаћа, чл. 67.
 плаћати, чл. 67, 114, 143, 155,
 156, 157, 158, 180.

- плен, чл. 57, 132, 143; стр. 225.
 пленити, чл. 48, 107, 111, 132,
 142, 143, 145.
 посланије, чл. 53.
 потребан, чл. 119.
 побеглац, чл. 144.
 побегство, чл. 115.
 побеђи, чл. 114, 115, 201.
 повелевати, чл. 129, 139, 140,
 145, 151, 171, 181.
 повеленије, чл. 40, 138, 139, 140,
 142, 145, 150, 151, 171, 181,
 185, 187; стр. 250; — царско,
 чл. 6; — црквн, чл. 4.
 повелети, чл. 138.
 повеља, стр. 171.
 поверплац, стр. 197.
 поверити, стр. 202.
 повесити, чл. 95.
 повести, чл. 92.
 повни (повнънъ), чл. 89.
 повинованије, чл. 4.
 повинути се, чл. 4.
 повластица, стр. 258, 263; — за-
 конска, стр. 171.
 повластице градске, стр. 253.
 поводчије (види подочије) чл. 69.
 погинути, чл. 125, 159.
 поглавар, чл. 160,
 поданак, чл. 42.
 подати, чл. 71.
 подвод, чл. 173.
 подгоинти, чл. 45.
 подјемчавање, стр. 196.
 подјемчити, чл. 114.
 подлагати, чл. 27, 45.
 подложник, чл. 34.
 подложити, чл. 47, 59, 174.
 подобан, чл. 146.
 подобати, чл. 11.
 подочије, чл. 69.
 пожег; чл. 58.
 пожегадац, чл. 100.
 пожегац, чл. 100.
 пожегаоц, чл. 99.
 пожегши, чл. 100.
 пожеженје, чл. 58.
 пожежица, чл. 99.
 пожежца, види пожешца.
 пожећи, чл. 100.
 пожешти, чл. 10, 57.
 пожешца, чл. 99, 100.
 позваније, чл. 89, 104.
 позвати, чл. 56, 61, 66, 89, 92,
 182.
 позиваније, чл. 104.
 позивање на суд, стр. 184, 209.
 позивати, чл. 56, 61, 62, 175, 182.
 познаније лица, чл. 92, 180.
 познати, чл. 92, 116.
 позоб, стр. 261.
 позов, чл. 56, 182; — властeosки,
 чл. 62.
 поскати, чл. 91, 150.
 појас (злати), чл. 48.
 појти, чл. 125.
 показати, чл. 92.
 покајаније, чл. 19.
 поклицар, чл. 133; стр. 226.
 поклицар, чл. 133.
 покланцар, чл. 133.
 поклон, чл. 110; — владалачки,
 стр. 192; — царев, стр. 209.
 поклонити, чл. 110.
 покрстити, чл. 9.
 покусити се, чл. 104.
 полата, чл. 51, 113: — царева,
 чл. 51.
 Полимље, чл. 154.
 полнчни скот, чл. 92.
 половина, чл. 101, 190, 198.
 положити, чл. 148, 150.
 подуверац, чл. 9.
 поље, чл. 94, 160.

- помагати, чл. 131.
 помањч, чл. 151.
 помилovati, чл. 149; стр. 214.
 Поморавље, стр. 168.
 Поморшје, стр. 3, 147.
 Поморскаја земља, стр. 3.
 помоћ, чл. 128.
 помоћн, чл. 128, 131.
 помоћник, стр. 180, 209; — су-
 дијин, стр. 213.
 помрчити, чл. 138.
 поневедети, чл. 147.
 поневедити, чл. 147.
 понос, чл. 23; стр. 261; — цр-
 ковни, чл. 23.
 поп, чл. 6, 20, 31, 37, 64, 65,
 95, 151, 160; стр. 185, 251,
 263.
 попасати, чл. 75.
 попасти, чл. 75, 76.
 понаша, чл. 74, 75, 76; стр. 192.
 поповина, стр. 170.
 поповска баштина, чл. 186.
 поповска капа, чл. 29.
 поповски, чл. 31.
 поповство, чл. 20.
 поллентити, чл. 111, 143, 145, 169.
 порвица, чл. 131.
 пореза, стр. 214.
 порезник, стр. 214.
 порота, чл. 106, 132, 151, 152,
 154, 160; стр. 193, 194, 210,
 225, 236, 238, 258.
 поротац, чл. 151, 152, 153, 154.
 поротни суд, стр. 220.
 поротник, чл. 151, 152, 154, 160,
 161; стр. 238, 239.
 порта црквена, стр. 214.
 посадниџ, чл. 32, 44, 67, 108,
 139, 183.
 посалниџ (види посланиџ), чл.
 107.
 посао, стр. 152, 155.
 посведочити, чл. 83.
 посећн, чл. 95, 123, 166.
 послати, чл. 104, 162, 163,
 178.
 посланца, чл. 118.
 посланиџ, чл. 104, 107, 162, 163;
 стр. 211, 222, 226.
 послати, чл. 162.
 последњи, чл. 167.
 послуга судијина, стр. 212, 213.
 послух, стр. 167, 196, 251.
 послушаније, чл. 4, 19.
 послушати, чл. 65, 129.
 посредник, стр. 225.
 поставити, чл. 7, 11, 13, 36, 45,
 76, 91, 148, 150, 157, 168, 175,
 194.
 постављати, чл. 13, 14.
 постављеније, чл. 14.
 пострадали, чл. 115.
 постриг, чл. 17, 18.
 постриженије, чл. 196.
 постризати, чл. 196; — се, чл.
 17.
 пострићи, чл. 18.
 потак, чл. 77.
 потварати, чл. 105.
 потвор, чл. 105, 162, 165.
 потвора, чл. 181.
 потворати, чл. 79.
 потворити, чл. 30, 105, 115, 132,
 137, 138; — се, чл. 83.
 потворне, чл. 161, 165.
 потес, чл. 83.
 потећи, чл. 131.
 потења, чл. 77, 82; стр. 192, 195.
 потреба, чл. 128, 161, 170.
 потрица, чл. 76.
 потрти, чл. 76.
 поуздати се, чл. 102.
 похвални, чл. 101.

- похватити, чл. 116.
 походити, чл. 22, 120.
 почаст, чл. 111, 133.
 пошаствије, чл. 61.
 пра, стр. 251; — властeosка, чл. 88.
 прав, чл. 151, 162, 163, 186, 192.
 права владалачка, стр. 267.
 права властеле, стр. 227.
 права господарска, стр. 229.
 права насељеничка, стр. 229.
 права радничка, стр. 229.
 права цркве, 227.
 правда, чл. 30, 33, 72, 117, 123, 139, 171, 183, 193.
 правна, чл. 167.
 право, чл. 186.
 правоверан, чл. 40.
 правозаступник, стр. 201.
 православије, чл. 6.
 православни, чл. 130.
 пратити, чл. 133.
 пратња властeosка, стр. 250.
 први, чл. 176.
 првина, чл. 167.
 пребеглац, чл. 142.
 пребити (прѣбѣтити), чл. 61.
 превратити се, чл. 7.
 предавати, чл. 160, 194.
 предаја, стр. 226; — службена, стр. 212.
 преданје, чл. 51.
 предати, чл. 51, 149, 157, 160; стр. 205, 235.
 предел, чл. 6, 127, 145.
 предмет, стр. 155.
 предомшљање у парничењу, стр. 247.
 предржати, чл. 125.
 предстајник, чл. 146; стр. 233.
 прејем, чл. 183; — људски, чл. 109; стр. 245.
 прејетије, чл. 117.
 прејти, чл. 49, 117.
 преки суд, стр. 215.
 предлагати, чл. 138.
 прележати, чл. 187.
 прељубочинац, стр. 214.
 премпкпр, чл. 146.
 премпћур, чл. 146; стр. 233.
 пренпје, чл. 66, 78, 161, 177.
 препос, стр. 160.
 преносити, стр. 183.
 преноћште, стр. 242.
 препсати, чл. 138, 162.
 препрвѣц, чл. 92.
 препретити, чл. 137.
 препроводити, чл. 93.
 препрост, чл. 198.
 преселнца, чл. 57.
 преслушати, чл. 34, 129, 136, 148.
 преслушник, чл. 34, 148, 178.
 престајник, чл. 146.
 престојати, чл. 82, 146.
 престол, чл. 14.
 престолонаследник, стр. 173, 227.
 преступити, чл. 4.
 пресуда, стр. 256.
 пресудивати, чл. 105.
 претворити, чл. 138, 162.
 прети, чл. 73, 161, 176, 177; — се, чл. 33, 88, 91, 139, 161.
 преузим, чл. 183.
 преча купња, стр. 218.
 преча продаја, стр. 218, 219.
 пречутити, чл. 4, 6, 34, 129, 136, 178.
 прешаствије, чл. 117.
 прибежиште, стр. 214.
 привести, чл. 92.
 призвати, чл. 161, 175.
 Призрен, стр. 219.
 пријатељ, чл. 152.
 пријем, чл. 183; — људски, стр. 209.

- пријеманије, чл. 140.
 пријемати, чл. 23.
 пријетан, чл. 115.
 пријетп, чл. 115, 124, 125, 141,
 147, 164, 184, 185.
 пријетије, чл. 117, 164.
 прикцја, чл. 44, 174.
 Прилеп, стр. 198.
 прилучати, чл. 159.
 примаше туђих насељеница, стр.
 245.
 примати, чл. 140.
приμικησιος, стр. 233.
 примити, чл. 101.
 примѣур, стр. 233.
 принети, чл. 105.
 приносити, чл. 105.
 приписати, чл. 138.
 приповедати, чл. 56.
 пригустити, чл. 159.
 приселица, чл. 125, 155, 156, 200;
 стр. 181, 222, 226, 231, 239.
 пристав, чл. 56, 91, 104, 107,
 108, 162, 163, 178; стр. 180,
 201, 206, 209, 211, 244, 245.
 прити, чл. 61, 66, 91, 133, 136,
 157, 197.
 прича, чл. 161.
 прихватити, чл. 150.
 приходити, чл. 67, 121, 133, 136,
 159, 160.
 пришалац или пришлац, чл. 18,
 125.
 Приштина, стр. 223.
 Пръавор, стр. 255.
 провађати, чл. 160.
 провод, стр. 166, 251.
 проводити, чл. 93.
 проводчија, чл. 132; стр. 225.
 провођење, чл. 93.
 провожденије, чл. 93.
 прогнати, чл. 10, 13, 24, 32.
 прогонство, стр. 233, 239.
 продавати, чл. 63, 119.
 продавац, чл. 132.
 продајство, чл. 142.
 проданије, чл. 21, 132.
 продати, чл. 29, 40, 48, 59, 120.
 174.
 пројти, чл. 49.
 проклетн, чл. 13.
 проклетнје христјанско, чл. 5.
 проклинати, чл. 5.
 променити, чл. 31.
 пронаћи, стр. 205.
 пронција, чл. 59; стр. 182, 188,
 210, 229, 240.
 пронцијар, чл. 68; стр. 183, 188,
 210, 229.
 пронцијаревић, чл. 106; стр. 210.
 пронцијарски, чл. 59.
 прост, чл. 89.
 простагма, чл. 40, 124; стр. 171.
 221.
 простити, чл. 46.
 противна страна, стр. 244.
 протокол суђења, стр. 245.
 протопоп, чл. 7; стр. 263.
 проходити, чл. 120, 159, 179.
 проштепнје, чл. 52.
 псар, чл. 189.
 псованије, чл. 50.
 псост, чл. 50, 95.
 пует, чл. 41, 158; — -а гора, чл.
 92.
 пуста, чл. 123.
 пустиња, чл. 29; стр. 221.
 пустињик, чл. 29.
 пустити, чл. 159.
 пустош, чл. 92, 158.
 пут, чл. 143, 157, 158, 160; стр.
 241, 243.
 путник, чл. 159, 160; стр. 243.
 путовати, чл. 159.

- Работа (мала или велика), чл. 26, 34, 42, 67, 68, 91, 128, 192; стр. 185, 187, 223, 229, 252.
 работати, чл. 29, 34, 67, 70, 139.
 работник, чл. 174.
 равуна, стр. 221.
 равунка, стр. 221.
 рад (војнички), стр. 184.
 радник, стр. 215, 230, 257; — властeosки, стр. 208; — сеоски, стр. 202; — од куће, стр. 187.
 разарати, чл. 171.
 разасути, чл. 111, 145, 169.
 разбалати, чл. 118.
 разбити, чл. 118.
 разбој, чл. 192.
 разбојник, стр. 216, 232, 233, 234.
 разбојништво, стр. 233, 235, 243, 257.
 развалити, чл. 118.
 разваљати, чл. 118.
 разгнати, чл. 32.
 разграбити, чл. 118.
 раздрети, чл. 138.
 разлучити се, чл. 3.
 разметљив, стр. 205.
 размршати, чл. 117.
 рана, чл. 166.
 раса, чл. 19.
 раселити, стр. 161.
 расипати, чл. 24.
 распаковати, стр. 217.
 распачати, стр. 217.
 распшвање, стр. 233.
 распорити, чл. 201.
 расправити, чл. 181.
 распусити, стр. 213.
 растоварити, чл. 118; стр. 217.
 расточити, чл. 111.
 растрезнити се, чл. 166.
 расудити, чл. 175, 181, 182.
 расути, чл. 13, 24, 34, 111, 145, 169; стр. 161.
 ратар, стр. 251.
 ратарско село, стр. 202.
 Ратковић Степан, стр. 161.
 ратно време, стр. 216.
 рауна, стр. 221.
 Рашка, стр. 263.
 рашки шуман, стр. 168.
 ред, чл. 70.
 Ресава, стр. 215, 255.
 Ресавац Милосав, стр. 215.
 ресник, чл. 20.
 рећи, чл. 129, 193.
 реч, чл. 138, 161, 167; — бабунска, чл. 85.
 речкати се, чл. 79.
 решити (духовно), чл. 11.
 риза, чл. 151.
 Римљани, стр. 200, 207.
 роб, чл. 112; стр. 174, 176, 189, 202, 208, 257.
 род, чл. 41.
 родбина и куће, стр. 179.
 родим, чл. 52, 71, 151, 152.
 родни, чл. 52.
 родити, чл. 190.
 рођак, стр. 238.
 Рождество Христово, чл. 198.
 рок, чл. 89, 91, 139, 198.
 ропство, чл. 112, 224.
 Рт, стр. 181.
 руда (или руде), чл. 6, 20.
 рударство, стр. 220.
 рука (или руке), чл. 21, 53, 54, 84, 87, 94, 97, 119, 131, 162, 166; стр. 167, 196, 218, 225, 233, 246.
 русовољ, чл. 134; види хрисовуљ.
 рухо, стр. 207.
 Сабирати, чл. 194.

- саблазан, чл. 18.
сабљустц, чл. 125.
Сабор, чл. 13, 39, 69, 123, 124, 142, 151, 164; стр. 163, 189, 228: — болгарски, стр. 4; — православни, стр. 6; — светогорски, стр. 5; — српски, стр. 4. Види Збор.
саборни, чл. 83.
саборник, чл. 69.
Сава патријарх, стр. 147.
савакупљати, чл. 28.
савесник, стр. 225.
савет, чл. 15.
саветник, чл. 132; стр. 225.
савршити, чл. 136, 161, 162, 178.
сагрешеније, чл. 52; — духовно, чл. 5.
сагрешити, чл. 51, 52.
садржати, чл. 89.
сађати, чл. 123.
сажећи, чл. 96, 99, 169.
саживати, чл. 20.
sacramentum, стр. 207.
самовољан, чл. 7.
самоседми, чл. 93, 200.
самоседмо, чл. 30, 102, 143, 187, 193.
сан, чл. 13, 24.
сатрети, чл. 139.
Сас, чл. 123.
Сасе (село), стр. 221.
Сасп, стр. 180, 220.
Сасин, чл. 123; стр. 237.
Сасин-поље, стр. 221.
састав о суђењу, стр. 245.
сатворити, чл. 40, 119, 142, 144; — блуд, чл. 53; — убиство, чл. 87.
саучесник, стр. 225.
свада, чл. 131.
свадба, чл. 3.
свадити се, чл. 131.
свађа, стр. 192.
сведок, чл. 80; стр. 209, 238, 251.
сведоцба, чл. 83.
свезан, чл. 145.
свезати, чл. 187, 198.
свесан, стр. 225.
света трапеза, чл. 150.
свети краљ, чл. 79, 123, 152, 153; стр. 193, 237.
светитељ, чл. 5, 11, 13, 24, 45, 95, 196; стр. 203.
световни, стр. 155.
светице, чл. 132; стр. 225.
светогорске међе, стр. 194.
Светостефанска Хрисовуља, стр. 188, 257, 264.
Светостефански Манастир, стр. 165.
свештеник, чл. 4, 5, 6, 11, 151.
свештенство, чл. 20; стр. 174, 253.
свиције, стр. 218.
свиња, чл. 190; стр. 267.
свињар, чл. 189, 190.
свита (велика бисерна), чл. 48, 108, 125; стр. 260.
свобод, чл. 65, 113, 180.
свободан, чл. 31, 42, 48, 64, 65, 112, 113.
свободно, чл. 46, 119, 121.
свод, чл. 180, 193; стр. 254.
сводник, чл. 193, 194.
свргнути, чл. 19.
сврженце, чл. 19.
себар, чл. 53, 55, 69, 85, 94, 98, 106, 152; стр. 174, 189, 202, 204, 210, 219, 238, 257.
себрдија, чл. 152.
седети, чл. 67.
седморицеју, чл. 30.
селити, чл. 123; стр. 183.

- седни, чл. 74.
 село, чл. 7, 11, 20, 22, 32, 34, 58, 67, 74, 75, 77, 79, 82, 92, 99, 100, 108, 110, 111, 125, 133, 134, 135, 142, 143, 144, 145, 146, 149, 155, 157, 158, 159, 169, 174, 187, 199; стр. 191, 192, 202, 204, 217, 223, 226, 229, 233, 234, 235, 240, 242, 247, 257; — меропашко, чл. 34; — пастврско, стр. 195, 202; — ратарско, стр. 202; — сточарско, стр. 202; — прѣвно, чл. 22, 32, 38.
 сељак, стр. 185, 238, 251, 253.
 сељански, чл. 80.
 сено, чл. 34, 68, 99, 100.
 сеновоша, стр. 188.
 сеоске међе, стр. 237.
 сеџи, чл. 123.
 сечење главе, стр. 233.
 сечење руку, види рука.
 сила, чл. 43, 53, 66, 82, 87, 101, 110, 118, 180; стр. 213; — похвална, чл. 101.
 силац, чл. 107.
 силџе, чл. 101, 110.
 словит, стр. 205.
 син, чл. 46, 48, 51, 52, 70, 71, 128.
 спр, стр. 265.
 спромах, чл. 59.
 сирота, чл. 59, 64, 73; стр. 185, 190, 218.
 scarlatum, стр. 218.
 Скопје, стр. 148.
 скот полицни, чл. 92.
 скраат, чл. 119; стр. 218.
 скерает, стр. 218.
 скинути, чл. 166.
 скиптро царскоје, стр. 5.
 скипати се, чл. 166.
 скубеж, чл. 97, 98.
 слама, чл. 99.
 след, чл. 155.
 слово, чл. 138; — печатноје 148.
 слуга, чл. 139.
 служба, стр. 182.
 службена предаја, стр. 212.
 службеник, стр. 210, 211, 222.
 служити, чл. 34.
 случити се, чл. 155, 160.
 слушати, чл. 11, 65, 129.
 смесан, чл. 157; — смесна жупа, стр. 241.
 смрт, стр. 212.
 снажан, чл. 92.
 сокал, стр. 211.
 сокалник, чл. 107; стр. 211.
 сокалница, стр. 211.
 socamannus, стр. 211.
σωκάριον, стр. 266.
 соко, стр. 162.
 соколар, чл. 189.
 Сопотски шуман, стр. 168.
 соћ, стр. 211, 265.
 соће, чл. 42, 198; стр. 261, 267.
 сребро, чл. 48; — мерено, стр. 248.
 средњи људије, чл. 152; стр. 238.
 срез, стр. 182.
 сплеткаш, стр. 246.
 спор, стр. 164, 166, 230, 244, 253, 259; — грађански, стр. 253; — мешовит, стр. 237; — о земљи, стр. 193, 196; — црквени о земљи, стр. 249, 250.
 срамота, чл. 111, 166.
 Србин, чл. 39, 173; стр. 238.
 Србљи, чл. 153; стр. 3, 147.
 сродник, чл. 18, 152.
 српскаја земља, стр. 3.
 српски, стр. 7.
 срџба, чл. 171.

- ставити, чл. 13, 14, 45, 73.
 стављати, чл. 14.
 стадо, стр. 195, 260, 265.
 стајати, чл. 170, 177, 188.
 стан, чл. 125, 187, 189; стр. 222, 257, 261; — и храна, стр. 181.
 станањ, стр. 257.
 станар, стр. 195, 260.
 станиц, чл. 183, 187; стр. 209, 256, 258, 260.
 станшта свиња, стр. 262.
 становник градски, стр. 185.
 стањанин, чл. 125; стр. 222.
 стап, чл. 50, 85, 166.
 старац, чл. 15; стр. 5.
 стареј, чл. 187.
 старејши, чл. 152.
 старејшина, чл. 146.
 старешина, стр. 233, 235, 240; — жупски, стр. 184, 230; — црквени, стр. 214.
 старешинство војно, стр. 177; — краљевско, стр. 177.
 стас, чл. 65; стр. 185.
 стати, чл. 82.
 стег, стр. 240.
 стегоноша, чл. 155; стр. 240.
 стежаније, чл. 48.
 стежати, чл. 14, 68.
 Стефан деспот, стр. 223, 261.
 Стефан краљ Првовенчани, стр. 217.
 стојити, чл. 14.
 стока, стр. 191, 225, 254; — владаочева, стр. 267.
 Стоп, стр. 181.
 Стопски Рт, стр. 181.
 стопа, чл. 50.
 стража, чл. 157, 158, 160; стр. 241.
 стражански, чл. 160.
 стражар, стр. 243.
 странац, стр. 238.
 стране парничне, стр. 199.
 страх, чл. 172.
 стрмоглав, чл. 145.
 стројитељ, чл. 14, 16; стр. 7.
 стројити, чл. 142.
 струти, чл. 142, 187.
 Студеница, стр. 188, 257.
 Студенички игуман, стр. 168.
 сугуб, чл. 166.
 суд, чл. 30, 33, 54, 61, 66, 78, 79, 84, 89, 91, 92, 103, 104, 105, 115, 129, 139, 140, 145, 150, 151, 161, 162, 163, 164, 167, 176, 181, 183, 186, 190, 192; стр. 186, 201, 202, 215, 229, 230, 235, 236, 237, 252, 254, 255, 258, 267; — дворски, чл. 177; — духовни, чл. 12; — изборни мешовит, стр. 237; — краљевски, стр. 208; — митрополитски, чл. 13; — отрочаски, чл. 103; — поротни, стр. 220; — преки, стр. 215; — светога краља, стр. 220; — царски, чл. 169; стр. 257; — црквени, чл. 78.
 судабан, чл. 148.
 судба, чл. 84.
 судбени двобој, стр. 167.
 судбина, чл. 84; стр. 196.
 судија, чл. 84, 89, 91, 92, 103, 105, 110, 111, 132, 139, 148, 151, 152, 154, 157, 160, 161, 162, 163, 167, 171, 172, 175, 177, 178, 179, 181, 183, 188; стр. 229, 241, 249, 252, 253, 254, 255, 256, 262; — дворски, чл. 175, 177; стр. 252, 253.
 судијин, чл. 104, 107, 108, 111, 140, 162, 178; — двор, чл. 66; — судијина књига, чл. 62; —

помоћник, стр. 213; — суди-
 јина послуга, стр. 212, 213.
 судити, чл. 12, 24, 129, 139, 148,
 151, 163, 167, 171, 172, 175,
 176, 177, 181; — се, чл. 33,
 78, 84, 103, 123, 161, 183, 190,
 194.
 судски, чл. 148; — двобој, стр.
 206; — рад унутрашњи, стр.
 244.
 суђење, стр. 167; — државно,
 стр. 258.
 сужањ, чл. 112, 113.
 сужањство, чл. 112, 115.
 сукоб, стр. 192.
 сумненије, чл. 119, 120.
Талир, стр. 155.
 тамница, чл. 3, 19, 112, 166, 184,
 185; стр. 241, 259.
 тамнични, чл. 112.
 тат, чл. 103, 116, 132, 145, 146,
 147, 148, 149, 150, 157, 160,
 165, 173, 183; стр. 209.
 Татари, стр. 3.
 татба, чл. 145.
 творити, чл. 51.
 тврд, чл. 39, 40, 59, 124, 137.
 тежак, стр. 165.
 тежати, чл. 123.
 тисушта, стр. 203.
 тогов, чл. 52.
 Томашевић Стефан, стр. 161.
 тоник, чл. 18.
 трајбина, стр. 244.
 травник, стр. 264.
 травнина, чл. 197; стр. 261, 264.
 травничар, стр. 264.
 трапеза света, чл. 150.
 трг, чл. 7, 118, 119, 120, 121,
 123, 141, 168, 169, 184; стр.
 219, 230, 247.

трговати, чл. 118, 120.
 трговац, чл. 118, 119, 121, 122,
 153, 159, 160; стр. 217, 238;
 — дубровачки, стр. 217.
 трговачка штета, стр. 205.
 трговачки уговори, стр. 237.
 треба, чл. 123.
 требовати, стр. 217.
 Трескавац манастир, стр. 261.
 трошкови путни и подвозни, стр.
 222.
 туђ, чл. 49, 114, 115, 116, 132,
 133, 143; — туђа земља, стр.
 202, 215; — туђе властелни-
 ство, стр. 215.
 тужба, стр. 199.
 тужд, чл. 93, 114, 115, 132, 140.
 тужилац, стр. 199.
 туцак, чл. 113.
Ђелија, чл. 15.
 ђепалија, чл. 160.
 ђефалија, чл. 157, 160, 184, 194;
 стр. 184, 240, 241, 251, 253,
 259.
Убеђи, чл. 115.
 убиство, чл. 86, 87, 96, 107; стр.
 166, 198, 203, 211, 257; —
 непронађено, стр. 209.
 убити, чл. 94, 95, 96, 107, 126,
 130, 199, 200; — се, чл. 86.
 убица, чл. 96, 101; стр. 213, 214.
 убог, чл. 28, 112, 179.
 уврћи, чл. 166.
 угаљ, стр. 221.
 угарски, стр. 7.
 уговори трговачки, стр. 218, 237.
 угровлахцјски, стр. 7.
 удава, чл. 84; стр. 187, 197.
 удавити, чл. 180.
 удаја кћери, стр. 224.

- ударити, чл. 95, 107, 166; стр. 246.
- удржати, чл. 18, 122, 139; — се, чл. 4.
- ужећл, чл. 99, 100.
- ужизати, чл. 100.
- узаконити, чл. 142.
- узбљустн, стр. 158.
- узговорити, чл. 167.
- узданшје, чл. 102.
- уздаше, стр. 206, 224.
- узети, чл. 43, 48, 53, 57, 68, 105, 107, 110, 111, 116, 123, 124, 142, 154, 160, 162, 166, 174, 180, 200, 201; — се, чл. 101.
- узвмати, чл. 20, 63, 150, 154, 156, 188, 194.
- узмоћи, чл. 181.
- узнајуће, чл. 154.
- ујемчавање, стр. 196, 215.
- ујемчити, чл. 139, 201.
- ујрасити, чл. 145.
- ујрасити, чл. 92, 126, 157, 180, 190, 193.
- укратити, чл. 145.
- умес, чл. 155.
- умеса, чл. 155.
- умирити, чл. 151.
- умреније, чл. 58.
- умрети, чл. 58, 94, 199, 200.
- унча, стр. 266.
- упалити, чл. 99.
- уписати, чл. 79, 149, 163, 188.
- уписвати, чл. 163, 181.
- управа жупска, стр. 241.
- управитељ, стр. 240.
- управник градски, стр. 253.
- упрети, чл. 139, 199; — се, чл. 88, 199.
- упросити, чл. 51, 78.
- упрошеније, чл. 3.
- упустити, чл. 159.
- уработати, чл. 68.
- ујрваншје, чл. 30.
- ујрвати, чл. 30.
- урезати, чл. 21, 53, 54, 69, 162.
- Урош краљ (престолонаследник), стр. 5.
- Урош Стефан цар, стр. 147.
- Урош Трећи, стр. 3.
- усећи, чл. 131, 162.
- усипати, чл. 198.
- усписати, чл. 148.
- успрети, чл. 88.
- устав, чл. 36, 56, 68, 105, 139, 145, 152; стр. 7.
- уставити, стр. 147.
- устати, чл. 144.
- утврдити, чл. 79; стр. 148.
- утвржденије, стр. 148.
- утећи, чл. 112, 113.
- утеченије, чл. 112.
- ухватити, чл. 149, 166, 180.
- учинити, чл. 30, 51, 124, 137, 139, 144, 157, 158, 166, 168, 175, 186; — блуд, чл. 54; — зло, 76; — убиство, чл. 87.
- учме, чл. 162.
- уши, чл. 69.
- Фалсификовање, стр. 228.**
- Фоскари Ф. дужд, стр. 208.**
- Фругија, стр. 3.**
- Фрузи, стр. 200.**
- Хајдук, стр. 234.**
- хајдучија, стр. 215.**
- хаљина, чл. 166.**
- харач, стр. 265.**
- хатар, стр. 223.**
- хватање у катао, стр. 210.**
- хватање самовласно (удава), стр. 197.**
- хватити, чл. 106.**

Хиландар, стр. 223.
 хитити, чл. 106.
 хлеб, чл. 70.
 ходити, чл. 34, 118, 125, 159,
 160, 162.
 хотенџе, чл. 110.
 Ходино Село, стр. 255.
 храна, чл. 38; — п стан, стр. 181.
 хранити, чл. 65.
 хрисовољ, чл. 124, 137, 138, 194;
 види хрисовуљ и хрисовуља.
 хрисовуљ, чл. 35, 39, 40, 134,
 137, 138; стр. 147; види хри-
 совољ и хрисовуља.
 хрисовуља, чл. 124; стр. 221, 263;
 — баштинска, стр. 228; види
 хрисовољ и хрисовуљ.
 христијанин, чл. 6, 8, 9, 10, 21;
 види хришћанин.
 христијанка, чл. 9.
 христијански, чл. 21.
 христијанство, чл. 1, 6, 7, 9.
 Христово Рождество, чл. 198.
 хришћанин, стр. 153.
 хтитор, види ктитор.
 хуса, види гуса.
 хусар, види гусар.
 хусити, чл. 126.

Царев двор, чл. 66, 214.
 царев поклон, стр. 209.
 царева земља (планине, села,
 итд.), стр. 194.
 царева планина, чл. 81.
 цариник, чл. 120, 122; стр. 218.
 царица, чл. 43, 136, 139, 140, 187.
 царска наредба, стр. 171.
 царскаја црква, чл. 27.
 царски човек, стр. 214.
 цека (госпође Маре, господина
 деспота), стр. 249.
 ценити, чл. 76.

црква, чл. 45, 47, 81, 130, 139,
 140, 148, 151, 174, 176, 183,
 194; стр. 186, 214, 258; —
 баштиничка, стр. 186; — ве-
 лиџа, чл. 27, 45; — велика,
 чл. 45; стр. 154; — власте-
 оска, стр. 186; — и спор о
 земљи, стр. 249; — наслед-
 ствена, стр. 175; — Пећска.
 Охридска, стр. 163; — цар-
 скаја, чл. 27.

црквена земља (планине, села,
 итд.), стр. 194.
 црквена порта, стр. 214.
 црквени човек, стр. 214.
 црков, чл. 59, 130, 148; — ве-
 лика, чл. 7.
 црковни, чл. 32, 33, 34, 78, 79,
 81, 112, 113, 150, 157, 176,
 194, 196; — човек, чл. 30;
 — село, чл. 75.
 црковник, стр. 6.

Чабрина, стр. 261.
 час, чл. 157.
 част, чл. 133.
 чедо, чл. 41, 96.
 челник, чл. 146; стр. 233.
 чесан, стр. 225.
 чинити, чл. 133, 145, 151, 162,
 167.
 чиновник, стр. 210, 233; — др-
 жавни, стр. 222; — царски,
 стр. 184, 259.
 чиновничка плата, стр. 183.
 чист, чл. 198.
 човек, чл. 54, 92, 93, 97, 101,
 112, 114, 115, 117, 118, 120,
 132, 136, 140, 141, 144, 148,
 160, 164, 182, 184, 185, 196,
 197, 198, 200; стр. 181; —
 црковни, чл. 30. Види човек.

човекопродавац, чл. 21.
човек, стр. 202, 216; — владе-
оски, црквени, царски, стр. 214;
— добар, стр. 203, 204.

чртог царски, стр. 147.

штета, чл. 158.

чување, стр. 202.

чужд, чл. 59, 132, 140.

чүтц, чл. 5, 65, 129, 145.

Шабак, стр. 255.

Шабачки Магистрат, стр. 255.

шатор, чл. 94.

Шашка, стр. 221.

штап, чл. 166.

штета, стр. 206; — случајна, стр.
192; — трговачка, стр. 205; —
хотимична (нахвалнична), стр.
192.

штетивна, стр. 221.

штетинка, стр. 221.

штүп, стр. 221.

ИСПРАВКЕ

I

На стр. 16 у исправљеноме тексту при дну дошла је омашком пера реч **СВЕТИТЕЛИЊЕ** (у претпоследњој врсти) место назначене напред **АРХИЕРЕН**.

II

На стр. 64, при чл. 79 треба додати да се у преписима Текелијном и Софијском од чл. 79 један део налази и после, прикључен чл. 33. Текст тај ваља видети при чл. 33 у овој истој књизи и упоредити га с текстом наведеним на овом месту при члану 79.

III

На стр. 74 при чл. 95 забележено је да Раванички текст има само другу половину тога члана. Међу тим препис је тај раздвојно 95 члан на два места. Прва половина му налази се у Флоринскога на стр. 40 под бр. 46 (**ЯШТЕ КТО ОБЕЗЪЧЬСТИТЬ АРХИЕРЕА, ИЛИ КАЛОУКЕРА, ИЛИ ПОПА, ДА ПЛАТИТЬ ·Р· ПЕРПЕРЬ И ДА СЕ ЗАТОЧИТЬ ·М· ДНИ ОУ ТЪМНИЦОУ ИАКО РОУГАТЕЛЬ БОЖИ**), а друга на стр. 42 под бр. 73 (**КТО СЕ ОБРЕТЕ ОУБИВЬ СВЕТИТЕЛЯ ИЛИ КАЛОУКЕРА, ИЛИ ПОПА, ТЪ ОУБИЦА ДА СЕ ОБЪСН**). Исти је случај и у преписима Текелијном и Софијском. У овом последњем, нпр. прва се половина чита у Флоринскога на стр. 79 под бр. 16 с текстом као и Раванички, а друга на стр. 84 под бр. 51 с текстом на своме месту у нашој књизи наведеним. Узроци овога изложени су у Приступу при карактеристици дотичних преписа.

IV

На стр. 79 при чл. 103 и на стр. 142 при чл. 183 забележено је да их преписи Текелијин и Софијски немају. Позније је опажено да је при првом поређењу учињена омашка. ТС имају тај члан (Фло-

рински, стр. 80), и текст им (више в чл. 103) гласи: **Иште соу по-сидници да се соуде предь своимь соудіомь, сінрѣчь предь своими господари за скашто и за ское дльгове, и за цареве да идоуть предь соудію, и за кривьдоу и за правьдоу, и за крадбоу и за гоусаре и за преоузимь людскы.**

V

На стр. 80 при члану 104 забележено је да их преписи Текелијин и Софијски немају. Позније је опажено да је при првом поређењу учињена омашка. ТС. имају тај члан (Флорински, стр. 80) и текст им гласи: **Законь царскы. Да се не послаетъ посланнкь соудіннь на женоу, ни да се позива жена кадь моужа нее дома, нь да дасть глась моужоу, оу толико да несть кривь моужь.**

VI

На стр. 106 код чл. 138 назначено је у тексту првога дела да тога члана преписи Текелијин и Софијски немају. Позније је опажено да је при првом поређењу учињена омашка. ТС. имају тај члан састављен са чл. 105 (Флорински, стр. 85), и он им гласи: **И оу книзы ако се обрештеть конь речь приписана или помрччена, да та нста книга ни за што не принметь се, и тко боуде то приписовалъ, тоу истоу книгоу, вьсь соудь изгоубилъ биваеть.**

VII

Б. ономе што је на стр. 163—164 казано за чл. 30 и значење речи *урвати*, имали бисмо додати да је, по свој прилици, та реч изговарала се не *урвати*, *урве* (како је на стр. 163 записано) него *урвати*, *урве*. По томе би *урвати* значило *савладати*, *ухватити*.

Datum izdavanja knjige:

25. IX. 1964

23. IV. 1971

